

# ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ ]

અનુક્રમાંક ૮૧૨૮ તારીખ

પુસ્તકનું નામ મૃગાલોચની - ૫

વિષય દ-૩

# મૃગસોયની

અથવા

માયા-પ્રાબલ્ય.

ભાગ ૫ મો.

( અદ્ભુત ઘટનાયુક્ત નવલકથા. )

સંપાદક,

મજલાલ જાદવજી ઠક્કર,

તાંત્રી 'લુહાણા-મધુ.' અમદાવાદ.

પ્રકાશક,

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુબટે,

બુકસેલર અને પબ્લીશર

ત્રણ દરવાજા—અમદાવાદ.

પ્રથમાવૃત્તિ.

પ્રત ૧૦૦૦.

મૂલ્ય રૂ. ૨—૦—૦.

વિક્રમાબ્દ ૧૯૭૫

ખ્રિસ્તાબ્દ ૧૯૧૮

આ નવલકથાના સર્વાધિકાર પ્રકાશકે સ્વાધીન રાખ્યા છે.

તૈયાર છે. આજે જ ખરીદા.  
મૃગલોચની

અથવા

માયા-પ્રાખલ્ય.

ભાગ ૧-૨-૩-૪.

મૂલ્ય રૂ. ૬-૦-૦.

તૈયાર છે આજે જ મંગાવો.  
મૃગલોચની

અથવા

માયા-પ્રાખલ્ય.

ભાગ ૫ મો.

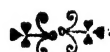
મૂલ્ય રૂ. ૨-૦-૦.



અમદાવાદ-ઢાલગરવાડમાં આવેલા

શ્રી 'વિજય પ્રતિક' પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં

પટેલ મોહનલાલ મગનલાલ છાપ્યું.



તૈયાર છે. આજે જ મંગાવો.  
મૃગલોચની

અથવા

માયા-પ્રાખલ્ય.

ભાગ ૬ મો.

મૂલ્ય રૂ. ૨-૦-૦.



તૈયાર છે. આજે જ મંગાવો.  
મૃગલોચની

અથવા

માયા-પ્રાખલ્ય.

ભાગ ૭ મો.

મૂલ્ય રૂ. ૨-૦-૦.

તૈયાર છે !

આજે જ મંગલો !

અત્યંત ચિત્તહર મનોરંજક ઐતિહાસિક નવલકથા

# રાજનૈતિક પડ્યંત્ર

અથવા

## મરૂભૂમિની મોહિની.

પ્રયોજક:—મળલાલ જાદવજી ઠક્કર.

જે મહાદુર રજપૂત જાતિએ પોતાની અતુલનીય સ્વદેશભક્તિથી પોતાની જાતિને ગૌરવાન્વિત કરી છે તેજ રજપૂત જાતિના ઇતિહાસને લગતી આ નવલકથા છે. જ્યારે જલિભસિંહ કોટાનો રાજપ્રતિનિધિ હતો ત્યારે તેણે પોતાનો અધિકાર વંશાનુક્રમિક ચાલુ રાખવા કેવા ભગીરથ પ્રયત્ન કર્યા હતા, સ્વરાજ્યપ્રાપ્તિ માટે કોટાના રાજકુમારોએ કેટલું બધું કષ્ટ ઉઠાવ્યું હતું, ઝાલોરરાજાનન્દિની અસહાયતાથી અથવા મરૂભૂમિની મોહિનીને મેળવવા માટે જલિભસિંહના પુત્ર ગરધનદાસે તેના પર કેટલો બધો જુલમ ગુજાર્યો હતો વગેરે વિષયોનું રસિક વર્ણન આ નવલકથામાં છે.

વડોદરાથી પ્રકટ થતું સુપ્રસિદ્ધ માસિક પત્ર સાહિત્ય જણાવે છે કે:—“ \* \* મરૂભૂમિનો-કોટાનો ઇતિહાસ જાણવા માટે આ પુસ્તક સારું છે. \* \* આ નવલકથા માટેના અમારો અભિપ્રાય ઘણો સારો છે, ને દરેક જણને તે વાંચવાની અમે યેધડક લાલામણ કરીએ છીએ. ”

પૃષ્ઠ સંખ્યા લગભગ ૨૫૦, પાકું સોનેરી ત્રણ નામનું લાયબ્રેરીને શાભાવે એવું પૂઠું; મુદ્રક એજ કાગળ; છતાં મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૧-૪-૦. બુકસેલર મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટે, ત્રણ દરવાજા અમદાવાદ.



# વિષયાનુક્રમણિકા.

પ્રકરણ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧ હું.	સંયોગ અને વિયોગ...	૧
૨ જી.	દાસત્વ સ્વીકાર. ...	૩૧
૩ જી.	અરણ્યમાં અમાનુષિક અત્યાચાર. ...	૪૪
૪ થું.	ઈન્દ્રજીતસિંહ અને પદ્માવતી. ...	૫૪
૫ મું.	ચિતામાથી ઉદ્ધાર અને નરચિશાયનો સાક્ષાત્કાર ...	૬૭
૬ હું.	પ્રિયતમાને સહાયતા કરવા માટે પ્રયાણ. ...	૭૩
૭ મું.	બેદભરેલું મકાન. ...	૮૮
૮ મું.	દિગ્વિજયસિંહની દગાખાજી. ...	૧૦૫
૯ મું.	પિશાયપતિ. ...	૧૧૮
૧૦ મું.	કપરસ્થાનમાંથી કેદખાનામાં. ...	૧૨૪
૧૧ મું.	ઈન્દ્રજીતસિંહનો મૃતદેહ ! ...	૧૨૯
૧૨ મું.	સ્થામગઢનું સત્યાનાશ. ...	૧૪૫
૧૩ મું.	ભોંયરામાંથી ઉદ્ધાર ...	૧૫૬
૧૪ મું.	જગન્નાથ જ્યોતિષિનો રાજ્યાભિષેક. ...	૧૬૦
૧૫ મું.	દગો કોઇનો સગો નહિ. ...	૧૬૮
૧૬ મું.	રાક્ષસીનો આદેશ. ...	૨૦૦
૧૭ મું.	બેદભરેલાં ખંજર. ...	૨૦૯
૧૮ મું.	ભયંકર આગા. ...	૨૨૨
૧૯ મું.	સંશયનું સમાધાન ...	૨૪૫
૨૦ મું.	અદ્ભુત દેખાવ ! ...	૨૬૪
૨૧ મું.	નાગર અને પિશાયપતિ ...	૨૮૬
૨૨ મું.	દાવાનો કે શાણો ? ...	૨૯૪
૨૨ હું.	કૃષ્ણલાલની કમકથા ...	૩૨૧
૨૪ મું.	ચંડૂલનો ચમત્કાર... ... ૩૪૭ થી ૩૫૬	

ॐ तत्सत्परमात्मने नमः ।

# મૃગસોચની

અથવા

## માયા-પ્રાખ્ય.

[ અદ્ભુત ઘટનાયુક્ત નવલકથા ]

ભાગ ૫ મો.

પ્રકરણ ૧ હું.

સંયોગ અને વિયોગ.

એ તસ્વીરમાં બે સુંદરીઓ અને એક પુરુષ હતો. એ બે સુંદરીઓમાં એક યશોદા અને બીજી પેલી કૂવામાં ફેદી પડેલી સ્ત્રી કે જેના અશ્વપર સવાર થઈને યશોદા પલાયન કરી ગઈ હતી તે હતી. પેલો પુરુષ કૃષ્ણલાલનો પિતા હતો. તસ્વીરમાંના આવો આશ્ચર્યજનક યોગ એમ જોઈ તે મહાન વિચારમાં મગ્ન થઈ ગયો. એ તસ્વીરનો ભાવ એવો હતો કે, કૃષ્ણલાલનો પિતા જમીનપર પડેલો હતો. પેલા કૂવામાં પડેલી સુંદરીએ તેના ગરનકના કેળા બાળપૂર્વક પાડેલા પેતા અને યશોદા

તેની છાતીપર ચઢી બેસી તેના ગળાપર છુરી ફેરવી રહી હતી. એ તસ્વીરનો દેખાવ જોઇ કૃષ્ણલાલ ગમરાઇ ગયો; તથા બની ગયેલા ઘણા બનાવો તેને આ પ્રસંગે યાદ આવ્યા. પિતાની હાલતનો વિચાર આવતાં તેનાં ચક્ષુઓમાં અત્યુજળ ભરાઇ આવ્યું. નીચું જોઇ ઘણા સમય સૂંચી તે ચિંતામગ્ન સ્થિતિમાં બેસી રહ્યો. અંતે એક ગાઢ નિઃશ્વાસ મૂકી તે બોલી ઉઠ્યો:—“ઓફ! શું આ સુંદરીઓના હાથે જ મહારા પિતાજીનો જીવ ગયો છે? ના ના, એમ બનવું સર્વથા અશક્ય છે; છતાં એ તસ્વીરમાં એવી સ્થિતિ કેમ દર્શાવી છે? પેલી બીજી તસ્વીર પણ આવા જ પ્રકારની હોઇ તેનો મહારી સાથે થોડો ઘણો સંબંધ હશે એમ હું ધારું છું! હવે હું અહીં બેસી શકતો નથી; મહારો જીવ ગમરાય છે.” આમ કહી કૃષ્ણલાલ ઉઠી ઉભો થયો અને બહાર જઈ ફરવા લાગ્યો. સૂર્યાસ્ત થયો. વસુંધરાપર ધીમે ધીમે અંધકાર ફેલાવા લાગ્યો. આ મકાનમાં પણ અંધકાર થવા લાગ્યો. તેથી કૃષ્ણલાલે વિચાર્યું:—“દીપક સળગાવવાનું એકે સાધન અત્રે નથી. સાધુ મહાત્મા અંધકારમાં જ રહે છે કે શું? આવું સુંદર મનોહર મકાન હોવા છતાં દીવાગત્તીનું પણ કાંઈ સાધન નથી એ કાંઈ સામાન્ય આશ્ચર્યનો પ્રકાર છે? વળી જે મૃગયર્મપર સાંતું મહાત્મા બેસે છે તે સિવાય અત્રે બીજી એક ચટાઈ સુદાં જોવામાં આવતી નથી.”

વિવિધ વિચારોમાં બે કલાક જેટલો સમય પસાર થઇ ગયો. હવે કૃષ્ણલાલે વિચાર્યું કે, ‘સંન્યાસી મહાત્મા એક કલાકમાં પાછા આવવાનું કહીને ગયા છે તેથી તેઓ હવે પાછા આવ્યા હશે.’ આમ વિચારી તે એ મકાનમાં પાછો ગયો તો અંધકાર સિવાય બીજું કાંઈ તેણે જોયું નહિ. થોડા સમય સૂંચી આંખો શીડીને તેણે આજુબાજુ

જોયું; પરંતુ શું હોય કે તેની નજરે પડે ! અંતે તેણે એક ખૂબ મારી કે, “ મહાભાગ ! ” પરંતુ કશો ઉત્તર મળ્યો નહિ. પુનઃ તે જહાર જઈને વિષણુવદને બેઠો. બીજાને એક કલાક પસાર થઈ ગયો. એટલે પાછા તે સાધુ. મહામા કદાચ આવ્યા હશે વિચારી અંદર ગયો; પણ કોઈ નજરે નહિ પડ્યાથી નિરાશ બની જઈ જહાર આવીને બેસી રહ્યો. આથી સ્થિતિમાં એક પ્રહર જેટલી રાત્રિ પસાર થઈ ગઈ. જાંમલી પણ પ્રાણિઓની બચાંકર મર્જનાઓ સંભળાવા લાગી. હવે કૃષ્ણલાલ મનમાં બચતો સંચાર થવાથી સ્થિરતા ધારણ કરી શક્યો નહિ. તે એ વચ્ચેના ઓરડા-કે જેમાં સાધુ પૂર્વે ધ્યાનસ્થ થઈને બેઠેલો હતો ત્યાં ગયો તો એ ઓરડાનાં દાર બંધ થઈ ગયાં હતાં; તેથી લાચારીથી તે એક ઓરડામાં જઈને સૂઈ ગયો.

કૃષ્ણલાલે આજે આખા દિવસમાં કાંઈ ખાધું નહોતું; તેથી નિદ્રાદેવી તેના પર કૃપા કરતી નહોતી. વળી આજે તેણે જે સમગ્ર આશ્ચર્યજનક બનાવ જોયા હતા તે તેના સ્મૃતિમાર્ગમાંથી દૂર નહિ થતાં તેની નિદ્રાને બાધાકર્તા થઈ પડ્યા હતા. મધ્યરાત્રિ વીતી ગયા પછી તેણે બીજા આશ્ચર્યજનક બનાવ જોયા.

મધ્યરાત્રિ વીતી ગયા પછી કૃષ્ણલાલ બે માણસો વચ્ચે વાતચિત ચાલતી સાંભળી શક્યો. જે વાતચિત ચાલતી હતી તે તેનાથી સ્પષ્ટતાથી સાંભળી શકાતી હતી. કંઠસ્વરની કોમળતા પરથી વાતચિત કરનાર બ્યક્તિઓ સ્ત્રીઓ હોવી જોઈએ એવી કૃષ્ણલાલે પોતાના મનમાં કલ્પના કરી લીધી. એ વાતચિત અત્રે નિવેદન કરવામાં આવે છે:-

“ કૃષ્ણલાલ પ્રેમને એક રમત સમજી બેઠો છે ! ”

“ તો તેની ચેરસમજનું કામ પણ તે ભોગવશે, ”

“ એ કથમખતને એવી મૂર્ખતા ક્યાંથી સૂઝી કે તે પોતાનાં

બાળ બચ્ચાનો ત્યાગ કરી આવી રીતે એક સ્ત્રીની પાછળ નીકળી પડ્યો ? ! ”

“ આ પ્રશ્નનો ઉત્તર તો એને જ પૂછવો જોઈએ. ”

“ સાધુ મહાત્માએ કોણ જાણે કે સા - કારણથી એને મળવું વ્યાજબી ગિચારું નથી. ”

“ ગમે એમ હોય; પરંતુ કૃષ્ણલાલ ધણો હોશિયાર તેમજ ચાલાક માણસ છે. તે પોતાની ઈચ્છા પૂર્ણ કરે તો એમાં કાંઈ નવાઈ જેવું નથી. ”

“ એ મહાજ મુશ્કેલ છે. રાણી એને છોડી દે એવી મહારી ધારણા નથી; કેમને એ એનું લોહી પીવાને તૃપાતુર થઈ રહી છે; પરંતુ નૌકાપર જઈને જો તે પેઢો કમ્પો સ્વાધીન કરી લેશે તો પછી કાંઈ તેનું અનિષ્ટ કરશે નહિ. ”

“ એમ તો ખુબજ જ સર્વથા અસંભવનીય છે. ”

“ હસો, આપણે આ બધી વાત સાથે શો સંબંધ છે ? આપણા જેવી દાસીઓનામાં આવી ગંભીર બાબતોનો વિચાર કરવા જોઈએ અકલ ક્યાંથી હોઈ શકે ? ”

“ શું દાસીઓમાં અકલ નથી હોતી એવી તમારી માન્યતા છે ? ”

“ ના ના-મહારુ એવું કહેવું નથી. મુખ્ય વાત એ છે કે સમ્ય પ્રકાર દાસીઓના સમજવામાં બાબતે જ આવે છે. ”

“ મહેને સધળો સાચો પ્રકાર માન્ય છે. ”

“ શો વાર ? ”

“ એજ કે, જોતજોતામાં કૃષ્ણલાલને દેદ પકડવામાં આવશે. ધણું, હવે વાતચિત કરવી વ્યાજબી નથી. હરિહર કદાચ આવતો હશે. ”  
આટલી વાતચિત ઉપરાંત વિશેષ કાંઈ કૃષ્ણલાલના સાંજળવામાં

આવું નહિ. આ વાનચિત સાંભળી તે ચિંતાનુર યી ગયો. ભયંકર ભયની ભાવનાથી કંપનો કંપતો ઉડી ઉભો થયો, તથા ચુપકીદીથી લાંથી પલાયન કરી જવાને તૈયાર થયો. ધીમેથી બારણાં ઉઘાડી તે ઓરડીની બહાર નીકળ્યો. ચોતરફ ગંભીર નિસ્તબ્ધતા હતી. આ મકાનમાંથી બહાર નીકળી પલાયન કરી જવામાં આની મધ્યરાત્રે સિંહ વાદ્ય આદિ હિંસ્રક પ્રાણિઓનો ભય હતો; પરંતુ બીજી રીતે આ મકાનમાં રહેવામાં પણ તેનો જીવ સંપૂર્ણ જોખમમાં હતો. ઉપરની વાતચિત સાંભળી તે હરેક રીતે નિરાશ બની ગયો હતો. કિનારે જઈ નૌકા શોધી કાઢી પેલા ડામ્પો સ્વાધીન કરવા માટે તેનું મન અંતરૂં બની ગયું હતું.

જેવો કૃષ્ણલાલ ઓરડીની બહાર નીકળી મુખ્ય દ્વાર પાસે જઈ પહોંચ્યો કે એકાએક કેટલાક માણસોએ પાછળથી આવીને તેને કેદ કરી લીધો. એ માણસોએ બળાતકારપૂર્વક તેની આંખોપર બડા કપડાનો પાટો બાંધી દીધો તથા તેઓમાંના એકે કહ્યું:—“ ચુપચુપ અમે તને જ્યાં લઈ જઈએ ત્યાં તું યાત્ર; નહિ તો આજે ત્હારે ભયંકર સંદેહને આધીન થવું પડશે. ” લાચારીથી કૃષ્ણલાલને એ માણસનાં વચનો માન્ય કરવાં પડ્યાં. તેનાં નેત્રોપર પાટો બાંધી દેવામાં આવ્યો હતો; છતાં તે જે માર્ગપર ચાલતો હતો તે તરફ ખાસ ધ્યાન આપતો હતો. અડધા કલાક સુધી પેલા માણસોએ એને પોતાની સાથે હાથ ઝાલીને ચલાવ્યો. વૃક્ષપત્રોના ખડખડાટથી અને જમીનની નરમાશથી તેને માલૂમ પડ્યું કે, તેને એ જંગલમાં જ લઈ જવામાં આવતો હતો. પછીથી તેને એક ઠેકાણે બે ચાર પગથીઆં ચઢવા પડ્યા. આ સમયે પોતાને પથ્થરની જમીનપર લઈ જવામાં આવતો હોય એમ તેને લાગ્યું. એ માર્ગમાં ઘણી વખત તેને જમણી તથા ડાબી બાજુએ ધ્રુવું પડ્યું. થોડા વખત પાછી પ્રવળના જેવી માટીની જમીન આવી.

એક ગાડિ ગયા પછી પાછું પાકી જમીનપર ચાલવું પડ્યું. હવે કૃષ્ણલાલ સમજી ગયો કે, રસ્તો ભૂલાવવાને માટે જ તેને વિશેષ ફેરવવામાં આવતો હતો. થોડે દૂર ગયા પછી એક ન્હાના દાદર ઉપર તેને ચઢાવવામાં આવ્યો, તથા વીસ પચીસ પગથીયાં ચઢ્યા પછી પાછું નીચે ઉતારવાનું આવ્યું. નીચેનાં પગથીયાં ઉતારવામાં આવ્યા પછી તેની આંખોપર આંધેલો પાટો છોડી નાખવામાં આવ્યો.

આ સમયે કૃષ્ણલાલે પોતાને એક વિચિત્ર સ્થળે ઉપસ્થિત થયેલો જોયો. એની પીઠ તરફ ઉંચી દિવાલ અને પગથીયાં આવેલાં હતાં. સ્થાને એક રમણીય બગીચો આવેલો હતો. એ બાગની ચોતરફ ઉંચી દિવાલ હોઈ ત્યાં પુષ્કળ પ્રકાશનો ફેલાવો થઈ રહ્યો હતો. કેટલાંક વૃક્ષોપર લટકતાં કાગળનાં શાનસોમાં દીપકો સજાગી રહ્યા હતા. ત્યાં ઘણા માણસો ફરતા હરતા જણાતા હતા. બાગની વચ્ચે એક આલીશાન બંગલો હતો. કૃષ્ણલાલને ત્યાં લઈ જવામાં આવ્યો. તેને માલૂમ પડ્યું કે, હવે ઘણી થોડી રાત બાકી રહી હતી.

જે કે કૃષ્ણલાલ ઘણો હોશિયાર, ચાલાક, બહાદુર તથા સાહસિક હતો; છતાં આ સમયે તે ઘણો ગભરાઈ ગયો હતો. એ વિશેષ ગભરાયો હતો તેનું કારણ એ હતું કે, તેની પાસેનાં સજ્જાં હથિયારો પડાવી લેવામાં આવ્યાં હતાં. પ્રસંગ આવ્યો શત્રુઓ સ્થાને ટક્કર ઝીલી આત્મરક્ષણ કરવાને તે સર્વાંશે અશક્ત હતો; છતાં તેના હાથ પગ ખુલ્લા હોવાથી જો સુયોગ મળે તો તે નાશી જાય તેમ હતો.

બંગલામાં પાલુ પુષ્કળ પ્રકાશ ફેલાયેલો હતો. બાર ચોપદારો પોતાની નોકરી બરાબર બજાવી રહ્યા હતા. તેમના પ્રત્યેકના હાથમાં સોનાની એકેક છડી હતી. જે માણસો કૃષ્ણલાલને કેદ કરી લાવ્યા હતા તેમની સંખ્યા આઠની હતી. પોતાનું કાર્ય પૂર્ણ કરી તેઓ બં-

ગલામાં ચાલ્યા ગયા. જતી વખતે ચોપદારોને તેઓ એવી સૂચના કરતા ગયા કે, “ આ માણસપર પૂરતી દેખરેખ રાખજો. અમે એના સમાચાર કહેવા માટે નામદાર સરકારની હુજૂરમાં જઈએ છીએ. ”

થોડા સમયમાં જ એ લોકોએ અંદર જઈ આવી કૃષ્ણલાલને ઉદ્દેશીને કહ્યું:—“ તું હવે અંદર ચાલ્યો જા. ”

“ ક્યા માર્ગેથી મ્હારે ક્યાં જવાનું છે તેની મ્હને શી ખબર છે ? ! ” કૃષ્ણલાલે ચિંતાતુર મુખે કહ્યું.

“ આ મકાન જ તને આપો આપ રસ્તો ખતાવશે; પૂછવાની કશી જરૂર નથી. ” એક માણસે ઉત્તરમાં કહ્યું.

લાચારીથી તે જવા લાગ્યો. ધીમે ધીમે તે એક ન્હાની ઓરડીમાં ગયો તો ત્વરાથી એ ઓરડીનું દાર જઈ થઈ ગયું. આ ઉપરથી તેને એમ લાગ્યું કે પોતાને કેદ કરવા માટે જ શત્રુઓએ આમ કર્યું હશે; પરંતુ તેની આ માન્યતા ખોટી ઠરી. તરત જ એ ઓરડીનું ખીજી તરફનું દાર ઉઘડ્યું અને સ્થાને જ તેણે બે નવચૌવનાઓને ઉપસ્થિત થયેલી જોઈ. એ બન્ને નવચૌવનાઓએ સાદો; પરંતુ સ્વચ્છ પોષાક પહેર્યો હતો. એ બન્ને જણીઓ કૃષ્ણલાલના હાથ પકડી તેને પોતાની સાથે લઈ જવા લાગી.

કૃષ્ણલાલ બચબીત બની ગયો હતો; છતાં તેણે પોતાના મનને કાબૂમાં રાખ્યું હતું. તેનું હૃદય જોશથી ઉછળતું હતું, તથા અંતરમાં અનેકવિધ તર્કવિતર્ક ઉપજતા હતા. ક્યારે તે પોતાના જીવન માટે નિરાશ બની જતો હતો તો ક્યારે પોતે બિનશુન્દેગાર છે વિચારી સહજ નિશ્ચિંત થતો હતો.

પેલી બન્ને નવચૌવનાએ તેને કેટલાક ચોક તેમ જ ઓરડીઓમાં ફેરવી એક મંડપમાં લઈ ગઈ કે જ્યાં કૃષ્ણલાલે આશ્ચર્યજનક સભા



જોઈ. આ મંડપને સર્વ પ્રકારે સુસજ્જિત કરવામાં આવ્યો હતો. પ્રકાશનો પણ ત્યાં વિસ્તાર થઈ રહ્યો હતો. દરબારનો સર્વ પ્રકારનો સામાન ત્યાં હાજર હતો. મંડપના મધ્યભાગમાં એક રત્નજડિત સિંહાસનપર, એક લાવણ્યમયી લલના દક્ષિણી પોષાક પહેરીને બેઠી હતી. પોતાના શરીરપર તેણે ઘણા મૂલ્યવાન અન્નકારો પહેરેલા હતા. એના રૂપસાન્દર્ભ માટે એટલું જ કહેવું બસ થઈ પડશે કે, કૃષ્ણકાન્તે પોતાના સમસ્ત જીવનમાં કદાપિ એવી રૂપસુંદરી જોઈ નહોતી. એ સુંદરી સ્વર્ગલોકની આપ્તરાતા જેવી જ અત્રૈકિક સૌન્દર્યમયી હતી. એ સુંદરીના સિંહાસનની જમણી બાજુએ એક મૃગચર્મપર પેત્રો સાધુ કે, જેને કૃષ્ણકાન્તે પેલા ઝરાપર આવેલા મકાનમાં જોયો હતો તે બેઠો હતો. સાંધુના આસન પછી ત્રીસ ખુરસીઓ ગોળાકારમાં ગોઠવેલી હતી. એ ખુરસીઓપર એક એકથી વિશેષ ખૂબસુરત સુંદરીઓ દક્ષિણી રીવાજનો પોષાક પહેરીને બેઠેલી હતી. સિંહાસનની ડાબી બાજુએ એક રત્નજડિત ન્હાના સિંહાસનપર યશોદાને પેલી બીજી સ્ત્રીઓના જેવો જ પોષાક પહેરીને બેઠેલી જોઈ કૃષ્ણકાન્ત આશ્ચર્યચકિત અને વિસ્મિત બની ગયો; પરંતુ તે સાથે તેના અંતરમાં એવો વિશ્વાસ ઉપજ્યો કે, હવે તેના જીવ કોઈ પણ રીતે જશે નહિ. યશોદાની સાથે પેલી રૂપામાં કૂંડો ભરનાર સુંદરી એક રત્નજડિત ખુરસીપર બેઠી હતી.

મંડપની રકામે બીજી ત્રીસ સુંદરીઓ હાલ, તદ્વાર આદિ હથિયારો લઈ હુકમ ઉઠાવવા માટે ઉભી રહી હતી. એ સુંદરીઓની વચ્ચે કૃષ્ણકાન્તને લઈ જઈ ઊભો રાખવામાં આવ્યો. આ દરબાર જોવામાં આવતાં કૃષ્ણકાન્તની સ્થિતિ ઘણી વિચિત્ર બની ગઈ. ગભરાઈ જઈને તે દીવાનાની માફક ચોનરફ દષ્ટિ ફેરવવા લાગ્યો. કૃષ્ણકાન્ત એક મોટા ખાનદાન ગૃહસ્થનો છોકરો હતો. તેણે આજ સૂત્રીમાં ઘણું

મ્હોટા દરબારો જોયા હતા; આ સ્થળે એણે જેવો દેખાવ જોયો એવો દેખાવ તેણે ક્યાંય જોયો નહોતો. આ મંડળમાં જે બનાવટી પુષ્પ-ગુચ્છ હતા તેમાં રત્નમાણિ ક્યાંદિ જડેલાં હતાં. કૃષ્ણલાલ વિચારતો હતો કે, આટલું બધું મૂલ્યવાન જર જવાહિર અડી ક્યાંથી આવ્યું? વળી આ મંડપમાં ખીજ જે જે વસ્તુઓ હતી તે મેળવવાનું કાર્ય કેટલું બધું મુશ્કિલ હતું તેની પ્રેક્ષક સિવાય અન્યના અંતરમાં કલ્પના ઉપજી શકે તેમ નથી. એ સુંદરીઓના વસ્ત્રાલંકારોનું તો મૂલ્ય જ આંખી શકાતું નહિ.

અંતે કૃષ્ણલાલની દષ્ટિ યશોદા તરફ સ્થિર થઈ. એકાગ્રદષ્ટિથી તે યશોદાના મુખમંડળ તરફ જોઈ રહ્યો. એ સુંદરી કે જે ઘણા ઉચ્ચાત્મથી રત્નજડિત સિંહાસનપર ખેડેલી હતી તેણે એક વખત કૃષ્ણલાલના આપાદ મસ્તકનું દર્શન કરીને યશોદા તરફ જોયું. યશોદા તરત જ પોતાના આસનપરથી ઉઠી ઉભી થઈ તથા સ્હામે હઠી જઈ સિંહાસન પાસે ઉભી રહીને બોલી:—“ જો રજા હોય તો આસાન-સાર વર્તન ચલાવવામાં આવે ? ” આના ઉત્તરમાં સિંહાસનપર ખેડેલી સુંદરી કે જેને આપણે મહારાણી કહેવી જોઈએ, તેણે ગર્વપૂર્વક મસ્તક હલાવ્યું; અર્થાત્ મના કરી અને તેણે યશોદાની પાસે જે સુંદરી ખેડેલી હતી તેના તરફ જોયું.

આ પ્રકાર કૃષ્ણલાલ માટે ઘણો આશ્ચર્યજનક હતો. આજે એના કાનોએ એક એવો અવાજ સાંભળ્યો કે, જેવો અવાજ તેણે કદાપિ સાંભળ્યો નહોતો, તથા સાંભળવાની આશા પણ નહોતી. એક આશ્ચર્યજનક વાત એ હતી કે, જે યશોદા તેની પાડોશમાં રહેતી હતી તેમજ જેને તે બાલ્યાવસ્થાથી ઓળખતો હતો તે આજે આ સર્વથા અપરિચિત દરબારમાં હાજર હતી. કૃષ્ણલાલે પૂર્વે તેને કદાપિ

ઘેરથી બહાર નીકળેલી જોઈ નહોતી. તેનાં માથાપોએ તેને દૃષ્ટિથી દૂર કરી નહોતી; છતાં આ દરબાર સાથે તેનો આવો ઘનિષ્ઠ સંબંધ ક્યાંથી ? ! વળી યશોદા જન્મથી જ બોબડી હતી. તેનાં માથાપોએ પણ કદાપિ તેને બોલતાં સાંભળી નહોતી; એમ છતાં તે આજે અત્રે મધુરકંઠથી વાતચિત કરી શકતી હતી ! એના કંઠસ્વરે કૃષ્ણલાલના અંતરપર કેવી અસર કરી હશે એની કલ્પના અન્ય કોઈ કરી શકે તેમ નથી.

આ સઘળા વિચારો કરવાનો કૃષ્ણલાલને વખત મળ્યો નહિ. તે બીજી સુંદરી કે જે યશોદાની પાસેની રત્નજડિત ખુરસીપર બેઠેલી હતી તથા જેની કૃષ્ણલાલ સાથે પહેલાં પણ એક વખત મુલાકાત થઈ હતી તે સિંહાસનપર બેઠેલી સુંદરીનો ધશારો જોઈને ઉઠી ઉભી થઈ કૃષ્ણલાલ પાસે આવી અને તેણે તેની સાથે વાતચિત કરવા માંડી:—

“ કૃષ્ણલાલ ! તમને એમ કહેવાની જરૂર જેવું નથી કે તમને કેદ કરીને અહીં લાવવામાં આવ્યા છે; તેથી હવે તમારે કોઈ પણ પ્રકારની સજા સહન કરવી પડશે.”

“ મહને વિના અપરાધે કેદ કરવામાં આવ્યો છે એ પણ તમારે ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે. જે હું અપરાધી હોત તો મહારા અપરાધની મહને જે સજા કરવામાં આવત તે હું અવશ્ય ભોગવત.”

“ તમારો અપરાધ એ છે કે, સાધુ મહાત્માના મકાનમાં જે તસ્વીર હતી તથા જેના પર પર્દો ઢાંકેલો હતો તે તસ્વીર તમે રજા સિવાય છુપી રીતે જોઈ લીધી છે. જે તસ્વીર પરં પર્દો હોય તે રજા સિવાય જોવી નહિ એટલું પણ તમે નથી જાણતા કે ? ”

“હા—એ તો મ્હારો અપરાધ છે.”

“અમારે ત્યાં એવો કાયદો છે કે જે આવો અપરાધ કરે તેનું મસ્તિષ્ક કાપી નાખવું.”

“આવો કાયદો જ હોય તો તેને એક પ્રકારનો ભયંકર જુલમ જ ગણી શકાય.”

“ગમે તેમ ગણો; પરંતુ હવે કોઈ પણ રીતે તમારા જીવનનું રક્ષણ થઈ શકનાર નથી—તમારા અકાળ મૃત્યુને કોઈ અટકાવી શકનાર નથી.”

“ભલે, મૃત્યુથી હું ડરતો નથી. હું ખુશીથી મરવાને કખૂલ છું; છતાં તે પૂર્વે તમારે મ્હને મ્હારા પાંચ છ પ્રશ્નોના ઉત્તર આપવા પડશે.”

“તમે મૃત્યુનો ઇનકાર કરો તો પણ તમારું કાંઈ વળી શકે તેમ નથી જ. વળી તમારા પર મેહેરબાની કરીને તમને તમારા એક જ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવામાં આવશે. તમે એકથી અધિક પ્રશ્ન પૂછશો તો તેનો ઉત્તર મળી શકશે નહિ. હવે તમારે જે પ્રશ્ન પૂછવો હોય તે પૂછો.”

કૃષ્ણલાલે થોડા સમય સૂધી કાંઈ વિચાર કરીને પૂછ્યું:—“તમે જ્યારે એક જ પ્રશ્ન પૂછવાનું કહો છો તો લાચારીથી હું એક જ પ્રશ્ન પૂછીશ.” આમ કહી યશોદા તરફ આંગળી કરીને તેણે પૂછ્યું:—

“આ અહીં કેવી રીતે આવી છે? તથા અત્રે તેને આટલું બધું માન શા માટે આપવામાં આવ્યું છે?”

“તમે એકના બદલે બે પ્રશ્ન પૂછ્યા છે? એમાંથી એક જ સવાલનો ઉત્તર આપવામાં આવે છે કે, જેના સંબંધી તમે પૂછો છો

તે અમારાં મહારાણીજનાં ન્હાની ખંડેન છે; તેથી આ દરબારમાં એમનું આટલું બધું માન છે.”

“ તમે સત્ય ઉત્તર આપો છો એમ મ્હારે શા ઉપરથી માનવું ? ”

“ હું ધર્મના સોગન ખાધને કહું છું કે, મ્હારો ઉત્તર સર્વથા સત્ય છે. માનવું ન માનવું એ તમારી ભરજની વાત છે. ”

“ જો એમજ છે તો હું કોઈ પણ રીતે મરવું પસંદ કરતો નથી. ”

એ સુંદરીએ હાસ્ય કરીને કહ્યું:—“ શું તમે મરવું નાપસંદ કરો એટલે તમારો જીવ બચશે કે ? ”

“ બેશક એમજ છે. જ્યાં સુધી હું મરવું પસંદ કરું નહિ ત્યાં સુધી તમે મ્હને મારી શકશો નહિ. ”

“ એટલું તો અમે પણ જાણીએ છીએ કે, તમે ઘણા સાહસિક છે, અને તેના પરિણામે તમારાથી કેટલાંક મહાન કાર્યો પણ થઈ શકે છે; કિન્તુ આ સ્થળે તમારા સ્વભાવસિદ્ધ સાહસનો સહજ પણ ઉપયોગ થનાર નથી—તમને કરવામાં આવેલી સજા મિથ્યા થનાર નથી. છતાં જો તમે એક વાત કબૂલ કરો તો અમે તમને જીવનદાન આપવાને તૈયાર છીએ; એટલું જ નહિ પણ તમે જે ધનામ માગશો તે તમને આપવામાં આવશે. ”

“ એવી તે શી વાત છે ? ”

“ રાજકુમાર ધન્દ્રજીતસિંહ અને આનન્દસિંહનો જીવ તમારા કબજામાં છે તે તમે અમારાં મહારાણીજના કબજામાં છોડી દો. ”

આ સમયે કોધની વિશેષતાથી કૃષ્ણલાલનું મુખમંડળ લાલચોળ બની ગયું. તેણે શેષાવેશમાં જ કહ્યું:—“ કમબખ્ત ! ખમરદાર, જો પુનઃ તું આવી વાત મ્હારા મુખમાંથી મ્હાર કાઠીશ તો હું મ્હારા

કોધને શમાવી શકીશ નહિ. હું બાણુતો નહોતો કે, આવું ખૂબસુરત સ્ત્રીમંડળ યુવરાજ ઇન્દ્રજીતસિંહ અને આનન્દસિંહથી દુશ્મનાવટ રાખતું હશે! તમારી મેહોરગાનીની મ્હને ગિલ્ફલ જરૂર નથી. મ્હને એમજ લાગે છે કે, તમે સર્વ રમતની પૂતળીઓ છો. મ્હને મારે તથા મ્હારી સાથે જળદસ્તી કરે એવી તાકત કોનામાં છે તે હું જોઉં છું.”

આ સમયે એ સુંદરીનું મુખમંડળ પણ કોધની ઉત્તેજનાથી લાલચોળ બની ગયું. ખીજી જે સુંદરીઓ ત્યાં હાજર હતી તે પણ કૃષ્ણલાલનાં ઉપરોક્ત વચનો સાંભળી કોધથી કંપવા લાગી; આમ છતાં મહારાણીના મ્હોંપર કોધનું એક પણ ગિલ્ફલ જોવામાં આવતું નહોતું એ આશ્ચર્યજનક પ્રકાર હતો. કૃષ્ણલાલ સાથે વાતચિત કરનારી સુંદરીએ પોતાના કમરપદામાં લટકતી તલ્વારને મિયાનમાંથી ખસાર ખેંચી ઢાઢીને કોધકર્કશસ્ત્રે કહ્યું:—“હવે તમારે મૃત્યુની જ મુલાકાત કરવી પડશે. વીસ વીસ પુરુષોના જેટલી તાકાત અહીં બેઠેલી પ્રત્યેક સુંદરીનામાં તેમજ મ્હારામાં છે. તમારા હાથ પગ છુટા છે તેથી તમે કાંઈ તોફાન કરી શકશો. એવી કલ્પનાને અંતરમાં સ્થાન આપશો નહિ. તમારું કાંડું દબાવી તમારા હાથમાંની તલ્વારને મ્હેં જમીનપર પાડી નાખી હતી એ તમને યાદ છે ને ?”

“જ્યારે આટલી બધી તાકાત તમારામાં છે ત્યારે પછી બન્ને રાજકમારોનો જીવ તમે મ્હારી પાસે કેમ માગો છો. તમે જાતે જ જઈને તેમના પ્રાણનો વિનાશ કેમ નથી કરી આવતી ?”

“એક મહત્વના કારણને લીધે જ અમે એમ કરતાં નથી; છતાં હવે અમે પોતે જ એમ કરીશું; કિન્તુ કાર્યસિદ્ધિ થવામાં વિલંબ થવાનો સંભવ હોવાથી જ અમે તમને અમારો પ્રસ્તાવ સ્વીકારવાનો

હજી પણ આગ્રહ કરીએ છીએ. હવે કહો જોઈએ કે તમારે અમારા કહેવા પ્રમાણે વર્તવું છે કે અકાળે મરણને શરણ થવું છે ? ”

કૃષ્ણલાલે યશોદા તરફ હાથ લંબાવીને કહ્યું:—“ આ સુંદરી કે જેનો પરિચય તમે મહારાણીની જ્ઞેન તરીકે આપ્યો છે એના જીવન મરણનો આધાર મહારા હાથમાં છે એનો પ્રથમથી તમે વિચાર કરજો.”

આ સમયે યશોદા પોતાના આસનપરથી ઉઠી ઉભી થઈને બોલી:—  
“ કૃષ્ણલાલ ! તમે એમ ધારતા નહિ કે જે પતરાનો ડબ્બો તમે લઈ આવ્યા હતા તે હું નૌકામાં રાખીને આવી છું ! હવે એ ડબ્બો તમારા સિપાહીઓના કબજામાં નથી. મહેં એને ગંગાજીના જળમાં ડૂબાવી દીધો છે. હવે એ ભેદને ખુલ્લો કરી તમે મહારું બિલકુલ અનિષ્ટ કરી શકો તેમ નથી. વળી અત્રે આવ્યા પછી એ ડબ્બો મહેં પાછો મેળવ્યો છે. જુઓ, પેલી ખુણામાંની છત સાથે એ લટકી રહ્યો છે ! ”

કૃષ્ણલાલે છત સાથે એ ડબ્બો લટકતો જોયો. તેનો જીવ ડબ્બો જોતાં જ ગભરાઈ ગયો. તેની શુદ્ધિ બુદ્ધિ અદૃશ્ય થઈ ગઈ. એના મહેંમાંથી એક ખૂમ નીકળી પડી તથા તેજ સમયે એ બેશુદ્ધ બની જઈ ધરાશાયી થયો.

લગભગ અર્ધ ઘટિકા સુધી કૃષ્ણલાલ બેશુદ્ધ સ્થિતિમાં રહ્યો. પછી તે શુદ્ધિમાં આવ્યો; પરંતુ ઉઠીને ઉભા થવા જેટલી શક્તિ તેના શરીરમાં નહોતી. પોતાના જીવનની હવે તેને જાણે કે કશી ચિંતા રહી નહોતી. પેલી સુંદરી હજી સુધી હાથમાં સમશર લઈને તેની પાસે ઉભી રહી હતી. એવામાં કૃષ્ણલાલને એકાએક કોઈ વાત યાદ આવી; જેથી તેની હાલત તદ્દન બદલાઈ ગઈ. ગૂમ થયેલી શક્તિ જાણે કે

પુનઃ તેના અંગ પ્રત્યંગમાં ઉત્પન્ન થઈ. ‘હું વિના કારણ ચિંતામાં પડ્યો છું.’ આમ કહી તે ઉઠીને ઉભો થયો, તથા પેલી સુંદરી સામે પુનઃ વાતચિત કરવા લાગ્યો:—

“ના ના, હું મરી શકવાનો નથી જ.”

“હવે તમને કાણ બચાવનાર છે ?”

કૃષ્ણલાલે યશોદા તરફ જોઈને કહ્યું:—“કોઈના લોહીથી લખા-યલું પેલું પુસ્તક જે ઓરડીમાં રાખેલું છે એ ઓરડીની કુંચી મહારા જીવનનું રક્ષણ કરશે !”

આ વાક્ય સાંભળી યશોદા ચમકી ઉઠી. તેનું મુખમંડળ મલિન બની ગયું. તેનું મસ્તિષ્ક ભ્રમવા લાગ્યું, તથા તે એમ કહેતી સિંહાસન પર ઝૂકી પડી કે, “આહ ! ગજબ થઈ ગયો ! મહારાથી ગંભીર બૂલ થઈ ગઈ છે. એ કુંચી હું ત્યાં ભૂલી આવી છું. કમબખ્ત ! ત્હારું નાખોદ જાઓ. જાઈએતીથી તું મહેને ત્હારા હા...થ...”

તે પોતાનું અંતિમ વાક્ય સંપૂર્ણ ઉચ્ચારી શકી. વળી કૃષ્ણલાલના ઉપરોક્ત વાક્યથી એકલી યશોદાની નહિ; પરંતુ ત્યાં બેઠેલી સઘળી સુંદરીઓની સ્થિતિ શોચનીય થઈ ગઈ. લેમના સર્વના મુખ ઉપર શોકની છાયા છવાઈ ગઈ. સઘળી સુંદરીઓ એકાગ્રદષ્ટિથી કૃષ્ણલાલના મ્હોં તરફ જોઈ રહી. હવે કૃષ્ણલાલની પણ ખાતરી થઈ ગઈ કે તે પોતે બ્રાહ્મહારક સંકટમાંથી બચી શક્યો છે. એનો વિચાર સાચો હતો. થોડા સમય સૂધી મૌનનું અવલંબન કર્યા પછી તેણે કહ્યું:—  
“એ પુસ્તક હું વાંચી પણ ગયો છું; વળી એ કાર્યમાં એક દોસ્તને મ્હોં મહારો સાથી બનાવ્યો છે. જે હવે ત્રણ દિવસમાં હું તેને નહિ મળું તો તે અવશ્ય દેશી નવાજીની કાર્યા સિવાય રહેશે નહિ.”



કૃષ્ણલાલનાં આ વચનો સાંભળવામાં આવતાં સઘળી મુંઝરીઓની ચિંતા અને અસ્થિરતા વધી ગઈ. મહારાણી જાણે કે પોતાની જાંઘીથી નિરાશ બની ગઈ હોય એવી ઉદાસ દૃષ્ટિથી તેણે પોતાની પાસે મૃગ-ચર્મ પર બેઠેલા સાધુ તરફ જોયું. સાધુએ સંકેતદ્વારા તેને સાહસનો સંચય કરવા જણાવ્યું તથા કૃષ્ણલાલ તરફ જોઈને તેણે કહ્યું:—  
 “શાહઆથ બેટા! ત્હેં ધણું કામ કર્યું છે. હું ત્હારા પર અત્યંત પ્રસન્ન થયો છું. ત્હારા જેવી સુચતુર શિષ્યને જ હું શોધું છું.”

આમ કહી સાધુ ઉઠી કૃષ્ણલાલ પાસે ગયો તથા તે તેનો હાથ પકડીને તેને ખીજી તરફ લઈ ગયો. સાધુના હાથમાં એટલું બધું બળ હતું કે કૃષ્ણલાલનું કાંડું દુખવા લાગ્યું. જાણે કે લોઢાના હાથે જ તેનું કાંડું પકડયું હોય એમ તેને લાગ્યું.

આ સમયે સહવાર થયું હતું. સૂર્યકિરણોએ ખાગની વૃક્ષશાખાઓને સુવર્ણરંગની બનાવી દીધી હતી. સાધુ કૃષ્ણલાલને એક બંધ ઓરડી પાસે લઈ ગયો. એ ઓરડીને તાળું વાસેલું હતું. પોતાના ખીજા હાથે એક કુંચી કાઢી, તાળું ખોલી, ઓરડી ઉઘાડીને સાધુએ કૃષ્ણલાલને તેમાં ધકેલી દીધો. પછીથી પાછું દાર બંધ કરી તેણે તાળું વાસી દીધું.

જો કે સૂર્યોદય થયો હતો છતાં જ ઓરડીમાં સાધુએ કૃષ્ણલાલને કેદ કર્યો તેમાં પુષ્કળ અંધકારનો વિસ્તાર થયેલો હતો. એ ઓરડીમાં એક જિંદ સુદ્ધાં નહોતું કે જેમાંથી સામાન્ય પ્રકાશ આવી શકે. એ ઓરડી કેટલી મોટી હતી એનો નિર્ણય પણ એ બીજા અંધકારમાં થઈ શકે તેમ નહોતો. એ ઓરડીની નીચેની જમીન એટલા બધા ઢેંજવાળી હતી કે એક જ કલાકમાં કૃષ્ણલાલના હાથ પગ ઠંડા થઈ ગયા. એક કલાક પછી ચોતરફની દિવાલ તેની નજરે પડી. તેને એમ

લાગ્યું કે, એ દિવાલોમાંથી કોઈ પ્રકારનો પ્રકાશ નીકળતો હતો તથા એ પ્રકાશ ધામે ધામે વધતો જતો હતો. થોડા સમયમાં જ ત્યાં પૂર્ણ પ્રકાશ ફેલાઈ ગયો, તથા એ ઓરડીમાંની પ્રત્યેક વસ્તુ સ્પષ્ટતાથી નજરે પડવા લાગી.

એ ઓરડી બહુ મોટી નહોતી. એના ચારે ખુણામાં ન્હાનાં મોટાં હાડકાંનાં ઢગલા પડી રહેલા હતા. ઓરડીની ચાર તરફની દિવાલમાં છેક ઉંચે ચાર મોટાં છિદ્ર હતાં; પરંતુ એ છિદ્રમાંથી મનુષ્યનું મસ્તિષ્ક બહાર નીકળી શકે તેમ નહોતું. પોતાની સ્થામેની દિવાલમાં જે છિદ્ર હતું તેમાં જ કોઈ વસ્તુ પ્રકાશતી કૃષ્ણલાલની નજરે પડી. ઘણું ધ્યાન આપ્યા પછી તે સમજી શક્યો કે, જે મોટી પત્રાળ આંખો તેના તરફ જોઈ રહી હતી !

એ અંધકારમયી ઓરડીમાં ધામે ધામે પ્રકાશનો ફેલાવો થવાથી કૃષ્ણલાલ બચ પામ્યો હતો. પછીથી જ્યારે આ જે બચંકર આંખો તેની નજરે પડી ત્યારે તો તેનો બચ ધણો વધી ગયો.

એ ઓરડીની જમીન પથરની હતી. તે ધામે ધામે ગરમ થવા લાગી. એથી કૃષ્ણલાલનું શરીર સ્વસ્થ થયું અને તેને જે ઠંડી લાગી હતી તે દૂર થઈ ગઈ. અંતે એ જમીન એટલી બધી ગરમ થઈ ગઈ કે, કૃષ્ણલાલને ઉઠી ઉભા થવું પડ્યું; પરંતુ તે ક્યાં જાય ? એ ઓરડીની સઘળી જમીન ધામે ધામે વિશેષ ગરમ થતી હતી. કૃષ્ણલાલ જ્યાં પગ મૂકતો હતો ત્યાં તેનો પગ દાઝતો હતો ! એવામાં પેલા છિદ્રમાંથી જે આંખો જેવામાં આવતી હતી તે તરફ તેનું હૃદય ખેંચાયું. આ સમયે એ છિદ્રમાંથી એક હાથ અંદર કૃષ્ણલાલ તરફ આવતો હતો. કૃષ્ણલાલ એક ખુણામાં દબાઈ ગયો કે જેથી એ હાથ તેને સ્પર્શ કરી શકે નહિ; પરંતુ ધીમે ધીમે એ હાથ આગળ આવતો જ ગયો.

તથા જ્ઞેતજ્ઞેતામાં તો તેણે કૃષ્ણલાલના હાથનું કાંડું બળપૂરેક પકડી લીધું.

એ હાથ એવો મજબૂત હતો કે એમાં પોતાનું કાંડું પકડાતાં કૃષ્ણલાલે ઘણું દુઃખ અનુભવ્યું. તેનું સઘળું શરીર રોમાંચિત થયું. ધીમે ધીમે તેનું દુઃખ વૃદ્ધિગત થવા લાગ્યું. એ હાથ યમદૂતનો જ હોય એવો ક્ષણ કાળ માટે તેને બાસ થયો. અંતે કૃષ્ણલાલ બેહોશ બની ગયો.

જ્યારે કૃષ્ણલાલ શુદ્ધિમાં આવ્યો ત્યારે તેણે પોતાને ગંગા કિનારાપર જોયો કે જે ઠેકાણે તે યશોદાની સાથે નૌકામાંથી કિનારાપર ઉતરી પડ્યો હતો. તેની પાસે જ પાકાં કેળાંનું એક મ્હોટું ઝુમખું પડેલું હતું. હજી સંધ્યાકાળ થવાને થોડો વિલંબ હતો. તેને આવી સ્થિતિમાં જ રહેવા દષ્ટ હવે આપણે મહારાણીના દરબાર તરફ પુનઃ દષ્ટિ ફેરવીશું, કે જે દરબારમાંથી કર્મધર્મસંયોગે કૃષ્ણલાલ પાછો ગંગા કિનારે આવી ચઢ્યો હતો.

કૃષ્ણલાલને ઓરડીમાં ધક્કેલી દષ્ટ, ઓરડી બંધ કરી સાધુ મહારાણી પાસે નહિ જતાં બીજી તરફ ગયો. તે ફરતો ફરતો એક ચાકમાં જઈ પહોંચ્યો. એ ચાકમાં કેટલાક માણસો કામકાજ કરતા હતા. સાધુને જ્ઞેતાંની સાથે જ એ લોકો ઉઠી ઉભા થયા. સાધુએ તેમને જ્ઞેતને કહ્યું:—“કૃષ્ણલાલને હું ઠેકાણે પહોંચાડી આવ્યો છું. એ ઘણો ચાલાક નીકળ્યો. આપણાથી તેને કાંઈ કરી શકાયું નહિ. હશે, હવે એને એ જે રથને યશોદાની સાથે ગંગા કિનારાપર ઉતર્યો હતો તે રથને પહોંચાડી દો. એના માટે કોઈ ખાવાની વસ્તુ પણ ત્યાં મૂકી રાખજો.”

આટલું કહી સાધુ ત્યાંની પાટો ફરી મહારાણી પાસે ઉપસ્થિત

થયો. આ સમયે મહારાણીનો દરબાર પહેલાંના જેવો નહોતો. તેમજ પહેલાં જેટલી સુંદરીઓ દરબારમાં હાજર હતી તેટલી હમણાં હાજર પણ નહોતી. ત્યાં સિંહાસન, ખુરસીઓ વગેરેમાંનું કાંઈ નહોતું. માત્ર એક જાનજમ ઝિણાવેલી હતી. તેનાપર મહારાણી, યશોદા અને પેલી સુંદરી કે જેના અશ્વપર સવાર થઈ યશોદા ચાલી ગઈ હતી તે અરસપરસમાં વાતચિત કરતી બેઠી હતી. સાધુએ ત્યાં ઉપસ્થિત થતાંની સાથે જ કહ્યું:—“ કૃષ્ણલાલ આઠલો બધો ચાલાક તેમજ ધુર્ત નીક-ગણે એમ હું ધારતો નહોતો. ધનપતે કહ્યું હતું કે એ ધણો સાદો અને ભોળો માણસ છે. તેની પાસેથી સહેલાઈથી કામ કાઢી શકાશે; છતાં સધળો આડંબર વ્યર્થ છે.”

જે ઘોડાપર બેસી યશોદા પલાયન કરી ગઈ હતી તે ઘોડો ધનપતને હતો, તથા ધનપત જ કૃષ્ણલાલના દેખતાં કૂવામાં કૂદી પડી હતી એ હવે પાંડકોએ રમરણમાં રાખવાની જરૂર છે. એ સુંદરીનું નામ ધનપત વાંચી કેટલાક વાંચકો વિચારમાં પડી જશે કે, સ્ત્રીજન-તિનું આવું નામ હોય એ શું સંભવિત છે? પરંતુ આ નામનું ખરું રહસ્ય ધામે ધામે વાંચકબંધુઓ જાણી શકશે. હમણાં ધૈર્ય વારણ કરવાની પ્રાર્થના છે.

સાધુનાં વચનો સાંભળી ધનપતે કહ્યું:—“ હશે, જે થવાનું હતું તે થયું છે. તેના માટે અફસોસ કરવો વ્યર્થ છે. આપણને હવે માલૂમ પડી ગયું છે કે, આપણે કૃષ્ણલાલના પંજામાં ફસાયલાં છીએ. હવે આપણો જીવ બચે તથા આપણે કૃષ્ણલાલના પંજામાંથી મુક્ત થઈ શકીએ એવી યુક્તિ અજમાવવાની ઘણી જરૂર છે.”

“હું તો હજી પણ તમને બલામણું કરું છું કે, તમે તમારા મનમાં જે નિશ્ચય કર્યો છે તેનો ત્યાગ કરો. યુવરાજ હિન્દજીતસિંહ

અને આનન્દસિંહ ઘણા પ્રતાપી છે. એમને પોતાને આધીન કરી તેમના હક્કની વસ્તુ પડારી લેવી એ ધણું કઠિન કાર્ય છે. જુઓ, પહેલા જ પ્રસંગમાં તમને કેવી નિરાશા પ્રાપ્ત થઈ છે? ન કરે નારાયણ અને જો કદાચ કૃષ્ણલાલ મરી જાય કિંવા કોઈ તેને મારી, નાખે તથા પેલું પુસ્તક તેની પાસે જ રહી જાય અર્થાત્ તેનો પત્તો ન લાગે તો પછી કોઈ પણ રીતે તમે બચી શકો તેમ છો કે ? ” સાધુએ કહ્યું.

“ ના—કદાપિ બચી શકીએ તેમ નથી; અમારું જીવન હાલતમાં જ મૃત્યુ થાય એ નિસ્સંદેહ છે. ” યશોદાએ કહ્યું.

“ હું આમ કદાપિ ચિન્તા દેત નહિ; પરંતુ શું કરું ? લાચાર છું કે, મહારાણીએ યુક્તિથી મહેને છેતરી મહારી પાસે પ્રતિજ્ઞા કરાવડાવી છે તેથી જ મહારે તમારી જાનબચાવમાં બંધાવું પડ્યું છે. ” સાધુએ સ્વાભાવિક અનિચ્છા દર્શાવી.

“ અઘાપિ એક વખત પ્રયત્ન કરી જોવાનો મહારો વિચાર છે. જો દ્વિતીય પ્રયત્નમાં પણ આપણે નાસિપાસ થઈશું તો હું આપને કાંઈ કહીશ નહિ. પછીથી આપ કહેશો તે જ પ્રમાણે વર્તવામાં આવશે. ” મહારાણીએ સાધુને ઉદ્દેશીને કહ્યું.

“ જોવી ઈચ્છા. ” સાધુએ સહજ વિપદાણુવદને કહ્યું તથા મહારાણી બોલી કે:—“ આ કાર્ય તમારા બેના સિવાય ખીજ કોઈથી સફળ થાય તેમ નથી. ”

“ એ માટે અમે અમારો પ્રાણ પણ આપવા પ્રતિ જો તૈયાર છીએ, અમારે હવે શું શું કરવું તે કૃપા કરીને અમને જણાવો ? ” યશોદાએ કહ્યું.

“કૃષ્ણલાલ પાસેથી પુસ્તક મેળવવાનું કામ ધનપત્રને કરવાનું છે તથા માયાને કેદ કરી લાવવાનું કામ ત્હારે કરવાનું છે.” મહારાણીએ કામની વહેંચણી કરી આપી.

“પરંતુ એ વાતોનું ધ્યાન રાખજો; નહિ તો તમારો જીવ ખતો નહિ.” મહાત્માએ સૂચના કરી.

“શી વાતો વારું?”

“એક તો એ કે, યુવરાજ મન્દ્રજીતસિંહ અને આનન્દસિંહો તમે હસ્તસ્પર્શ સુધ્ધાં કરશે. નહિ. બીજી વાત એ છે કે, કૃષ્ણજ્ઞાત્રો તમે બન્ને તમારો પત્તો લાગવા દેશે. નહિ; નહિ તો એ તમારો બન્નેનો જીવ લીધા સિવાય રહેશે નહિ, અને તમારું કાંઈ વળે નહિ.” આમ કહી સાધુએ યશોદાને ઉદ્દેશીને કહ્યું:—“હવે તું એવા ન સમજશ કે એ તને કરગરશે કિંવા ત્હારી ખુશામદ કરશે. હાં ખરી હકીકત તેના જલશુભમાં આવી ગઈ છે. આપણું નખખોદ વાગવાના પ્રયત્નો તે જરૂર કરશે જ.”

મહારાણીએ યશોદા અને ધનપત્રો ઉદ્દેશીને કહ્યું:—“તમારી બન્નેની શક્તિ ઉપર મહત્ત્વ પૂર્ણ વિશ્વાસ છે. આ વખતે ઘણી જ સાવધાનતાથી કાર્ય કરજો.”

“કાંઈ ચિંતા નહિ.” બન્ને જણીઓએ કિતર આપ્યો.

વાંચકબંધુઓ! હવે આપણે સ્વામગદ જઈને પેલા બોંયરામાં સપડાયલાં માયાસુંદરી, આનન્દસિંહ વગેરેની ખબર લઈએ છીએ. જે સમયે રાજકુમાર આનન્દસિંહ, તેજસિંહ અને તારાસિંહ બોંયરામાં ગિરફતાર થઈ ગયા અને તેમને સાંને મહારાણા દિગ્વિજયસિંહ પ્રાસે હાજર કરવામાં આવ્યા તે સમયે મહારાણાના માણસોએ ત્રણે જણાની

ઝોળખાણુ આપી. એમને ઝોળખતાં જ મહારાણો ગંભીર ચિંતામાં પડ્યો, તથા તેઓ ભોંયરામાં કેવી રીતે આવી પહોંચ્યા હશે એ સંબંધીના વિચારો કરવા લાગ્યો. માયાસુંદરી પણ ત્યાં હાજર હતી. જ્યારે તે આનન્દસિંહ વગેરેને ઝોળખી શકી ત્યારે ઘણી ગમરાધ ગઇ. તેના મનમાં ઝોડી ખાત્રી થઇ કે, પોતાનો બચાવ કરવા આવેલા આનન્દસિંહ, તેજસિંહ અને તારાસિંહનું જીવન હવે બચી શકશે નહિ. આ સમયે ઇશ્વરનું સ્મરણ કરી સ્વગત કહેવા લાગી કે:—“હે પરમાત્મન! કૃપા કરી તમે કોઇ પણ રીતે એમના જીવનનું સંરક્ષણ કરજો. એમના બદલામાં જો મહારો જીવ જશે તો તેની મ્હને યત્ન દિયિત પણ ચિંતા નથી; પરંતુ મહારી દૃષ્ટિ સમક્ષ હું એમને મૃત્યુને આવીન થતા જોઇ શકીશ નહિ. એ લોકો મ્હને છોડાવવા માટે જ અત્રે આગ્યા હતા એમાં કશો શક નથી; જો એમ ન હોત તો તેઓ શા માટે જીવનું જોખમ ખેડીને અત્રે આવત ?”

ભોંયરામાં જે માણસો હતા તેઓ સર્વ એમજ સમજતા હતા કે, એ સ્થળે રાજકુમાર આનન્દસિંહને મદદ કરનાર એક પણ માણસ નથી. પરંતુ અમારા વાંચકબંધુઓ જાણે છે કે, આ પ્રસંગે જગન્નાથ જ્યોતિષી કારાધ્યક્ષના વેપમાં ત્યાં હાજર હતો; છતાં તેના એકલાથી શું થઇ શકે તેમ હતું ? જ્યોતિષી હિમ્મતવાન હતો. તે સાહસનો સંચય કરી મહારાણા દિગ્વિજયસિંહ સાથે વાતચિત કરવા લાગ્યો. તે જાણતો હતો કે પ્રસંગ ઉપસ્થિત થતા મહારાણાની વિરુદ્ધ તે એકલો કાંત્ર કરી શકે તેમ નહોતો. વળી કારાધ્યક્ષની નિલનોંધના વાંચનથી તેને એમ માલૂમ પડ્યું હતું કે, જે અપરિચિત મનુષ્ય આ ભોંયરામાં પ્રવેશ કરે તેનો જીવ લેવામાં જ આવતો હતો. આ કાયદાનુસાર મહારાણો આનન્દસિંહ વગેરેનો જીવ લીધા સિવાય શાન્ત થશે નહિ

એમ તે ચોક્કસ સમજતો હોવા છતાં રાજકુમાર અને તેના સાથીદારોનું જીવન બચી શકે એવી બીજી રીતે તેના મનમાં થોડી આશા પણ હતી; કેમ કે પંડિત બ્રહ્મનાથ તેને એમ કહી ગયો હતો કે, ‘આજે કોઈ પણ રીતે આ ગુપ્ત ભોંયરાને આપણે સ્વાધીન કરી લેવાનું છે!’ આમ હોવાથી જગન્નાથે મહારાણાને વાતચિતમાં લગાડી જેમ જાને તેમ વિશેષ વખત વીતાડવાનો પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો. તે મહારાણાની સલામે ઉભો રહીને હાસ્યમુખે બોલ્યો:—“મહારાજાધિરાજ! રાજકુમાર આનન્દસિંહજી અને તેમના બે સાથીદાર પોતાની જાને જ આપણા કબ્જામાં આવી ગયેલા હોવાથી હું અતિ આનંદિત થયો છું.”

આ વાક્ય સાંભળી જગન્નાથના આપાદમસ્તકનું સૂક્ષ્મ દષ્ટિથી દર્શન કરી દિગ્વિજયસિંહે સંશયાધીન બની જઈને કહ્યું:—“આપના મુખમાંથી આવા શબ્દો સાંભળી મહને ઘણું આશ્ચર્ય લાગે છે! આજે તમારી બુદ્ધિશુદ્ધિ અદસ્ય થઈ ગઈ હોય એમજ હું ધારું છું!!”

જગન્નાથે ગભરાઈ જઈ પોતાના બન્ને હાથ જોડીને કહ્યું:—“આપ આમ શા માટે કહો છો, મહારાજ?”

“હજી પણ તમે મહને કારણ પૂછો છો? તમે જ કહોને કે, આનન્દસિંહ પોતાની જાતે જ અહીં આવીને ધસાઈ પડ્યા છે તેથી તમે ખુશી કેમ થયા છો?”

“હું એવો વિચાર કરીને ખુશી થયો છું કે, જ્યારે રાજકુમાર અને તેમના સાથીદારોના અત્રે કેદ પકડાયાના સમાચાર મહારાણા વીરસિંહજીના જાણવામાં આવશે ત્યારે તેઓ આપણને એમ અવશ્ય કહેવડાવશે કે, તમે આનન્દસિંહને મુક્ત કરો. એટલે હું રાજકુમાર કદમાણસિંહજીને પણ મુક્ત કરું છું.” ઉત્તરમાં કારાધ્યક્ષ વેળાધારી ચોતિષીએ કહ્યું.



“હવે મહારી દઢ ખાત્રી થઈ ગઈ છે કે, તમારી બુદ્ધિ ચરવા ગઈ છે, અને તમે કોઈ વેષધારી કારાધ્યક્ષ છો !” મહારાણ્યએ પોતાના સંશયનો સ્ફોટ કર્યો.

જ્યોતિષી જગન્નાથે કંપી ઉઠીને કહ્યું:—“કદાચ આપ એટલા માટે જ આમ કહેતા હશે કે મહેં જે હકીકત આપની હુજુરમાં નિવેદન કરી છે તે આ ભોંયરાના કાયદા વિરુદ્ધ છે !”

“હા, હવે તમે સમજ્યા. રાજકુમાર આનન્દસિંહ અને તેમના સાથીદાર અહીં આવી ફસાઈ પડેલા હોવાથી હું ધણે દિલગીર થયો છું. હું મહારી તેમજ મહારા પુત્રની જીંદગીમાં નિરાશ થઈ ગયો છું. હવે આ શ્યામગઢ ઉજ્જડ થઈ જશે એ નિસ્સંદેહ છે. વળી ધણા કાળથી જે કાયદો ચાલુ આવ્યો છે તેનો હું કોઈ પણ રીતે ભગ કરી શકું તેમ નથી. મહારે આનન્દસિંહ તથા તેમના સાથીદારોને લાચારીથી મારી નાખવા જ પડશે. અને તેનું પરિણામ ધણું મારું આવશે. હું એમ ધારું છું કે, કુમાર આનન્દસિંહ આ ભોંયરામાં કાંઈ પહેલ વહેલા આવ્યા નથી. એમના બહુરૂપીઓ અત્રે આવી ભોંયરાની સઘળી પરિસ્થિતિ પ્રથમથી જોઈ ગયા હોવા જોઈએ એવી મહારા મનમાં પ્રત્યક્ષ આશંકા રહે છે. કેટલાક દિવસથી અત્રે જે સમ્રાજી વિચિત્રતા જોવામાં આવે છે એ તેનું જ કારણ હોય એમ લાગે છે. ખરી વાત એ છે કે, આજનાં તમારાં વચનો સાંભળી તમારાપર પણ મ્હને દઢ સંદેહ ઉપજ્યો છે. અહીંના કારાધ્યક્ષ એ લોકોને ભોંયરામાં ફસાઈ પડેલા જોઈ કદાપિ પ્રસન્નતા પ્રદર્શિત કરત નહિ. તે એમજ સમજત કે, અત્રેના કાયદા પ્રમાણે આનન્દસિંહ અને તેમના સાથીદારને મારી નાખવા પડશે અને તેના બદલામાં વીરસિંહજી રાજકુમાર દર્યાણુસિંહને જીવ લેશે. વળી તેમના બહુરૂપીઓ બેશુદ્ધિના ઔપધમાં પ્રાણુહારક

વિષનું મિલન કરી આપણા માણસોનું એકાંતે મૃત્યું નિપજાવશે. આવી વસ્તુસ્થિતિ હોવાથી આ પ્રકારથી અત્રેના કારાધ્યક્ષ ચિંતા જ પ્રદર્શિત કરત. ” મહારાણા દિગ્વિજયસિંહે સંશયયુક્ત દૃષ્ટિથી જ્યોતિષી તરફ જોઈ રહીને કહ્યું.

મહારાણાનાં આ વચનો સાંભળવામાં આવતાં જ્યોતિષીની આંખો ઉઘડી ગઈ. પોતાના મનમાં ને મનમાં તેણે પોતાની ભૂત કબૂલ કરી. નીચી દૃષ્ટિ કરી તે સ્વગત કશો વિચાર કરવા લાગ્યો. એવામાં મહારાણાએ એકાએક પોતાની પાસે ઉભા રહેલા માણસોને આજ્ઞા કરી કે:—“ આ વેષધારી કારાધ્યક્ષને પણ કેદ કરો, તથા તેની ચોક્કસ તપાસ કરો કે, તે અહીંનો કારાધ્યક્ષ છે ના વીરસિંહજીનો કોઈ બહુરૂપી છે ? ! ”

વિના વિલંબે જગન્નાથ જ્યોતિષીને દિગ્વિજયસિંહના માણસોએ મુક્કેટાટ બાંધી દાધો, તથા મહારાણાએ જે માણસોને ગરમ પાણી લાવવાની આજ્ઞા કરી. એ સ્થળે પાણી ગરમ કરવામાં વિલંબ થશે વિચારી ઉપરના દિવાનખાનામાં કે જ્યાં રાત્રિ દિવસ ગરમ પાણી તૈયાર રહેતું હતું ત્યાંથી લઈ આવવાની મહારાણા પાસે આજ્ઞા માગી. મહારાણાએ આજ્ઞા આપી એટલે જે માણસો પાણી લઈ આવવા માટે ઉપરના દિવાનખાના તરફ ચાલ્યા ગયા.

એ બંને માણસો ગરમ પાણી લેવા ગયા તો ખરા; પરંતુ થોડા સમયમાં જ પાછા આવીને તેમણે વ્યાકુળતા અને ભયમિશ્રિત સ્વરે કહ્યું:—“ ઉપર જવાનો રસ્તો તો બંધ થઈ ગયો છે.”

“ રસ્તો કેવી રીતે બંધ થાય ? ” વિરમિત બની જઈ મહારાણા બોલ્યો.

“ કોણ જાણે કે શાથી આમ થયું છે ? ” એ બે માણસોએ અજ્ઞાનતા દર્શાવી.

“ એમ બનવું સર્વથા અશક્ય છે. જુઓ કુંચી તો મહારી પાસે છે; તેથી આ કુંચી સિવાય કોણ કેવી રીતે રસ્તો બંધ કરી શકે ? ” કુંચી બતાવીને મહારાણાએ આશ્ચર્યોદ્દિગાર કાઢ્યા.

“ મહારાજ ! આપ પોતે જ આવીને ખાત્રી કરી જુઓ જેથી સત્યર સત્ય પ્રકાર આપના જાણવામાં આવશે. ” નોકરે કહ્યું.

દિગ્વિજયસિંહે જાતે જઈને જોયું તો ઉપર જવાનો માર્ગ અર્થાત્ દરવાજા બંધ થઈ ગયેલો તેની નજરે પડ્યો. અત્યંત આશ્ચર્યચકિત, વિસ્મિત અને ભયભીત બની જઈ તે વિચારવા લાગ્યો કે, કુંચી પોતાની પાસે હોવા છતાં દાર કોણે બંધ કરી દીધું ? ! તેણે કુંચી લગાડી; પરંતુ દાર ઉઘડી શક્યું નહિ. આજ સુધી આ કુંચીથી જ આ ભોંયરામાં આવવા જવાનું દાર ઉઘાડવામાં આવતું હતું; પરંતુ આ સમયે મહારાણા પાસેની કુંચીથી એ દાર ઘણી મહેનત કરવામાં આવ્યા છતાં ઉઘડ્યું નહિ. મહારાણાના વિસ્મયનો પાર જ રહ્યો નહિ. એ ભોંયરામાંનાં ખીજાં પણ ઘણાં દાર એ કુંચીથી ઉઘડતાં હતાં. દિગ્વિજયસિંહે કુંચીને ખીજા દારની કળમાં લગાડી; પરંતુ ખીજાં દાર સુધાં ખુલ્યું નહિ. આ સમયે દિગ્વિજયસિંહનાં નેત્રોમાં અશ્રુજળ બરાધ આવ્યું, તથા મ્હોંમાંથી એકાએક એવા શબ્દો નીકળી પડ્યા કે:—“ હવે આ ભોંયરાનો અને આપણા અસ્તિત્વનો અંતકાળ ઉપસ્થિત થઈ ગયો છે ! ”

દિગ્વિજયસિંહ ચોતરફ અસ્થિરતાથી ફરતો ફરતો ખીજાં દારમાં કુંચી લગાડતો હતો એવામાં મંડપના મધ્યભાગમાં પેલી જે ભયંકર

પિથાય પ્રતિમા હતી તેના મુખમાંથી એવા શબ્દો સાંભળવામાં આવ્યા છે:—“ ત્હારી પાસેની કુંચી માત્ર ખારમા નંખરની ઓરડીને જ લાગશે. ત્હારાથી બની શકે એટલી ઝડપથી માયાસુંદરને તું એમાં પૂરી દે; નહિ તો મશતમાં સર્વનો જીવ જશે ! ”

આ સર્વથા નવીન, અદ્ભુત અને અસંભવ વાત સાંભળી દિગ્વિજયસિંહનું કાળજીનું જોશથી ધબકવા લાગ્યું; છતાં તે કાંઈ સમજી શક્યો નહિ, કે એ પ્રતિમા કેવી રીતે બોલી ? આજ સૂઝીમાં કદાપિ એ પ્રતિમાએ એક પણ અક્ષર ઉચ્ચાર્યો નહોતો. એના સમક્ષ સેંકડો મનુષ્યોનાં બળિદાન અપાઈ ગયાં હતાં; પરંતુ કદાપિ આજની મારફત એ મૂર્તિએ શબ્દોચ્ચાર કર્યો નહોતો. આજે દિગ્વિજયસિંહે પોતાના મનમાં એવો વિચાર કર્યો કે, એ પ્રતિમામાં અવશ્ય કાંઈ અદ્ભુત કરામત હોવી જોઈએ, અને એટલા માટે જ પ્રાચીનકાળથી તેને બળિદાન દેવાની પ્રથા ચાલુ રહેલી હોવી જોઈએ. જો કે દિગ્વિજયસિંહ આવી વાતોપર ઘણો થોડો વિશ્વાસ રાખતો હતો; પરંતુ બચની ભાવનાથી તે દબાઈ ગયો. ચિંતા કિંવા વિચાર કરવામાં તેણે વિશેષ વખત વીતાડ્યો નહિ. તેણે પોતાની પાસેની કુંચીથી ખારમા નંખરની ઓરડી ઉઘાડી તેમાં માયાસુંદરીને પૂરી દીધી.

દિગ્વિજયસિંહ આ કાર્ય પૂર્ણ નહિ કરી રહ્યો હોય એવામાં ઘણા માણસોની સાથે પંડિત બદ્રીનાથ ભોંયરામાં આવી પહોંચ્યો. રાજકુમાર આનન્દસિંહ તથા તારાસિંહને બંધનયુક્ત જોઈ ત્વરાથી તેણે તેમને બંધનમુક્ત કર્યા. આ સમયે દિગ્વિજયસિંહના માણસોએ તેમના સર્વનાપર હુમલો કર્યો.

આનન્દસિંહ તેજસિંહ અને તારાસિંહ છૂટા થઈ ગયેલા હોવાથી લલ્લાઈ બરાબર ચાલવા લાગી. એમની રહામે યુદ્ધ કરી શકે એવો કોણ

માણસ હતો ? માત્ર ચાર બહુરૂપીઓ જ શત્રુ પક્ષના સધળા માણસોનો સંહાર કરવાને સમર્થ હતા. કેટલાક માણસો માર્યા ગયા અને કેટલાક જખ્મી બની ધરાશાયી થયા. મહારાણા દિગ્વિજયસિંહને પણ કેદ કરવામાં આવ્યો. વીરસિંહના પક્ષનો એક પણ માણસ આ પ્રસંગે માર્યો ગયો નહિ. આ સધળું કાર્ય થઈ ગયા પછી વીરસિંહના માણસો માયાસુંદરીની શોધ કરવા લાગ્યા.

આ ભોંયરામાં જે આશ્ચર્યજનક વાતો થઈ હતી તે સર્વના સાંભળવામાં આવી હતી. લાલી અને જ્યોતિષીએ સધળી હકીકત આનન્દસિંહ તથા બહુરૂપીઓને કહી સંભળાવી. વિશેષમાં તેમણે એમ પણ કહી દીધું કે, માયાસુંદરીને બારમા નંબરની ઓરડીમાં પૂરી રાખવામાં આવી છે.

બદ્દીનાથે દિગ્વિજયસિંહ પાસેથી બળપૂર્વક કુંચી લઈ લીધી, તથા તેણે બારમા નંબરની ઓરડી ઉઘાડી; પરંતુ એ ઓરડીમાં માયાસુંદરી નજરે પડી નહિ. દીપક લઈ તેની ધણી શોધ કરવામાં આવી; પરંતુ તેના પત્તો નજ લાગ્યો. કોણ જાણે કે તે જમીનમાં છુપાઈ ગઈ કે દિવાલમાં ગૂંમ થઈ ગઈ ! બારમા નંબરની ઓરડીમાંથી માત્ર કાગળનો એક ન્હાનો કડકો મળી આવ્યો. એ કાગળ ઉપાડી વાંચી જોતાં એમાં માત્ર એટલા જ શબ્દો લખેલા જણાયા કે ‘ધનપત.’ આ શબ્દોનું રહસ્ય કોઈના સમજવામાં આવ્યું નહિ; પરંતુ એવો

વશાસ થઈ ગયો કે, આ રથજો માયાસુંદરીનો પત્તો લાગવો અશક્ય છે. ધનપતનું નામ સાંભળી લાલી હસી પડી. જ્યારે સર્વેએ તેને તેના હસવાનું કારણ પૂછ્યું ત્યારે તેણે પ્રથમ તો કશો ઉત્તર આપ્યો નહિ. તે નીચું જોઈને ઉભી રહી. જ્યારે બહુરૂપીઓએ તેને ધણું કમ્પ

ત્યારે મૈનનો ભંગ કરી તે દાવકા મુખે કહેવા લાગી:—“હું કોઈ ખાસ કારણથી હસી નથી. મહા મહેનતે મ્હેં માયાસુંદરીને અહીંથી છોડાવ્યાં હતાં. (આ સમયે માયાસુંદરીને છોડાવવા માટે તેણે જે જે કાર્યો કર્યાં હતાં તેનું વર્ણન કર્યું.) હું એમ ધારતી હતી કે, આ કાર્યના બદલામાં મહારાણા વીરસિંહજી પાસેથી હું ઇચ્છિત ધનામ મેળવી શકીશ; પરંતુ મહાગ દુર્દેવે મહારી ઇચ્છા સફળ થઈ નથી. મહારી સઘળી મહેનત વ્યર્થ થઈ ગઈ છે. મહારા દેખતાં જ માયાસુંદરીને ખારમા નંખરની ઓરડીમાં પૂરવામાં આવ્યાં હતાં; પરંતુ વિધાતાના વિચિત્ર વિધાનથી અજ્ઞયખી ભરેલી રીતે તેઓ અદૃશ્ય થઈ ગયાં છે. આથી જ મ્હેને વિધાતાની વફલીલાપર સ્વાભાવિક હસતું આવ્યું હતું.”

લાલીનાં આ વચનોપર ખીજાઓને વિશ્વાસ ખેડો કે કેમ એ તો પરમાત્મા જાણે; પરંતુ આપણા બહુરૂપીઓને તો વિશ્વાસ ન જ ખેડો. હવે એ લોકો લાલી સાથે કેવા દાવ ખેલે છે એ આપણે ધીમે ધીમે જોઈશું.

હવે ભોંયરામાં રોકાવું વ્યજખી નથી એવો અભિપ્રાય બદ્રીનાથે દર્શાવ્યો. પછીથી યુધ્ધમાં જે માણસો માર્યા ગયા હતા તેમને ત્યાં જ ખાડાઓ ખોદી દાદી દેવામાં આવ્યા. બચી ગયેલાં ચાર પાંચ માણસોને દિગ્વિજયસિંહની આજ્ઞા કેદી બનાવી તેમને સર્વને સાથે લઈ બહાર નીકળવાની તૈયારી કરી. સઘળા દેદીઓના મ્હોંપર ચાદર બાંધી દેવામાં આવી. જ્યોતિષીએ કુંચીઓનું શુભખું અને નિત્યનોંધ લઈ લીધી, અને તેઓ સર્વ ભોંયરાની બહાર નીકળ્યા. ભોંયરામાંથી બહાર જતી વખતે વચ્ચે જેટલાં દાર આવ્યાં તે સઘળાને જ્યોતિષીએ બંધ કરી દીધાં, કે જેથી પોતાની ગેરહાજરીમાં અંદર કોઈ પ્રવેશ કરી શકે નહિ.

ભોંયરામાંથી બહાર નીકળ્યા પછી લાલીએ રાજકુમાર આનન્દ-સિંહને કહ્યું:—“ દિલગીરી સાથે મ્હારે કહેવું પડે છે કે મ્હારી સત્રાગી મહેનત બરબાદ થઇ ગઇ છે. હવે માયાસુંદરીનું પુનર્મિલન થાય એવી આશા નથી, હવે આપ દયાભાવે મ્હને જો આસા આપતા હો તો હું મ્હારે ઘેર ચાલી જાઉં; કેમ કે, માયાસુંદરીની માફક મ્હને પણ આ ક્ષિપ્રમાં કેદ કરવામાં આવી હતી ! ”

“ તમારું મંકાન ક્યાં છે ? ” આનન્દસિંહે પૂછ્યું.

“ મથુરાંજમાં. ” લાલીએ ઉત્તર આપ્યો.

“ લાલીની જીવનકથા અને તેનો કાર્યવ્યવસાય ઘણો અદ્ભુત હોવો જોઇએ એમાં કશો સંદેહ નથી. એને આપણે આપણી સાથે મહારાણાજી પાસે લઇ જવી જોઇએ. ” તેજસિંહે આનન્દસિંહના કાનમાં કહ્યું.

“ એમજ કરવું જોઇએ. નહિ તો મહારાણાજી કપકો આપશે. ” બદ્રીનાથે પણ પોતાનો વિચાર દર્શાવ્યો.

બહુરૂપીઓની મતલબ રાજકુમાર આનન્દસિંહ સમજી ગયો, તથા આ સ્થળેથી તેણે લાલીને વિદાય થવાની રજા આપી નહિ. લાચારીથી લાલીને રાજકુમાર સાથે જવું પડ્યું છાવણીમાં જઈ પહોંચ્યા પછી લાલીને એક અલગ તંજૂમાં રાખવામાં આવી.



## પ્રકરણ ૨ જી.



### દાસત્વ સ્ત્રીકાર.

બીજો દિવસે સંધ્યાકાળે રાણા વીરસિંહ પોતાના તંજૂમાં બેસીને શ્યામગઢ સંબંધી વાતચિત કરવા લાગ્યો. બદ્રીનાથ, તેજસિંહ, તારાસિંહ, રાજકુમાર આનન્દસિંહ અને જ્યોતિસિંહ તેની પાસે બેઠા હતા. સર્વે પોતે શ્યામગઢના ભોંયરા સંબંધીની જેટલી હકીકત જાણતા હતા તે તેમણે કહી સંભળાવી. પછીથી જ્યોતિસિંહને ઉદ્દેશીને વીરસિંહે પૂછ્યું:—“શ્યામગઢ સંબંધી હવે શું કરીશું?”

“શ્યામગઢના માલિક આપ થઈ ચુક્યા હો એ વિષયમાં બિલકુલ શક નથી. મહારાણા દિગ્વિજયસિંહ અને દીવાન-બન્ને જણા આપણા પંજામાં ફસાઈ પડ્યા છે તો પછી હવે શી બાબતની કસર રહી છે? હવે મહારાણા દિગ્વિજયસિંહજી સંબંધી શું કરવું તેનો જ વિચાર કરવાની જરૂર છે.” જ્યોતિસિંહે કહ્યું.

“તેમજ માયાસુંદરી માટે શો બંદોબસ્ત કરવો જોઈએ એ બાબતનો પણ નિર્ણય કરવાની જરૂર છે.” વીરસિંહે કહ્યું.

“જી હા; આપનું કહેવું ખરું છે. માયાસુંદરી સંબંધી હું હમણાં કંઈ કહી શકતો નથી. પ્રથમ હું મહારાણા દિગ્વિજયસિંહ સંબંધી શું કરવું એ આપશ્રી પાસેથી જાણવાને ઈચ્છું છું.” જ્યોતિસિંહે કહ્યું.

“મહારો અભિપ્રાય એવો છે કે, જે તે ચોખ્ખા દિલથી આપણી આધીનતાનો સ્વીકાર કરે તો શ્યામગઢપર ખંડણી કરાવી અપણે એને છોડી દઈએ.” વીરસિંહે પોતાનો વિચાર દર્શાવ્યો.



“ મહારો પણ એવો જ વિચાર છે. ” જ્યોતિસિંહ વીરસિંહના વિચારને સંમત થયો.

“ હમણું કદાચ છુટા થવાના હેતુથી એ આપણી આધીનતા કબૂલ કરે અને ભવિષ્યમાં પાછો બેઠમાની કરે તો ? ! ” તેજસિંહે શંકા દર્શાવી.

“ ના ના—આ શંકા વાસ્તવિક નથી. મહારા સાંભળવામાં આવ્યું છે તે પ્રમાણે તો એ એક પ્રમાણિક, સત્યવાદી અને બહાદુર રાજા છે. વળી ન કરે નારાયણ અને એની ધાનત થોડા કાળ પછી કદાચ બદલાઈ જાય તો એ મારે આપણે ચિંતા રાખવી જોઈએ નહિ. ” તારાસિંહે કહ્યું.

“ બરાબર છે. તમે જઈને એને બંધનમુક્ત દશામાં મહારી પાસે લઈ આવો. એના હાથ પગમાં બેડીઓ હોય એવી સ્થિતિમાં અહીં લાવવો એ એનું ભયંકર અપમાન કરવા જેવું છે. ” વીરસિંહે કહ્યું.

“ જેવી આગા. ” કહીને તારાસિંહ ચાલ્યો ગયો, તથા થોડા સમયમાં જ તારાસિંહ રાણા દિગ્વિજયસિંહ સહિત ત્યાં પુનઃ ઉપસ્થિત થયો. રાણા વીરસિંહને સલામ કરી તથા પોતાના બન્ને હાથ બેડી દિગ્વિજયસિંહ ઉભો રહ્યો.

“ હવે કહો જોઈએ કે તમારો શો વિચાર છે ? ” દિગ્વિજયસિંહને વીરસિંહે પ્રશ્ન કર્યો.

“ જીવનપર્યંત આપના સહવાસમાં રહી આપની તાબેદારી જ કરવાનો મહારો વિચાર છે. ” દિગ્વિજયસિંહે નમ્રતાયુક્ત ઉત્તર આપ્યો.

“ ભવિષ્યમાં તમારો આ વિચાર બદલાશે તો નહિ ને ? ” વીરસિંહે પૂછ્યું.

“આપ જેવા પ્રતાપી રાણાજી સાથે દુશ્મનાવટ રાખે એના જેવો કમળખત કોઈ પણ ન હોઈ શકે. વળી આપના ઉપર વિજય મેળવવાની ઇચ્છા મૂર્ખશિરોમણિ સિવાય કોઈ વિચારશીલ વ્યક્તિ રાખી શકે તેમ નથી. આપનો એક એક બહુરૂપી દશ દશ રાજ્યોપર વિજય મેળવવા જેટલું અઘોરિક યુદ્ધિસામર્થ્ય ધરાવે છે. આ શ્યામ-ગઢના કિલ્લાના મજબુતાઈ પર મહને ઘણો વિશ્વાસ હતો; પરંતુ હવે મહારો એવો નિશ્ચય થઈ ગયો છે કે, એ મહારો વિશ્વાસ સર્વોશે ભ્રમ બરેલો હતો. આપ ગમે તે રાજ્યને યુદ્ધ કર્યા સિવાય છતી લેવાનું સામર્થ્ય ધરાવો છો. મહારી તો યુદ્ધિજ કાંઈ કશું કરતી નથી. હું સમજી શકતો નથી કે, શું થયું અને આપના બહુરૂપીઓએ કેવી ચાલાકી ચલાવી? સેંકડો વર્ષથી જે ગુપ્ત ભોંયરાનો ભેદ છુપાઈ રહેલો હતો તથા જે ભેદની હજી મહને પણ પૂર્ણ માહિતી નથી એ ભોંયરાને જોત જોતાંમાં આપના બહુરૂપીઓ સ્વાધીન કર્યું છે એ વિષય કેટલો બધો આશ્ચર્યજનક છે? ઇશ્વરની આપનાપર અપાર કૃપા છે, તથા સાચા અંતરની ઉપાસનાનો જ આ સધળો પ્રતાપ છે. આપની સાથે દુશ્મનાવટ રાખવી એ પોતાના હાથે જ પોતાનો શિરચ્છેદ કરવા જેવું કાર્ય છે.”

દિગ્વિજયસિંહનાં આવાં વચનો સાંભળી વીરસિંહે રમત હાસ્ય કર્યું, તથા તે તેના તરફ જોવા લાગ્યો. દિગ્વિજયસિંહે ઉપરનાં વાક્યો અંતઃકરણની સત્યતાથી ઉચ્ચાર્યા હોય એવો ભાસ થતો હતો. વીર-સિંહે અત્યંત પ્રસન્નતાપૂર્વક દિગ્વિજયસિંહને પોતાની પાસે બેસાડીને કહ્યું:—“દિગ્વિજયસિંહજી, સાંભળો—અમે તમને મુક્ત કરીએ છીએ અને શ્યામગઢનું રાજસિંહાસન પુનઃ તમારે સ્વાધીન કરીએ છીએ; પરંતુ તમે હમ્મેશાં તમારા અંતરમાં એમ સમજજો કે, તમે અમારી

આધીનતામાં છો, તથા દરવર્ષે તમારે અમને અમુક ખંડણી ભર્યા કરવી.”

“હું તો મ્હને પોતાને આપને તાબેદાર સમજી ચુક્યો છું. વળી હવે ધુનઃ મ્હારે રાજસિંહાસનપર બેસવું નથી. એ સ્થાને આપ બીજા કોઇ સુયોગ્ય માણસની નિમણૂંક કરો તથા મ્હને આપની સાથે રહેવાની આરાધના આપે.”

“શ્યામગઢના સિંહાસનપર બેસાડવા યોગ્ય તમારા જેવી બીજી એક સુયોગ્ય વ્યક્તિ હોય એમ હું ધારતો નથી.” વીરસિંહે કહ્યું.

“મ્હારાપર કૃપાકરો. હવે રાજખટપટમાં પડવાની મ્હારી બિઠકુલ ઇચ્છા નથી.” રાજ્યપ્રતિ દિગ્વિજયસિંહે વિરક્તિ દર્શાવી.

અડધા કલાક સૂધી આવી રીતે આગ્રહ ચામૂ રહ્યો. વીરસિંહ પોતાના હાથેજ દિગ્વિજયસિંહને શ્યામગઢના રાજસિંહાસનપર બેસાડવાને ઇચ્છતો હતો, અને દિગ્વિજયસિંહ એ ઇચ્છા પ્રતિ નારાજ દર્શાવતો હતો. અંતે લાયકારીથી તેને વીરસિંહની ઇચ્છા માન્ય કરવી પડી; પરંતુ તે સાથે તેણે વીરસિંહ પાસે એવી કબૂલાત કરાવી લીધી કે;—“એક મહિના સૂધી મ્હારા મહેમાન તરીકે આપને આપનાં સઘળાં માણસો સાથે શ્યામગઢમાં રહેવું પડશે.” આ વાત વીરસિંહે માન્ય કરી; કેમ કે શ્યામગઢના બેદી ભોંયરાનો સઘળો બેદ જાણવાની તેની કિતકટ ઇચ્છા હતી. વીરસિંહ અને જ્યોતિસિંહનો એવો દૃઢ વિશ્વાસ થઈ ગયો હતો કે, એક ભોંયરામાં પ્રાચીનકાળનો ઘણો બેદ તેમજ અખૂટ ખજાનો છુપાઈ રહેલો હોવો જોઈએ.

મહારાણા દિગ્વિજયસિંહે પોતાના બન્ને હાથ જોડી જ્યોતિસિંહ તરફ જોઈને કહ્યું:—“કૃપા કરી મ્હને સમજાવો. જોઈએ કે આપ તથા આપના સાથીદારોએ શ્યામગઢમાં શું શું કર્યું છે ? હજી સૂધી હું એ સંબંધી કશો નિર્ણય કરી શક્યો નથી.”

જ્યોતિસિંહે સઘળા હકીકત વિસ્તારથી કહી સંભળાવી. દીવાન રામાનન્દના હાલ સાંભળી દિગ્વિજયસિંહ પુષ્કળ હસ્યો. તેમજ તેને પોતાની બેવકૂફીપર પણ હસવું આવ્યું. તેણે કહ્યું:—“ આપ ભોકોથી ન બની શકે એવો એક પણ પ્રકાર નથી. ”

ત્યાર પછી દીવાન રામાનન્દને પણ ત્યાં બોલાવવામાં આવ્યો, તથા તેને દિગ્વિજયસિંહને સોંપવામાં આવ્યો. પછીથી દિગ્વિજયસિંહના પુત્ર કલ્યાણસિંહને લઈ આવવા માટે વીરસિંહે કેટલાક માણસોને રામગઢ મોકલ્યા.

આ સઘળું કાર્ય થઈ ગયા પશ્ચાત્ લાલી સંબંધી વાતચિત ચાલુ થઈ. જ્યોતિસિંહે દિગ્વિજયસિંહને પૂછ્યું કે:—“ લાલી કોણ છે તથા આપને ત્યાં એ કેટલા સમયથી રહે છે ? ” આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેણે જણાવ્યું કે, “ લગભગ એક મહિના ઉપર ચાર ચાર દિવસના અંતરે લાલી અને કુંદન નામની સ્ત્રીઓ મ્હારે ત્યાં આવી પહોંચી. એમની ચાલ તથા પોષાકપરથી મ્હને એમ માલૂમ પડ્યું કે, તેઓ ઇબ્જતદાર ઘરની કન્યાઓ છે. તેમને પૂછવામાં આવતાં પોતે ઇબ્જતદાર કુળકન્યાઓ હોવાનું જણાવ્યું તથા કહ્યું, ‘ કેટલીક મુશિયતોને લીધે બે ત્રણ માસ માટે હું આપના રાજ્યમાં રહેવાને ઇચ્છું છું. ’ કૃપા કરીને મ્હેં તેમને બન્નેને રહેવાની વ્યવસ્થા કરી આપી. તેમની વિશેષ હકીકત હજી સૂધી મ્હારા જાણવામાં આવી નથી. ”

“ એ બન્ને સામાન્ય સ્ત્રીઓ હોય એમ લાગતું નથી. એમના માં જરૂર કશો ભેદ છે. ” જ્યોતિસિંહે કહ્યું.

“ હું એક આશ્ચર્યજનક વાર્તા કહી સંભળાવું છું. ” જગન્નાથ જ્યોતિષીએ કહ્યું.

“ શી વાર્તા ? ”

“ આપને યાદ હશે કે, ભોંયરાની હકીકત કહેતી વખતે મહેં કહ્યું હતું કે, જ્યારે ભોંયરામાં માયાસુંદરી અને લાલીને મહેં જોઈ ત્યારે મહેં તેમનાં જન્મેનાં નામનો ઉચ્ચાર કરેલો હોવાથી તેઓ ચમકી હતી. ” જ્યોતિષીએ કહ્યું.

“ હા હા-એ પ્રકાર મહેને યાદ છે. હું આપને એમ પૂછવાનો જ હતો કે, લાલીને આપ કેવી રીતે ઓળખી શક્યા ? ” જ્યોતિસિહે કહ્યું.

“ એજ વાર્તા આશ્ચર્યજનક છે. જુઓ સાંભળો, એક વખતે શ્યામગદના ભોંયરામાં બેસી જીવ ગભરાવાથી હું ત્યાંની ઓરડીઓ ઉઘાડીને જોવા લાગ્યો. કુંચીઓનું જે ઝુમખું મહેને મળ્યું હતું તેમાં એક કુંચી સર્વથી મહોટી હતી. એ કુંચી સઘળી ઓરડીઓને લાગે છે. બીજી ઘણી ખરી કુંચીઓ ક્યાંની છે તેનો હજી સૂધી કશો ખોલો હું લગાડી શક્યો નથી. ” આટલું બોલીને જગન્નાથ અટક્યો એટલે અધીરતાથી જ્યોતિસિહે કહ્યું:—“ વારું, પછી શું થયું ? ”

“ સઘળી ઓરડીઓમાં પુષ્કળ અંધકારનો પૂર્ણ વિસ્તાર થયેલો હતો. હું દીપક લઈ જઈને એ ઓરડીઓ જોવાનો હતો એવામાં એક ઓરડીમાં દિવાલ સાથે એક ચમકતી વસ્તુ મહારા જોવામાં આવી. જે કે ઓરડીમાં ઘણો અંધકાર હતો છતાં મહેને માલુમ પડ્યું કે, એ કોઈની તસ્વીર હતી. એ તસ્વીરપર એવો મસાલો લગાડેલો હતો કે અંધકારમાં તે સ્પષ્ટ દેખાતી હતી. આંખો, કાન, નાક તેમજ વાળ સુદ્ધાં જોઈ શકાતા હતા. એ તસ્વીર નીચે લાલીનું નામ લખેલું હતું. હું આશ્ચર્યચક્ર દૃષ્ટિથી ઘણા સમય સૂધી એ તસ્વીર તરફ જોઈ રહ્યો. અંતે ઓરડી બંધ કરી યથાસ્થાને પાછો આવ્યો. પછીથી માયાસુંદરી સાથે લાલીને ભોંયરામાં ઉપસ્થિત થયેલી મહેં જોઈ ત્યારે મહારી ચોક્કસ ખાત્રી થઈ ગઈ કે એ તસ્વીર એની જ છે.

પ્રથમ મહારી એવા ધારણા હતી કે, લાત્રી સ્યામગદની જ રહેવાસી હોવાથી તેની તસ્વીર ભોંયરાની ઓરડીમાં હોય એમાં વિશેષ આશ્ચર્ય જેવું કાંઈ નથી; પરંતુ આ સમયે મહારાણા દિગ્વિજયસિંહજીના મુખે એની હકીકત સાંભળી મહત્તે આશ્ચર્ય ઉપજે છે કે, ભોંયરાની ઓરડીમાં એની તસ્વીર ક્યાંથી આવી પહોંચી ? ” જ્યોતિસિંહે નવીન ભેદ દર્શાવ્યો.

“ હજી સૂધી એ તસ્વીર મહારા જોવામાં આવી નથી, એ આશ્ચર્યજનક છે ! ” દિગ્વિજયસિંહે વિસ્મિત બની જઈને કહ્યું.

“ આ વાતમાં તો વિશેષ આશ્ચર્ય જેવું શું છે ? પરંતુ જ્યારે હું આપને સાથે રાખી એ ભોંયરાની ચોકસાઈથી તપાસ કરીશ તો ઘણા આશ્ચર્યજનક દેખાવ આપના એવામાં આવશે. ” વીરસિંહે દિગ્વિજયસિંહને ઉદ્દેશીને કહ્યું.

“ પરમકૃપાળુ પરમાત્માની કૃપાથી એવો સમય સત્તર આવે એની જ મહારી આંતરિક ઇચ્છા છે. હવે તો આપે જેમ અને તેમ ત્વરાથી સ્યામગદ આવવું જોઈએ. ” દિગ્વિજયસિંહે કહ્યું.

વીરસિંહે જ્યોતિસિંહ તરફ જોઈને કહ્યું :—“ ઇન્દ્રજીતસિંહ સંબંધી શી વ્યવસ્થા કરી છે ? ”

“ એ માટે હું કાંઈ નિશ્ચિંત નથી. મહારો પ્રયત્ન ચાલુ છે. ગુમહૂતોને મહેં ચોરતરફ મોકલ્યા છે. આટલા દિવસ સૂધી તો હું સ્યામગદની ખટપટમાં પડેલો હતો; હવે હું પોતે જ તેમની શોધમાં જઈશ; વળી એમનો થોડો ઘણો પત્તો પણ લાગ્યો છે. ” જ્યોતિસિંહે ઉત્તર આપ્યો.

“ શા પત્તો લાગ્યો છે ? ” વીરસિંહે પૂછ્યું.

“ એ હકીકત આવતી કાલે હું આપને નિવેદન કરીશ. આજનો દિવસ ધીરજ રાખો. ” જ્યોતિસિંહે ઉત્તર આપ્યો.

રાણા વીરસિંહનો પોતાના બન્ને પુત્રોપર અપાર પ્રેમ હતો. ઇન્દ્રજીતસિંહના ગૂમ થવાથી તે ધણે શોકાતુર રહેતો હતો; પરંતુ પોતાના ચિત્તના ભાવને એ બરાબર છુપાવી રાખતો હતો. જ્યોતિસિંહ-પર તેને પૂર્ણ વિશ્વાસ હોઈ તે તેની પ્રત્યેક વાર્તા માન્ય કરતો હતો. જે કાર્ય કરતાં જ્યોતિસિંહ તેને અટકાવતો હતો તે કાર્યનું એ પુનઃ નામ પણ લેતો નહિ; તેથી હમણાં પણ ઇન્દ્રજીતસિંહની હકીકત આજે જણાવવાનો પુનઃ આગ્રહ નહિ કરતાં તે સુપ રહ્યો.

ખીજે દિવસે મહારાણો દિગ્વિજયસિંહના સૈન્યસહ જ્યોતિસિંહને ક્યામગઢમાં લઇ ગયો. રાજકુમાર આનન્દસિંહના નામનો ફતેહનો ડંકો વગાડવામાં આવ્યો. આ પ્રસંગે આનંદોત્સવ અને ખુશીના જલ-સાઓ થાત; પરંતુ ઇન્દ્રજીતસિંહના ગૂમ થવાના શોકથી એવું કંઈ થયું નહિ.

રાણા દિગ્વિજયસિંહના વ્યવહાર અને આતિથ્યસત્કારથી રાણા-વીરસિંહ તથા તેના સાથીદારો અત્યંત પ્રસન્ન થયા. ખીજે દિવસે થોડા પ્રતિષ્ઠિત માણસોનું મંડળ દિવાનખાનામાં બેસી હવે શું કરવું તેનો વિચાર કરવા લાગ્યું. આ મંડળમાં કેટલાક બહાદુરો અને બહુરૂપીઓ હતા. રાણા વીરસિંહ, રાજકુમાર આનન્દસિંહ, જ્યોતિસિંહ, લક્ષ્મણસિંહ, બદ્રીનાથ, જ્યોતિષીજી, રાણો દિગ્વિજયસિંહ અને રામાનન્દ મંડળમાં બેઠેલા હતા. તેમના સિવાય ખીજે એક માણસ મ્હોંપર કાળો ખુરખો નાખીને જ્યોતિસિંહ પાસે બેઠેલો હતો. જ્યોતિસિંહ એ માણસને પોતાની સાથે જ તેડી લાવ્યો હતો.

વીરસિંહે જ્યોતિસિંહ તરફ જોઇને પૂછ્યું:—“આજે ખુરખા-વાળા માણસને તમે તમારી સાથે લઇ આવ્યા છો તેની હાજરીમાં આપણે સવળી બેઠબેઠી ગુમ વાતચત કરી શકીએ તેમ છીએ ?”

“ હા-એ પણ આપણા એક શુભેચ્છક છે. ” જ્યોતિસિંહે ઉત્તર આપ્યો.

“ ત્યારે હવે આપણે, માયાસુંદરીનો પતો લગાડવાનું, ખીનું અહીંના ભોંયરામાં જે પ્રકારે જાણવા અને વિચારવા લાયક છે તે માલૂમ કરવાનું અને યુવરાજ ઇન્દ્રજીતસિંહનો પતો મેળવવાનું એવી રીતે ત્રણ કાર્યો કરવાનાં છે. તેમાંથી સર્વથી પ્રથમ યુવરાજની શોધ કરવાનું કામ હાથમાં લેવાની જરૂર છે. જ્યોતિસિંહ ! યુવરાજની હકીકત આજે કહેવાનું તમે મૂકને જણાવું છે ને ? ” વીરસિંહ બોલ્યો.

“ છ હા-એ હકીકત આજે હું આપને જરૂર જણાવીશ; પરંતુ તે પહેલાં હું મહારાણા દિગ્વિજયસિંહજીને બે ચાર પ્રશ્નો પૂછવાની ઇચ્છા રાખું છું; જે ધણા જરૂરી છે. ” જ્યોતિસિંહે કહ્યું.

“ જેવી તમારી ઇચ્છા. ” વીરસિંહે કહ્યું.

“ ભલે પૂછો ત્યારે. ” દિગ્વિજયસિંહ બોલ્યો.

“ આપને ત્યાં શેરસિંહ નામના કોઈ બહાદુર બહુરૂપી હતા કે ? ”

“ હા હતા. એ ધણા પ્રામાણિક, ઇમાનદાર અને અમશીલ માણસ હતા. વધી બહુરૂપીની વિદ્યામાં પણ તેઓ ધણા પ્રતીણ હતા. રામાનન્દજી અને ગોવિન્દસિંહ એમના જ શિષ્યો છે. તેઓ ચાલ્યા ગયેલા હોવાથી મૂકને ધણે શોક થાય છે. આજથી બે ત્રણ દિવસ-પરના શોક અને હમણાંના શોકમાં ફેરફાર થયેલો છે. પહેલાં એમના ચાલ્યા જવાનો શોક ક્રોધ સાથે હતો; પરંતુ આજે એવો વિચાર થાય છે કે, જે બાબતોનો વિચાર કરી તેઓ ચાલ્યા ગયા છે એ બાબતો બહાનુર છે. એમના પર મહારે ક્રોધે બરાવું ઉચિત નહોતું. આ સમયે બે તેઓ અત્રે હાજર હોત તો પ્રસન્નતાપૂર્વક આપણને આપણા



કાર્યમાં સહાયતા કરત. ” દિગ્વિજયસિંહે ઉત્તરમાં સત્યહત હકીકત હકી સંભળાવી.

“ આપ શામાટે તેમનાપર ક્રોધે બરાયા હતા તેનો તથા તેઓ કેમ આપના આશ્રયનો લાગ કરી ચાલ્યા ગયા હતા તેનો ખુલાસો કૃપાભાવે કરશો કે ? ” જ્યોતિસિંહે દ્વિતીય પ્રશ્ન કર્યો.

“ એનું કારણ એ હતું કે, જ્યારે મહેં માયાસુંદરીને મહારે કપન્ટે કર્યો ત્યારે એમણે મહને ઘણું સમજાવ્યો તથા એવું કાર્ય નહિ કરવા તથા માયાસુંદરીને પુનઃ વીરસિંહજીના આશ્રયમાં પહોંચાડી લેવા જણાવ્યું. તેમની આ વાર્તા અમાન્ય કરી, તેમનાપર ક્રોધે ભગઇને મહેં તેમને કેદમાં પૂરવાનો વિચાર કર્યો. મૂળ વાર્તા એ છે કે, પહેલાં માયાસુંદરીના મામા રણવીરસિંહ સાથે મહારે ઘણો સ્નેહ સંબંધ હતો. શેરસિંહ મહારે ત્યાં રહેતા હતા અને તેમના ન્હાના ભાઇ ( નારંગીના પિતા ) રણવીરસિંહના આશ્રયમાં રહેતા હતા. શેરસિંહના કનિષ્ઠ બ્રાતા ઘણા કાળથી સ્વર્ગવાસી થયા છે. એવામાં રણવીરસિંહ સાથેના મહારો સ્નેહ સંબંધ તૂટ્યો. અહીં જ્યારે મહેં રણવીરસિંહનાં ભાણી માયાસુંદરીનો મહારા પુત્ર કલ્યાણસિંહ સાથે વિવાહ કરવાનો વિચાર કર્યો તો એ કાર્ય શેરસિંહને ઘણું ખોટું લાગ્યું. મહારી સાથે એ માટે તેમનો વાદવિવાદ પણ થયો તથા તેના પરિણામે મહને ઘણો ક્રોધ ઉપજ્યો. મહેં વિચાર્યું કે, શેરસિંહની ભત્રિજી નારંગી મહારે ત્યાંથી માયાસુંદરીને મુક્ત કરી જવાનો પ્રયત્ન અવશ્ય કરશે, તથા આ કાર્યમાં તે તેના કાકા શેરસિંહની સહાયતા સહેલાઇથી મેળવી શકશે. આવો વિચાર ઉપજવાથી મહેં શેરસિંહને કેદમાં નાખવાનો નિશ્ચય કર્યો. મહારો આ નિશ્ચય તેમના જાણવામાં આવી ગયો તેથી તેઓ ગુપચુપ અહીંથી પલાયન કરી ગયા. ” દિગ્વિજયસિંહે સઘળી સત્ય હકીકતનું યથાસ્થિત વર્ણન કર્યું.

“ એમનો કંઈ અપરાધ હોય એમ હવે આપને લાગે છે ?” દિગ્વિજયસિંહનો અભિપ્રાય જાણવાના ઉદ્દેશથી જ્યોતિસિંહે પૂછ્યું.

“ ના ના—તેઓ સર્વાંશે નિરપરાધ હતા. હું જ મહારી ભૂલને અત્યંત પશ્ચાત્તાપ કરું છું. જે ઇશ્વરકૃપાથી એમનો પતો લાગી જાય તો હું તેમની પાસેથી મહારા અપરાધની ક્ષમા મેળવવાને ઇચ્છું છું.” દિગ્વિજયસિંહે કહ્યું.

“ જે આપ મહને કંઈ ઇનામ આપો તો હું શેરસિંહનો પતો લગાડી આપું ?” જ્યોતિસિંહે કહ્યું.

“ આપ માગો તે ઇનામ આપવાને હું તૈયાર છું. એટલું જ નહિ પરંતુ જે આપ આટલું કાર્ય કરશે તો હું આપનો ઘણો અહેસાન સમજીશ. ”

“ હું એજ ઇનામ માગું છું કે, જે હું શેરસિંહને શોધી લાવું તો આપે તેમને અમારા મહારાણા વીરસિંહને સ્વાધીન કરવા. એમને અમે અમારા સાથીદાર બનાવવાની આંતરિક ઇચ્છા રાખીએ છીએ. ”

“ આ વાત્તાનો હું પ્રસન્તાપૂર્વક સ્વીકાર કરું છું. હું પોતે જ મહારાણા વીરસિંહજીનો તાબેદાર છું તેથી તેમની ઇચ્છાનુસાર વર્તવું એ જ મહારું કર્તવ્યકર્મ છે. ”

પછીથી જ્યોતિસિંહે પેલા યુરખાવાળા માણસ તરફ જોયું કે જે તેની પાસે જ બેઠો હતો. એ માણસે તરત જ પોતાના મોં ઉપરનો યુરખો કાઢીને દૂર ફેંકી દીધો તથા તે એમ કહેતો મહારાણા દિગ્વિજયસિંહના ચરણોમાં નમી પડ્યો કે, “ મહારાજ ! આ ચરણ-કિંકરને તેના અપરાધની ક્ષમા આપો. ”

રાણા દિગ્વિજયસિંહે અત્યંત આનન્દપૂર્વક શેરસિંહને ઉઠાડી

પોતાને ગમે લગાડ્યો અને ગદ્ગદ કંઠે કહ્યું:—“ શેરસિંહજી ! તમારો કશો અપરાધ નથી; પરંતુ અપરાધ તો મ્હારો જ છે. મ્હારા અપરાધને હું તમારી પાસે માફ કરાવવાને ઇચ્છું છું. ”

શેરસિંહ જ્યોતિર્સિંહ પાસે આવીને બેઠો. જ્યોતિર્સિંહે સ્મિત મુખે તેના તરફ જોઈને કહ્યું:—“ શેરસિંહજી, જુઓ—હવે તમે અમારા સાથીદાર થયેલા છો. ”

“ બેશક, હું આપનો જ થયો છો. જ્યારે મહારાણા દિગ્વિજયસિંહે કૃપા કરી એ પ્રસ્તાવ સ્વીકાર્યો છે ત્યારે પછી હવેથી હું આપની સેવા બજાવવા દેખાર છું. ” શેરસિંહે નમ્રતામયક સ્વરે કહ્યું.

શહારાણો વીરસિંહ આશ્ચર્ય પામીને આ સઘળી વાતચિત સાંભળી રહ્યો હતો. અંતે તેણે જ્યોતિર્સિંહ તરફ જોઈને પૂછ્યું:—“ શેરસિંહજી સાથે તમારો મેળાપ કેવી રીતે થયો ? ”

“ શેરસિંહે જાતે જ મ્હને મળીને સઘળી હકીકત કહી હતી. વળી શેરસિંહજીએ આપણા પર બહુ ઉપકાર કરેલો છે. ” જ્યોતિર્સિંહે ઉત્તરમાં કહ્યું.

“ શો ઉપકાર કર્યો છે ? ” વીરસિંહે પ્રશ્ન કર્યો.

“ તેમણે યુવરાજ ઇન્દ્રજીતસિંહનો પત્તો મેળવ્યો છે, તથા તેમના રક્ષણકાર્યમાં તેમણે પોતાના કેટલાક માણસોને પણ રોકેલા છે. એમણે એવી ખાત્રી આપી છે કે, યુવરાજ ઇન્દ્રજીતસિંહને કોઈ પણ પ્રકારનું કષ્ટ નહિ વેઠવું પડે. ”

જ્યોતિર્સિંહના મુખમાંથી આ ઉત્તર સાંભળી વીરસિંહે અતિ આનંદિત બની જઈ શેરસિંહ તરફ જોઈને કહ્યું:—હમણાં યુવરાજ આ કેવી સ્થિતિમાં છે ?

“ એ સંબંધી જોટલી હકીકત હું જાણતો હતો તે સઘળા દીવાન સાહેબ જ્યોતિસિંહજીને મહેં જણાવી દીધી છે. તેઓ સઘળા હકીકત આપશ્રીને નિવેદન કરશે. એ હકીકત જાણવાની આપશ્રી ઉતાવળ કરશે. નહિ એટલી મહારી નમ્રતાયુક્ત વિનંતિ છે. હમણું અત્રે હું જે કાર્યાર્થે આવ્યો હતો તે કાર્ય થઈ ગયું છે. હવે હું અત્રે રોકાવું ઉચિત સમજતો નથી. આપ સર્વ આપના ઉપયોગની વાતચિત કરો અને કૃપા કરી મહને વિદાય આપો; કેમ કે જેમ બને તેમ ત્વરાથી હું મુવરાજ ઇન્દ્રજીતસિંહને સહાયતા કરવા જવાને ઇચ્છું છું. વળી જે આપ આપના એક બહુરૂપીને મહારી સાથે મોકલો તો બહુ સારું; કેમ કે એથી હું મહારું કાર્ય સત્વર પૂર્ણ કરી શકીશ.” શેરસિંહે કહ્યું.

“ બહુ સારી વાત છે. આપ બેલાશક જાઓ અને આપણા જે બહુરૂપીને સાથે લઈ જવાનો વિચાર હોય તેને લઈ જાઓ.” વીરસિંહે સંમતિ દર્શાવી.

“ તમે ખુશીથી લક્ષમણસિંહને સાથે લઈ જાઓ. તેઓ તમારા આ કાર્યમાં તમને ઘણા ઉપયોગી થઈ પડશે.” જ્યોતિસિંહે પસંદગી કરી.

“ હું નિરંતર તૈયાર છું. શેરસિંહજી, આપણે હવે ચાલો.” લક્ષમણસિંહે તરત જ ઉઠી ઉભા થઈને કહ્યું.

લક્ષમણસિંહને સાથે લઈને શેરસિંહ ત્યાંથી રવાના થયો, તથા અહીં એ લોકોમાં હવે શું કરવું એના વિચારો તેમજ વાતચિત ચાલુ થઈ. એક કલાક પછી એવો નિશ્ચય થયો કે, લાલીને વિશેષ હકીકત પૂછવાની જરૂર નથી; કેમ કે તે કદાપિ પોતાની સત્ય હકીકત કહેવાની નથી. હાલ એને પૂરતી દેખરેખમાં રાખવી અને બોંયરાનો બેદ ઉકેલવાનો પ્રયત્ન ચાલુ કરી દેવા.



## પ્રકરણ ૩ જી.

### અરણ્યમાં અમાનુષિક અત્યાચાર.

હવે કુંદનની હકીકત લખવાની જરૂર છે. વાંચકબંધુઓ પણ એની હકીકત જાણવાને ઉત્કંઠિત બની ગયા હશે. શ્યામગઢના કિલ્લામાં આવેલા જે બાગમાં માયાસુંદરી પૂર્વે રહેતી હતી તેજ સ્થળે એક જૂદા મકાનમાં કુંદન રહેતી હતી. કુંદન રાત્રિ દિવસ એવી જ ચિંતા કર્યા કરતી હતી કે, માયાસુંદરી કોઇ પણ રીતે લાલીના પંઝામાં ફસાઈ પડે નહિ.

જે સમયે માયાસુંદરીને સાથે લઈ લાલી પેલા હમ્મેશાં બંધ રહેતા મકાનમાં ઉતરી પડી અને એ હકીકત કુંદનના જાણવામાં આવી ત્યારે તે ઘણી ગભરાઈ. આ પ્રકાર સર્પના જાણવામાં આવે તેથી તેણે શોરબકાર કરી મૂક્યો તથા પોતે હવે શું કરવું એના ગંભીર વિચારમાં એ પડી ગઈ. પાછળ અમે લખી ચુક્યા છીએ કે, માયાસુંદરી અને લાલી પેલા બંધ મકાનમાં ઉતરી પડી ત્યાર પછી કેટલાક માણસો ‘પકડો-પકડો-પલાયન કરી જાય નહિ’ એમ કહેતા એ મકાનમાં ઉતરી પડ્યા હતા. એ લોકોની અંદર કુંદન પણ એક ન્હાની પોટલી પોતાની કમરપર બાંધી એ મકાનમાં ઉતરી પડી. એ સમયે ધાંધળા હોવાથી આ હકીકત કોઇના જાણવામાં આવી નહિ. એ મકાનમાં પણ અત્યંત અંધકાર છવાઈ રહેલો હતો. લાલીએ પેલા દારમાં માયાસહ પ્રવેશ કરી દાર બંધ કરી દીધું તેથી તેની પાછળ તેને પકડવા માટે જે માણસો આવ્યા હતા તેમને લાચારીથી પાછા

ફરવું પડ્યું. એ માણસોએ મહારાણીની હુજૂરમાં ઉપસ્થિત થઇ એમ કહ્યું કે:—“ કુંદન એ મકાનમાંથી પાછી નહિ ફરતાં કોઇ ઠેકાણે છુપાઈ રહી છે. ”

એ હમ્મેશાં બંધ રહેતા મકાનમાં ત્રણ દાર હતાં એમ પણ અમે પાછળ જણાવી ચુક્યા છીએ. એ ત્રણમાંથી એક મુખ્ય દાર હતું કે જ્યાં રાત્રિ દિવસ પહેરો હાજર રહેતો હતો. બીજું દાર ખુલ્લું રહેતું હતું. ત્રીજું દાર ઉઘાડી તેમાંથી લાલી કિશોરીસહ ભોંયરામાં ચાલી ગઇ હતી.

જે દાર ખુલ્લું હતું એમાં એક ચૉક હતો. એ ચૉક સૂધી તપાસ કરીને લાલીની પાછળ ગયેલા માણસો પાછા ફર્યા હતા. ત્યાંથી આગળ જવાનો રસ્તો એ લોકોને સૂઝ્યો નહોતો. જ્યારે એ લોકો નિરાશ થઇ બહાર નીકળી પડ્યા ત્યારે કુંદને પોતાની કમરપર જે પોટલી બાંધી હતી તે છોડી અને એમાંથી સામાન કાઢી મીણુબત્તી સળગાવી. પછીથી તે ચોતરફ તીક્ષ્ણ દૃષ્ટિથી જોવા લાગી. એ ચૉક ચોતરફ બંધ હતો. એની દિવાલમાં વિવિધ પ્રકારની બચકર તસ્વીરો જોવામાં આવતી હતી; કુંદને એ તરફ સહજ પણ લક્ષ્ય આપ્યું નહિ. એ ઝોરડાની વચ્ચે અગીઆર લોઢાના ડબ્બાઓ હતા તથા પ્રત્યેક ડબ્બા પર મનુષ્ય જાતિની ખોપરી ગોઠવી રાખેલી જોવામાં આવતી હતી. કુંદન એ ડબ્બાઓ ઘણા જ ધ્યાનથી જોવા લાગી. એક ગોળાકાર આસનપર એ ડબ્બાઓ ગોઠવી રાખેલા હતા. એ ડબ્બાઓ પૈકી એકપર માત્ર અડધી ખોપરી હતી અને બીજાઓપર આખી ખોપરી હતી. એક ખોપરી જમીનપર પડી રહેલી હતી તે જોવામાં આવતાં કુંદનને અત્યાશ્ચર્ય ઉપજ્યું. બીજી ખોપરીઓની માફક એ ખોપરી નીચે ડબ્બો કેમ નહોતો ? એકાએક કુંદનના મુખમાંથી એવા ઉઠ્ઠાાર નીકળી

પડ્યા કે, “એશક, એ ખોપરી નીચેના ડાબો લાલી જ ઉપાડી ગયેલી હોવી જોઈએ; કેમ કે કુંચી વાળો ડાબો એજ હતો; પરંતુ એ પ્રકાર કેવી રીતે એના જાણવામાં આવ્યો ?

કુંદને એ ડાબોએ અનુક્રમે પાછા ગણવા માંડ્યા અને તૂટી ગયેલી ખોપરીથી પાંચમા નંબરે એ રોકાઈ ગઈ. ખોપરી ઉપાડી નીચે મૂકી દઈ તેણે એ ડાબો ઉપાડી લીધો. બરાબર લક્ષ્યપૂર્વક તપાસી એ ડાબો જોરથી તેણે જમીનપર પછાડ્યો. ડાબાના ચાર કડકા જોત-જોતામાં થઈ ગયા અને તેમાંથી એક કુંચી નીકળી. એ કુંચી જોઈ અત્યંત આનંદિતા બની જઈ કુંદને સ્વગત કહ્યું:—“ હવે હું લાલીને બરાબર ફાંસીશ.”

પ્રાપ્ત થયેલી કુંચીથી કુંદને પોતાનું કાર્ય ચાલુ કરી નાખ્યું. એ ઓરડામાં દિવાલ સાથે એક આલમારી હતી. એ આલમારીને કુંદને પોતાની પાસેની કુંચીથી ઉઘાડી તો ત્યાંથી નીચે ઉતરવાનાં પગથીઆં હતાં. નિર્ભયતાથી કુંદને એ પગથીઆં ઉતરી પડી અને તે એક ઓરડામાં જઈ ચઢી. ત્યાં એક ન્હાના સિંહાસનપર એક હાથ જોડેલું પહોળું અને તેનાથી સહજ ઓછું પહોળું તાંબાનું પાટીયું તેના જોવામાં આવ્યું. કુંદને તેને ઉપાડી લક્ષ્યપૂર્વક જોયું તો તેમાં કાંઈ લખેલું તેને માલુમ પડ્યું. એમાં અક્ષરો ખોદેલા હોઈ તેનાપર એક પ્રકારણા ચીકણા તેલનું પોલિશ કરવામાં આવ્યું હતું. કુંદને એમાંના લખાણને સંપૂર્ણ લક્ષ્યપૂર્વક વાંચી જોયું, તથા હાસ્ય કરીને તે આજુબાજુ જોવા લાગી. એ ઓરડાની દિવાલમાં બે તરફ દાર હતાં, તથા નીચે જમીનમાં એક શિલા હોઈ તેમાં પીતળનું ટુંકું જોડેલું હતું કુંદને પોતાની પાસેની કુંચીથી એક દાર ઉઘાડ્યું. ત્યાંથી ઉપર ચઢવાનાં પગથીઆં જોવામાં આવતાં એ પગથીઆં ચઢી જઈને તે એક એવી સાંકડી ઓરડામાં

જઘ પહોંચી કે જ્યાં પાંચ માણસો ભાગ્યે જ સાથે બેસી શકે. આ સાંકડી ઓરડીની ચોતરફની દિવાલમાં ન્હાનાં ન્હાનાં કેટલાંક છિદ્ર હતાં. સળગતી બત્તી બુઝાવીને એ છિદ્રોમાંનાં એકમાંથી કુંદને બેસ્યું. આ સમયે કુંદને પોતાને એવા સ્થળે ઉપરિથત થયેલી બેઠ કે જ્યાંથી પેલી પિશાચપ્રતિમા તેની નજરે પડી. એ પિશાચપ્રતિમા પાસે જ પહેલાં એક સુંદરીનું બળિદાન દેવામાં આવ્યું હતું. થોડા સમયમાં જ કુંદને માણસોને એ પિશાચપ્રતિમા પાસે ઉપરિથત થયેલા બેયા. તેની નજર આગળ જ એક અબળાનું ત્યાં બળિદાન દેવામાં આવ્યું, અને રાજકુમાર આનન્દસિંહ પોતાના સાથીદાર તેજસિંહ અને તારાસિંહસહ કેદ પકડાયો. આ બોંયરામાં માયાસુંદરી અને રાજકુમાર આનન્દસિંહ સંબંધી જે સઘળું બન્યું હતું તે સઘળું કુંદનના બેવામાં આવ્યું હતું. અંતે કુંદન નીચે ઉતરી ગયો તથા પેલી કડાવાળી પાપાણુશિલા ઉચકી બોંયરા નીચે ઉતરી બત્તી સળગાવીને આસપાસ બેવા લાગી. છત તરફ નજર કરતાં તેને માલૂમ પડ્યું કે પેલી પિશાચપ્રતિમા તેના મસ્તકપર હતી; કેમ કે, એ સિંહાસન અને મૂર્તિ પોલાં હતાં. પુનઃ ઉપર જઈને કુંદન બીંતના બીજા બાજુના દરવાજાને ઉઘાડી એક સુંરંગમાં જવા લાગી. એ સુંરંગમાં થોડે સૂધી ગયા પછી એક ન્હાની બારી તેની નજરે પડી. એ બારીને પણ તેણે પોતાની પાસેની કુંચીથી ઉઘાડી એટલે તે રાજના મહાલયના દિવાનખાના અને બોંયરાની મધ્યભાગમાં આવેલા માર્ગમાં જઈ પહોંચી. બોંયરામાંથી દીવાનખાનામાં જવાના માર્ગમાં જેટલાં દાર હતાં તે સઘળાં તેણે પોતાની પાસેની કુંચીથી બંધ કરી દીધાં. એ દરવાજાઓમાં બીજા એકેક ચાંપ હતી. એ ચાંપને પણ લગાડીને તે પાછી પેલી ઓરડીમાં ચાલી ગઈ, કે જે ઓરડીના દિવાલમાંના છિદ્રો.



માંથી પિશાચપ્રાતમા જોઈ શકાતી હતી. ભોંયરામાંથી રાજમહાલયમાં જવાનાં સઘળાં દ્વાર બંધ થઈ જવાથી મહારાણો દિગ્વિજયસિંહ ગભરાઈ ગયો હતો, એ પ્રકાર કુંદન જાણતી હતી. આ સમયે પેલા શિલાવાળા રસ્તેથી પિશાચપ્રતિમા નીચે જઈ કુંદન જે શબ્દો બોલી હતી તે મહારાણાએ એ પિશાચપ્રતિમાના જ ઉદ્દગાર ધારી કુંદનના કહેવા પ્રમાણે તેણે માયાસુંદરીને બારમા નંબરની ઓરડીમાં કેદ કરી દીધી હતી. પછીથી કુંદન એ ભોંયરામાંની સાંકડી સુરંગમાંથી આગળ વધી. એ માર્ગે થોડે સૂધી ગયા પછી એક ઠેકાણે ઉભી રહી, ઉપરની છાજમાં જણાતી એક શિલામાંના છિદ્રમાં પોતાની પાસેની કુંચી નાખી પાંચેક આંટા તેણે ફેરવ્યા. વિના ત્રિલંબે એ શિલા એક બાજુએ ખસી ગઈ. પછીથી તેણે પોતે પહેરેલા વસ્ત્રને પાલવ પોતાના મ્હોંપર એવી રીતે બાંધી દીધા કે પોતે ઓળખાઈ જાય નહિ. શિલા ઉઘડતાં જ તે એ માર્ગેથી ઉપર ચઢી તથા જે ઓરડીમાં મહારાણા દિગ્વિજયસિંહે માયાસુંદરીને પૂરી રાખી હતી. એ ઓરડીમાં તે હાજર થઈ. સંકટમાં સપડાયેલી માયાસુંદરી પ્રથમથી જ આકુળવ્યાકુળ બની ગઈ હતી. એવામાં જમીનમાંથી કુંદનને પોતાની પાસે આવેલી જોઈ તે ઘણી ભયભીતા બની ગઈ. તે કુંદનને આ સમયે ઓળખી શકી નહિ. તેને જોતાં જ અત્યંત ભય પામી તે બેહોશ બની જઈ ધરાપર ઢળી પડી. આ સમયે કુંદને પોતાની પાસેથી બેશુદ્ધિનું ઔષધ કાઢી માયાને સુંઘાડી દીધું કે જેથી ઘણા સમય સૂધી તે શુદ્ધિમાં આવે નહિ. પછી એક ન્હાના કાગળપર પોતાનું નામ લખી એ કાગળ ત્યાં જ નાખી પોતાની કમરપર વીંટળાણું વસ્ત્ર છોડી તેમાં માયાને બાંધી લઈ તે સુરંગમાં આગળ વધી. કુંચી ફેરવી પેલી શિલા તેણે પાછી બંધ કરી દીધી. આગળ જતાં તે એક બંધ દ્વાર પાસે

ગઘ. પોતાની પાસેની કુંચીથી એ બંધ દાર ઉઘાડી તેણે એક ખીજ સુરંગમાં પ્રવેશ કર્યો. આવી રીતે થોડા સમયમાં જ માયાસુંદરીસહ તે એ બેદી ભોંયરાની ખૂદાર નીકળી પડી. ખૂદાર જઈ તેણે મ્હોટેથી એક સીટી વગાડી. સીટીનો અવાજ સાંભળી આજ્ઞાજ્ઞાથી પાંચ માણસો તેની પાસે આવી પહોંચ્યા, તથા તેઓમાંના એકે પૂછ્યું:—  
“કોણુ ધનપતિજી કે ? !”

“હા રામા ! તમારે અહીં રોકાઇને ધણું દુઃખ ભોગવવું પડ્યું છે.”

“જ્યારે આપ અમારાં અધીશ્વરી છો છતાં આપને આટલું બધું કष्ट ઉઠાવવું પડ્યું છે ત્યારે પછી અમે દુઃખ ભોગવીએ એમાં શી નવાઇ છે ? વળી આપને તો શત્રુપુરીમાં રહેવાનું હતું અને અમે તો સ્વતંત્ર હતા તેથી આપના કરતાં અમે ઓછું કष्ट અનુભવ્યું છે.”

“હ્યો, માયાસુંદરીને હું ઉપાડી લાવી છું. એને ઉચકી લઇ જોટલી બની શકે તેટલી ત્વરાથી નાસો.”

તરતજ એ લોકો માયાસુંદરીને ઉચકી લઈ ત્યાંથી પલાયન કરી ગયા.

વાંચકબંધુઓ સમજી ગયા હશે કે માયા પુનઃ ધનપતિના પંજામાં ફસાઈ પડી. જે ધનપતિને આપણે કૃષ્ણલાલ અને યશોદા પાસે જોઇ ચુક્યા છીએ તેજ ધનપતિ કુંદન છે વિચારી વાંચકોની ઉત્કંઠા ઓછી નહિ થતાં વધી જશે. આ સમયે તેમને લોહીથી લખાયેલા પુસ્તક સંબંધીનું કૃષ્ણલાલનું વાક્ય પણ સ્મરણમાં આવશે; કે જે વાક્ય ઉચ્ચારી કૃષ્ણલાલ પ્રાણહારક સંકટમાંથી આત્મરક્ષણ કરી શક્યો હતો. હવે વાંચકબંધુઓ એમ વિચારશે કે, કુંદન જ્યારે ધનપાત હતી ત્યારે લાક્ષી-યશોદા હોવી જોઈએ; કેમ કે, ધનપતિને ‘કોઇના લોહીથી લખા-

યલા પુરતક'નો ભેદ માલૂમ હતો, તથા એ ભેદ યશોદાને પણ માલૂમ હતો. જ્યારે ધનપતિએ શ્યામગદના મહેલમાં લાલી પાસે પેલા પુરતકની વાત કાઢી ત્યારે લાલી કંપી ઉઠી હતી, તેથી એમજ લાગે છે કે એ યશોદા હોવી જોઈએ. વસ્તુસ્થિતિ આવી હોવા છતાં ધનપતિ (કુંદન) લાલીને મળી કેમ ન ગઈ? કેમ કે એ બન્ને એક જ પક્ષની હતી. આ સઘળો ભેદ ધીમે ધીમે જાણવામાં આવશે; માટે વાંચક-બાંધુઓને ધૈર્ય ધારણ કરી વાર્તાપ્રવાહમાં આગળ વધવાની વિનંતિ છે.

ખીજે દિવસે મધ્યાહ્નકાળ વીતી ગયા પછી માયાસુંદરી જ્યારે શુદ્ધિમાં આવી ત્યારે તેણે પોતાને એક બયાનક અરણ્યમાં ઘટાવાળાં વૃક્ષોની નીચે પૃથ્વીપર પડી રહેલી જોઈ. તેની આસપાસ કુંદન અને ખીજા કેટલાક હથિયારબંધ માણસો ગપ્પાગોષ્ટિ કરતા બેઠા હતા. તેમને જોતાં માયાસુંદરીને માલૂમ પડ્યું કે, કુંદન દગામાજી કરીને જ તેને આ સ્થળે ઉપાડી લાવી હતી. અત્રે ભોંયરામાં જે જે બયાનક બનાવો બન્યા હતા તે સઘળા સ્વપ્નસ્મૃતિ માફક તેના સ્મરણપ્રદેશમાં ઉપસ્થિત થવા લાગ્યા. તેનાપર એક પછી એક-અનેક સંકટો આવી પડતાં હોવાથી હવે તે જીંદગીથી કંટાળી જઈ ગદગદ કંઠે ધ્વનિ પાસે મૃત્યુની જ માગણી કરવા લાગી. તેને શુદ્ધિમાં આવેલી જોઈ કુંદને તેના મસ્તકપર હાથ ફેરવતાં કહ્યું:-“ માયાસુંદરિ ! તમે બિલકુલ ગમરાશો નહિ. હવે તમે કોઈ પણ સંકટમાં સપડાવાનાં નથી. ”

માયાસુંદરીએ મહામુશિબતે આત્મસંવરણ કરીને કહ્યું:-“કુંદન ! તું શું કહે છે એ હું સમજી શકતી નથી. તહે મહેને દુઃખી કરવામાં સહજ પણ ઓછાપણું રાખ્યું નથી. ”

“ તમે પૂર્વે બનેલા સઘળા બનાવો ભૂલી જાઓ. હવે તમે ધણા

સુખ અને આનંદમાં તથા વિભવવિલાસ ભોગવવામાં તમારા આયુ-  
વ્યતો અવશિષ્ટ સમય પસાર કરી શકશો. ” કુંદને કહ્યું.

“ ત્યારે મહારા કંઠના અલંકાર, આંખોના તારા અને હૈયાના  
હાર ઇન્દ્રજીતસિંહ સાથે મહારું મિલન થશે કે ? ” અધીરતાથી માયા  
સુંદરીએ પ્રશ્ન કર્યો.

“ તમે યુવરાજના નામનો હું કહું એવો એક પત્ર લખી આપશો  
તો તમારી આ મહત્વાકાંક્ષા અલ્પકાળમાં જ પૂર્ણ થશે. ” કુંદને કપ-  
ટથી કહ્યું.

“ એ પત્રમાં કેવી હકીકત લખાવવાની ત્હારી ઇચ્છા છે ? ”  
માયાએ પૂછ્યું.

“ એજ કે, ‘ જો આપનો આ સેવિકા તરફ આંતરિક અનુરાગ  
હોય તો કોઈ પણ પ્રકારનો સંદેહ નહિ રાખતાં આ પત્રવાહક સાથે  
આપ ચાલ્યા આવજો. જો આપ નહિ આવો આ જીવનમાં આપ  
મહેને કદાપિ મળી શકશો નહિ. ’ જો આવો પત્ર લખી આપશો તો  
યુવરાજ થોડા સમયમાંજ તમને અવશ્ય આવી મળશે અને તમારા  
મનના મનોરથ ફળશે. ” કુંદને ઉત્તર આપ્યો.

આ વચનોપર થોડા સમય સૂંતી વિચાર કર્યા પછી માયાસુંદરીએ  
કહ્યું:—“ ના ના—હું પ્રાણાન્તે પણ આવો પત્ર લખી આપીશ નહિ.  
ત્હારી દાનત કેવી છે એ હું સારી રીતે સમજી શકી છું. રાક્ષસિ !  
મહારાપર જુદામ ગુજારીને પરિતપ નથી થઈ કે હજી તું મહારા જીવના-  
ધક ઇન્દ્રજીતસિંહપર જુદામ ગુજારવાને ઇચ્છે છે ! ત્હારે મહારું મૃત્યુ  
નિપજાવવું હોય તો ભણે નિપજાવ; પરંતુ એમના પર જુદામ ગુજાર-  
વાનો વિચાર તો તું ત્હારા અંતરમાં ન જ લાવ. ”

“ ત્યારે તમે કોઈપણ રીતે અમારા પંડામાંથી મુક્ત થઈ શકશો નહિ. ” ક્રોધસૂચક સ્વરે કુંદને કહ્યું.

“ બહે. ”

“ જો જો, તમારો જીવ સુદ્ધાં ચાલ્યો જશે ! ”

“ બહે, પ્રાણાધિક ઈન્દ્રજીતના નામપર હું મ્હારો જ્ઞાન પશુ કુર-જ્ઞાન કરવા પ્રતિપજે તૈયાર છું. ”

પ્રિયતમ પ્રતિમા હૃદયમાં હમ્મેશ રહે બિરાજતી,

એ પ્રાણ પ્રભુની બંસરી બસ મધુર સૂરથી વાગતી;

આધાર એ મમ પ્રાણની જ્યોતિ હૃદયમાં જાગતી,

સંભાળી એ પ્રિયશ્યામને હું રાત્રિ દિવસો કાપતી.

જો આલોકમાં બહારા ઈન્દ્રજીતસિંહ સાથે મ્હારું મિલન નહિ થાય તો પરલોકમાં અવશ્ય થશે. એ સમયે અમારા બન્નેના સુખમાં કોઈ વિધન નાખી શકશે નહિ. ”

આ વાક્યો સાંભળવામાં આવતાં કુંદન ( ધનપતિ )ના ક્રોધની સીમા રહી નહિ. પોતાના સાથીદારો તરફ જોઈને તેણે કહ્યું:—“ હવે હું આને મુક્ત કરી શક્તી નથી. તમે એને મુક્કેટાટ બાંધી દઈ મ્હારા હાથમાં તક્વાર આપો. આજે હું એને મ્હારું પ્રાપ્ત્ય બરાબર બતાવીશ. એને ક્યાં બબર છે કે,

શ્વાસથી આગ જે વર્ષાવે તે અજગર છું હું,

જીદમાં તૂટાન તો ગુસ્સામાં સમંદર છું હું;

હું બાળીશ, ઉડાવીશ, ડૂબાવીશ તને,

ફરી ગયેલા ત્હારા ભાગ્યનું ચક્રર છું હું.

બસ જલ્દી એને મુક્કેટાટ બાંધી દો ”

જુલ્મી નરપિશાચોએ નખૂરતાથી માયાસુંદરીને મુક્કેટાટ બાંધી

દીધી. પછીથી કુંદન હાથમાં તથ્યાર લઈ માયાનું મસ્તક તેના ધડી  
જૂદ કરી નાખવાને તૈયાર થઈ. આ સમયે જ કુંદનના એક સાથીદારે  
કહ્યું:—“ ના ના—આવી રીતે એક જ ધાથી તેના પ્રાણનો સંહાર કરવો  
ઉચિત નથી. અમે લોકો જંગલમાંથી સુકાં લાકડાં લઈ આવીએ છીએ.  
એની ચિતા બનાવી, તેમાં એને એસાડી આપણે ચિતા ચેતારી દઈશું.  
એમ કરવાથી ભવિષ્યમાં કોઈ એનો પત્તો મેળવી શકશે નહિ. ”

કુંદનને પણ આ વિચાર પસંદ પડ્યો, તથા તેણે પોતાના સાથી-  
દારોને એ પ્રમાણે કરવાની આજ્ઞા આપી. પાપાણુહૃદયના નરપિશાચો  
થોડા સમયમાં જ એ ભીંયયુ અરણ્યમાંથી સુકાં લાકડાં લઈ આવ્યા,  
અને તરતજ તેની ચિતા ખડકવામાં આવી. માયાસુંદરીના હાથપગ  
બાંધી દેવામાં આવ્યા હતા. તેને કેટલાક માણસોએ ઉંચડીને ચિતાપર  
એસાડી; ત્યાર પછી એક ન્હાની મશાલ સળગાવવામાં આવી. માયાનું  
મ્હોં ડુચો મારી બાંધી દીધું હતું. જીવનની આશાનો ત્યાગ કરી તે આ  
પ્રાણહારક પ્રસંગનું દીનતાથી દર્શન કરી રહી હતી. કુંદન હાથમાંની  
મશાલથી ચિતા સળગાવવા લાગી એટલે અવરુદ્ધ કંઠે માયાસુંદરીએ  
કહ્યું:—“ હે અગ્નિદેવતા ! તમે સાક્ષી રહેજો. હું યુવરાજ ઇન્દ્રજીત-  
સિંહના પ્રેમમાં પ્રસન્નતાથી આ પ્રાણનો ત્યાગ કરું છું. હું સારી રીતે  
જાણું છું કે, તમારી વેદના મ્હારા પ્રાણાધિકની વિરહવેદનાથી વિશેષ  
કષ્ટદાયિની નથી. જીવનાધિક ઇન્દ્રજીત ! આપ મ્હારા માટે દુઃખી  
થશો નહિ, મ્હને બૂલી જવાનો જ આપ યત્ન કરજો. ”

આ સમયે પાપાણુ કુંદને ચિતાને હાથમાંની મશાલથી સળ-  
ગાવી દઈ પોતાની રાક્ષસી પ્રકૃતિનો પરિચય કરાવ્યો.

## પ્રકરણ ૪ થું.



## ઈન્દ્રજીતસિંહ અને પદ્માવતી.

યુવરાજ ઈન્દ્રજીતસિંહ પેલા અજાયબધરમાં પડી રહ્યો છે તેની તપાસ કરવા જવાની હવે જરૂર છે. એ અજાયબ ધર તળાવ વચ્ચે આવેલું હોય એ ધરમાં એ સુંદરીઓ નજરે પડવાથી યુવરાજ ચમકી ઉઠ્યો હતો ત્યાં સૂધીની હકીકત અમે ચોથા ભાગમાં જણાવી ચુક્યા છીએ. ઈન્દ્રજીત એ એ સુંદરીઓને ઓળખતો હોવા છતાં તે તેમનાં નામ જાણતો નહોતો; કેમકે રાજગૃહીમાં માધવીને ત્યાં એ એ સુંદરીઓ તેના જોવામાં આવી હતી. વળી એ એમ પણ જાણતો હતો કે એ બન્ને સુંદરીઓ માધવીની દસીઓ છે; છતાં એ દસીઓ આ અજાયબધરમાં કેવી રીતે આવી ચઢી હશે તેના કશો નિર્ણય તે કરી શકતો નહોતો. જે સુંદરી આ અજાયબધરની અધીશ્વરી હતી તેના માધવી સાથે કશો સંબંધ હશે કે શું? એ બન્ને સુંદરીઓની પાછળ પાછળ ઈન્દ્રજીતને નૌકામાં બેસાડી જે સુંદરી અહીં લઈ આવી હતી તથા જેણે તેને શત્રુના પંજામાંથી બચાવ્યો હતો તે પણ આવી પહોંચી. હજી સૂધી એ સુંદરીએ પોતાનું નામ જાહિર કરેલું નહિ હોવાથી તેમજ આ વાર્તામાં તે વારંવાર ઉપસ્થિત થવાની હોવાથી જ્યાં સૂધી તેનું ખરું નામ જાણવામાં નહિ આવે ત્યાં સૂધી આપણે તેને પદ્માવતીના નામથી ઓળખીશું. જ્યારે યુવરાજ ઈન્દ્રજીતની દૃષ્ટિ પેલી બન્ને સુંદરીઓપર પડી ત્યારે તેઓ કિંકર્તવ્યવિમૂઢા બની ગયા. આ સમયે પદ્માવતીએ ત્યાં દોડી આવીને કહ્યું:—“કુમાર! આ બન્ને લુચ્ચી સ્ત્રીઓ સાથે આપ દશી વાતચિત કરશો નહિ. પોતાનો જીવ બચાવવા માટે જ એ બન્ને આપની પાસે આવી છે.”

“શો ખનાવ બન્યો છે તેનું બ્યાન કરશો ? આ બન્ને સુંદરીઓ કોણ છે ? ” ઇન્દ્રજીતે પૂછ્યું.

“એ બન્ને માધવીની દાસીઓ છે. તેઓ આપનો જીવ લેવાને આવી હતી; પરંતુ મહારા માણસોના હાથમાં તેઓ પકડાઈ ગઈ છે.” પદ્માવતીએ ગંભીરતાથી ઉત્તર આપ્યો.

“તમારા માણસો ક્યાં છે ? આ મકાનમાં મહેં તમારા સિવાય બીજા એક પણ મનુષ્યને જોયું નથી.” ઇન્દ્રજીતસિંહે વિસ્મિત બની જમને પૂછ્યું.

“આપ બહાર નીકળીને જોશો તો ત્યાં મહારા સિપાહીઓ કે જેમણે આ બન્ને સુંદરીઓને કેદ કરી છે તેઓ આપના જોવામાં આવશે.” પદ્માવતીએ ઉત્તર આપ્યો.

“જ્યારે એમને કેદ કરવામાં આવી છે ત્યારે પછી એમના હાથ પર ખુદ્દા શા માટે રાખ્યા છે ? ” ઇન્દ્રજીતે પૂછ્યું.

“બ્યાં સૂધી હું સાવધાન છું ત્યાં સૂધી તેઓ કાંઈ કરી શકે તેમ નથી જ. ” પદ્માવતીએ નિર્ભયતા દર્શાવી.

ઇન્દ્રજીતે બે સુંદરીઓને પૂછ્યું:—“તમે શું કહો છો ? ”

પદ્માવતી તરફ ઘસારો કરીને એક સુંદરીએ કહ્યું:—“એ જે કાંઈ કહે છે તે સઘળું સત્ય છે; પરંતુ આપ વીરપુરુષ હોવાથી અમારા અપરાધની અમને ક્ષમા આપશો એવી અમને આશા છે.”

આ ઉત્તર સાંભળી યુવરાજ ઇન્દ્રજીત વિચારમાં પડી ગયો. એ બન્ને સુંદરીઓનાં અને પદ્માવતીનાં વચનોપર તેને વિશ્વાસ બેઠો નહિ. તેને ઉલટું એમજ લાગ્યું કે, એ ત્રણે જણીઓ કોઈ પણ પ્રકારે તેની સાથે લુચ્ચાઈ કરવાને હજી છે. અડધી ઘડી સૂધી વિચાર કર્યા પછી



યુવરાજ એ અન્યઅધરની ખહાર નીકળ્યો. આ સમયે તેણે તળાવની ખહાર લગભગ વીસ સિપાહીઓને ઉભા રહી અરસપરસમાં વાતચિત કરતા જોયા. યુવરાજે ત્યાંથી પાછા મકાનમાં જઈને પદ્માવતીને ઉદ્દેશીને કહ્યું:—“તમારી ઇચ્છામાં આવે તેમ તમે કરો. એ સંબંધી હું કંઈ કહી શકતો નથી.”

“કરવાનું બીજું શું હતું ? એ બન્ને અપરાધિની સુંદરીઓનાં મસ્તક તેમના ધડથી જૂદાં કરી નાખવામાં આવશે.” પદ્માવતીએ કહ્યું.

“જેરી તમારી ઇચ્છા. હું જરા આ તળાવની ખહાર જવાને ઇચ્છું છું.” ઇન્દ્રજીતે કહ્યું.

“કંઈ કારણ ?” પદ્માવતીએ પૂછ્યું.

“આ સમય ધણો રમણીય છે. હું થોડો સમય મયદાનમાં હવા ખાવા જવાને ઇચ્છું છું. વળી જે થોડાપર સવાર થઈને હું અહીં આવ્યો છું તેની ખબર લેવાની પણ જરૂર છે.”

“આ મકાનની છતપર ચઢવાથી આપ શીતળ વાયુનું સેવન કરી શકશો. થોડા માટે આપ બિસ્કુલ ચિંતા રાખશો નહિ. આપને જરૂર હોય તો સહવારે ખુશીથી જામે.” પદ્માવતીએ કહ્યું.

કોણ જાણે કે શો વિચાર કરીને ઇન્દ્રજીત ચુપ રહ્યો. પદ્માવતીએ એ બન્ને સુંદરીઓનો હાથ પકડ્યો, તથા તેમને ધમકાવીને તે તેમને ફેર સ્થળે લઈ ગઈ. તેમને ક્યાં લઈ જવામાં આવી એ પ્રકાર ઇન્દ્રજીત જાણી શક્યો નહિ, તથા એ જાણવાનો પ્રયત્ન પણ તેણે કર્યો નહિ.

જો કે આ સુંદરી અર્થાત્ પદ્માવતીએ ઇન્દ્રજીતનો જીવ બચાવ્યો હતો છતાં ઇન્દ્રજીત સમજી ચુક્યો હતો કે, તેણે આ કાર્ય મિત્રાચારીથી કિંવા સેહવશાતઃ કર્યું નથી. આમ કરવામાં એના સ્વાર્થનો જ

સમાવેશ થયેલો હોય એમજ તેને લાગ્યું. અન્યથાધરના દિવાનખાનામાંથી પુષ્પગુચ્છ નીચેથી જ ચિઠ્ઠી ઇન્દ્રજીતને મળી આવી હતી એ વાંચીને તે સાવધાન બની ગયો હતો; તેથી પોતાનું તેમજ માયાસુંદરીનું પદ્માવતી અનિષ્ટ કરવાને જ ઇચ્છે છે એમ તેણે વિચાર્યું હતું. એ વિષયમાં તો કશો સક નહોતો કે, યુવરાજ એને ચ્હાવા લાગ્યો હતો, તથા પોતાનો જીવ બચાવ્યાનો બદલો વાળવાને તે ઇચ્છતો હતો; પરંતુ બ્યારથી પેલા પુષ્પગુચ્છ નીચેનો પત્ર તેના વાંચવામાં આવ્યો ત્યારથી તેના મ્હોંપરનો રંગ બદલાઇ ગયો, અને તે બીજા જ વિચારો કરવા લાગ્યો. આ ઠેકાણેથી નાસી જવાનો પ્રત્યેક ક્ષણે તે વિચાર કરતો હતો; પરંતુ પદ્માવતી કોણ છે તથા તેની જીવનકથા કેવી છે એ જાણ્યા સિવાય અહીંથી ચાલ્યા જવું તેણે ઉચિત ધાર્યું નહિ. પદ્માવતીને યુવરાજના અંતરની ક્યાં ખબર હતી ? તેણે તો એમજ વિચાર્યું હતું કે, યુવરાજપર તેણે ઉપકાર કર્યો છે; તેથી તે કોઇ પણ રીતે પોતાનું અનિષ્ટ કરશે નહિ તથા પોતાને છેતરશે પણ નહિ !

યુવરાજ ઇન્દ્રજીતસિંહ પાસે તેનાં વસ્ત્રો સિવાય બીજી એક પણ વસ્તુ એવી નહોતી કે પ્રસંગાનુસાર તે એ વસ્તુના ઉપયોગથી નિર્ભય રહી શકે.

સંધ્યાકાળ થતાં પૂર્વે જ ઇન્દ્રજીત એ મકાનની છતપર ગયો, તથા ચોતરફ આવેલા બચાનક અરણ્ય અને પહાડ પર્વતોનું પ્રાકૃતિક સૌન્દર્ય જોવા લાગ્યો. વિશ્વનું આ પ્રાકૃતિક સૌન્દર્ય-જગત્કર્તાનું લીલાનિકેતન ઇન્દ્રજીતને ધણું પસંદ પડ્યું. તેણે સ્વગત કંથું કે, “ જો ઇશ્વરકૃપા હશે તો સમળી ઉપાધિઓમાંથી મુક્ત થઇ માયાસુંદરી સાથે હું આ મકાનમાં થોડા દિવસ અવસ્ય રહીશ. ”

થોડા સમય સૂધી પ્રકૃતિસુંદરીના અવર્ણનીય શોભાસૌન્દર્યનું દર્શન કરી તેણે પોતાના અંતરને શાન્ત કર્યું. એવામાં સૂર્યાસ્ત થયો તેથી પદ્માવતી પણ ત્યાં બેઠી બેઠી ચઢી. યુવરાજ પાસે ઉભી રહીને તે વર્ણવત કરવા લાગી:—

“અહીંથી વિશ્વસૌન્દર્ય ઘણું રમણીય દેખાય છે, કેમ?”

“એ ખરું છે; પરંતુ આ સૌન્દર્યના દર્શનથી મહારા અંતરની અસ્વસ્થતા દૂર થતી નથી.”

“તેનું કાંઈ કારણ?”

“અનેકવિધ ચિંતાઓથી મહારો અંતરાત્મા અત્યંત દુઃખી રહે છે. વળી અહીં આવ્યા પછી તમારી મુલાકાત કિંવા સહવાસ થવાથી હું વિશેષ દુઃખી થયો છું.”

“અહીં આવવાથી શી બાબતનું આપને વિશેષ દુઃખ થયું છે?”

“તમારી હકીકત જાણવામાં આવશે ત્યાર પછીથી જ હું મહારા દુઃખનું કારણ તમને જણાવીશ. હજી સૂધી હું એટલું પણ નથી જાણતો કે તમે કોણ છો અને ક્યાંનાં રહેવાસી છો? વળી શા હેતુથી તમે આ અરણ્યમાં આવેલા એકાન્ત મકાનમાં આવીને રહ્યાં છો?”

“યુવરાજશ્રી, મહારે આપની ઘણી હકીકત કહેવાની છે. મહારા માટે આપ વિવિધ વિચારો કરતા હશે એમાં સંદેહ જેવું કાંઈ નથી. કવચિત્ મહને આપ આપની કલ્યાણકારિણી તો કવચિત્ અનિષ્ઠકારિણી સમજતા હશે. વળી વિશેષે કરીને આપ મહને અનિષ્ઠકારિણી જ ધારતા હશે; કેમ કે જે લોકો મહને ઓળખે છે તેઓ મહને રાક્ષસી કિંવા ખૂની જ સમજી બેઠા છે. એમ માનવામાં એમની પણ કસૂર નથી. એ લોકોનો ઉલ્લેખ હમણાં હું એટલા માટે

જ કરું છું કે, એ લોકોના જે બે ત્રણ બહુરૂપીઓ છે તેમણે આપના સમક્ષ મહારી કેટલીક ચર્ચા કરેલી છે.”

“ના ના, આ માન્યતા તદ્દન ભ્રમભૂલક છે. મહેં કોઈના પણ મુખે તમારી ચર્ચા સાંભળી નથી.”

“એમ પણ હોઈ શકે; પરંતુ મહારા દહેવાની મતલબ એવી છે કે જ્યાં સૂધી હું પોતે મહારા મુખે આપને કાંઈ કહું નહિ ત્યાં સૂધી આપ મહારા માટે કશો નિર્ણય કરી શકો તેમ નથી અને—”

આ સમયે જ દાદરપરથી કોઈનાં પગલાંનો અવાજ સાંભળવામાં આવ્યો. એ અવાજ સાંભળી બન્ને જણાં ચમકી ઉઠી દાદર તરફ જોઈ રહ્યાં. પદ્માવતીનું છેવટનું વાક્ય અપૂર્ણ જ રહ્યું.

“આ મકાનમાં તો માત્ર તમે જ રહો છો !” ઇન્દ્રજીત બોલ્યો.

“ના, બીજા પણ કેટલાક આદમી રહે છે; પરંતુ આપ જ્યારે અહીં પધાર્યા ત્યારે એ લોકો હાજર નહોતા.”

આ સમયે ત્રણ દાસીઓ ત્યાં આવતી નજરે પડી. તેઓમાંની એકના હાથમાં એક ન્હાનો ગાલિયો હતો, બીજાના હાથમાં દીપક અને ત્રીજાના હાથમાં પાનદાન હતું. દાસીઓએ વસ્તુઓ યથાસ્થિત ગોઠવી તેઓ એક બાજુએ ઉભી રહી. પદ્માવતીએ ઇન્દ્રજીતને ગાલિયો ખિછાવી તેનાપર બેસવાને કહ્યું. તે ગાલિયા પર બેઠો એટલે પદ્માવતી પણ તેની પાસે બેઠી. આ સમયે એ ત્રણ દાસીઓએ આવીને તેમની વાતચિતમાં બાધા કરી તેથી ઇન્દ્રજીત પોતાના મનમાં નારાજ થયો, કેમ કે એ ઘણા ધ્યાનથી પદ્માવતીનાં વચનો સાંભળી રહ્યો હતો, તથા એ સમય દરમિયાન તેના મનની સ્થિતિ અતિ વિચિત્ર હતી. યુવરાજે પદ્માવતી તરફ જોઈને કહ્યું:—“હીક, હવે તમે તમારી વાત ચાલવા દો.”

પદ્માવતીએ દાસીઓને ઉદ્દેશીને કહ્યું:—“ હવે તમે જઈને જેમ અને તેમ ત્વરાથી ભોજનાદિની વ્યવસ્થા કરો. ”

“ ભોજન માટે ઉતાવળ કરવાની જરૂર નથી. ” ઇન્દ્રજીત બોલ્યો.

“ ભલે; પરંતુ એ લોકો તો જઈને એમનું કાર્ય પૂર્ણ કરી નાખે; પછીથી આપણે આપણી ઈચ્છા હશે ત્યારે ભોજન કરીશું. ”

પદ્માવતીની આ વાત સાંભળી દાસીઓ નમ્રતાપૂર્વક નમન કરીને ત્યાંથી ચાલી ગઈ. પછીથી પદ્માવતીએ કબ્બામાંથી પાન કાઢી કહ્યું:—“ હ્યો, પાન ખાઓ. ”

ઇન્દ્રજીતે પાન લીધું અને પૂછ્યું:—“ વારું, પછી ? ”

“ આપ પાન ખાઈ જાઓ. ડરશો નહિ. એમાં બેશુદ્ધિનું આપણ બેગવેલું નથી. આપના અંતરમાં એવો સંદેહ ઉપજે તો સ્થાન પરત્વે એ સંભવિત છે. ” પદ્માવતીએ શંકા દૂર કરવા માટે કહ્યું.

યુવરાજે હસીને આ વાક્યોના ઉત્તરમાં કહ્યું:—“ એમાં તો કાંઈ શક નથી કે, આટલી આટલી તમે બંલાઈ કરો છો; છતાં તમારા તરફ હું કૃતદ્ધન જ છું; છતાં તમારી વાતોનો પ્રવાહ વિચિત્ર જણાય છે. ગમે એમ હોય; પણ તમે મહારા જીવનનું સંરક્ષણ કરેલું હોવાથી તમારા હાથે વિષનો પ્રયોગ થાય અને મહારો જીવ જાય એ સર્વથા અસંભવિત છે. ”

પદ્માવતીએ હસીને કહ્યું:—“ યુવરાજ ! આપ મહારાપર સંદેહ રાખો એમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી. માધવીની બન્ને સેવિકાઓના જે પ્રકાર થોડા સમય પૂર્વે બન્યો છે તે આપના લક્ષ્યમાં જ છે; છતાં આપ આપના અંતરમાં એવો દૃઢ વિશ્વાસ રાખજે કે, હું કદાપિ આપનું અમંગળ કરીશ નહિ. કેટલાક માણસો આપની પાસે મહારી નિન્દા કરશે; આપના જ કેટલાક બહુરૂપીઓ, ખરી વાર્તાથી અચ્ચત

હોવાથી મહારા દુશ્મન થઈ જશે; પરંતુ પ્રતિજ્ઞા કરવા ઉપરાંત ખીજી કયી રીતે હું આપને ખાત્રી આપી શકું કે હું આપનું કસ્યાણુ ઇન્દ્રિ-  
નારી છું. વળી આપ આપના અંતરમાં એમ વિચારતા હશે કે, હું  
શા માટે આપની બલાઈ કરું છું? આવો વિચાર થાય એ સર્વથા  
સ્વાભાવિક છે. આ વિશ્વસંસારનો એવો સ્વાભાવિક નિયમ છે કે,  
સ્વાર્થ સિવાય કોઈ કોઈની સાથે બલાઈ કરતું નથી; અમ્મ. હું પણ  
કાંઈ વિશ્વસંસારત્યાગિની નથી. હું પણ આપની પાસે ઘણી આશા  
રાખું છું; પરંતુ એ આશા પૂર્ણ કરવા માટે મહારી જાણે હું આપને  
કાંઈ કહી શકતી નથી. હજી ઘણાં વર્ષ સુધી આપને મહારું કામ પડશે.  
આપ જ્યારે સર્વ પ્રકારે નિશ્ચિંત થઈ જશે, માયાસુંદરી કે જેઓ  
હમણાં શ્યામગદના કિલ્લામાં કેદમાં પડેલાં છે તેમની સાથે આપનું  
સ્નેહસંમિલન થઈ જશે તથા એ ઉપરાંત ખીજું પણ એક મહાન  
કાર્ય આપના હાથે સંપૂર્ણ થઈ જશે ત્યારે જ મહારા અંતરની આશા  
સફળ થશે. એ સમયે મહારે આપની પાસે જે કાંઈ માગવું છે તે હું  
કોઈ પણ પ્રકારનો સંકોચ રાખ્યા સિવાય માગી લઈશ. આપ એટલી  
વાત સદૈવ સ્મરણમાં રાખજો કે, આપના જ બહુરૂપીઓ મહારા  
દુશ્મનો થઈ જશે અને અંતે કામ મારીને મહારી સાથે સ્નેહસંબંધ  
સાંધી, મહારી સલાહ તેમને લેવી પડશે. વળી આપ એમ ન સમજતા  
કે આજકાલથી જ હું આપની પક્ષકારિણી થઈ છું. ઘણા સમયથી  
હું આપનું કામ બજાવ્યા કરું છું, અને તેથી જ સેંકડો માણસો  
મહારા દુશ્મન બની ગયા છે. દુશ્મનોના બચથી જ આ સુરક્ષિત  
સ્થળે હું રહેલી છું; કેમ કે મહારી ઇન્દ્રિયા સિવાય એ લોકો આ તળા-  
વમાં પગ મૂકી શકે તેમ નથી જ. હું અહીં એકલી છું એમ આપ  
સમજતા હશે; પરંતુ હું એકલી નથી. દાસ દાસીઓ અને બહુરૂપી-

ઓ મળી એકંદરે પચાસ મનુષ્યો આવી શોચનીય સ્થિતિમાં મહારી સેવા બખતી રહ્યાં છે.”

“એ સમજાનાં મનુષ્યો ક્યાં છે?” ઇન્દ્રજીતે પૂછ્યું.

“એમાંનાં કેટલાંક મનુષ્યોને તો આપ અડીં બેડે બેડે જ જોઈ શકશો; બીજાં મનુષ્યોને મહે આવશ્યકીય કાર્યોદ્ધારાર્થે મોકલ્યાં છે. જ્યારે હું આપનું બહું ઇચ્છનારી છું ત્યારે માયાસુંદરીને પણ મહારે યથાશક્તિ સહાયતા કરવી જોઈએ. એટલા માટે મહારી એક બહુરૂપીની વિદ્યા જાણનારી સેવિકાએ શ્યામગઢના કિનામાં પણ પ્રવેશાધિકાર મેળવી લીધો છે. તે મહેને યથાસમયે માયાસુંદરીની પરિસ્થિતિના સમાચાર જણાવતી રહે છે. ગઈ કાલે જ તેનો એક પત્ર આવેલો છે. લ્યો, પ્રથમ આપ આ પત્ર વાંચી જુઓ. એટલે વિશેષ હકીકત હું પછીથી કહીશ.” આમ કહેતાં પદ્માવતીએ ઇન્દ્રજીતસિંહના હાથમાં એક પત્ર મૂક્યો.

યુવરાજ ઇન્દ્રજીત એ પત્ર પોતાના હાથમાં લઈ લક્ષ્યપૂર્વક વાંચવા લાગ્યો. પુષ્પગુચ્છ નીચેનો જે પત્ર ઇન્દ્રજીતે જોયો હતો તેજ આ પત્ર હતો. એ પત્ર પોતે છુપી રીતે વાંચેલો હોવાથી એ હકીકત પદ્માવતીને કહેવી તેણે વ્યાજબી વિચારી નહિ. આ સમયે એ પત્ર તેણે એવી રીતે વાંચ્યો કે જાણે પહેલી વખત જ તે વાંચતો હોય ! પદ્માવતી પાસેથી આ પત્ર મળતાં ઇન્દ્રજીતની કલ્પના સર્વાંશે બદલાઈ ગઈ. પદ્માવતી પોતાની દુસ્મન નથી એમ હવે તે સારી રીતે સમજી શક્યો; પરંતુ બીજા એક પ્રકારની ઉત્કંઠા તેના મનમાં વધી ગઈ, તથા તે પદ્માવતીનો પરિચય જાણવાને વ્યાકુળ બની ગયો વળી એની બહુરૂપીની વિદ્યા જાણનાર સેવિકાએ શ્યામગઢમાં જઈ શું શું કાર્ય

બળવ્યું છે એ જાણવાની પ્રવ્વળા ઇચ્છા પણ તેના અંતરમાં ઉપજી.  
જે પત્ર યુવરાજે વાંચ્યો તેમાંના એકેક શબ્દ સંબંધી તે પદ્માવતીને  
ઉત્તર પૂછવા લાગ્યો.

“હું સમજી શકતો નથી કે, શા ઉદ્દેશથી તમે મ્હારી સાથે  
આટલી બધી બલાઈ કરો છો? મ્હને એવી આશા છે કે આ સમયે  
મ્હને તમે ચિંતામાં નાખી દુઃખી કરશો નહિ; ઉલટું હું જે કાંઈ  
પૂછીશ તેના યથાર્થ ઉત્તરો તમે મ્હને આપશો જ.” ઇન્દ્રજીતે કહ્યું.

“મ્હારા માટે કોઈ પણ પ્રકારની ખોટી કલ્પના આપ કરશો  
નહિ. જો આપને કષ્ટ થાય તેમ ન હોય તો અત્યારે જ રાત્રિપર્યંત  
જાગીને જે સઘળી હકીકત મ્હને માલૂમ હોઈ આપના ઉપયોગની  
છે એ સઘળી હું આપને કહી સંભળાવું, તથા આપના પ્રત્યેક પ્રશ્નનો  
યથાર્થ ઉત્તર આપું.” પદ્માવતીએ કહ્યું.

“તમારા આ વચનો સાંભળી હું અત્યંત પ્રસન્ન થયો છું.  
ઠીક, પ્રથમ કહો જોઈએ કે, તમારી જે સેવિકા સ્યામગઢમાં છે, તથા  
આ પત્ર વાંચવાથી જેનું નામ રતિસુંદરી છે એમ મ્હને માલૂમ પડ્યું  
છે તે ત્યાં કેવી રીતે રહી શકી છે? મ્હારી માન્યતાનુસાર એ ત્યાં  
વેપ બદલીને નોકરી કરતી હશે.” ઇન્દ્રજીતે પૂછ્યું.

“ના ના—એણે ત્યાં નોકરી સ્વીકારી નથી. એ ત્યાં એવી  
સાવધાનતાથી છુપાઈ રહેલી છે કે, કોઈ તેનો પતો તો શું પરંતુ તેને  
જોઈ પણ શકે નહિ.” પદ્માવતીએ ઉત્તર આપ્યો.

“ઠીક, ત્યારે તેણે એમ શા માટે લખ્યું છે કે, ‘માયાસુંદ-  
રીનો આશક પણ અહીં હાજર છે?’” ઇન્દ્રજીતે પૂછ્યું.

“આ કટાક્ષ માધવીના દીવાન અમિદત્તપર છે; કેમ કે, અમે



સારી રીતે જાણીએ છીએ કે એ માયાસુંદરીને મેળવવાને મ્હાય છે. વળી એ કાંઈ આપના જેવો સાચો આશક નથી જ.”

“ના ના—અમિદત ક્યામગઢમાં હોય એ સર્વથા અસંભવનીય છે; કેમ કે અમારા માણસોએ તેને દેક પકડી રામગઢ મોકલી દીધો છે.”

“આપનો આ વિચાર બ્યાજખી નથી. કોઈ પણ રીતે અમિદત આપના માણસોને છેતરી પલાયન કરી ગયેલો હોવો જોઈએ. આપ આપની છાવણીમાં યા તો રામગઢ જશો એટલે એની હકીકત જાણી શકશો.”

“ત્યારે શું એ પણ ક્યામગઢમાં પહોંચી ગયો છે ?” ઇન્દ્રજીતે વિસ્મિત બની જઈને પૂછ્યું.

“પહોંચી ગયો હશે ત્યારે જ રતિએ પોતાના પત્રમાં એમ લખી જણાવ્યું હશે ને ?”

“હીક, હવે લાલી તેમજ કુંદન ડોણ છે ?”

“એ મ્હારી તથા આપની દુસ્મન છે. એ બન્નેને તમે આપણી સામાન્ય દુસ્મન સમજશો નહિ.”

“રતિસુંદરીએ પોતાના પત્રમાં માયાસુંદરીના આશક સંગ્રામી એમ લખ્યું છે કે, ‘એને માયાસુંદરીની ઘણી આશા છે.’ એ વાક્યનો વાસ્તવિક રીતે શો અર્થ છે ?”

“એ વાક્યનો સ્પષ્ટાર્થ હજી સ્પષ્ટી હું પણ જાણી શકી નથી.”

“જે એ સ્પષ્ટાર્થ મ્હારા જાણવામાં આવ્યો હોત તો મ્હારી ચિંતા કાંઈક ઓછી થાત.”

“આપ એ માટે બિલકુલ ચિંતા કરશો નહિ. માયાસુંદરી પોતાનું તમ મન તથા ધન અર્થાત્ સ્ત્રીજાતિનું સર્વસ્વ આપને જ

સમર્પણ કરી ચુકી છે. તે આપના સિવાય અન્યના પ્યારનો સ્વીકાર કાળાંતરે પણ કરશે નહિ.”

“હશે, જ્યારે સ્પષ્ટ હકીકત માલૂમ પડતી નથી તો પછી જે વિચાર ઉપજે તે વ્યાજબી છે. એ પત્રમાં લખ્યું છે કે, ‘માયાસુંદરી પણ બરાબર છેતરાયાં છે.’ એટલે શું સમજવું ?”

“એ પણ હું જાણી શકી નથી. જે કદાચ આજકાલમાં ખીજે પત્ર આવશે તો સઘળી હકીકત સ્પષ્ટ સમજી શકાશે.”

“હીક, હવે હું તમારી સંપૂર્ણ હકીકત જાણવાને ઇચ્છું છું, અને સ્વામગઢમાં રહેલી લાલી તથા કુંદનનો ઇતિહાસ પણ તમારા મુખે સાંભળવાને મ્હાઉં છું.”

“હું સઘળી હકીકત આપને નિવેદન કરીશ તથા તે ઉપરાંત એક એવા ભેદની ખબર આપને આપીશ કે આપ ધણા ખુશી થઈ જશો; પરંતુ એ માટે આપ હજી ખીજા બે ત્રણ દિવસ સૂધી ધીરજ રાખો. એ સમય દરમિયાન રતિસુંદરી પણ સ્વામગઢથી અત્રે આવી પહોંચશે અગર તો હું પોતે જ એને અત્રે તેડાવીશ.”

“આ સઘળી વાતો જાણવાને હું ધણો ઉત્કંઠિત બની ગયો છું. તમારે જે કાંઈ કહેવાનું હોય તે મ્હને હમણાં જ કહેશો તો મ્હારાપર હું તમારો મહદુપકાર થયો માનીશ.”

“ના ના—આપ આટલા બધા અધીરા ન બની જાઓ. બે ચાર દિવસ સૂધી ધીરજ રાખવાને હું આપના ફાયદા માટે જ કહું છું. આપ એમ ન સમજશો કે, જાણી જોઇને હું અહીં આપને અટકાવવા ઇચ્છું છું. જે આપનો મ્હારાપર પૂર્ણ વિશ્વાસ હોય અને મ્હને આપ આપની દુસ્મન ન સમજતા હો તો જ આપ અત્રે રહો. હું

આપની હરેક પ્રકારે સેવા બળવવા પ્રતિ પણ તૈયાર છું. વળી જો મહારાપર વિશ્વાસ ન મૂકી શકતા હો તો આપ આપની છાવણીમાં ચાલ્યા જાઓ. ચાર પાંચ દિવસમાં હું પોતે જ આપની પાસે આવી આપને સમજાવી હકીકત જણાવીશ.”

“ બેશક, આજ સૂઝી મહેં તમારા માટે મહારા મનમાં વિવિધ પ્રકારના તર્ક વિતર્ક કર્યા છે, તથા અત્યાર સૂઝી હું તમારાપર વિશ્વાસ રાખતાં સકોચાતો હતો; પરંતુ હવે મહારો સઘળો અવિશ્વાસ દૂર થઈ ગયો છે. તમારાં વચનોએ મહારા અંતરપર ઘણી અસર કરી છે. તમે મહારું અનિષ્ટ નહિ કરતાં હમ્મેશાં કલ્યાણ જ કરશો એ ચોક્કસ છે, તેથી છાવણીમાં નહિ જતાં હું અહીં જ રહીશ, અને સમજાવી હકીકત જણાવવા પછીથી જ છાવણીમાં જઈશ.”

“ ત્યારે તો હું મહારું અહોભાગ્ય સમજું છું; પરંતુ એ સમય દરમ્યાન આપના બહુરૂપીઓ આવીને કદાચ મહેને કેદ કરે તો એ બનવા જોવું છે.”

“ મહારી હાજરીમાં કોઈ પણ વ્યક્તિ તમને કેદ કરી શકશે નહિ, એ માટે તમે તદ્દન નિશ્ચિંત રહો.



## પ્રકરણ પ મું.



ચિતામાંથી ઉદ્ધાર અને નરપિશાચનો સાક્ષાત્કાર.

નિરાધાર માયાસુંદરીને ચિતામાં બેસાડી પાપાણ્ડવ્યા ધન-પતિએ જ્યારે ચિતામાં અગ્નિસંયોગ કર્યો તેજ સમય એ બયાનક નંગલમાં આસપાસ છુપાઈ રહેલા ધણા માણસો હાથમાં નગ્ન તલ્વાર સહ ‘મારો-કાપો’નો પ્રયત્ન પોકાર કરતા કરતા, ધનપતિના માણુ સોપર આવીને તૂટી પડ્યા. એ લોકોએ સર્વથા પ્રથમ તો માયાસુંદરીને ચિતા-પરથી બેચી લીધી. પછીથી તેઓ ધનપતિના માણુસોને પકડવા લાગ્યા.

વાંચકબંધુઓ એમ વિચારતા હશે કે, આવી રીતની આકસ્મિક સહાયતાથી પોતાનું જીવન બચ્યાથી માયાસુંદરીને અત્યાનંદ થયો હશે તથા પોતાના સહાયકો માટે તેના અંતરમાં પૂજ્યભાવ ઉપજ્યો હશે પરંતુ આ વિચાર સર્વાંશે ખોટો છે પોતાનું રક્ષણ કરનારને જોતાંજ માયાસુંદરી એક કારમી ખૂમ પાડી ઉઠી તથા તેના દિલનું દર્દ પ્રથ-મના કરતાં ધણું વધી ગયું. તેણે આકાશ તરફ જોઇને કહ્યું:—“આ ચિતામાં બળી નર્મ વૈકુણ્ઠમાં ચાલ્યા જવાનો મ્હને વિશ્વાસ ઉપજ્યો હતો; કેમ કે ચિતાનું દર્દ કાંઈ ઈન્દ્રજીતસિંહના વિયોગના દર્દ કરતાં વિશેષ નહોતું, પરંતુ હાય! આ દુષ્ટ અને આવી પહોંચશે એવી મ્હને કલ્પના સુદાં ઉપજી નહોતી. અરેરે! મૃત્યુ સુદાં મ્હારા જેડી અમાગિની પાસે આવી દૂર જતું રહે છે. હે મૃત્યુ! તું કોઈ બસ્ટ છે કે નહિ? તું ક્યાં છે? મ્હારાપર ત્હારી અટલ બધી અવ-કૃપા કેમ છે?”

આ સમયે જે માણુસે આવી માયાસુંદરીને બચાવી લીધી તે

દુષ્ટા માધવીનો દુષ્ટ દીવાન અગ્નિદત્ત હતો. એના પંડામાં સપડાઈ જઈને માયાસુંદરીએ રાજગૃહીમાં ઘણું દુઃખ ભોગવ્યું હતું. બંસરી-બાલાની સહાયતાથી જ તે પોતાનો, એ પાપિષ્ઠની પ્રપંચજાળમાંથી ઉદ્ધાર કરી શકી હતી. માયાસુંદરીને મૃત્યુનો લેશ પણ ભય નહોતો. અગ્નિદત્તના મ્હોનું દર્શન કરવા કરતાં યમદૂતનું દર્શન કરવાની જ તેની આંતરિક ઇચ્છા હતી. હમણાં પણ તેને એટલા માટે જ ઘણું દુઃખ થયું.

અગ્નિદત્ત તથા તેના અનુચરોએ માયાસુંદરીને બચાવી તો લીધી; પરંતુ તેમણે જ્યારે ધનપતિ અને તેના માણસોને પકડવાનો પ્રયત્ન કર્યો ત્યારે ઉભય પક્ષ વચ્ચે ભયંકર યુદ્ધ ચાલુ થઈ ગયું. ધનપતિ ગુપચુપ એ સ્થળેથી પલાયન કરી ગઈ, તથા એ ગડન વનમાં કોઈ ઝાડીમાં છુપાઈ જઈ તેણે પોતાનો જીવ બચાવ્યો. એના સાથીદારો-માંનો એક પણ જીવતો રહી શક્યો નહિ; તેઓ સર્વ અગ્નિદત્તના માણસોના હાથે માર્યા ગયા. અગ્નિદત્તે પાપાણુ જેવું નિષ્ઠુર હૃદય કરી રહતી કકળતી માયાસુંદરીને ઉપાડી લીધી, અને તેણે એક તરફનો માર્ગ સ્વીકાર્યો.

વાંચકબંધુઓને આ સ્થળે એવો વિચાર ઉપજે તેમ છે કે, દીવાન અગ્નિદત્તને તો મહારાણા વીરસિંહના બહુરૂપીઓ રાજગૃહીમાંથી કેદ પકડી રામગઢ લઈ ગયા હતા; છતાં આ સમયે તે એકાએક અત્રે ક્યાંથી આવી ચઢ્યો? એટલા માટે દીવાન અગ્નિદત્ત સંબંધી થોડી ઘણી હકીકત અત્રે લખવાની જરૂર છે. મહારાણા વીરસિંહજીના બહુરૂપીઓએ રાજગૃહીમાંથી તેને કેદ પકડી વીસ સવારોના પહેરા નીચે રામગઢ તરફ મોકલી દીધો હતો, તથા એ લોકોને એક પત્ર લખી આપી તેમાં અગ્નિદત્ત સંબંધીની સઘળી હકીકતનો ઉલ્લેખ કર્યો હતો. અગ્નિદત્તના હાથમાં એડી નાખી તેને એક અંધપર બેસાડવામાં

આખો. પછીથી એના પગ ઘોડાના જીન સાથે બાંધી દેવામાં આવ્યા, અને એ સવારો પૈકીના એક જથ્થે ઘોડાના ગળામાં બાંધેલું લોરું પકડી માર્ગ કાપવા માંડ્યો. ત્રીજે દિવસે એ લોકો જ્યારે સોન નદી પાસે જઈ પહોંચ્યા અર્થાત્ એ નદી માત્ર એ ગાકિના અંતરે રહી ત્યારે એ લોકો પર કેટલાક માણસોએ આજુબાજુની આવી પહોંચીને આકસ્મિક આક્રમણ કર્યું. એ લોકોની સંખ્યા લગભગ પચાસની હતી. એક કલાક સુધી યુદ્ધ ચાલ્યું. એ સમય દરમિયાન વીરસિંહના સમગ્ર માણસો માર્યા ગયા. આ સવારો રામગઢ પહોંચ્યા હતા મોટે એક પણ માણસ જીવનો રહી શક્યો નહિ. અગ્નિદત્તની એ લોકોના હાથે મુક્તિ થઈ. એ હુમલાખોરો અગ્નિદત્તના જ સાથીદાર હતા તથા તેઓ જ ગયા રાજ્યમાં જે કોઈ દીવાન અગ્નિદત્તની વિરુદ્ધ થઈ તેના પ્રાણનો સંહાર કરી તેની દૈવ્યસંપત્તિ લૂંટી લેતા હતા. આવી રીતે રસ્તામાં જ અગ્નિદત્ત મુક્ત થઈ ગયો; પરંતુ ધનુ સમય સુધી એ વિષયના વર્તમાન રાજા વીરસિંહના કે રામગઢના માણસોના જનજીવનમાં આવ્યા નહિ.

જો કે દીવાન અગ્નિદત્તના હાથમાંથી ગયા રાજ્યની દીવાની જતી રહી, તથા તે એક સામાન્ય માણસની માફક જ્યાં ત્યાં બટકાં લાગ્યાં તથાપિ તે તેના સાથીદારોમાં ધણે માત્રદાર લેખાતો હતો, કેમ કે, એની પાસે જુદમથી મેળવેલું ધણું દૈવ્ય હતું, તથા એ દૈવ્ય રાજગૃહીથી થોડે દૂર પહાડ પર આવેલી એક મઢીમાં તે રાખતો હતો. આ હકીકત તેના ખાસ દશ વાર અંતર માણસો સિવાય બીજા કોઈ જાણતું નહોતું. એ દૈવ્યસંપત્તિ ત્યાંથી કાઢી લેવામાં અગ્નિદત્તે વિલંબ કર્યો નહિ. એ દૈવ્યસંપત્તિ મેળવી પોતાના સાથીદારો સાથે તે પોતાની ધૂનમાં તે ધૂનમાં ચોતરફ બટકવા લાગ્યો, તથા રાજા વીરસિંહ ત્રી શી નવાજૂતી કરે છે એ હકીકત પણ મેળવવા લાગ્યો.

થોડા દિવસ પછી તે સ્વામગઢ જઈ ચોતરફ ભટકતા લાગ્યો. આથી કરીને જ માયાસુંદરીને ઉપાડી જનાર ધનપતિ તેમજ તેના માણસો સાથે તેની આકસ્મિક મુક્તાકાત થઈ ગઈ હતી. આ અરણ્યમાં થોડા અંતરપર કેટલાક ડુંગર આવેલા હોય તેમાં સાંકડી ખીણ તથા કેટલીક ગુફાઓ હતી. એશુદ્ધ બની ગયેલી માયાસુંદરીને ઉપાડી લઈ અગ્નિદત્ત એક ડુંગર તરફ ગયો, અને તેમાંની ગુફામાં તેણે તેને લઈ નિર્ધન સૂવાડી. એ ગુફાના પ્રવેશદ્વારને એક મોટી પાપાણ્ણસિંહાથી બંધ કરી દીધા પછી પોતાના એ સાથીઓને લઈ તે સ્વકાર્યોદ્ધારાર્થે ચાલ્યા ગયો.

જરાજર એક પ્રહર રાત્રિ પસાર થઈ ગયા પછી માયાસુંદરી શુદ્ધિમાં આવી. તેણે આશ્રી પામીને જોયું કે તેને એક ગુફામાં સૂતા કુવામાં આવી હતી. ગુફામાં એક ખુશુમાં મંદતેજ દીપક સળગી રહ્યો હતો. અગ્નિદત્તનું સ્મરણ થતાં માયાને કંપારી છુટતી હતી તેના ધન-કૃતા હૃદયમાં અસહ્ય બપથા થતી હતી. એ નરપિશાચ પુનઃ ગુફામાં આવી પોતાના પર કેવો ભયંકર ગુહ્ય ગુમ્ફરશે તેની દૃષ્ટના તે કરી શકતી નહોતી.

ધણા સમય પછી સહજ સ્વરથ થઈ આ સ્થળેથી કેવી રીતે આત્મરક્ષણ કરવું એના વિચારો તે કરવા લાગી. જે પાપિષ્ઠ પોતાની પાસે આવી પોતાને ધર્મબ્રથ કરવાનો પ્રયત્ન કરે તો પથર સાથે મસ્તક પછાડી પોતાના પ્રાણ ત્યાગવાનો તેણે સંકલ્પ કર્યો.

એવામાં એક મોટા અવાજ સાથે ગુફાનું દ્વાર જે સિંહાથી બંધ થયેલું હતું એ સિંહા નીચે પડી જઈ ઉઘડી ગયું, અને અગ્નિદત્તે ગુફામાં પ્રવેશ કર્યો. તેને જોતાં તત્કાળ માયા કંપી ઉઠી. બપની ભાવનાથી

તેણે પોતાનાં નયનો માંથી દીધાં. તે આ સમયે આત્મસંવરણ કરી ચક્રી નહિ. નીચે ખેસી જઈ તે હૃદયવિદારક આકંદ કરવા લાગી. અગ્નિદત્તે તેની પાસે ઉભા રહીને કહ્યું:—“તહે” મહને બરાબર છેતર્યો હતો. વળી ત્હારી સાથે તહે” મહુરી કન્યાને પણ મહારી વિરોધી બનાવી છે. હજી સૂધી મહારી સ્ત્રીપર શી શી વીતી છે અને રાણા-વીરસિંહે તેની સાથે કેવો વ્યવહાર રાખ્યો છે એ પ્રકાર મહારાજાજીવામાં આવ્યો નથી. આ સવળું ત્હારા લીધે જ બન્યું છે !”

“હજી પણ કહું છું કે, તમે એક સતી સ્ત્રીને સંતાપી સાર કાઢનાર નથી. નિરપરાધિની અજાગપર જુદમ મુજરી મંદરના ન્યાય-જાથી બચી જનાર નથી.” માયાસુંદરીએ કહ્યું.

“હું આ સમયે ત્હારું મિલન થવાની ધણો પ્રસન્ન થયો છું. સમસ્ત સંસારની ચિંતાનું મહારા અંતરમાંથી વિસ્મરણ થઈ ગયું છે. હવે ભવિષ્યમાં જેમ થવાનું હશે તેમ થશે.” વિષયલંપટ અગ્નિદત્તે કહ્યું.

“હું તમારા સમક્ષ પ્રતિજ્ઞા કરીને કહું છું કે, જો તમે મહને છોડી દેશો તો હું વીરસિંહજી મહારાજને કહી તમને તમારા સઘળા અપરાધોની ક્ષમા અપાવીશ, તથા તમે નિશ્ચિંતતાથી તમારા જીવનનો નિર્વાહ કરી શકો એવો બંદેબસ્ત સુધ્ધાં કરાવી આપીશ; પણ જો તમે મહને મુક્ત નહિ કરો તો તમારાં સ્ત્રી સુધ્ધાં—”

માયાસુંદરીનું વાક્ય પૂર્ણ થતાં પૂર્વે જ અગ્નિદત્ત બોલી ઉઠ્યો:—“ત્હારું” કહેવું હું સમજી ગયો છું. મહારી સ્ત્રીનું જેમ થવાનું હોય તેમ થાય; તેની મહને મિલકુદ્ધ ચિંતા નથી. મહને વીરસિંહનો સહજ પણ બધ નથી. ત્હારા કરતાં વિશેષ પ્રિય બધીજ એક પણ વસ્તુ વિશ્વમાં હોય એમ હું ધારતો નથી. ત્હારા માટે મહે” કેટલું બધું દુઃખ ભોગવ્યું



છે તેનો વિચાર કરી જો. હજી પણ ત્હારા માટે વિશેષ દુઃખ ભોગવવું પડે તેમ હોય તો તે ભોગવવાને હું તૈયાર છું; કેમ હજી પણ ત્હારા મનમાં મ્હારા માટે લાગણી થતી નથી? હું પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક કહું છું કે, તને હું મ્હારા જીવ કરતાં પણ વિશેષ મહાત્મશ.”

“નરાધમ નરપિશાચ ! ત્હારા મુખમાંથી આવા શબ્દો તું પુનઃ ઉચ્ચારીશ તો પાપાણુશિલાપર મસ્તક પછાડી હું મ્હારા પ્રાણનો અંત લાવીશ.”

“ગમે તેમ હોય, હું કોઈ પણ રીતે તને મુક્ત કરનાર નથી. ત્હારા દુરાચલ અનુસાર આ બહાદુર નરવીર વર્તનાર નથી.”

“ત્યારે તું પણ એટલું અવશ્ય સ્મરણમાં રાખજે કે ત્હારી યાગેચ્છા કાળાંતરે પણ પરિપૂર્ણ થનાર નથી—સતી સ્ત્રીના પર જીવન મુગ્ધરી તું નિશ્ચિંત થઈ શકનાર નથી.”

“ત્યારે હું પણ જોઉં છું કે મ્હારા પંજામાંથી તું કેવી રીતે બચી બચ છે ?”

આમ કહીને માયાસુંદરીને પકડવા માટે તે આગળ વધ્યો. માયાસુંદરી અમરાઈ જઈ ઉડી ઉભી થઈ, તથા દૂર ખમ્પી ગઈ. થોડા સમય સૂંધી તો આ સાંકડી ગુફામાં દોડાદોડ કરીને માયાએ આત્મરક્ષણ કર્યું; પરંતુ આવી રીતે આ કેટલા સમય સૂંધી તે આત્મરક્ષણ કરી શકે? એક પિશાચ પુરુષ સમક્ષ અસહાય અગળા ક્યાં સૂંધી સ્વતંત્રરક્ષણ કરી શકે? અમિદત્તને અપાર ક્રોધ ઉપજ્યો. અદ્ય કાળમાં તેણે માયાસુંદરીને પકડી જમીનપર પછાડી.

## પ્રકરણ ૬ કું.



### પ્રિયતમાને સહાયતા કરવા માટે પ્રયાત્ન.

યુવરાજ ઇન્દ્રજીતસિંહ થોડા દિવસ સુધી પદ્માવતીને ત્યાં મેહગાન તરીકે રહ્યો. પદ્માવતીએ તેની સેવા ચાકરી ઉઠાવવામાં સડળ પણ કમીના રાખી નહિ. એ અનન્ય ધરમાં કેટલીક દાસીઓ પણ હતી; તેઓ આંતરિકતાથી રાજકુમાર ઇન્દ્રજીતની સેવા સુશ્રુષા કરતી હતી, તથા કોઈ કોઈ વખત બળ્લે પ્રહર સુધી તેઓ કોઈ ગુપ્ત રથને ચાલી જતી હતી.

એક દિવસે સંધ્યા સમયે એ અનન્ય ધરની અગાશીમાં યુવરાજ અને પદ્માવતી વાતચિત કરતાં બેઠાં હતાં. એવામાં ઇન્દ્રજીતે પૂછ્યું:—“ પદ્માવતી, તને જો કોઈ પણ પ્રકારની હરકત ન હોય તો તું આ અનન્ય ધરનો ઇતિહાસ મને કહી સંભળાવ. આ પુતળીઓ કે જે મકાનમાં ચારે ખુણાઓમાં અને આ અગાસીના મધ્ય ભાગમાં છે તેમનાપર બ્યારે મ્હારી નજર પડે છે ત્યારે મને ધણું આશ્ચર્ય ઉપજે છે, અને મ્હારી સ્થિતિ અતિ વિચિત્ર થઈ જાય છે.”

“ એ પુતળી જોઈ આપને આશ્ચર્ય ઉપજે એ બનવા જેવું છે. આ મકાન પણ એક ન્હાનું અનન્ય ધર છે. એમાં ઘણા બેદનો ભંડાર છે. હમણાં હું જ આ અનન્ય ધરની અધીશ્વરી છું. મ્હારા કલા સિવાય થોડા દિવસમાં જ આ સ્થાનનો બેદ આપોઆપ આપ જાણી શકશો. ” પદ્માવતીએ ઉત્તર આપ્યો.

“ પેલી માધવીની બળ્લે દાસીઓની તમે શી વ્યવસ્થા કરી ? ”

“ હજી સુધી તેઓ કેદમાં જ પડેલી છે. ”

“ માધવી સંબંધી કશી હકીકત તમે જાણો છો ? ”

“ એને આપના સૈન્યની અને સ્થામગઢની આસપાસ છુપી રીતે ફરતાં ઘણી વખત મહારા માણસોએ જોઈ છે. મહારા ધારવા પ્રમાણે તેણે આપને, રાજકુમાર આનન્દસિંહને તથા માયામુંદરીને કેદ પકડી પોતાના વૈરની વશુલાત લેવાનો નિશ્ચય કર્યો છે. ”

“ હજી સૂધી સ્થામગઢના કશા સમાચાર જાણવામાં ન આવ્યા તેજજ લશ્કરના સમાચાર પણ ન મળ્યા. ”

“ મહને પણ એ વાતનું આશ્ચર્ય ઉપજે છે કે, મહારા માણસો ક્યા કાર્યમાં ગુંથાઈ રહેલા છે ? કેમ કે હજી સૂધી કોઈએ પાછા આવીને કશા સમાચાર જણાવ્યા નથી. ” આ સમયે ચમકીને મયદાન તરફ જોઈ પદ્માવતી પુનઃ કહેવા લાગીઃ—“ આ સમયે કાંઈ નવીન સમાચાર જાણવામાં આવશે એમ લાગે છે. મયદાન તરફ જુઓ. એ માણસો ભાર ઉપાડી આ તરફ આવતા દેખાય છે. એ મહારા જ માણસો હોય એમ હું ધારું છું. ”

“ ખરાબર છે. તેઓ આ તરફ જ આવતા જણાય છે. વળી તેઓ કોઈ માણસને ઉંચકી લાવતા હોય એવો ભાસ થાય છે. ” ઇન્દ્રજીતે મયદાન તરફ જોઈને કહ્યું.

“ બેશક એમજ છે. મહારા માણસો કાંઈ કોઈની માલમત્તા ચોરી લાવે એવા નથી. જુઓ તો ખરા કે કેટલી બધી ત્વરાથી તેઓ આ તરફ આવે છે ! હવે હું એમને ઓળખી ગઈ છું. મહને એમ લાગે છે કે તેઓ માધવીને જ ઉપાડી લાવ્યા છે. ”

થોડા સમય સૂધી ઇન્દ્રજીત અને પદ્માવતી આવતા માણસો તરફ જોઈ રહ્યાં. એ લોકો જ્યારે તળાવની પાળ પાસે આવીને અટક્યા ત્યારે પદ્માવતીએ ઇન્દ્રજીતને કહ્યુંઃ—“ જો મહને આજ્ઞા આપો તો એ માણસોને હું અત્રે લઈ આવું. ”

“ તમારા ગયા સિવાય એ લોકો અહીં નહિ આવી શકે કે ? ”

“ ના જી, જ્યાં સુધી હું પોતે તેમને નોકામાં બેસાડી અત્રે નહિ લઈ આવું ત્યાં સુધી તેઓ અત્રે આવી શકશે નહિ. તેઓ તો શું પરંતુ એક પણ વ્યક્તિ મહારી સહાયતા સિવાય અત્રે આવી શકતી નથી. ”

“ ત્યારે પ્રત્યેક વ્યક્તિની આવજા વખતે તમારે જ તકલીફ ઉઠાવવી પડે છે કે ? હું એમ ધારું છું કે, જે માણસને તમે એક વખત નોકામાં બેસાડી લઈ આવો તે પછીની પોતાની જાતે અત્રે આવજા કરી શકતું હશે. ”

“ જો એમજ હોત તો હું અખચળ ઘરમાં નિશ્ચિંતતાથી કેવી રીતે રહી શકત ? આપ આવો એટલે આ પ્રકારનું કારણ હું આપને સમજાવું છું. ”

ઈન્દ્રજીત પ્રસન્નતાપૂર્વક ઉઠી ઉભો થયો તથા પદ્માવતીની સાથે નીચે ઉતર્યો. જે ઓરડીનો સ્નાનગૃહ તરીકે ઉપયોગ કરવામાં આવતો હતો એ ઓરડીમાં ઈન્દ્રજીતને પદ્માવતી લઈ ગઈ. એ ઓરડીમાં એક આલમારી હતી તેને પદ્માવતીએ ઉઘાડી. ઈન્દ્રજીતે જોયું કે એમાં દિવાલની સાથે લગભગ એક હાથ જેટલી લાંબી ચાંદીની મુઠ્ઠાલગેલી હતી. એ સિવાય એ ડેકાણે ખીજ એક પણ વસ્તુ નહોતી. પદ્માવતીએ કહ્યું:—“ હું પ્રથમથી જ આપને કહી ચુકી છું કે, આ તળાવમાં ચોતરફ લોઢાની સાંકળીની જાળ નાખેલી છે. ”

“ હા એ સત્ય છે; પરંતુ જે રસ્તેથી તમે નોકા લઈ જાઓ છો એ રસ્તે જાળ પથરાયેલી નહિ હોય. ”

“ એવો વિચાર કરશો નહિ. એ રસ્તામાં પણ જાળ છે; પરંતુ એને અહીં આવવાનો દરવાજો કહેવો જોઈએ. એ મિત્ર કુંચી આ રહી;

આપ જુઓ, એટલે સવળો પ્રકાર આપ સમજી શકશો.” આમ કહીને પદ્માવતીએ એ ચાંદીની મુક કેટલીક વખત ફેરવી અને તેણે કહ્યું:—“જે રસ્તેથી હું નૌકા લઈ જઈ છું એ રસ્તામાં પથરાયેલી જાળ હવે ખસી ગઈ હશે. આ ભેદ જોને માલૂમ હોય તેજ મહારી સહાયતા સિવાય નૌકામાં બેસીને અહીં આવજા કરી શકે તેમ છે. હવે જ્યારે હું આ મુકને ઉતારી ફેરવીશ એટલે જાળ પાછી પ્રથમની માફક પથરાઈ જશે અને રસ્તો બંધ થશે. પછીથી એકેક નૌકા અત્રે આવ જા કરી શકશે નહિ.”

“બેશક, આ ઘણો ઉત્તમ તેમજ સલામતી ભર્યો ઉપાય છે.” હસીને મન્દ્રજીતે કહ્યું.

પછીથી પદ્માવતી નૌકામાં બેસી તળાવના કિનારે ગઈ તથા પેલા બે માણસોને તેમની ગાંસડી સાથે નૌકામાં બેસાડી થોડા સમયમાં જ તે પુનઃ અજાયબ ઘરમાં આવી પહોંચી. પછી તેણે પેલી મુક ઉતારી ફેરવીને એ રસ્તો બંધ કરી દીધો. આ સમયે ત્યાં કેટલીક દાસીઓ પણ હાજર હતી, કે જેમણે પદ્માવતીના ઇશારાથી અગાશીપર પ્રકાશની વ્યવસ્થા કરી, અને સર્વે અગાશીમાં ચાંદ્યાં ગયાં. પદ્માવતી યુવરાજની પાસે જ ગાલિયાપર બેસી ગઈ તથા પેલા બે માણસો પણ ઉંચકી લાવેલી ગાંસડી સ્થાને રાખીને બેઠા. આ અગાશીની જમીન આરસ પથરની હોવાથી ત્યાં ઘણી સ્વચ્છતા હતી.

“યુવરાજ ! જુઓ, આ બન્ને માણસોને મહેં માધવીને કેદ કરી લાવવા માટે મોકલ્યા હતા. એ લોકો પોતાનું કાર્ય પૂરું કરી આવ્યા હોય એમ લાગે છે. આ ગાંસડીમાં તેઓ માધવીને જ લાવ્યા હોવા જોઈએ.” આમ કહી તેણે એ બે માણસોને પૂછ્યું:—“કેમ, તમે કેને ઉપાડી લાવ્યા છો ?”

“ માધવીને જ ઉપાડી લાવ્યા છીએ.” એક માણસે ઉત્તર આપ્યો.

“ તમે ગાંસડી છોડો. એટલે હું એનું મ્હાં નેઉ.” પદ્માવ-  
તીએ કહ્યું.

એ બન્ને જણાએ ગાંસડી ખોલી. પદ્માવતી અને ઇન્દ્રજીતસિંહે  
લક્ષ્યપૂર્વક માધવીની મુખમુદ્રા નેધ. એકાએક પદ્માવતીએ ચમકા  
ઉઠીને કહ્યું:—“ શું એ ધાયલ થયેલી છે ? ! ”

“ હા જી, એનો જીવ બચે એવી આશા નથી, કેમકે એને સપ્ત  
ધા લાગ્યો છે,” એક માણસે ઉત્તર આપ્યો.

“ એને કોણે જખ્મી કરી છે ? ” ઇન્દ્રજીતે પ્રશ્ન કર્યો.

“ સ્યામગઢના ભેદી ભોંયરામાં કોઈ સ્ત્રીએ એની જખ્મી કરી  
છે,” ઉત્તર મળ્યો.

ઇન્દ્રજીતે પદ્માવતી તરફ નેધને કહ્યું:—“ સ્યામગઢમાં કોઈ  
ભેદી ભોંયરું છે કે શું ? ”

“ હા જી, એ ભોંયરાનો ભેદ બાગ્યે જ કોઈ જાણતું હશે. સાંતો  
રાણો દિગ્વિજયસિંહ સુદ્ધાં એ ભોંયરાનો સંપૂર્ણ ભેદ જાણતો નથી.  
સાંતો મામલો ધણો વિચિત્ર છે. યથા સમયે હું એ ભેદ આપને જણા-  
વીશ.” પદ્માવતીએ ઉત્તર આપ્યો.

“ પરંતુ એ ભોંયરાનો રંગ હવે બદલાઈ ગયેલો છે.” આવેલા  
એ માણસોમાંના એકે કહ્યું.

“ કેમ, બદલાઈ ગયો ? ” પદ્માવતીએ અધીરતાથી પૂછ્યું.

એ માણસે ઇન્દ્રજીત તરફ નેધ નમ્રતાથી કહ્યું:—“ આપના  
બહુશીઓએ એ ભેદી ભોંયરું પોતાને સ્વાધીન કર્યું-છે. એમણે સ્યામ-  
ગઢ રાજ્ય પણ હસ્તગત કર્યું છે ”

“વાહ! આ તો અત્યંત આનંદજનક સમાચાર સાંભળવામાં આવ્યા!” પદ્માવતી બોલી ઉઠી.

“બેશક, આ સમાચાર સાંભળી હું અતિ આનંદિત થયો છું. હવે જો તમારી રતિસુંદરી સત્વર અત્રે આવી પહોંચે તો માયાસુંદરી સંબંધીના સમાચાર પણ જાણી શકાય અને અંતરની અસસ્થતા દૂર થાય.” ઇન્દ્રજીતે કહ્યું.

એવામાં માધવીનો એક હાથ જોઈ ચમકી ઉઠીને ઇન્દ્રજીતે કહ્યું:—“આ શું! માધવીના જન્મગ્રાહણનું કહું કપાઈ ગયેલું છે!”

“એ, કારણ આપ જાણતા નથી કે?” પદ્માવતીએ હાસ્ય મુખે પૂછ્યું.

“ના.”

“એ સંબંધીની સંપૂર્ણ હકીકત હજી સૂધી હું જાણી શકી નથી; માત્ર એટલું જ સાંભળ્યું હતું કે, મયાજીમાં માધવી સાથે અમિદત્તની પુત્રી બંસરીમાલાનું યુદ્ધ થયું હતું. એ યુદ્ધમાં તેનું જન્મગ્રાહણનું કાંકું કપાઈ ગયું હતું. જે રાજમહાલયમાં આપ રહો છો એ મહાસમતી જ એક એઝડીમાં એમનું યુદ્ધ થયું હતું, એ યુદ્ધ પ્રસંગે ત્યાં નારંગી પણ હતી.” પદ્માવતીએ કહ્યું.

પદ્માવતીનાં આ વચનો સાંભળતાં ઇન્દ્રજીતે પોતાની બીજીમાં જે અસ્થુત બનાવો જોયા હતા તે તેને યાદ આવ્યા. શયનગૃહની એક એરડીમાંથી જે મૃતદેહ અને કોમ્પ અંગળાના હાથનું કાંકું મળી આવ્યું હતું તેનું પણ તેને સ્મરણ થઈ આવ્યું. તેણે કહ્યું:—“હા-હવે એ વાર્તા મને યાદ આવી છે. એ પ્રકાર ઘણો આશ્ચર્યજનક હતો. હજી સૂધી એ પ્રકારનું ખરું રહસ્ય જાણી શકાયું નથી.”

“શું બન્યું હતું તે મને કહો તો ખરા?!” ઉત્સુકતાથી પદ્માવતીએ પૂછ્યું.

વિષયમાં ઈન્દ્રજીતે જે સંઘર્ષ પોતાના જોવામાં આવ્યું હતું તે કહી સંભળાવ્યું.

જો નારંગી સાથે મુલાકાત થાય તો એ પ્રકાર સર્વાંશે સમજી શકાય.” આમ કહી પેલા બંને માણસો તરફ જોઈને પદ્માવતીએ કહ્યું:—“ પહેલ. માધવીને અત્રેથી લઈ જઈ દાસીઓને સ્વાધીન કરી એને કેદમાં રાખી શુદ્ધિમાં લાવવાનો પ્રયત્ન કરે એવી સૂચના કરી દો. પછીથી તમે અહીં આવજો એટલે તમારી પાસેથી ત્યાંના સઘળા સમાચાર અમે સાંભળીશું. તમે તમારું કાર્ય પૂર્ણ કરેલું હોવાથી તમારા પર હું ઘણી પ્રતિજ્ઞા થઈ છું.”

“ બહુ સારું, જેવી આજ્ઞા. ” કહીને એ બંને માણસો માધવીને ત્યાંથી ઉઠાડીને નીચે લઈ ગયા તથા પદ્માવતી ઈન્દ્રજીત સાથે પુનઃ વાતચિત કરવા લાગી.

“ સ્ત્રી, હવે આપની ઇચ્છા પૂર્ણ થવા આવી છે. મહારાણીયે જ સર્વેથી પ્રથમ આવા આદેશનક સમાચાર આપના સાંભળવામાં આવ્યા છે; તેથી મહેને ઘણું મૂલ્યવાન ઇનામ મળવું જોઈએ.” હાસ્ય મુખે પદ્માવતીએ કહ્યું.

“ જોશક, એમ જ છે. હમણાં તમને ઇનામ તરીકે આપી શકાય એવી એક પત્ર વસ્તુ મહારી પાસે નથી; પરંતુ ચિંતા નહિ, મહારાજ તન મન ધન હું ઇનામ તરીકે તમને સમર્પણ કરું છું.” ઈન્દ્રજીતે પદ્માવતીના મોહને આધીન થઈને કહ્યું.

“ વાહ! તમે મહેને બનાવો છો કે ? ! ”

“ શી રીતે બનાવું છું ? ”

“ આપના તન મન અને ધનનાં અધિકારિણી તો મામાસુંદરી છે. એમની મિલકત મહેને કેવી રીતે ગળી શકે ! ! ”



ધન્દ્રજીત લજ્જિત અને જઈ ચૂપ રહ્યો. પદ્માવતી ઘણી ખૂબ-સૂરત હતી. તે ઉપરાંત તેની માયાળુ રીતભાત, ઉપકાર વગેરેથી ધન્દ્રજીતનું અંતર તેના તરફ ધણું ખેંચાતું હતું. એની એક એક વાત સાંભળી તે વિશેષ પ્રસન્ન થતો હતો, અને પોતાના મનમાં પ્રતિ ક્ષણે તે તેની ઘણી પ્રશંસા કરતો હતો. થોડા સમય પછી મૌનનો ભંગ કરીને તેણે કહ્યું:-“ પદ્માવતિ ! હું તમને એક વાર્તા પૂછવાને ઇચ્છું; પરંતુ કૃપા કરી તમે મહેને સત્ય ઉત્તર આપજો. મહારી વાત હવામાં ઉડાવી દઇ, અસત્ય બોલશો નહિ.”

“ પ્રથમ મહેને એ વાર્તા કહો તો ખરા કે શું છે ? ”

“ જો સત્ય ઉત્તર આપવાની પ્રતિજ્ઞા કરો તો કહું ? નહિ તો વિના કારણ મહેને શા માટે દુઃખાવું ? ”

“ આપની કોમળતા તો સુંદરીઓની કોમળતાથી પણ વધી ગઈ હોય એમ લાગે છે ! એક સામાન્ય વાર્તા કહેતાં આપનું મહેને દુઃખે છે ! જખાન થાકી જાય છે, દમ પુઝી જાય છે ! હશે હું પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક કહું છું કે, આપના પ્રશ્નનો આપને સત્ય ઉત્તર મળશે. જો મહારી મુખસ્થ પ્રતિજ્ઞાપર વિશ્વાસ ન હોય તો સત્ય બોલવાનું હું એક દસ્તાવેજ લખી આપું ! ” પદ્માવતીએ વિનેદાત્મક વચનો ઉચ્ચાર્યા.

ધન્દ્રજીતે સ્મિત હાસ્ય કરીને કહ્યું:-“ તમે તમારી સઘળી હકીકત મહેને કહી સંભળાવવાની પ્રતિજ્ઞા તો કરી ચુક્યાં છો; પરંતુ આ સમયે હું તમને માત્ર એટલું જ પૂછું છું કે, તમે અહીં સંપૂર્ણ સ્વતંત્ર જોવામાં આવો છો, તથા તમે કુમારી હો એવો બાસ થાય છે.”

પદ્માવતીએ પણ હાસ્ય મુખે કહ્યું:-“ આ સઘળા ઉત્તર આપવા એ મહેને ઠીક લાગતું નથી; પરંતુ પ્રતિજ્ઞા કરેલી હોવાથી હું લાચાર

હું. વાસ્તવિક રીતે હું સર્વથા સ્વતંત્ર છું; વળી હું કુમારિકા છું. જતાં હવે થોડા સમયમાં જ મ્હારો વિવાહ થઈ જવાનો છે. ”

“ક્યાં અને ક્યારે તમારો શુભ વિવાહ થનાર છે ? ” અધીર-તાથી ઇન્દ્રજીતે પૂછ્યું.

“આ તમે બીજો પ્રશ્ન પૂછેલો હોવાથી તેનો સત્ય ઉત્તર આપવાને હું કાંઈ પ્રતિજ્ઞાથી બંધાયેલી નથી. આ પ્રશ્નનો ઉત્તર હું આપીશ નહિ. ”

“કેમ, એથી તમને નુકસાન છે ? ”

“હા, નુકસાન છે ! ”

ઇન્દ્રજીત ચુપ રહ્યો. તેણે પદ્માવતીને આગ્રહપૂર્વક કાંઈ પૂછવું યોગ્ય ધાર્યું નહિ. પદ્માવતીના મુખેથી, ‘હવે થોડા સમયમાં જ મ્હારો વિવાહ થઈ જવાનો છે’ એ શબ્દો સાંભળવામાં આવતાં ઇન્દ્રજીત દિલગીર થયો; પરંતુ એથી તેને શું નુકસાન હતું કે તે દિલગીર થયો ? શું એનો કોઈ બીજો વિચાર હતો ? ના-ના-ઇન્દ્રજીત એમ ઈચ્છતો નહોતો કે, તે પોતે પદ્માવતીની સાથે વિવાહ કરે. તે તો માયાસુંદરી-નોજ સાચો પ્રેમિક હતો. પદ્માવતીના સૌન્દર્ય કરતાં તેના સદ્ગુણો-એ જ તેને પોતાને વધુ બનાવી દીધો હતો. હજી પણ પદ્માવતીદ્વારા પોતાનું ધણું કલ્યાણ થશે એમ તે ધારતો હતો, તથા પદ્માવતીના ઉપકારશ્રણમાંથી કેવી રીતે મુક્ત થવું તેનો તે રાત્રિ દિવસ વિચાર કર્યા કરતો હતો. હવે શા માટે ઇન્દ્રજીત આ સમયે પદ્માવતીના વિવાહની વાત સાંભળી દિલગીર થયો એ યથા સમયે વાંચકબંધુઓ જાણી શકશે. હવે પદ્માવતી કાણ હતી એ તો પ્રથમ આપણે જાણી લઈએ.

પેલા બન્ને માણસો માધરીને દાસીઓને સ્વાધીન કર્યા પછી અગા-શીપર પાછા આવી પહોંચ્યા, અને હાથ જોડી સ્થામા બેઠા. પદ્માવતીએ સઘળી હકીકત ખુલાસાથી દહી સંભળાવવાની તેમને આજ્ઞા કરી,

એટલે તેઓમાંનો એક જણ કહેવા લાગ્યો:—“અમે બન્ને આપની આજ્ઞાનુસાર ત્યાં જઈને માધવીની શોધ કરવા લાગ્યા; પરંતુ ગયાઝ કે રાંબ્યગૃહીમાં તેનો પત્તો લાગ્યો નહિ. પછીથી અમે શ્યામગઢ જઈ ત્યાંના પહાડી પ્રદેશમાં તેની શોધ કરવા લાગ્યા, તથા શ્યામગઢમાં જે જે બનાવો બનતા હતા તેનો પત્તો મેળવવા લાગ્યા. એક દિવસ ફરતા ફરતા અમે એક ગુફાના મ્હોં પાસે જઈ પહોંચ્યા તથા ત્યાં કેટલાક માણસોને મૃદુસ્વરે વાતચિત કરતા સાંભળી, ઝાડીમાં જે ઠેકાણે તેમની વાતચિત સ્પષ્ટતાથી સાંભળી શકાતી હતી ત્યાં છુપાઈ રહ્યા. કલ્પનાથી અમે વિચારી જોયું કે એ વાતચિત કરનારા પુરુષો સાથે એક સ્ત્રી પણ હતી ! પછીથી નીચેની વાતચિત અમારા સાંભળવામાં આવી:—

“કાણુ જાણુ કે ક્યાં સૂઢી આપણને અહીં રોકાઈને રાહ જોવી પડશે.” એક માણસે કહ્યું.

“આપણને હવે અહીં વિશેષ સમય સૂઢી રોકાવું નહિ પડે. આજે આપણું કાર્ય થઈ જશે અથવા તો અહીંથી ચાલ્યા જવાનો હુકમ મળશે.” બીજા માણસે કહ્યું.

“ખરેખર, એવો જ રંગ જોવામાં આવે છે. મ્હને તો એમજ લાગે છે કે વીરસિંહજીના બહુરૂપીઓ ભોંયરામાં પ્રવેશ કરી ચુક્યા છે; કેમ કે પહેલાં એક પણ માણસ ભોંયરામાં જતો આવતો નજરે નહોતો પડતો; વળી કાલે પેલા કબરસ્થાનમાં આપણે જે માણસને જોયો હતો તે વીરસિંહજીનો બહુરૂપી જ હોવો જોઈએ એમ હું ધારું છું.” ત્રીજા માણસે કહ્યું.

“હશે, બે ત્રણ દિવસમાં સધળો સત્ય પ્રકાર આપણે જાણી શકીશું.” ચોથા માણસે કહ્યું.

“ તમારું કાર્ય ક્યારે પૂર્ણ થશે એ કાંઈ એ કસ નથી; પરંતુ મહત્ત્વ કાર્ય તો આજે જ થઈ જશે એમ મને લાગે છે. માધવી અને તિલોત્તમાને મ્હેં જરાજર ફસાવી છે. પેત્રા કબરસ્થાનના રસ્તેથી આજે હું તેમને બન્નેને લોચરામાં લઈ જઈશ અને ત્યાંની કોઈ અંધ-કારમયો ઓરડીમાં તેમને બન્નેને કેદ કરી દઈશ. ” સ્ત્રીએ કહ્યું.

“ હવે તમારે ત્યાં જવું જોઈએ. કદાચ અત્યાર સૂત્રીનાં માધવી ત્યાં પહોંચી ગઈ હશે. ”

“ હા-જાઉં છું; પરંતુ હજી સમય થયો નથી. ” સ્ત્રીએ કહ્યું.

“ એ જરાજર છે; પરંતુ તેની પહેલાં જ ત્યાં જવું સારું. ” બીજા માણસે કહ્યું.

“ ઉપરની વાતચિત સાંભળી હું એ લોકોને તથા પેત્રી સ્ત્રીને ઓળખી ગયો. એ સ્ત્રી ચમેલી હતી અને પેત્રા લોકો ધનપતિના સિપાહીઓ હતા. ”

આ સમયે પદ્માવતીએ કહ્યું:—“ જે ગુફામાં એ લોકો બેઠા હતા એ ગુફાના મ્હેં પાસે એકે આગ્રવૃક્ષ હતું ? ”

“ હા હા-ત્યાં એ આગ્રવૃક્ષ હતાં. એ બન્ને વૃક્ષો સિવાય આજુબાજુમાં બીજું એક પણ આગ્રવૃક્ષ નહોતું. ” બન્ને માણસોએ ઉત્તર આપ્યો.

“ થયું, હવે હું સમજી ગઈ. એક લોચરામાંથી એ ગુફામાં આવી ખંડાર નીકળવાનો માર્ગ છે. કદાચ ધનપતિએ પોતાના સિપાહીઓને એ રસ્તેથી જ માયાને ઉચકી ખંડાર આવવાનું કહ્યું હશે. એટલા માટે જ એની રાહ જોઈને એ લોકો ત્યાં બેઠેલા હોવા જોઈએ ”

“ એમ પણ હોઈ શકે. ” એક માણસે કહ્યું.

“ ધનપતિ કોણ છે ? ” ઈન્દ્રજીતે પૂછ્યું.

“ પ્રથમ મહને આ લેકોની હકીકત સાંભળી લેવા દો; પછીથી હું આપના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપીશ. ” આમ કહી પદ્માવતીએ પેલા બન્ને માણસ તરફ જોઈને પૂછ્યું:—“ વારું, પછી શું થયું ? ”

“ થોડા સમયમાં જ ચમેલી ત્યાંથી ઉડી અને એક તરફ રવાના થઈ ગઈ, અમે બન્ને પણ તેની પાછળ પાછળ જવા લાગ્યા. તથા પ્રભાતકાળપૂર્વે જ પેલા કબરસ્થાન પાસે જઈ પહોંચ્યા કે જ્યાંથી ભોંયરામાં જવાનો રસ્તો હતો. ત્યાં એક ઝાડીમાં છુપાઈ રહીને અમે સઘળો તમાશો જોવા લાગ્યા. એ સમયે માધવી અને તિલોત્તમા પણ આવી પહોંચી. ચમેલી સાથે તેમની કશી વાતચિત થઈ; પરંતુ અમે દૂર ઉભા રહેતા હોવાથી કંઈ સાંભળી શક્યા નહિ. થોડા સમય સુધી એક બીજીની સાથે વાતચિત કરી એ ત્રણે જણીએ ભોંયરામાં ગઈ અને ઘણો વખત વીતી ગયો તો પણ ભોંયરામાંથી બહાર નીકળી નહિ. અમે બન્નેએ તેઓ બહાર નીકળે નહિ ત્યાં સુધી એ સ્થળેથી ખસતું નહિ એવો નિશ્ચય કર્યો હતો. ધીમે ધીમે આખો દિવસ વીતી ગયો એટલે પછી ભોંયરામાં ઉતરવાના વિચારથી અમે કબરસ્થાનમાં ગયા. ત્યાં ગયા પછી મહારા સાથીદારે કહ્યું કે, ‘ આપણે આખો દિવસ અહીં રોકાયા છીએ તો હવે બીજને થોડો સમય રોકાવામાં શું નુકસાન છે ? રાત્રિના અંધકારનો વધુંધરાપર વિસ્તાર થાય ત્યારે જ ભોંયરામાં ઉતરવું ઉચિત છે. ’ એની આ સલાહ મહને પસંદ પડી, અને અમે બન્ને જણા ત્યાંથી પાછા ફરતા હતા એવામાં ભોંયરાનું દાર ઉઘડ્યું અને ચમેલી અમારી નજરે પડી. અમને બન્નેને ચમેલીએ જોયા, તથા ઓળખી કાઢ્યા; પરંતુ તે ત્યાં રોકાવાનું કે કંઈ બોલવાનું સાહસ કરી શકી નહિ. તેનું મોં ચિંતાતુર જણાતું હતું, તથા લોહીયા ભાંજાયેલી એક કટાર તેના હાથમાં હતી. અમે બન્ને જણાએ એને

ટોકની વ્યાજખી ધારી નહિ. ખીજું કોઇ ભોંયરામાંથી નીકળે છે કે કેમ એ જાણવાના ઉદ્દેશથી અમે એક કપર પાછળ છુપાઇ ગયા અને ચમેલી ત્વરાથી એ સ્થળેથી ચક્ષુચન કરી ગઈ.

“થોડા સમય સૂધી શન્તિ રહ્યા પછી અમે મહારાણા વીરસિંહજીના બાહોશ બહુરૂપી બદ્રીનાથને આવતા જોયા. તેઓ ભોંયરાના દ્વાર પાસે આવ્યા કે તરત જ ભોંયરામાંથી તિલોત્તમા બહાર નીકળી. એક ક્ષણ માત્રમાં જ બદ્રીનાથે તેને કેદ કરી. ત્યાર પછી એક વૃદ્ધ પુરુષ ભોંયરામાંથી બહાર નીકળ્યો, અને બદ્રીનાથજી સાથે વાતચિત કરવા લાગ્યો. તેથી તેમની વાતચિતપરથી અમે એટલું જાણી શક્યા કે, ભોંયરામાં કોઇનું ખૂન થયું છે, તથા એ ખૂન તિલોત્તમાએ કર્યું છે એમ બદ્રીનાથજી અને એ વૃદ્ધ પુરુષે નિશ્ચય કર્યો છે; છતાં - અમે ચમેલીને લોહીથી ભીંજાયેલી કટાર હાથમાં લઈ ત્યાંથી નાસી જતી જોઈ હતી તેથી ખૂન કરનાર ચમેલી છે અને તિલોત્તમા નિર્દોષ છે એમ અમે વિચારી લીધું.

“પંડિત બદ્રીનાથ અને પેસો વૃદ્ધ પુરુષ તિલોત્તમાને લખતે પુનઃ ભોંયરામાં ગયા. પછીથી અમે પણ વધારે વખત સૂધી ત્યાં રોકાવાની જરૂર ધારી નહિ. થોડા સમય પછી અમે જાન્યે. એ ભોંયરામાં ગયા. એ ભોંયરાની ઓરડીઓમાં ફરીને અમે જોવા લાગ્યા કે, ત્યાં શું શું છે ? થોડા સમય પછી બદ્રીનાથજી ભોંયરાની બહાર નીકળી ગયા, અને તિલોત્તમાને એક મંડપમાં એક સ્થાન સાથે બાંધેલી અમે જોઈ. તપાસ કરતાં કરતાં એક ઓરડીમાં માધવીને પડી રહેલી જોઈ અમે અતિ આનંદિત બની ગયા, અને તેને ઉપાડીને નાહા. પછીથી શું જાન્યું તેની અમને માહિતી નથી !”

હવે વાંચકશ્રેયો સમજી ગયા હશે કે, ભોંયરામાં પિશાચ

પ્રાતઃકાળે જે સુંદરીનું બળિદાન આપવામાં આવ્યું હતું તે સુંદરી માધવીને ઉપાડી જનાર, પદ્માવતીના આ બે નોકરો જ હતા.

સંધ્યાહૃદયે સાંભળી રહ્યા પછી પદ્માવતીએ કહ્યું:—“ત્યાંના નિયમાનુસાર તિલોત્તમાનું બળિદાન દેવામાં આવ્યું હોય તો એ બનવાજેવું છે.”

“એમ પણ બન્યું હોય.” એક નોકરે કહ્યું.

એવામાં એક દાસીએ આવી નમ્રતાથી કહ્યું:—“રતિસુંદરી આવી પહોંચ્યાં છે. તેઓ તળાવની બહાર ઉભાં રહ્યાં છે.”

રતિસુંદરીના આગમનના સમાચાર સાંભળી ઈન્દ્રજીત અને પદ્માવતી આનંદિત થયાં. ઈન્દ્રજીતના આનંદની તો સીમાજ રહી નહિ. રતિસુંદરીના મુખેથી તે પોતાની પ્રાણધિક પ્રિયતમા માયાસુંદરીના સવળા સમાચાર જાણી શકશે એવી આશ્ચર્ય તે હર્ષોત્કુષ્ઠ બની ગયો.

પદ્માવતીએ ઈન્દ્રજીત તરફ જોઈને કહ્યું:—“જેવી રીતે આ બન્ને માણસોને હું તળાવની બહારથી લઈ આવી હતી તેવી જ રીતે રતિને પણ લઈ આવવી પડશે.”

“હા હા—જાઓ એને સત્તર અડી લઈ આવો. હું પણ જો કહેતાં હો તો તમારી સાથે આવું?” ઈન્દ્રજીતે કહ્યું.

“આપે શા માટે કષ્ટ વેઠવું જોઈએ? આપ બેસો—હું એને જલ્દી અહીં લઈ આવું છું.” આમ કહી પેલા બે નોકરોને ઉદ્દેશીને પદ્માવતીએ કહ્યું:—“ચાલો, તમને બન્નેને પણ હું તળાવની બહાર પહોંચાડી દઉં.”

લાચારીથી ઈન્દ્રજીત ત્યાં જ બેસી રહ્યો, તથા એ બન્ને માણસોને સાથે લઈ પદ્માવતી ત્યાંથી ચાલી ગઈ. થોડા સમયમાં જ રતિસુંદરીની સાથે તે ઈન્દ્રજીત પાસે આવી પહોંચી. ઈન્દ્રજીતને જોતાંની સાથે જ રતિસુંદરીના મુખમાંથી એવા આશ્ચર્યોદ્ગાર નીકળી પડ્યા કે, “શું યુવરાજ અહીં જિવંત રહ્યા છે કે?!”

“હા, તેઓ થોડાં દિવસથી અહીં ત્હારી રાહ જોવા રોકાયા છે.

હારા મુખે સ્યામગઢના, માયાસુંદરીના તથા લાલી અને કુંદનના સમાચાર જાણવાને તેઓ વ્યાકુળ બની ગયેલા છે. આવ, મહારી પાસે બેસીને તું સઘળી હકીકત કહી સંભળાવ?" પદ્માવતીએ કહ્યું.

રતિસુંદરીએ એક ઉંડો નિશ્વાસ મૂકીને કહ્યું:—“અફસોસ ! હમણાં હું અહીં રોકાઈ શકું તેમ નથી. આપણો સમય હમણાં ઘણો મૂલ્યવાન છે. યુવરાજને અહીં જોઈ હું ઘણી ખુશી થઈ છું. હવે અમારું કાર્ય થઈ જશે.” પછીથી તેણે ઇન્દ્રજીત તરફ જોઈને કહ્યું:—“આ સમયે માયાસુંદરી બચંકર સંકટમાં સપડાયલાં છે. જો એમનો જીવ બચાવવાની આપની ઇચ્છા હોય તો એક પણ પ્રશ્ન નહિ પૂછતાં હું જ્યાં લઈ જઈ ત્યાં મહારી સાથે ચાલો. જો બનશે તો રસ્તામાં હું આપને સઘળી હકીકત કહી સંભળાવીશ. (પદ્માવતી તરફ જોઈને) આપ પણ આપણા થોડા બહાદુર માણસોને લઈ અમારી સાથે ચાલો. આપણા માણસોને યુદ્ધસજ્જતી સુસજ્જિત થઈને જ સાથે આવવાને જણાવજો.”

“એમજ થશે.” પદ્માવતીએ કહ્યું.

“હું પણ તમારી સાથે આવવાને તૈયાર છું.” ઇન્દ્રજીતે વિદ્યવતીથી ઉઠી ઉભા થઈને કહ્યું.

ત્રણે જણાં અગાસીપરથી નીચે ઉતર્યા અને રતિસુંદરીના કહેવા પ્રમાણે પદ્માવતીએ તત્કાળ સઘળી વ્યવસ્થા કરી નાખી.

યથા સમયે સર્વ નૌકામાં બેસી તળાવની બહાર નીકળ્યાં અને રતિસુંદરીએ જે માર્ગ બતાવ્યો તે માર્ગે જવા લાગ્યાં. સર્વથી આગળ રતિસુંદરી અશ્વા-રોહણ કરી માર્ગ કાપતી હતી. તેની પાછળ ઇન્દ્રજીત ઘોડેસવાર થઈ માર્ગ કાપતો હતો. તેની પાછળ પદ્માવતી અને દશ બહાદુર ઘોડેસવારો જતા હતા. ઘોડાઓની ખરીઓનો અવાજ મયદાનની શાન્તિનો ભંગ કરતો હતો. પૂર્વા-કાશમાં ઉપાની રમણીય મનોરંજક જ્યોતિનો ધામે ધામે વિસ્તાર થતો હતો.





## પ્રકરણ ૭ મું.

### ભેદભરેલું મક્કન.

પહેલાં અમે લક્ષ્મણસિંહ સાથે શેરસિંહ ઈન્દ્રજીતસિંહને છોડાવવા માટે સ્થામગદથી રવાના થયાના વર્તમાન જણાવી ચુક્યા છીએ. ચુવરાજ કયા સ્થળે હતો એ શેરસિંહ જાણતો હતો; પરંતુ પેલા તળાવના ગુપ્ત ભેદોથી તે સર્વથા અજ્ઞાત હતો. રસ્તામાં તે અને લક્ષ્મણસિંહ એક ખીજની સાથે વાતચિત કરવા લાગ્યા.

“લાલીનો કશો ભેદ જાણી શકાયો નહિ.” લક્ષ્મણસિંહે એક નિશ્વાસ મૂકીને કહ્યું.

“અફસોસ ! એના તેમજ કુંદનના વિષયમાં મહેં ગંભીર ભૂત કરી છે. હું એવો છેતરાયો છું કે લજ્જાતિશયથી કંઈ કહી જ શકતો નથી.”

“એમાં લજ્જા જેવું શું છે ? જે કદાપિ ન છેતરાયો હોય એવો એક પણ બહુરૂપી આખી દુનિયામાં નહિ હોય. કવચિત્ આપણે અન્યને છેતરીએ છીએ તો કવચિત્ અન્યથી આપણે છેતરાઈએ છીએ; તેથી એ માટે અફસોસ કરવાની જરૂર નથી.” લક્ષ્મણસિંહે શેરસિંહની લજ્જાનું નિવારણ કર્યું.

“આપનું કહેવું વાસ્તવિક છે. હશે, એ સંબંધી જોટલી હકીકત જાણી શક્યો છું તેટલી આપને કહું છું જે કે થોડા દિવસથી મહેં સ્થામગદ સાથેનો મહારો સંબંધ છોડી દીધો હતો તો પણ કોઈ કારણ વખત હું ત્યાં જતો હતો તથા ગુપ્ત માર્ગેથી મહેલમાં જઈ ત્યાંના

સમાચાર જાણી આવતો હતો. જ્યારે માયાસુંદરી ત્યાં સપડાઈ ગયાં ત્યારે મ્હારી ભત્રિણી નારંગીના કહેવાથી હું બીજે ત્રીજે દિવસે ત્યાં જવા લાગ્યો. ત્યાં મ્હેં લાલી તથા કુંદનને જોઈ; પરંતુ તેઓ બંને કોણ છે એ હું જાણી શક્યો નહિ. મ્હેં ઘણી મહેનત કરી; છતાં હું તેમનો પરિચય પ્રાપ્ત કરી શક્યો નહિ. જ્યારે જ્યારે હું કુંદનનો ચહેરો લક્ષ્યપૂર્વક જોતો ત્યારે તે સરલા હોય એવો મ્હને સંદેહ ઉપજતો હતો. ” શેરસિંહે કહ્યું.

“ સરલા કોણ ? ” વિસ્મિત બની જઈ લક્ષ્મણસિંહે પૂછ્યું.

“ તમારાં પુષ્પાવતીએ જોને પોતાની શિષ્યા બનાવી રાખી હતી તે સરલા. પુષ્પાવતીએ એક ગુફામાં જ્યારે માધવીના બહુરૂપીને ઉંચો લટકાવીને કાપી નાખ્યો હતો ત્યારે સરલા તેમની સાથે હતી ” શેરસિંહે ઉત્તર આપ્યો.

“ બરાબર, હવે હું સમજી શક્યો. આજકાલ એ ક્યાં છે તે હું જાણતો નથી. હીક, પેલી ગુફામાં માધવીના બહુરૂપીને કાપી નાખવામાં આવ્યો હતો એ સમાચાર તમને કેવી રીતે માલૂમ પડ્યા ? ” લક્ષ્મણસિંહે પ્રશ્ન કર્યો.

“ એ સમાચાર સરલાએ જ મ્હને કહી સંભળાવ્યા હતા. એનું મ્હારી સાથે સગપણ થાય છે. એક વખતે મ્હને મળવા માટે તે શ્યામગઢમાં આવી હતી ત્યારે એ સમાચાર તેણે મ્હને કહી સંભળાવ્યા હતા; પરંતુ આજકાલ એ ક્યાં છે તે હું જાણતો નથી. ” શેરસિંહે ઉત્તરમાં કહ્યું.

“ વારુ, પછી શું થયું ? ” લક્ષ્મણસિંહે અજાણતા દર્શાવી.

“ એક દિવસે એ બેઠા ખુલ્લો કરવાના ઉદ્દેશથી રાત્રિના સમયે હું સ્વામગદના મહેલમાં ગયો, તથા છુપાતો છુપાતો સરલા પાસે જઈ ને બોલ્યો:—“ હું સમજી ગયો છું કે, તું સરલા છે; છતાં શા માટે તું મહારાથી તારો બેઠા છુપાવે છે ? ”

“ તમે કોણ છો ? ” સરલાએ મહને પ્રશ્ન કર્યો, “ જ્યાં સૂંધી તમે શેરસિંહ છો એવો મહારો નિશ્ચય થાય નહિ ત્યાં સૂંધી હું મહારો બેઠા કેવી રીતે ખુલ્લો કરું ? ”

“ શું તું મહને પિછાનતી નથી ? ” મહેં સરલાને પ્રશ્ન કર્યો.

“ કદાચ કોઈ બહુરૂપી તમારો વેષ ધારણ કરીને મહને છેતરવા આવ્યો હોય એ ધનવા જેવું છે. જ્યારે તમે મહને સરલા તરીકે ઓળખી ગયા છો ત્યારે એવી કોઈ ગુપ્ત વાર્તા કહો કે જે પૂર્વે મહેં તમને કહી હોય ! ” સરલાએ પોતાનો સંશય દૂર કરવાના ઉદ્દેશથી કહ્યું.

આના ઉત્તરમાં મહેં ગુપ્તમાં પેલા જે બહુરૂપીને કાંપી નાખવામાં આવ્યો હતો એ ભયંકર ઘટનાની વાર્તા તેને કહી સંભળાવી કે જે તેણે જ મહને થોડા સમય પૂર્વે કહી હતી. એ હકીકત સાંભળી તે હસી પડી અને બોલી:—“ હવે હું સઘળું સમજી ગઈ છું. હું પુષ્પાવતીની આજ્ઞાથી અહીંના સમાચાર જાણવાને આવી હતી. હાલ હું માયાસુંદરીને મુક્ત કરવાની ચિંતામાં છું; પરંતુ લાલી મહારા કાર્યમાં બાધા કરે છે. મહને કોઈ એવી યુક્તિ બતાવો કે જેથી લાલી મહારાથી ડરે ! ”

“ ફીક છે, વિચાર કરીને હું તને એવી યુક્તિ બતાવીશ. ” આમ કહીને હું ચાલ્યો આવ્યો.

શેરસિંહ સરલા સંબંધીની આટલી વાતચિત કહીને અટક્યો. એટલે લક્ષ્મણસિંહે પુનઃ અધીરતાથી તેને પૂછ્યું:—“ દીક, પછી શું થયું ? ”

“ હું ત્યાંથી રવાના થયો એટલે પહાડની નીચે ઉતરતાં મહારાજા જોવામાં અને સાંભળવામાં એક વિચિત્ર વાત આવી ! ”

“ શી વાત આવી ? ”

“ અંધકારમયી રાત્રે જ્યારે હું પહાડ નીચે ઉતરતો હતો ત્યારે પગ રસ્તાની પાસે જ જંગલમાં દબા રહીને એ માણસોને એક ખીજની સાથે વાતચિત કરતા મ્હેં જોયા. હું મૃદુ ગતિથી અને સાવધાનતાથી તેમની પાછળ છુપાઈ જઈને તેમની વાતચિત સાંભળવા લાગ્યો; પરંતુ એ સમયે તેમની વાતચિત સમાપ્ત થઈ ચુકી હતી. મહારાજા સાંભળવામાં છેવટનું માત્ર એક જ વાક્ય આવ્યું. ”

“ તમે શું સાંભળ્યું ? ”

“ એ બંને માણસોમાંના એકે કહ્યું, ‘ થાણું કરીને લાલી અને કુંદન તેઓની જ છે, અને કદાચ તેઓ બંને એ પક્ષની ન હોય તો લાલી તો ઈન્દ્રજીતસિંહની દુશ્મન જ છે; આ વિષયની ખત્રી કરવી હોય તો તેની પાસે જઈને કોઈના લોહીથી લખાયેલા પુસ્તક અને પહેરવાના વસ્ત્રના પાલવ પર લખાયેલા ગુલામીખતની યાદ તેને આપવી. જો આ એ વાક્યો સાંભળી એ ગદી જાય તો તે મહારાજા વીરસિંહની દુશ્મન છે એમજ સમજી લેવું. જો રાજમહેલમાં જવાની તક મળે તો એની સહેલાઈથી ખત્રી થાય. ’ આથી વિશેષ હકીકત મહારાજા સાંભળવામાં આવી નહિ. પછીથી તેઓ એ ઝાડીમાં અદૃશ્ય થઈ ગયા. ”

“ પરંતુ કોઈના લોહીથી લખાયેલા પુસ્તક અને વસ્ત્રના પાલવ પર લખાયેલા દાસખતનું રહસ્ય તમે જાણો છો કે નહિ ? ” લક્ષ્મણસિંહે પૂછ્યું.

“ ના-હજી હું એ ભેદ જાણવાનો જ પ્રયત્ન કરું છું ! ” શેરસિંહે ઉત્તર આપ્યો.

“ વારું, પછી શું થયું ? ”

“ પછી બીજે દિવસે કુંદન પાસે જઈને મ્હં લાલી પાસે ઉપરનાં બે વાક્યો બોલવાની તેને સલાહ આપી. ત્યાર પછી ત્રણ ચાર દિવસના અરસામાં લાલી અને કુંદન વચ્ચે ઘણી તકરાર થઈ એ હકીકત યથા સમયે હું તમને જણાવીશ; પરંતુ મ્હારી સલાહ પ્રમાણે કુંદને જ્યારે લાલી આગળ એ બે વાક્યો ઉચ્ચાર્યા ત્યારે તે ઘણી ગમરાઇ ગઇ હતી. ત્યાર પછીથી તે કુંદનના કાર્યમાં અડચણ કરી શકતી નહોતી. લક્ષ્મણસિંહજી, આ ઠેકાણે જ મ્હં જમ્મરી ભૂલથાપ ખાધી હતી. વાસ્તવિક રીતે કુંદન સરલા નહોતી. એ સુચતુર સુંદરી બહુ રૂપીની વિદ્યામાં ઘણી ચાલાક હોવાથી કેટલાક છુપા ભેદ મ્હારી પાસેથી જાણી લઇ તે પોતાનો ઉદ્દેશ સફળ કરી ગઇ. દુશ્મનને મિત્ર સમજીને મ્હં તેને મદદ કરી એ કાંઇ મ્હારી સામાન્ય ભૂલ ન કહી શકાય. એ વાતોનો વિચાર આવતાં હજી પણ મ્હને ઘણી લજ્જા ઉપજે છે.”

“ એમાં લજ્જિત થવા જેવું કાંઇ નથી. ઘણી વખત એવી ભૂલો ભલભલાં માણસોથી થઇ જાય છે. હશે, લાલી હજી સંધી આપણી કેદમાં જ છે. યુવરાજ ઇન્દ્રજીતસિંહને લઈ ત્યાં પાછા ગયા પછી આપણે લાલીના જીવનનો ગુપ્ત ભેદ જાણી શકાય એવી કોઇ યુક્તિ અજમાવીશું.” લક્ષ્મણસિંહે કહ્યું,

આવી રીતની વાતો કરતા કરતા બન્ને બહુરૂપીઓ ચાલ્યા જતા હતા. રાત્રે એક સ્થળે બે ત્રણ કલાક સંધી તેમણે આરામ લીધો અને પછીથી પાછા તેઓ આગળ ચાલવા લાગ્યા. સ્હવાર થતાં ન થતાંમાં તો તેઓ એક એવા સ્થળે જઈ પહોંચ્યા કે, જ્યાં એક

મહેરો? ટેકરો કિંવા પહાડ આવેલો હતો. એ પહાડપર ચઢી તેઓ આસપાસ દૃષ્ટિ ફેરવવા લાગ્યા. એ સ્થળેથી ઘણે દૂર સૂધીની જમીન દેખાતી હતી, તથા તળાવની વચ્ચે આવેલો પદ્માવતીનો અનન્ય-મહેલ પણ દેખાતો હતો. એ મહેલ ત્યાંથી વિશેષ દૂર નહોતો, આ સમયે ચમકી ઉડીને શેરસિંહે હાસ્યમુખે કહ્યું:—“ અહા ! આપણે કેવા ઉત્તમ સમયે અત્રે આવી પહોંચ્યા છીએ ? જુઓ, યુવરાજ ધન્વન્તરસિંહ તથા જે સુંદરીએ તેમને પ્રસાવી રાખ્યા છે તેઓ સર્વ ઘોડે-સવાર થઇને આ તરફ આવે છે.”

“ હા ખરું છે, તેમની સાથે ખીજ પણ કેટલાક સવારો આવે છે. ” હર્ષોત્કુલ્લ ખીજી જગ્ધને લક્ષ્મણસિંહે કહ્યું.

“ એ સુંદરીએ યુવરાજને સંપૂર્ણ વશ કર્યા હોય એમ લાગે છે. યુવરાજ ધન્વન્તર શું જાણે કે એ સુંદરી તેમની દુશ્મન છે ?! ગમે તેમ હોય, આ વખતે આપણે એમને આગળ ન વધવા દેવાં જોઇએ. ” શેરસિંહે કહ્યું.

“ સર્વજ્ઞી આગળ એક સુંદરી ઘોડેસવાર થઇને આવે છે તે એમને સર્વને રસ્તો બતાવતી હોય એમ લાગે છે. ” લક્ષ્મણસિંહ બોલ્યો,

“ બેશક એમજ છે; એટલા માટે જ સર્વ એની પાછળ પાછળ આવે છે. પહેલાં આપણે એ સુંદરીને રોકવી જોઇએ; પરંતુ ઘોડા-આની ચાલ ઘણી તેજ છે. ” શેરસિંહે કહ્યું.

“ કાંઈ ચિંતા નહિ. ચાલો, આપણે તેમના માર્ગમાં જ જઈને ઉભા રહીએ જેથી ઘોડાઓ અટકી જશે. ” લક્ષ્મણસિંહ બોલ્યો અને વિના વિલંબે તેઓ માર્ગ વચ્ચે જઈને ઉભા રહ્યા. આગળ આવતો રતિસુંદરીનો અથ્થ માર્ગમાં માણસોને ઉભા રહેલા જોઇને થોભ્યો એટલે તરત જ લક્ષ્મણસિંહે તેની લગામ પકડી લીધી. ધન્વન્તર જો કે શર-સિંહને આજાપતો નહોતો; પરંતુ લક્ષ્મણસિંહને જોઇ તેણે તેની પાસે

જઈને કહ્યું:—“લક્ષ્મણસિંહજી, આપે શા ઉદ્દેશથી અમારો માર્ગ રોક્યો છે. માયાસુંદરી ભયંકર સંકટમાં સપડાયલાં હોવાથી સત્ત્વર તેમને સહાયતા કરવા જવાની જરૂર છે. આપ પણ અમારી સાથે ચાલો.”

“માયાસુંદરીને સહાયતા કરવા આપ ક્યાં જાઓ છો?”

લક્ષ્મણસિંહે પૂછ્યું.

“તેની મહેને માહિતી નથી.”

આ ઉત્તર સાંભળી લક્ષ્મણસિંહે ઈન્દ્રજીતને સાવધાન કરવાના ઉદ્દેશથી કહ્યું:—“યુવરાજ! આ સુંદરીઓ આપને સંકટમાં સપડાવશે. એમનાપર આપ ગિરકુલ વિશ્વાસ રાખશો નહિ.”

“એમ બનવું સર્વથા અશક્ય છે. એ ઘણાં પ્રમાણિક છે. એમના તરફથી દગો થાય એમ ધારવું એ એક પ્રકારનો ગંભીર ભ્રમ કરવા જેવું છે.” ઈન્દ્રજીતે પદ્માવતી પ્રત્યે પૂર્ણ વિશ્વાસ દર્શાવ્યો.

આ સમયે પદ્માવતીએ આગળ આવીને કહ્યું:—“હું સારી રીતે જાણું છું કે, આપને મહારાપર શક છે; છતાં આ સમયે અમને નહિ રોકવાની હું આપને નમ્રતાપૂર્વક વિનંતિ કરું છું. જો મહારી વિનંતિ તરફ આપ દુર્લક્ષ્ય કરશો તો પછીથી આપને અપાર પશ્ચાત્તાપ થશે. જો મહારાં તેમજ યુવરાજનાં વચનોપર આપ વિશ્વાસ ન મૂકી શકતા હો તો મહારા ઘોડેસવારોમાંથી જે જણા ઉતરી પડે છે; તેમના ઘોડાઓ પર સવાર થઈ અમારી સાથે આપ ચાલો, તથા આપ ખાત્રી કરી જુઓ કે અમે સર્વ તમારાં શુભેચ્છક છીએ કે દુઃખન?”

“તમારાં આ વચનો યથાર્થ છે. તમારા પ્રસ્તાવ પ્રમાણે વર્તવાને અમે તૈયાર છીએ.” લક્ષ્મણસિંહે પદ્માવતીના પ્રસ્તાવને સંમતિ દર્શાવી.

આ સમયે પદ્માવતીએ સંકેત કર્યો એટલે તેના બે ઘોડે-સવારો ઘોડાપરથી ઉતરી પડ્યા અને તેમના ઘોડાપર લક્ષ્મણસિંહ તથા શેરસિંહ બેસી ગયા. પુનઃ સર્વ આગળ જવા લાગ્યાં. આ સમયે સૂર્યોદય થવાની તૈયારી હતી.

અડધા કલાક પછી તેઓ સર્વ, ધનપતિએ જે સ્થળે માયાસુંદરીને સળગારી મૂકવા માટે ચિતા તૈયાર કરી હતી તથા જે સ્થળેથી દીવાન અગ્નિદત્ત ધનપતિના માણસોપર હુમલો કરી માયાસુંદરીને ઉંચકી ગયો હતો એ સ્થળે જઈ પહોંચ્યાં. આ સમયે પણ એ ચિતા જોવામાં આવતી હતી, તથા આજૂઆજૂમાં કેટલાક માણસોના મૃતદેહ પડેલા હતા. એ સ્થળે જઈ પહોંચતાં જ રતિસુંદરીએ પોતાના અશ્વને રોક્યો, અને તે સાથે જ તેની સાથેનાં સઘળાં મનુષ્યો ત્યાં રોકાયાં.

રતિસુંદરીએ પદ્માવતીને ઉદ્દેશીને કહ્યું:—“ આ સ્થળે જ મહારે આપને લાવવાનાં હતાં; કેમ કે અહીં ધનપતિના ઘણા માણસો હાજર હતા, તથા માયાસુંદરીને લઈ તે આ સ્થળે જ આવવાની હતી. અહીં આટલા બધા મૃતદેહો નજરે પડતા હોવાથી યુદ્ધ થઈ ગયું હોય એમ લાગે છે. ”

“ ત્હોં કેવી રીતે જાણ્યું હતું કે ધનપતિ માયાસુંદરીને અત્રે ઉપાડી લાવવાની હતી, તથા ધનપતિનો ત્હોં ક્યાં આગળ ત્યાગ કર્યો હતો ? ” પદ્માવતીએ પૂછ્યું.

“ રાત્રિના સમયે છુપાઈ રહીને ધનપતિના માણસોની વાત મ્હોં સાંભળી હતી; તેથી ઘણી હકીકત હું જાણી શકી હતી. વળી શ્યામ-ગઢના ભોંયરામાંથી પેલી ગુફામાં થઈને બહાર નીકળવાનો જે માર્ગ છે એ ગુફા આગળથી હું તેનાથી છુટી પડી હતી. એ ઠેકાણે બે આત્ર-વૃક્ષ આવેલાં છે. એ સમયે માયાસુંદરી બેહોશ સ્થિતિમાં હોઈ તેઓ



ધનપતિના કબજામાં હતાં, તથા ધનપતિના કેટલાક માણસો ત્યાં હાજર હતા. એ લોકોની વાતચિત સાંભળીને હું સમજી ગઈ હતી કે, એ લોકો માયાસુંદરીને આ સ્થળે ઉપાડી લાવશે. ” આ સમયે એક મૃતદેહને જોઈ ચમકી ઉઠીને રતિસુંદરીએ કહ્યું:—“ જુઓ, ઓળખો. ”

“ બેશક આ ધનપતિનો જ નોકર છે. ” પદ્માવતીએ એ માણસની લાશ જોઈને કહ્યું તથા ત્યાર પછી ખીજી લાશો જોઈને તે બોલી:—“ આ લાશો ઉપરથી એમ લાગે છે કે, ધનપતિ અહીં આવેલી હોવી જોઈએ અને કોઈના માણસો સાથે તેના માણસોનું યુદ્ધ થયેલું હોવું જોઈએ. હવે ધનપતિના માણસોનું કોના માણસો સાથે યુદ્ધ થયું એનો કશો નિર્ણય હું કરી શકતી નથી. આ લાશોમાં કેટલીક લાશો એવી છે કે જેને હું બિલ્કુલ ઓળખતી નથી. એ યુદ્ધનું કેવું પરિણામ આવ્યું હશે, ધનપતિને કોઈએ કેદ પકડી હશે કે તે નાસી ગઈ હશે તથા માયાસુંદરીને કોણ લઈ ગયું હશે એ સમજી સમજી શકાતું નથી. કદાચ ઇન્દ્રજિતસિંહના બહુરૂપીઓએ યા તો સૈનિકોએ આવીને માયાસુંદરીનો સંકટમાંથી ઉદ્ધાર કર્યો હોય તો એ પણ બનવા જેવું છે. ”

ઇન્દ્રજિતે કહ્યું:—“ ના ના—એમ બનવું અશક્ય છે. લક્ષ્મણસિંહજી, આપ શું ધારો છો ? ”

“ પ્રથમ આપણે આ મૃતદેહોની બરાબર તપાસ કરીએ. તે સિવાય કશો નિશ્ચય થઈ શકે તેમ નથી. ” લક્ષ્મણસિંહે ગંભીરતાથી કહ્યું.

પછીથી તેઓ સર્વે એ મૃતદેહોનું દર્શન કરતા કરતા એક એવા માણસ પાસે ગયા કે જેનો જીવ હજી સૂધી આ દ્વાની દુનિયાનો ત્યાગ કરી મર્યો નહોતો. એના શરીરમાં કેટલેક ઠેકાણે જખ્મ થયેલા હોય તેનું શરીર લોહીથી તરબોળ થઈ ગયું હતું. લક્ષ્મણસિંહે ઇન્દ્રજિત તરફ જોઈને કહ્યું:—“ આ માણસ હજી જીવતો છે. જે એનામાં થોડી ધણી

પાતચિત કરવાની શક્તિ આવે તો તેના મુખેથી આપણે સન્નળી હકીકત જાણી શકીએ.”

પછીથી કેટલાક માણસો એ માણસ પાસે આવી તેને હોશમાં લાવવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. એના જખ્મોપર પાટાઓ બાંધવામાં આવ્યા, તથા તેને શક્તિવર્ધક ઔષધ સુદ્ધાં પાવામાં આવ્યું. ઘોડાઓને ચરવા માટે આજીઆજીમાં છૂટા મૂકી દેવામાં આવ્યા.

અડધા કલાક પછી પેલો જખ્મી માણસ શુદ્ધિમાં આવ્યો, તથા તેણે કાંઈ બોલવાનો વિચાર કર્યો; પરંતુ જેની તેની દષ્ટિ પદ્માવતીપર પડી કે તરત જ તે કંપી ઉઠ્યો અને તેની મુખમુદ્રા મલિન બની ગઈ. એની આવી સ્થિતિ પદ્માવતી સમજી ગઈ તથા તેની પાસે જઈને માયાળુ સ્વરે તેણે કહ્યું:—“ સુરજનસિંહ ! હું પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે, મહારા તરફથી તને કોઈપણ પ્રકારનું દુઃખ પડશે નહિ. તું સ્વસ્થ થઈ મહારા પ્રશ્નોના સત્ય ઉત્તરો આપ.”

પદ્માવતીનાં આ વચનો સાંભળવામાં આવતાં તેની મુખમુદ્રાપરથી મલિનતા દૂર થઈ ગઈ, તથા બચનાં ચિહ્ન પણ અદૃશ્ય થઈ ગયાં. તે પદ્માવતીનાં વચનોનો ઉત્તર આપવાને તૈયાર હોય એમજ લાગ્યું !

“ માયાસુંદરીને લગ્ન ધનપતિ અને આવી હતી કે ? ” પદ્માવતીએ પૂછ્યું.

“ હા...પરંતુ...”

“ પરંતુ શું ? ”

“ એણે માયાસુંદરીને બાળી મૂકવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો; પરંતુ એવામાં એકાએક અગ્નિદત્તે ધણા માણસો સાથે હુમલો કરી, અમારા સર્વની આવી સ્થિતિ કરી તે માયાસુંદરીને ઉપાડી લઈને ચાલ્યો ગયો.”

સુરજનસિંહે આટલાં વચનો અસ્પષ્ટ તેમજ ત્રુટક સ્વરે ઉચ્ચાર્યા; કેમ કે તેને લાગેલા જખ્મોમાંથી ઘણું લોહી વહી ગયેલું હોવાથી તે તદ્દન નિર્મળ બની ગયો હતો. જો કે તેની વિશેષ બોલવાની ઇચ્છા હતી; પરંતુ અત્યંત નિર્મળતાને લીધે તે વિશેષ બોલી શક્યો નહિ. પદ્માવતીએ તથા તેના માણસોએ એને હોશમાં લાવવાનો ઘણો પ્રયત્ન કર્યો; પરંતુ જો કલાક સુધી તે હોશમાં આવ્યો નહિ. વચ્ચે વચ્ચે લક્ષ્મણસિંહે એને ઘણી વખત ઔષધ પાચું; પરંતુ તેનો કાંઈ ઉપયોગ થયો નહિ. અંતે તેણે કહ્યું:—“આ માણસ બચી જશે એમાં કશો શક નથી.”

શેરસિંહે લક્ષ્મણસિંહ તરફ જોઈને મૃદુ સ્વરે કહ્યું:—“આપણે આ સુંદરી (પદ્માવતી)ના વિષયમાં પણ ભૂલથાપ ખાધી છે. તે આપણી દુશ્મન હોય એમ લાગતું નથી.”

“ખરું છે. રાજકુમારનું કલ્યાણ કરવાની જ તેની કામના છે; પરંતુ એના સંબંધી વખે કેટલીક વાતો એવી કહી હતી કે, જે હજી પણ...” લક્ષ્મણસિંહે કહ્યું; પરંતુ તેનું છેવટનું વાક્ય પૂર્ણ થાય તે પહેલાં જ ઈન્દ્રજીતે કહ્યું:—“ના ના—લક્ષ્મણસિંહજી, હું પદ્માવતીની પૂર્ણ પરીક્ષા કરી ચુક્યો છું. જો સાચું પૂછો તો એના લીધે જ આપ આજે મહારું દગ્ગન કરી શક્યા છો.”

પછીથી ઈન્દ્રજીતે પદ્માવતી અને પોતાના સંબંધીની સઘળી હકીકત લક્ષ્મણસિંહ અને શેરસિંહને કહી સંભળાવી, તથા વાતચિતમાં જ તેણે પદ્માવતીની ઘણી પ્રશંસા કરી.

આ સમયે પદ્માવતીએ તેમની પાસે આવીને કહ્યું:—“વાસ્તવિક રીતે મહારા સંબંધી ઘણી હકીકત તમારા સાંભળવામાં આવી હશે. મહેં જે જે કાર્યો કર્યા છે તે ઉપરથી આપને મહારા માટે સંદેહ રહે એ બનવા જેવું છે; પરંતુ જ્યારે મહારો ખરો બેદ આપના જાણુ-

વામાં આવશે ત્યારે આપની ખાત્રી થશે કે હું આપના પક્ષનો અભ્યુદય થયેલો. જોવાને જ ઈચ્છું છું. હજી સંધી યુવરાજ ઇન્દ્રજિતસિંહજી પણ મ્હારી હકીકત જાણતા નથી. યથાવકાશે હું મ્હારી સઘળી હકીકત આપને કહી સંભળાવીશ. શેરસિંહજી અને તેમની ભત્રિજી નારંગીની મ્હારા માટે સમજફેર થયેલી છે. એ હું સારી રીતે જાણું છું.”

શેરસિંહે વિસ્મય બની જઈને પૂછ્યું:—“ તમે મ્હને તથા મ્હારી ભત્રિજી નારંગીને ક્યાંથી ઓળખો ? ”

“ હું આપને બન્નેને બહુ સારી રીતે ઓળખું છું; પરંતુ આપ સર્વ મ્હને ઓળખતા નથી તેમજ જ્યાં સૂધી હું પોતે જ આપને સઘળી હકીકત નહિ કહું ત્યાં સૂધી ઓળખી શકવાના પણ નથી. ” પદ્માવતીએ ઉત્તરમાં કહ્યું.

ત્યાર પછી ઇન્દ્રજિતે લક્ષ્મણસિંહને શેરસિંહની હકીકત પૂછી, તથા તેણે એ હકીકત કહી સંભળાવી.

એવામાં પેત્રા જખ્ખી માણસે પોતાની આંખો ઉઘાડી, અને તેણે પીવા માટે પાણી માગ્યું. પાણી પીધા પછી સુરજનસિંહ બરાબર હોશમાં આવ્યો તથા પદ્માવતી સાથે તેના નીચે જણાવ્યા પ્રમાણે પ્રશ્નોત્તર થયા.

સુરજનસિંહ કહેવા લાગ્યો:—“ અગ્નિદત્ત જ માયાસુંદરીને ઉપાડી ગયો છે એમાં સંદેહ પણ સંશય જેવું નથી; કેમ કે હું તેને બહુ સારી રીતે ઓળખું છું; પરંતુ યુદ્ધાંતે ધનપતિનું શું થયું તેની મ્હને ખબર નથી. યુદ્ધ પૂર્ણ થાય તે પૂર્વે જ ધાપલ થઈને હું જમીનદોરત બની ગયો હતો. હું જાણતો હતો કે, અગ્નિદત્ત ઘણા બદમાશો અને લૂંટારાઓની સાથે અહીંથી થોડે દૂર આવેલી એક પહાડી ગુફામાં રહે છે; તેથી અહીં રોકાવામાં કશ્ચાણ નથી એવી સૂચના ધનપતિને મ્હેં પ્રથમથી જ

ફરી હતી; પરંતુ એમણે મહાશં વચનપર લક્ષ્ય આપ્યું નહિ, મહા-  
રાણીજી, શા માટે આપે 'અમારો ત્યાગ કર્યો છે એ હું' સમજી શકતો  
નથી !”

સુરજનસિંહના અંતિમ વાક્યની કશી ઉત્તર પદ્માવતીએ આપ્યો  
નહિ. તેણે સુરજનસિંહને જે ગુફામાં અગ્નિદત્ત રહેતો હતો એ ગુફાનું  
ઠેકાણું પૂછ્યું, સુરજનસિંહે એ ગુફાનું ચોક્કસ ઠેકાણું આપ્યું. પોતાના  
એક સવારને સુરજનસિંહ પાસે રાખી ખીજાં સર્વ માણસોને સાથે લઈ  
પદ્માવતી એ ગુફા તરફ જવા લાગી. આ સમયની યુવરાજ ઈન્દ્રજીત-  
સિંહની સ્થિતિ કેરી શોચનીય થઈ ગઈ હતી તેનું વર્ણન થઈ શકે  
તેમ નથી જ. પદ્માવતીની બલાઈ, માયાસુંદરીની સ્થિતિ, પ્રણયવેદના  
તથા અગ્નિદત્તની કુટિલાત્મી તે ચિંતાસાગરમાં એકસો બધો ડૂબી  
ગયો હતો કે થોડા સમય સુધી તો તેને તેના તનમદનની શુદ્ધિ પણ  
રહી નહિ. પદ્મરત્ના પુત્રાગતી માશક તે પદ્માવતીની પાછળ પાછળ  
જતો હતો.

સૂર્યસ્ત થયા પછી એ માણસો પહાડી ગુફા પાસે જઈ પહોંચ્યાં.  
અગ્નિદત્ત ગુફાની ઉપર રહેતો હતો ત્યારે માયાસુંદરીને એ ગુફામાં  
પૂરી રાખવામાં આવી હતી. એ ગુફાનું અને માયાસુંદરીનું વર્ણન અમે  
પાછળ કરી ચુક્યા છીએ.

સર્વ પોતપોતાના ઘેડાને ઘસના થક સાથે બાંધી એ પહાડપર  
ચઢવા લાગ્યાં, અને અદ્યપકાળમાં જ પહાડતો મથાળે જઈ પહોંચ્યાં.  
સર્વથી પ્રથમ જે વસ્તુપર તેમની નજર પડી તે એક મૃતદેહ હતો. એ  
મૃતદેહને કોઈ પિશાચી શક્યું નહિ. તે સિવાય ખીજા પણ ત્યાં કશું  
મૃતદેહ પડી રહેલા જોવામાં આવ્યા. આવો બયાનક દેખાવ જોવામાં  
આવતાં સર્વતા અંતરમાં સંશયપિશાચિનીએ પ્રવેશ કર્યો.

એ પહાડપર એક ન્હાની મઠી આવેલી હતી. એ મઠીમાં વીસ પચીસ માણસો રહી શકે એટલી તેની લંબાઇ પહોળાઇ હતી. એ મઠીની પાસે જ એક ગુફા હોઇ તે ઘણી લાંબી અને અંધકારમયી હતી. અગ્નિ-હત્તે માયાસુંદરીને જે ગુફામાં કેદ કરી હતી તેજ ગુફા આ હતી.

પહાડના પર જે મૃતદેહ પડેલા હતાં તેમાંથી કોઈનું મસ્તક જૂઠું થઈ ગયેલું હતું તો કોઈના હાથ પગ કપાઈ ગયા હતા. કોઈના કમરમાંથી બે કડકા થઈ ગયા હતા, તો ખંજરના ધાથી કોઈનું પેટ ફાટી ગયું હતું. ત્યાં એક પણ જીવતો માણસ જોવામાં આવતો નહોતો. આવી પરિસ્થિતિ જોઈ યુવરાજ ઇન્દ્રજીત ધણો ગમરાયો. માયાસુંદરીને મળવાની આશામાં એ નિરાશ બની ગયો. બહુરૂપીઓએ જરૂરી સરસામાન કાઢી બત્તી સળગાવી; તથા ગુફામાં પ્રવેશ કરીને જોયું તો ત્યાં પણ એક મૃતદેહ સિવાય બીજું કંઈ તેમના જોવામાં આવ્યું નહિ. એ મૃતદેહ અમિદત્તનો જ છે એમ તે નજરે પડતાં જ લક્ષ્મણસિંહ સમજી શક્યો. હજી સંધી તેના હૃદયમાં ખંજર પેસી રહેલું જોવામાં આવતું હતું. માત્ર એ ખંજરનો હાથો બહાર હોઇ તેની પાસે જ એક વાળેત્રો કામળ પડી રહ્યો હતો. લક્ષ્મણસિંહે તરકાળ એ પત્ર ઉપાડી લીધો તથા જાને બહુરૂપીઓ એ મૃતદેહને બહાર ઉપાડી લાગ્યા. સવગાં મનુષ્યો અમિદત્તના મૃતદેહને જોઈ આશ્ચર્યચકિત અને વિસ્મિત બની ગયાં,

“આ શયતાનને તેનાં પાપ કાર્યોની પમેયિત સજા દોણે કરી હશે એ સમજી શકાતું નથી !” શેર્નતિંહ ચિંતામગ્ન મુખે કહ્યું.

“અરેરે ! આ નરપિશાચના લીધે માયાસુંદરી પુનઃ કેવા સંકટમાં સપડાયાં હશે એની કલ્પના હું કરી શકતો નથી.” એક માઠ નિશ્વાસ મૂકી ઇન્દ્રજીતે કહ્યું.

“ એ દુષ્ટના મૃતદેહ પાસેથી આ ચીઠ્ઠી પણ મળી આવી છે. એ ચીઠ્ઠી વાંચી જોઈએ તો કશો પત્તો લાગે પણ ખરો ! ” લક્ષ્મણસિંહે કહ્યું.

સર્વનું લક્ષ્ય એ ચીઠ્ઠી તરફ ખેંચાયું. યુવરાજ ઇન્દ્રજીતસિંહે વ્યાકુળતાથી એ ચીઠ્ઠી લક્ષ્મણસિંહના હાથમાંથી લઈ લીધી તથા સર્વને વાંચી સંભળાવી. એ ચીઠ્ઠીમાં લખ્યું હતું કે:—

“ અંતે હરામજદી માયાસુંદરી મહારા કબ્જામાં આવી છે તેથી તે પોતાનાં કર્યા કર્મોનું ફળ ભોગવશે એમાં સહજ પણ શક નથી. એના પ્રપંચોથી હું જીવતો હોવા છતાં મરી ગયેલા જેવો હતો; છતાં હું એને સહેલાઈથી છોડી દઉં એવો નહોતો. વળી કમળપત્ત અગ્નિદત્ત મહારા પંડામાંથી બચી જવા પામે તો મહારી બહાદુરીને બટ્ટા લાગે; તેથી તેને પણ આજે મહેં પંડોકનો રસ્તો બતાવી દીધો છે. વળી જે લોહો પોતાને જંગબહાદુર, બળવાન અને શરવીર સમજે છે તેમને હું મહારી પાસે આવી પોતાની શક્તિનો પરિચય આપવાનું આમંત્રણ કરું છું. જે વીરસિંહ, ઇન્દ્રજીતસિંહ અને આનન્દસિંહ પોતાની બહાદુરીનું ધણું ગુમાન રાખે છે તેઓ ક્યાં છે ? તેમને હું મહારી પાસે આવી મહારા ચરણોની માફી માગવાની આજ્ઞા કરું છું. વળી તેમના જે બહુરૂપીઓ પોતાને સાક્ષાત વિધાતા સમજી બેઠા છે તેઓ પણ ક્યાં છે ? તેઓ આવીને મહારા બહુરૂપીઓના ચરણોમાં મસ્તક નમાવશે ત્યારે જ મહારા તનબદનમાં સળગી ઉઠેલો પ્રતિશોધનો પ્રચંડ જ્વાળામુખી શાન્ત થશે. મહારો એવો વિશ્વાસ છે એમનામાંથી કોઈ પણ માયાની શોધ કરતો કરતો અહીં આવી પહોંચશે, તથા એટલા માટે જ હું નિર્ભયતાથી આ ચીઠ્ઠી લખી બેઠો છું. વળી તેમને સર્વને પોતાનો જીવ બચાવવાની સાવધાનતા રાખવાની હું સૂચના કરું છું.

હવે કોઈ પણ રીતે એ લોકો મહારા સપાટામાંથી બચી શકે તેમ નથી જ. વળી કોઈ એમ ન સમજશે કે હું છુપાઈ રહીને નાર્મદાની માફક મહારા ઇચ્છિત કાર્ય કરું છું તથા કોઈને મહારા મ્હોં બતાવતો નથી. જેને મહારા મ્હોં જોવું હોય તે બેલાશક મહારે ઘેર ચાલ્યો આવે; પરંતુ જે મહારી પાસે આવશે તેનું મૃત્યુ કોઈ અટકાવી શકશે નહિ. અહીંથી પાંચ ગાઉ દૂર એક નાળું આવેલું છે. એ નાળાને કિનારે કિનારે દક્ષિણ તરફ એ માઈલ જેટલો માર્ગ કાપતાં મહારા મકાન જોવામાં આવશે.”

આ ચીઠ્ઠીની હકીકત વાંચી જોતાં ઇન્દ્રજીત પગથી માથા સુધી સળગી ઉઠ્યો. ક્રોધાતિશયથી તેનું મ્હોં લાલચોળ અને ચિત્ત ઉત્તેજિત બની ગયું. લક્ષ્મણસિંહ અને શેરસિંહ ક્રોધથી દાંત સાથે ઓઝ કચડવા લાગ્યા.

“ગમે એમ હોય; પરંતુ હું એ હરામખદાને મહારી શક્તિનો ખરચ્ય કર્યા સિવાય કોઈ પણ રીતે શાન્ત થઈ શકીશ નહિ.” ઇન્દ્રજીત બોલી ઉઠ્યો.

“બેશક, તેને તેના આવા ગુમાન અને અપમાની ભયંકર સજ્જ કરવી જ જોઈએ.” લક્ષ્મણસિંહે અંતરોદ્ગાર કાઢ્યા.

“હવે અત્રે રોકાવામાં કશો સાર નથી. આપણે એ શયતાનને સત્વર શોધી કાઢવો જોઈએ.” તદ્વારની મુકપર હાથ પછાડી ઇન્દ્રજીતે પ્રથમના જેવા જ સ્વરે કહ્યું.

“એણે ઘણી બેઅદબી કરી છે એ ચોક્કસ છે. એને આપણે સખ્ત સજ્જ કરવી જોઈએ; પરંતુ આપ સર્વ બુદ્ધિમાન છો; મહારી એવી ખાત્રી છે કે, પૂરતો વિચાર કર્યા સિવાય આપ કોઈ પણ કાર્ય કરવામાં ઉતાવળ નહિ જ કરો.” પદ્માવતીએ કહ્યું.

“આવા સમયે વિચાર કરવો એ બકાહુરીને કંઠક લગાડવા જેવું છે.” ઇન્દ્રજીતે અધીરતાથી કહ્યું.



“યુવરાજશ્રી, આપને ધણે ક્રોધ ઉપજ્યો છે તેથી જ હમણાં આપ આમ કહો છો; નહિ તો પ્રથમ ત્યાં એક બહુરૂપીને મોકલવાનું જ આપ વ્યાજ્ઞી વિચારત. જેણે આટલા બધા અભિમાનથી પત્ર લખ્યો છે તે સત્યવાદી હોય એમ હું ધારતી નથી. ખુદશી રીતે આપની વિરુદ્ધતા કરવી એ શું કાંઈ ન્હાના બચ્ચાંને ખેત્ર છે ? આ કાર્ય કેટલાંક દગાયાજ મનુષ્યોનું હોય એમજ મ્હને લાગે છે. વળી રાત્રિનો સમય છે. આપ એક વખત આપણા ઘોડાઓની સ્થિતિનો તો વિચાર કરી જુઓ. ! તેમનામાં હવે અત્યારે એક કદમ ચાલવાની શક્તિ પણ રહી નથી. ” પદ્માવતીએ ગંભીરમુખે કહ્યું.

જે કે ઈન્દ્રજીત, લક્ષ્મણસિંહ અને શેરસિંહ આ સમયે ક્રોધથી અતિ ઉત્તેજિત બની ગયા હતા; પરંતુ પદ્માવતીનાં આ યથોચિત મધુર વચનો સાંભળી તેઓ સહજ શાન્ત થયા. સારા ખોટાનો વિચાર કરવાની શક્તિએ તેમનામાં સંચાર કર્યો. પદ્માવતીના માણસો પાસે અને બહુરૂપીઓ પાસે કેટલીક ખાધવસ્તુઓ હતી. પહાડની નીચે એક ન્હાનો ઝરો હતો. ત્યાંથી જળા મંગાવી સર્વેએ રૂચિ પ્રમાણે ખાઈ લીધું. ત્યાર પછી શું કરવું તેનો તેઓ સર્વ સાથે બેસીને વિચાર કરવા લાગ્યાં.

“જે મકાનનો એ દગાયાજે ચીઢીમાં પત્તો આપ્યો છે ત્યાં જવું ઉચિત ન હોય તો આહીં રોકાવું પણ ઉચિત નથી; કેમ કે એ શયતાન આ સ્થળે પણ યુક્તિ પ્રયુક્તિથી દેખરેખ રાખતો હશે. મ્હારો મન તો એવો છે કે, શેરસિંહજી સાથે યુવરાજ રત્નગદ ચાલ્યા જાય, અને હું ચીઢીમાં દર્શાવેલા સ્થળે શો પ્રકાર છે તેની તપાસ કરવા બાંધ. ” લક્ષ્મણસિંહે પાતાનો વિચાર પ્રદર્શિત કર્યો.

“ આપનું કહેવું સમયોચિત તેમજ વ્યાજગ્રી છે, વળી એ સમય દરમ્યાન એક એ દુસ્મનોનો પતો હું પણ મેળવી શકીશ. વળી મ્હારી માન્યતાનુસાર આ કાર્ય એવા એક માણસનું છે કે, જેને મ્હારા સિવાય બીજું કોઈ જોળખતું નથી. એ માણસનું નામ હમણાં આપ સર્વના સમક્ષ જાહિર કરી શકું તેમ નથી. ” પદ્માવતીએ લક્ષ્મણસિંહના વિચારને સંમત થઈને કહ્યું.

“ હમણાં એ નામ અમને જણાવવામાં કશી અડચણ છે ? ” લક્ષ્મણસિંહે અધીરતાથી પૂછ્યું.

“ બેશક અડચણ છે. જે મ્હારી માન્યતા ખરી નીવડશે તો હું એ માણસનો સંધળો પતો આપને આપીશ. ” પદ્માવતીએ ઉત્તર આપ્યો.

“ એ બધું તો જાણે કે ઠીક છે; પરંતુ આપે જે વિચાર દર્શાવ્યો છે તે પ્રમાણે ચાલતાં કેટલાક દિવસો બર્થ વીતીજશે; તેથી મ્હારો વિચાર જૂદો જ છે. ” ઇન્દ્રજીતે કહ્યું.

“ આપનો શો વિચાર છે ? ” લક્ષ્મણસિંહે પૂછ્યું.

“ હું પોતે જ આપની સાથે એ મકાન તરફ આવવાને ઇચ્છું છું. જે એ મકાનમાં રહેનાર આપણો દુસ્મન હોય તો હિમ્મત હારવાની જરૂર નથી. હું વિના વિલાંબે એ શત્રુને પરાજિત કરી માયાસુંદરીને છોડાવી લાવીશ. વળી એ માણસના બીજા સાથીદારો યા તો સૈન્ય હશે તો તે પણ મકાનની આસપાસ છુપાઈ રહેલું હશે. એનો પતો મેળવાવમાં આપણને મુશ્કેલી વેઠવી પડશે નહિ. એ પ્રસંગે આપ જેવી સલાહ આપશો તે પ્રમાણે વર્તવામાં આવશે. ” ઇન્દ્રજીતે ઉત્તરમાં પોતાનો વિચાર દર્શાવ્યો.

આવી રીતે વાતચિત કરવામાં એક પ્રહર રાત્રિવીતી ગઈ. અંતે સર્વાનુમતે એવો નિશ્ચય થયો કે, સર્વેએ સાથે જ પેલા શયતાનના મકાન

તરફ જવું. આવો નિશ્ચય કરી સર્વ નીચે ઉતર્યા. વૃક્ષોના થડ સાથે બાંધેલા ઘોડાઓ જમીનપરનું ઘાસ ચર્ચા કરતા હતા. તેઓ પોતાના સવારોને જોઈ હણહણાટ કરવા લાગ્યા. એ ઉપરથી એમ લાગ્યું કે, તેમનો શ્રમ સર્વાંશે દૂર થઈ ગયો હતો અને તેઓ પ્રવાસ કરવાને શક્તિવાન બન્યા હતા. સર્વે પોતપોતાના ઘોડાપર સવાર થઈ ત્યાંથી રવાના થયાં.

પેલી ચીફીમાં દર્શાવેલા સ્થળે જઈ પહોંચતાં એક સફેદ મકાન દૂરથી સર્વના જોવામાં આવ્યું. એ મકાન તેની ઉન્નતતાપરથી આજકાલ તૈયાર થયું હોય એમજ લાગતું હતું.

મધ્યરાત્રિ વીતી ગઈ હતી. આકાશમાં પૂર્ણચંદ્ર પ્રકાશી વસુંધરાપર અમૃતની વૃષ્ટિ વર્ષાવી રહ્યા હતા. ચંદ્રનાં શીતળ કિરણો સર્વત્ર ફેલાઈ ગયાં હતાં. વસુંધરાએ સફેદ સાડી પહેરી પોતાનું સર્વાંગ શોભાવ્યું હોય એવો સડજ બાસ થતો હતો. એ ઠેકાણે બસો વીધાં જેટલું વિસ્તૃત મયદાન આવેલું હોઈ તેના મધ્યભાગમાં ઉપરોક્ત મકાન આવેલું હતું.

સારી રીતે તપાસ કરતાં અને વિચાર કરતાં માલૂમ પડ્યું કે, એ ઠેકાણે સૈન્ય નથી તથા સૈન્યનું કોઈ પણ ચિહ્ન નથી. અંતે કાંઈ વિચાર કરી સર્વ માણસો એ મકાન પાસે જઈ પહોંચ્યાં.

એ મકાન વિશેષ મોટું નહોતું. તે લગભગ પચાસ ગજ લાંબુ અને એટલું જ પહોળું હશે. એની ઉંચાઈ પણ ત્રીસ પાંત્રીસ ગજથી વિશેષ નહોતી. ચોતરફની દિવાલો સાફ હતી. એને કોઈ તરફ દરવાજો નહોતો. યા તો કોઈ બારી પણ નહોતી. સઘળાં માણસો એ મકાનની ચોતરફ ફર્યા; પરંતુ અંદર જવાનો રસ્તો કોઈની પણ નજરે પડ્યો નહિ. અંતે સર્વ ઘોડાપરથી નીચે ઉતરી પડી એક જૂનાએ ઉભાં

રહ્યાં, તથા લક્ષ્મણસિંહે ચંદનઘો ફેંકી તેની દિવાલપર ચઢી જઈ એ મકાનની લક્ષ્યપૂર્વક તપાસ કરવા માંડી.

ઉપરની દિવાલ ઘણી પહોળી હતી. સર્વેએ જોયું કે, લક્ષ્મણ-સિંહએ દિવાલપર ચઢી ધ્યાનપૂર્વક અંદરના ભાગમાં જોઈ રહ્યો હતો. એવામાં તે મ્હોટેથી હસી પડ્યો, અને કાંઈ પણ બોલ્યા સિવાય તે એ મકાનમાં ફૂદી પડ્યો. આવો પ્રકાર જોઈ સર્વને ઘણું આશ્ચર્ય ઉપ-જયું. પદ્માવતીએ રતિસુંદરીના કાનમાં કાંઈ કહ્યું જેના ઉત્તરમાં તેણે માર્યું હલાવ્યું. થોડા સમય સૂધી લક્ષ્મણસિંહની રાહ જોવામાં આવી; પરંતુ તે પાછો આવ્યો નહિ તેથી તેની માફક શેરસિંહ પણ દિવાલ-પર ચઢી ગયો, તથા તેણે પણ લક્ષ્મણસિંહની માફક એ મકાનમાં ફૂદકો માર્યો. હવે યુવરાજ ઇન્દ્રજીતસિંહના આશ્ચર્યની સીમા રહી નહિ. તે વિસ્મિત બની જઈને આ પ્રકારનો વિચાર કરવા લાગ્યો. એ મકા-નમાં એવું તે શું છે કે જે જોઈને લક્ષ્મણસિંહ અને શેરસિંહ કાંઈ પણ નહિ બોલતાં હસીને અંદર ફૂદી પડ્યા છે એમ વિચારી એ પ્રકાર જાણવા માટે ઇન્દ્રજીતે પણ દિવાલપર ચઢવાની તૈયારી કરી; પરંતુ પદ્માવતીએ તેનો હાથ પકડીને કહ્યું:—“એમ બની શકશે નહિ; હજી મ્હારા ઘણા માણસો અહીં હાજર છે તેમને જ પ્રથમ આપ જવા દો.”

લાચારીથી ઇન્દ્રજીતને રોકાવું પડ્યું. પદ્માવતીએ પોતાની સાથે જે સવારો આવેલા હતા તેમના તરફ જોયું, અને કહ્યું:—“તમારામાંથી એકેક જણ ચઢીને જુઓ કે, એ મકાનમાં શું છે ? !”

આજ્ઞા મળતાં જ એ ચંદનઘોની સહાયતાથી પદ્માવતીનો એક માણસ દિવાલપર ચઢી ગયો, અને એની પણ એવી જ દશા થઈ બીજાને ગયો તે પણ ફૂદી પડ્યો તથા એવી રીતે પદ્માવતીના સઘળા માણસો એ મકાનની દિવાલપર ચઢી અનુક્રમે અંદર ફૂદી પડ્યા. માત્ર પદ્માવતી

રતિસુંદરી અને ઇન્દ્રજીત મકાનની બહાર રહ્યાં. આ પ્રસંગે ઇન્દ્રજીત પાડો એ મકાનમાં જવાને તૈયાર થયો. પદ્માવતી તથા રતિસુંદરીએ તેને એમ નહિ કરવાની સલાહ આપી; પરંતુ તેણે કોમળા કહેવા તરફ લક્ષ્ય આપ્યું નહિ. તે પણ ચંદનધોની સહાયતાથી ઉપર ચઢી ગયો, તથા પોતાના સાથીદારો માથક અંદર ફૂટી પડ્યો.

આ સમયે પ્રભાતકાળ થયો હતો. ઉપાની જ્યોતિનો પૂર્વાકાશમાં વિસ્તાર થયો હતો. પદ્માવતીએ હસીને રતિસુંદરીના મ્હોં તરફ જોયું. તેણે પણ ગરદન હલાવી હસીને કહ્યું:-“ ચાલો, હવે વિલંબ કરવાની કશી જરૂર નથી. ”

પોતપોતાના ઘોડાઓપર સવાર થઈ પદ્માવતી અને રતિસુંદરી હસની હસતી એક તરફ ચાલી ગઈ અને બીજા ઘોડાઓને ત્યાં જ રાખવામાં આવ્યા.



## પ્રકરણ ૮ મું.



### દિગ્વિજયસિંહની દગાબાજી.

હવે પુનઃ આપણે સ્યામગઢ તરફ જઈએ છીએ, તથા મહારાણા વીરસિંહપર જે જે સંકટો આવ્યાં તેની હકીકત લખીને જે સઘળો ભેદ હજી સૂધી ગુમ રહેશે છે તે જોઈએ છીએ. ઉપર અમે લખી ચુક્યા છીએ કે, સ્યામગઢપર વિજય મેળવ્યા પછી વીરસિંહ વગેરે દિલ્લામાં જઈને દિગ્વિજયસિંહના મેહમાન થયા.

શેરસિંહ અને લક્ષ્મણસિંહ ઇન્દ્રજીતની શોધમાં પેદા મંડળમાંથી ચાલ્યા ગયા ત્યાર પછી એ મંડળમાં એવો નિશ્ચય થયો કે, અહીંના સઘળા સમાચાર અને સ્યામગઢપરની વિજયપ્રાપ્તિના સમાચાર રામગઢમાં મહારાણા દેવીસિંહને પહોંચાડવા જોઈએ. જે કે અત્યાર સૂધીમાં એ સમાચાર ત્યાં પહોંચી ગયા હશે એમ સંવેદ્ય થાયું; છતાં એક બહુરૂપી માફત આ સમાચાર ત્યાં પહોંચાડવાનું વીરસિંહે વ્યાજખી વિચાર્યું. આ કાર્ય માટે તેજસિંહની પસંદગી કરવામાં આવી. વીરસિંહે પોતાના હાથે જ પિતાપર એક પત્ર લખ્યો તથા તેજસિંહને એ પત્ર રામગઢ લઈ જઈ મહારાણા દેવીસિંહને આપવાની આજ્ઞા કરવામાં આવી.

“ મહારાજ ! હું રામગઢ જવાને તૈયાર છું; પરંતુ એ વાતની હોંશ મહારા મનમાં રહી જશે. ” તેજસિંહે કહ્યું,

“ શી વાતની હોંશ ? ” વીરસિંહે પૂછ્યું.

“ એક તો એ કે, આ વિજયના આનંદનું ધનામ વહેંચાતી વખતે હું હાજર નહિ હોઉં—

“ એ હોંશ તો હમણાં જ પૂરી થશે. ખીજી શી હોંશ છે, વારુ ? ”  
વીરસિંહે પૂછ્યું.

“ આ છોકરો ઘણો લાલચુ છે. એને એટલો પણ વિચાર નથી કે, ઇનામ વહેંચાતી વખતે એ હાજર નહિ હોય તો એનું ઇનામ એના પિતાને મળશે ! ” જ્યોતિસિંહે વિનાદર્શક સ્વરે કહ્યું.

તેજસિંહે પોતાના બન્ને હાથ જોડી જ્યોતિસિંહ તરફ જોઈને કહ્યું :—“ એવો વિચાર તો મહેં કરેલો જ છે; પરંતુ આ સમયે હું આપની પાસેથી કાંઈ ઇનામ મેળવવાને ઇચ્છું છું.”

“ અવશ્ય એમ થવું જ જોઈએ કેમ કે, ત્હારી પાસે હું અને જ્યોતિસિંહજી સમાન છીએ. ” વીરસિંહે કહ્યું.

“ ત્યારે આપ એને એવી સલાહ પણ સાથે સાથે આપી દો કે, એને મ્હારી પાસેથી ખીજું કાંઈ ન મળે તો મ્હારી વિધાનાં સાધનાની ઝોળીજ એ લઈ લે. ” જ્યોતિસિંહે હાસ્ય મુખે કહ્યું.

“ મ્હારા માટે એ કાંઈ સામાન્ય ઇનામનથી. ” તેજસિંહ બોલ્યો.

“ જ્યોતિસિંહજી, હવે તો તમે સહેલાઈથી, છુટી જાઓ છો—આપી દો—એને તમ્હારી ઝોળી આપી દો. ” વીરસિંહ બોલ્યો.

“ જ્યારે આપશ્રીએ એનો પક્ષ સ્વીકારેલો છે ત્યારે પછી એ જે કાંઈ માગશે તે મ્હારે લાગ્યારીથી આપવું જ પડશે. ” જ્યોતિસિંહે કહ્યું.

આ સમયે રાણાવીરસિંહે પોતાની ખાસ પેટી મંગાવી તથા તેમાંથી એક રત્નજડિત ડબ્બો ખંડાર કાઢી તેજસિંહને આપી દીધો. તેજસિંહે એ ડબ્બો લઈને સલામ કરી, તથા પોતાના પિતા જ્યોતિસિંહ તરફ જોયું. જ્યોતિસિંહે પોતાની વિધાનાં જરૂરી સાધનોની ઝોળી, કે જે હમ્મેશાં તે પાસે રાખતો હતો એ તેણે તેજસિંહને

આપી. પછી વીરસિંહે તેજસિંહને કહ્યું:—“ જો, ઇનામ તો તને મળી ગયું. હવે ત્હારી બીજી શી હોંશ છે તે કહે એટલે પૂર્ણકરવામાં આવે.”

“ મ્હારા ગયા પછી આપ સર્વ અત્રેના ભોંયરાનો ભેદ ઉકેલશો; પરંતુ એ સંઘળું હું જોઈ શકીશ નહિ...”

તેજસિંહનું આ વાક્ય પૂર્ણ થતાં પૂર્વે જ વીરસિંહે કહ્યું:—“ જોર, એ માટે પણ અમે તું રામગઢથી પાછો આવીશ ત્યાં સૂધી થોભીશું. તું જેમ અને તેમ જલ્દી પાછો આવી પહોંચજો.”

પ્રસન્ન મુખે સલામ કરીને તેજસિંહ ચાલ્યો ગયો. તે માત્ર બે ચાર ડગલાં ગયો હશે એવામાં જ્યોતિસિંહે તેને બોલાવીને કહ્યું:—

“ ઉભો રહે, સખ્પુર કર-ઝોળીમાંથી એક વસ્તુ મ્હને લઈ લેવા દે; કેમ કે એ વસ્તુ મ્હારા જ ઉપયોગની છે.”

તેજસિંહે પાછા આવી ઝોળી જ્યોતિસિંહ પાસે મૂકી દઇને કહ્યું:—“થયું, હું હવે આપની ઝોળી લેવાનો નથી. જે વસ્તુના લોભથી મ્હેં એ ઝોળી લીધી છે એ વસ્તુ જ આપ કાઢી લેવાને ઇચ્છો છો તો પછી એમાં રહેવાનું શું હતું?!”

ના—ના—તું ઝોળી લઈ જા. હવે જ્યોતિસિંહજીને એમાંની એક પણ વસ્તુ મળશે નહિ. જે વસ્તુ તેઓ પોતાની પાસે રાખવાને ઇચ્છે છે એ વસ્તુ રાખવાની યોગ્યતા ત્હારામાં પણ છે.” વીરસિંહે કહ્યું.

“તેજસિંહે આનંદિત બની જઈ પુનઃ એ ઝોળી ઉપાડી લીધી અને સલામ કરી ત્વરાથી તે ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો. વાંચકઅધુઓ જો ન સમજી શક્યા હોય તો તેમનો સંશય દૂર કરવા માટે અમે એ ભેદ ખુલ્લો કરી દઇએ છીએ. એ ઝોળીમાં જ પેલાં જાદુઈપુષ્પો હતાં કે જે રામગઢ પાસેના પેલા અદ્ભુત ખડેરમાંથી મળી આવેલાં હોઈ



જેનું વર્ણન પેલા જાદુપથપ્રદર્શક પુસ્તકમાં કરેલું હતું. એ સંબંધીનું સવિસ્તૃત વર્ણન અમે આ નવલકથાના બીજા ભાગમાં કરેલું હોવાથી અત્રે એ પુષ્પોનું વિશેષ વર્ણન કરવાની જરૂર રહેતી નથી.

હવે તેજસિંહના વિદાય થયા પછી ત્રીજે દિવસે શું બન્યું તે લખીએ છીએ. દિગ્વિજયસિંહ પોતાના વિશ્રામાલયમાં પક્ષંગમાં ચિંતામગ્ન સ્થિતિમાં સૂઈ રહ્યો હતો. તે શી ચિંતા કરતો હતો એ જાણવાનું કાર્ય મુશ્કેલ હતું. મધ્યરાત્રિ વીતી ગઈ હતી; છતાં તેનાં નેત્રોમાં બિલ્કુલ નિદ્રા જણાતી નહોતી. દાર તરફ મ્હોં કરી તે જાણે કે કોઈના આવવાની રાહ જોતો હતો; કેમ કે, સહજ પણ અવાજ સાંભળવામાં આવતાં તે ચમકી ઉઠતો હતો, અને દાર તરફ આતુરતાથી જોતો હતો. એવામાં એ દારમાં એક વૃદ્ધ સાધુ આવીને ઉભો રહ્યો. એ સાધુની ઉંમર લગભગ એંશી વર્ષની હશે. તેની દાઢી નાભિપ્રદેશ સૂધી ખૂલી રહેલી હતી. તેના મસ્તકપરના અને દાઢીના વાળ રૂંજવા સફેદ જણાતા હતા. તેણે કમરપર એક કોપીન અને શરીરે વ્યાધચર્મ ઓઢ્યું હતું. સાધુને જોતાં જ પક્ષંગમાંથી ઉઠી, રાણા દિગ્વિજયસિંહે તેની પાસે જઈને તેને પ્રણામ કર્યા, તથા સ્મિત મુખે કહ્યું:—“આપનાં દર્શન આજકાલ કરતાં ધણા દિવસે થયાં છે. આજે પણ સમય વીતી ગયેલો હોવાથી આપનાં દર્શન થશે એવી આશા નહોતી.”

સાધુએ આશ્ચર્ય વ્યક્ત કરીને કહ્યું:—“સ્ત્રીમાં એક માણસ સાથે મુલાકાત થવાથી મ્હારા આગમનમાં આકસ્મિક વિલંબ થયો છે.”

આ વિશ્રામાલયમાં એક બાળુએ એક સિંહાસન હતું. સાધુને સંમાનપૂર્વક એ સિંહાસનપર બેસાડી દિગ્વિજયસિંહ નમ્રતાથી નીચે જમીનપર બેઠો. ત્યાર પછી બન્ને વચ્ચે વાતચિત ચલાવ્યું થયું.

“ કહો જોધએ કે શો નિશ્ચય કર્યો ? ” સાધુએ પૂછ્યું.

“ શાનો નિશ્ચય ? ” હાથ જોડી દિગ્વિજયસિંહે પ્રતિપ્રશ્ન કર્યો.

“ વીરસિંહ સંબંધીનો. ”

“ આધીનતા કબૂલ કરવા સિવાય ખીજું શું કરી શકાય તેમ છે ? ! ”

“ મહેં એમ સાંભળ્યું છે કે, તમે એને ભોંયરાનો ભેદ ખુલ્લો કરવા દેવાના છો. શું આ વાર્તા સત્ય છે ? ”

“ હું એ કાર્ય કરતાં એમને કેવી રીતે રોકી શકું ? કેમ કે, મહેં એમની સત્તાને શિરોમાન્ય કરી છે. ”

“ એમ કદાપિ ન થવું જોઈએ. તમને મહારાં વચનોપર વિશ્વાસ છે કે નહિ ? ”

“ વિશ્વાસ કેમ ન હોય ? આપને હું મહારા ઉપદેશદાતા ગુરુદેવ માનું છું, તથા આજ સૂધી મહેં જે જે મહત્વનાં કાર્યો કર્યાં છે તે સઘળાં આપની સલાહ લઈને જ કર્યાં છે. ”

“ પરંતુ આ હેતુ અત્યંત મહત્વનું કાર્ય તમે મહારી સલાહ લીધા સિવાય કર્યું તેથી જ રાજ્ય ગૂમાવવાનો અને દાસત્વ સ્વીકારવાનો શોચનીય બનાવ બન્યો. ”

“ એશક, એમજ થયું છે. હશે, હવે આપ આજ્ઞા કરો તે પ્રમાણે વર્તવાને હું તૈયાર છું. ”

“ તમે વીરસિંહના તાબેદાર થાઓ એમ હું ઇચ્છતો નથી. હમણાં એ તમારા કબ્જામાં છે. તમે ધારો તે વખતે તેમને કેદ કરી શકો તેમ છો. આવા ઉત્તમ સુયોગને વ્યર્થ જવા દેવાની જરૂર નથી. ”

થોડા સમય સૂધી સ્વગત કાંઈ વિચાર કર્યા પછી દિગ્વિજયસિંહે

કહ્યું:—“જેવી આજ્ઞા; પરંતુ મ્હારો પુત્ર હજી સૂધી એ લોકોના કબજામાં છે.”

“એને અહીં લઈ આવવા માટે વીરસિંહનો માણસ ગયો છે. વીરસિંહ તથા તેના માણસોના કેદ પકડાયાના સમાચાર રામગઢ જઈ પહોંચે તે પૂર્વે જ કલ્યાણસિંહ રામગઢથી આ તરફ રવાના થઈ જશે. પછીથી કોઈ પણ રીતે તે શત્રુઓના પંજામાં નાહ ફસાઈ પડે. એ સંબંધીની સઘળી વ્યવસ્થા હું જ કરીશ; એમાટે તમે નિશ્ચિંત રહેજો.” સાધુએ કહ્યું.

“આપ જે જે કાર્ય કરો તે પૂણ સારવાનતાથી કરજો; કેમકે શત્રુઓ ઘણા ચાલાક છે; બાકી હું તો આપની આજ્ઞાનુસાર વર્તવા હમ્મેશાં તૈયાર છું.”

પછીથી એક કલાક સૂધી સાધુ મહાશય અને રાણા દિગ્વિજય-સિંહ વચ્ચે કેટલીક વાતચિત ચાલી. એ વાતચિત અહીં લખવાની કરી જરૂર નથી. રાત્રિનો માત્ર એક જ પ્રહર રહ્યો એટલે સાધુ ત્યાંથી વિદાય થઈ ગયો.

ખીજા જ દિવસે વીરસિંહના જાણવામાં એવા સમાચાર આવ્યા કે લાલીનો કશો પતો લાગતો નથી; તે કેવી રીતે કેદમાંથી પલાયન કરી ગયો એ સુદ્ધાં સમજી શકાતું નથી. આ સમાચાર જાણવામાં આવતાં વીરસિંહે પોતાના કેટલાક ચાલાક માણસોને લાલીની શોધમાં મોકલ્યા.

હવે રાણા દિગ્વિજયસિંહની ધાનત ખગડી. તેણે હવે રાણો વીર-સિંહ, તેના રાજકુમારો અને બહુરૂપીઓ વગેરે સર્વને કેદ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો, અને ટૂંક સમયમાંજ તેમના સર્વના પ્રાણનો સંહાર કરી નાખી પોતાના સુખનો અને સ્વતંત્રતાનો માર્ગ નિષ્કટક બનાવવાનો સુદ્ધાં તેણે દૃઢ નિર્ણય કર્યો.

રાણો વીરસિંહ ભોંયરામાં જઈ ત્યાં ભેદ જણવાને ધણો અંધીરો  
 ખતી ગયો હતો; પરંતુ દિગ્વિજયસિંહ 'આજે જઈયું.' 'કાલે જઈયું.'  
 'એટલી અંધી શી ઉતાવળ છે?!' એમ કહીને દિવસો વીતાડવા  
 લાગ્યો. અંતે એવો નિર્ણય થયો કે, આવતી કાલે ભોંયરામાં જરૂર  
 જવું. જે દિવસે ભોંયરામાં જવાનો નિર્ણય થયો તે દિવસની પાછત્રી  
 રાત્રે રાણા દિગ્વિજયસિંહે, વી.સિંહ અને તેના ખાસ માણસોને ફરીથી  
 મિજબાની આપી. એ પ્રસંગે ખાદ્યપદાર્થો અને પીવાના પ્રવાહી  
 પદાર્થોમાં બેથુકિનું ઔષધ ભેળવી દેવાની તેણે પોતાના બહુરૂપી  
 કિંવા દીવાન રામાનન્દો આજ્ઞા કરી. બિચારો વીરસિંહ આ કારસ્થા-  
 નથી તદ્દન અજાણ્યો હતો. એના બહુરૂપીઓના અંતરમાં પડેલો દગો  
 થશે એવી શંકા નહોતી. અતે પરિણામ એ આવ્યું કે રાત્રે ભોજન  
 કર્યા પછી સર્વના મસ્તકપર બેથુકિના ઔષધની અસર થઈ. પોતાના  
 મસ્તકપર જ્યારે એ ઔષધની અસર થવા માંડી ત્યારે જ્યોતિસિંહ  
 સમજી ગયો કે, દિગ્વિજયસિંહ તરફથી દગો થયેલો હોવો જોઈએ;  
 પરંતુ હવે તે શું કરી શકે તેમ હતો? થોડા સમયમાં જ વીરસિંહ,  
 આનન્દસિંહ, જ્યોતિસિંહ, બીનાથ અને તારાસિંહ વગેરે બેથુક  
 ખતી ગયા. તરતજ તેમના સર્વના હાથપગમાં લોઢાની બેઝીએ! પડે-  
 રાવી તેમને પેટા ભવાનક ભોંયરામાં કેદ કરવામાં આવ્યા. એ ભોંય-  
 રામાંથી બહાર નીકળવાના જે એ માર્ગ હતા એ માર્ગથી વચકાઈયું  
 એ અજાણ્યા નથી. એ બંને રસ્તાઓમાંથી જે રસ્તેથી વીરસિંહના  
 બહુરૂપીઓ અને રાજકુમાર આનન્દસિંહ પૂર્વે ભોંયરામાં જઈ હતા  
 તે રસ્તો બરાબર બંધ કરી દેવામાં આવ્યો; પરંતુ બીજો રસ્તો કે  
 જે રસ્તેથી કુંદન ( ધનપતિ ) માયાસુંદરીને લઈ નીકળી ગઈ હતી  
 તે જેમનો તેમ રાખવામાં આવ્યો; કેમ કે એ રસ્તાની માહિતી મહા-

રાણા દિગ્વિજયસિંહને નહોતી. એ રસ્તાની કશી હકીકત તે બાણુતો નહોતો.

રાણા વીરસિંહ, તેના રાજકુમાર તથા તેના સઘળા બહુરૂપીઓને કેદ કરવામાં આવ્યા. એ સમયે રાણાવીરસિંહના થોડાક લશ્કરી માણસો કે જેઓ તેની સાથે કિલ્લામાં આવ્યા હતા તેઓ આવી દગાયાબળ બેઠાં જીવ આપવાને તૈયાર થયા. એમણે રાણા દિગ્વિજયસિંહના ઘણા માણસોને મારી નાખ્યા, તથા જ્યાં સૂઝી જીવતા રહ્યા ત્યાં સૂઝી માલિક પ્રત્યેની વફાદારી બળતરી અંતે સ્વર્ગમાં ચાલ્યા ગયા. કિલ્લાનો દરવાજો દિગ્વિજયસિંહે બંધ કરાવી દીધો. કિલ્લાની દિવાલોપર તોપો ચઢાવવામાં આવી તથા વીરસિંહના જે સૈન્યે કિલ્લાની બહાર છાવણી નાખી હતી તેની સાથે યુદ્ધ ચાલૂ કરી દેવામાં આવ્યું. રાણા વીરસિંહના સૈન્યમાં એ સરદારો હાજર હતા કે જેઓ વીરસિંહ સાથે શ્યામગઢના કિલ્લામાં દિગ્વિજયસિંહનું આતિથ્ય સ્વોકારવા આવ્યા નહોતા. એ બન્ને સરદારોનાં નામ જાત્રિમસિંહ અને શરસિંહ હોઈ આપણે તેમને સારી રીતે ઓળખીએ છીએ.

પાહકબંધુઓ ! જુઓ તો ખરા કે, થોડા સમયમાં જ જમાનો કેવો પલટાઈ ગયો? માયાસુંદરીની ધૂનમાં ને ધૂનમાં ઇન્દ્રજીતસિંહ પોતાના એ બહુરૂપીઓસહ એક એવા સ્થળે જઈને ફસાઈ પડ્યો. કે, તેનો પત્તા લાગવો મુશ્કેલ છે ત્યારે આ તરફ રાણા વીરસિંહ વગેરેની પણ એવી દશા થઈ છે. વિધાતાના વિચિત્ર વિધાનને કળી શકવાર સંસારમાં કોઈ જ નથી. જે પત્ર સાથે તેજસિંહને રામગઢ ન મોકલવામાં આવ્યો હોત તો સર્વની સાથે તે પણ શ્યામગઢના ભોંયરામાં ફસાઈ પડત. વીરસિંહના એ બહુરૂપીઓ રામગઢમાં અને એક ગયા-જામાં હતા. જે બહુરૂપીને ગયા રાજ્યની સંભાળ રાખવાનું કાર્ય સોંપ્યું

હતું તે રાજગૃહીની સંભાળ પણ રાખતો હોવાથી આ પ્રસંગે તે ત્યાંથી ખીજ કોઈ સ્થળે જઈ શકે તેમ નહોતો.

જ્યારે શ્યામગઢના કિત્તાપરથી તોપનો અવાજ સંભળવામાં આવ્યો ત્યારે શરસિંહ અને જલિમસિંહ ઘણા ગમરાયા, તથા પતો મેળવવા માટે કેટલાક ગુમફતોને તેમણે કિત્તા તરફ મોકલ્યા. ગુમફતો તોપાસ કરી આવ્યા ત્યારે દિગિજ્યસિંહની દગાખાજી સર્વે માલૂમ પડી ગઈ. જલિમસિંહ અને શરસિંહે સત્વર આ સમાચારનો એક પત્ર લખી કાઢી રામગઢ પહોંચાડવાની વ્યવસ્થા કરી. બે સવાર એ પત્ર લઈ રામગઢ તરફ ચાલ્યા ગયા તથા હવે શું કરવું તેનો શરસિંહ અને જલિમસિંહ વિચાર કરવા લાગ્યા.



## પ્રકરણ ૯ મું.



## પિશાચપતિ.

આજે ઘણા દિવસ પછી મધ્યરાત્રિના સમયે સ્યામગઢના પહાડપર પૂર્વ તરફ આવેલા ભયાનક જંગલમાં નારંગી ફર્યા કરતી હતી. એ ઠેકાણેથી દિલ્લાની દિવાલ દૂર તેમજ ઘણે ઉંચે આવેલી હતી. નારંગી આ સમયે શા વિચારથી શી શોધ કરતી હતી એનો નિર્ણય તેના વિચારમગ્ન મુખમુદ્રાના દર્શનથી થઈ શકવો સર્વથા મુશ્કેલ હતો. જો કે રાત્રિ જ્યોતિર્મયી હતી; પરંતુ ઉંચાં ઉંચાં વૃક્ષોની ડાળીઓ એક બીજાને મળી ગયેલી હોવાથી એ અરણ્યમાં એક પ્રકારનો અંધકાર જ ફેલાયેલો હતો. ધરતાં ધરતાં નારંગી કોઈનાં પગલાંનો અવાજ સાંભળી શકી. તરત જ તે એક વૃક્ષનાં થડ પાછળ છુપાઈ જઈ જમણી બાજુ તરફ જોવા લાગી. એ બાજુએથી જ કોઈનાં પગલાંનો અવાજ તેના સાંભળવામાં આવ્યો હતો. એવામાં દશ પંદર પગલાંના અંતરે એ મનુષ્યો ચાલ્યાં જતાં તેની નજરે પડ્યાં. નારંગી પણ મૃદુગતિથી ઘણી જ સાવધાનતાથી છુપાતી છુપાતી એ બંને મનુષ્યોની પાછળ પાછળ જવા લાગી. લગભગ અડધા ગાંઠિ સૂધી માર્ગ દાખ્યા પછી તે એક એવા સ્થળે જઈ પહોંચી કે જ્યાં ઘણાં થોડાં વૃક્ષ આવેલાં હતાં. જો એ સ્થાનને મયદાન કહીએ તો એજ વિશેષ બ્યાજમી ગણાય. એ મયદાનમાં થોડા થોડા અંતરે કેટલીક પાપાણુશિલાઓ પડી રહી હતી કે જેની પાછળ કેટલાંક માણસો સહેલાઈથી છુપાઈ શકે તેમ હતું. આગળ જતાં એ મનુષ્યો પુરખ નહિ પણ સુંદરીઓ હતી એમ હવે નારંગી

સમજી મધ. મયદાનમાં જઈ એ બન્ને સુંદરીઓ એક મ્હોટા પથર-  
પર બેઠી એટલે નારંગી પણ એક પથર પાછળ છુપાઈને બેસી ગઈ.

ચંદ્રદેવ પૂર્ણતેજથી પ્રકાશી રહ્યા હતા. વિભળ ચાંદની આ સ્થળે  
પોતાના પૂર્ણચૌવનથી મલકાતી હતી. પ્રત્યેક વસ્તુ સ્પષ્ટતાથી જોઈ  
શકાતી હતી. એ બન્ને સુંદરીઓએ પોતાના શરીરપર જે કાળી ચાદર  
ઓઢેલી હતી તે અત્રે તેમણે ઉતારી નાખી. નારંગીએ એ બન્ને  
નાજનીનોની મુખમુદ્રા જોઈ. એ બન્ને નવચૌવનાઓ હોઈ તેમાંની એક  
તો અપૂર્વ રૂપવતી હતી. તેની સાથે જે બીજી સુંદરી હતી તે તેની  
એવિકા કિંવા દાસી હોય એવું અનુમાન સ્વાભાવિક રીતે જ કરી  
શકાતું હતું.

નારંગી ઘણા લક્ષ્યપૂર્વક એ બન્ને સુંદરીઓ તરફ જોઈ રહી  
હતી. એવમાં સહામેથી એક લાંબા કદનો માણસ આવતો આવ્યો  
પડ્યો. તેને જોતાં જ નારંગી ચમકી ઉઠી. તેનું હૃદય જોશથી ધબકવા  
લાગ્યું. જ્યારે એ માણસ પેલી એ સુંદરીઓ પાસે આવીને ઉભો રહ્યો  
અને તેણે કંઈક સ્વરે પૂછ્યું, “તમે કોણ છો?” ત્યારે એનું મ્હોં  
ચંદ્ર સહામે હતું. ચંદ્રના પ્રકાશમાં નારંગી તરતજ તેને ઓળખી ગઈ  
કે, એ માણસ, શેરસિંહને પેલા જીર્ણ ખડેરમાં નારંગી તથા બંસરી-  
બાલાની હાજરીમાં મળવા આવનાર માણસ જ હતો. નારંગીએ એ  
પ્રસંગે એના કાકા શેરસિંહને આ માણસનો પરિચય પૂછ્યો હતો; પરંતુ  
શેરસિંહે એ સંબંધી કશો ખુલાસો કર્યો નહોતો.

નારંગીએ પોતાના ધડકતા હૃદયને ડાખા હાથથી દબાવ્યું, તથા  
હવે શું થાય છે એ તે ધ્યાનપૂર્વક જોવા લાગી! જો કે એ બે સુંદ-  
રીઓથી નારંગી કાંઈ વિશેષ દૂર બેઠેલી નહોતી તેમ જ આ એકાન્ત  
સ્થળે એ તેમની વાતચિત સ્પષ્ટતાથી સાંભળી શકતી હતી; છતાં આ  
લંબાકૃતિ માણસના ઉપસ્થિત થયા પછી તેની એ સુંદરીઓ સાથે શી



વાતચિત થાય છે એ જાણવાને તે અતિ આતુર બની જઈ, કાગ માંડીને બેસી રહી.

એ પુરુષનો ઉપરોક્ત કર્કશ પ્રશ્ન સાંભળતાં જ પેદી બન્ને સુંદરીઓ ઉઠી ઉભી થઈ ગઈ, તથા એમાંની જે એક સુંદરી વિશેષ ખૂબસૂરત હતી તેણે ઉત્તર આપ્યો:—“અમે અમારી ઓળખાણ આપી શકીએ તેમ નથી. વળી અમે કોણ છીએ એ પૂછવાનો તમને કશો અધિકાર નથી.” આમ કહીને એ સુંદરીએ પોતાની કમરપરથી એક તીક્ષ્ણ ધારવાળું ખંજર ખસાર ખેંચી કાઢ્યું.

આવેલા પુરુષે હાસ્ય કરીને કહ્યું:—“શું તું એમ સમજે છે કે, હું તને પિછાનતો નથી? હું સારી રીતે જાણું છું કે તારું નામ જોહર છે. હું તારી સાથે પેઢીને પિછાનું છું; છતાં તું તારી ખરી ઓળખાણ આપે છે કે કેમ એ જાણવાની ઇચ્છાથી જ મહેં તને એવો પ્રશ્ન કર્યો હતો! આ પિશાચપતિથી અપરિચિત રહી શકે એવું મનુષ્ય કોણ છે?”

‘પિશાચપતિ’ નામ સાંભળતાં જ એ સુંદરી ગભરાઈ ગઈ. ભયર્નત વિશેષતાથી તેનું આખું શરીર કંપવા લાગ્યું. તેના હાથમાંનું ખંજર જમીનપર પડી ગયું. તેણે મંડા મુશિયતે આત્મસંવરણ કર્યું. તેણે પોતાના બન્ને હાથ જોડીને કહ્યું:—“બેશક, મહારું નામ જોહર છે; પરંતુ.....”

તેનું વાક્ય પૂર્ણ થતાં પૂર્વે જ પિશાચપતિ બોલી ઉઠ્યો:—“તું આવા રાત્રિના સમયે અહીં કેમ ફર્યા કરે છે? કદાચ સ્યામગદના કિલ્લામાં પ્રવેશ કરી આનન્દસિંહના કૃત્યનો અદ્વૈતો લેવાનો તારો વિચાર હશે, કેમ?”

બયદર્શક સ્વરે સુંદરીએ હકારમાં ઉત્તર આપ્યો. એટલે પિશાય-  
પતિએ કહ્યું:—“ પહેલાં પણ તહે આનન્દસિંહને ત્હારા પંઝામાં રસા-  
વેલો હોવા છતાં લક્ષ્મણસિંહ એને ત્હારા પંઝામાંથી છોડાવી ગય-  
હતા. હીક, ત્હારી ન્હાની ખ્હેન ક્યાં છે? ”

“ એ ગયા રાજ્યની રાણી માધવીના હાથે મારી ગઈ છે, ”  
સુંદરીએ ઉત્તર આપ્યો.

“ એ પ્રકાર ક્યારે બન્યો છે? ” પિશાયપતિએ પ્રશ્ન કર્યો.

“ જ્યારે માધવી ઇન્દ્રજીતસિંહને રસાવવા માટે રામગઢની પાસે  
આવેલા અરણ્યમાં ગઈ હતી ત્યારે હું પણ મ્હારી ન્હાની ખ્હેન સાથે  
આનન્દસિંહની ધૂનમાં એ જ જંગલમાં ગઈ હતી. માધવીએ નિષ્કુર-  
તાથી મ્હારી નિરપરાધિની ન્હાની ખ્હેનને મારી નાખી છે. જ્યારે એ  
જંગલ કાપી નાખવામાં આવ્યું ત્યારે વીરસિંહજીના માણસો એના  
મુડદાને રામગઢ ઉપાડી ગયા હતા; પરંતુ મ્હારી સાથે આ જે મ્હારી  
સેવિકા બહુશીની વિદ્યામાં ઘણી હોશિયાર છે તે એ મુડદાને ઉપાડી  
લાવી હતી. ”\*

વારુ, હીક છે. હવે તું સ્યામગઢના કિલ્લામાં પ્રવેશ કરી આ-  
નન્દસિંહનો જીવ લેવાને ઇચ્છે છે, કેમ ? ” પિશાયપતિએ પૂછ્યું.

“ જો આપ નારાજ ન થાઓ તો મ્હારી એવી જ ઇચ્છા છે ! ”  
સુંદરીએ ખ્હીતાં ખ્હીતાં ઉત્તર આપ્યો.

“ હું શા માટે નારાજ થાઉં ? મ્હને શી ગરજ પડી છે કે એ  
પ્રકારમાં હું તને બાધા કરું ? તું ત્હારી ઇચ્છા હોય તેમ કર. હીક, હવે

\*આ ભેદ જાણવા માટે આ નવલકથાનો ત્રીજો ભાગ વાંચો.

હું જાઉં છું. એક વખત ફરીથી હું તને મળીશ. ” આમ કહીને પિશાચપતિ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

ગૌહરે તેની સેવિકાને ઉદ્દેશીને કહ્યું:—“હસીના ! એની સૂરત જોતાં જ મહારો જન નીકળી ગયો હતો. કાણુ જાણે કે એ કમળખત ક્યાંથી આપણી પાસે આવી ચઢ્યો ! ”

“ તમારી વાત તો જાણે કે ઠીક છે; પરંતુ હું બહુશીની વિદ્યામાં હોશિયાર હોવા છતાં તેને જોઈ ડરી ગઈ હતી. જુઓ તો ખરાં કે, હજી સૂધી મહારું હૃદય કેવા જોશથી ધબકે છે ? ! ” હસીનાએ કહ્યું.

“ મહારા મનમાં તો એવો ડર લાગ્યો હતો કે, એ કદાચ આનન્દસિંહના કૃત્યનો બદલો લેવાની મના કરશે ! ” પોતાનો ડર દર્શાવતાં ગૌહરે કહ્યું.

“ જો કે એવી મના કરી નથી; પરંતુ એક વખત ફરીથી મળવાનું તેણે કહ્યું છે. વારુ, હવે વધારે વખત સૂધી અહીં રોકાવામાં સાર નથી. ” હસીનાએ કહ્યું.

તરત જ ગૌહર અને હસીના પણ ત્યાંથી ચાલી ગઈ, તથા તેમના ગયા પછી નારંગીએ પણ એક બાજુના માર્ગે જવા માંડ્યું. બે કલાકમાં તે તે પેલા કબરસ્થાન પાસે કે જ્યાંથી ભોંયરામાં જઈ શકાતું હતું ત્યાં જઈ પહોંચી. આ સમયે ચંદ્રનો અસ્ત થયો હતો, તથા કબરસ્થાનમાં પણ ગંભીર શાન્તિ હતી. નારંગી કબરસ્થાનના મધ્ય-ભાગમાં જે કબર હતી તેની પાસે ગઈ, અને ભોંયરામાં જવાનું પ્રવેશદ્વાર ઉઘાડવા લાગી; પરંતુ અફસોસ કે, તેનાથી એ પ્રવેશદ્વાર ઉઘાડી શકાયું નહિ. અડધા કલાક સૂધી એ દ્વાર ઉઘાડવાનો તેણે પ્રયત્ન કર્યો; પરંતુ દ્વાર ન જ ઉઘડ્યું. લાચારીથી એ પાછી કબરસ્થાનની બહાર જવા લાગી.

પ્રવેશદ્વાર પાસે જતાં જ તે અટકી; કેમ કે, સ્કામે પડેલી એક ચમકતી ચીજપર તેની નજર પડી. થોડા સમયમાં જ નારંગીને માલૂમ પડ્યું કે એ ચમકારો એક બાલાનો હોઈ એક સ્ત્રી હાથમાં ભાલો લઈ તેના તરફ આવતી હતી. એ ભયાનક સ્ત્રી નજરે પડતાં જ નારંગી ભયભીત બની ગઈ, એ સ્ત્રીના શરીરનો રંગ તદ્દન કાળો હોઈ તેણે એક કાળી સાડી પહેરેલી હોવાથી તે પિશાચિની કે રાક્ષસી જ હોય એવો સાહજિક ભાસ થતો હતો. નારંગી સાહસિક અને બળવતી હતી; પરંતુ આ રાક્ષસી સ્ત્રી નજરે પડતાં તેને એટલો બધો ભય લાગ્યો કે, તે એક પણ પગલું આગળ ભરી શકી નહિ. તે વાયુથી ધ્રુજતી લતાની માફક થરથર ધ્રુજવા લાગી. એવામાં એ રાક્ષસી સ્ત્રીએ તેની પાસે આવીને કહ્યું:—“ભય પામીશ નહિ. હું જે હકીકત કહું તે તું સ્વસ્થતાથી સાંભળ.”

નારંગીના તો હોશ જ હડી ગયેલા હોઈ તેણે પોતાના જીવનો આશાનો પણ ત્યાગ કર્યો હતો; પરંતુ એવામાં એક એવો પ્રકાર બન્યો કે જેથી તેના અંતરમાં ધૈર્ય ઉપજ્યું.



## પ્રકરણ ૧૦ મું.

## કુંબરસ્થાનમાંથી કેદખાનામાં.

શ્યામગઢ પર વિજય મળ્યાના સમાચારનો પત્ર લઈ તેજસિંહ શ્યામગઢ જઈ પહોંચ્યો અને ત્યાર પછી માત્ર એ ત્રણ દિવસે જ રાણા દિગ્વિજયસિંહની દગાખાત્ર સંજોગોનો પત્ર લઈને પેલા એ સવારે પણ ત્યાં જઈ પહોંચ્યા. આ સમાચાર મળતાં જ શ્યામગઢમાં ખળભળાટ થઈ રહ્યો. સધળા સૈનિકો અને પ્રજાજનો પણ રાણા વીરસિંહને તથા તેના રાજકુમારોને અંતઃકરણથી રહાતાં હતાં; કેમ કે એના રાજત્વકાળમાં અમીરો અને ગરીબો સુખી રહેતા હતા, કારીગરોની કદર કરવામાં આવતી હતી, સાધારણમાં સાધારણ માણસ સુદ્ધાં પોતાની ખર્ચે તથા નો ફરિયાદ સહેલાઈથી રાણા સૂચી પહોંચાડી શકતું હતું. ઉદ્યોગીઓ અને વ્યાપારીઓને વારંવાર દરખાસ્તમાંથી કિતેજન મળતું હતું. બહુરૂપીઓ અને શુભદ્રુતો છુપી રીતે નગરમાં ફરી પ્રજાજનોની આંતરિક સ્થિતિ તથા સુખદુઃખનું દર્શન કરી આવતા હતા અને એ હકીકત તેઓ રાણાને જણાવતા હતા. શાદી કિંવા વિવાહ પ્રસંગે સર્વ મનુષ્યોને તેમની ઈજ્જત પ્રમાણે દરખાસ્તમાંથી મદદ મળતી હતી. રાણા વીરસિંહના, રાજકુમારોના અને બહુરૂપીઓના કેદ પકડાયાના સમાચાર જાણવામાં આવતાં જ એમની સર્વની મુક્તિ કેવી રીતે કરવી તેની ચિંતા સૈનિકો અને પ્રજાજનો કરવા લાગ્યાં.

શ્યામગઢ સંજોગો હવે શું કરતું જોઈએ ? દુશ્મનોપર કેવી રીતે વિજય મેળવવો જોઈએ એ સધળા પ્રશ્નોનો નિર્ણય કરતાં પૂર્વે જ મહારાણા દેવીસિંહ અને દીવાન અશ્વત્થસિંહે તેજસિંહ, અધ્યેશનાથ અને

કપટશંકરને તરત જ શ્યામગઢ જવાની આજ્ઞા કરી, તથા તે સાથે કોઈ પણ રીતે શ્યામગઢના કિલ્લામાં પ્રવેશ કરી રાણા દિગ્વિજયસિંહને કેદ કરવાની સૂચના કરવામાં આવી. તે ઉપરાંત પોતાનામાંથી કોઈ સત્વર મદદે આવી પહોંચશે એવું તેમને આશ્વાસન આપવામાં આવ્યું.

આજ્ઞા મળતાં જ ત્રણે બહુરૂપીઓ તેજ મજબૂત ઘોડાઓપર સવાર થઈ શ્યામગઢ તરફ રવાના થયા, અને બીજા દિવસે સંધ્યાકાળે પોતાના સૈન્યમાં જઈ પહોંચ્યા. રાણા વીરસિંહના પચીસ હજાર સૈનિકો પહાડ નીચે કિલ્લાના દરવાજા પાસે હતા અને બીજા પચીસ હજાર સૈનિકો પહાડની ચોતરફ એટલા માટે ફરતા હતા કે, બહારથી રાણા દિગ્વિજયસિંહને કોઈ પણ પ્રકારની મદદ મળી શકે નહિ. પાંચસો સાતસો સૈનિકોને સાથે લઈ જલિમસિંહે કેટલીક વખત પહાડપર ચઢી કિલ્લાના દરવાજા સુધી પહોંચવાનો પ્રયત્ન કર્યો; પરંતુ કિલ્લાપરથી તોપો ફુટતી હોવાથી તે તેના આ પ્રયત્નોમાં સફળતા પ્રાપ્ત કરી શક્યો નહિ. જલિમમાં આવી રીતે રાણા વીરસિંહનું સૈન્ય શત્રુઓની રહામે પડ્યું હતું; તથા વારંવાર હુમલાઓ કરતું હતું; પરંતુ જલિમસિંહની આજ્ઞાથી પાંચપાંચ સાત સાત સિપાહીઓ જૂદાં જૂદાં ગુપ્ત સ્થળોએથી પહાડપર ચઢી ગયા હતા અને એમની એકંદર સંખ્યા વધી ગઈ હતી. એ લોકોમાં ગુપ્તહતો અને સુરંગો ખોદનારાઓ પણ હતા. આથી બે ત્રણ દિવસમાં જ બે ત્રણ હજાર સૈનિકો પહાડપર ચઢી ગયા હતા. પછીથી એ સમૂહના સિપાહીઓને એકત્રિત કરી કિલ્લાના દરવાજાપર હુમલો કરવાનો જલિમસિંહે વિચાર કર્યો. સુરંગો ખોદનારાઓ પહાડપર ચઢી જઈ કિલ્લાની પાસે જ સુરંગ ખોદી તેમાં દારુગોળો ભરી, કિલ્લો ઉડાવી દેવાના કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થઈ ગયા હતા.

જ્યારે તેજસિંહ, અધોરનાથ અને કપટશંકર સૈન્યમાં જઈ પહોંચ્યા.

ત્યારે ઉપરનો સધળો પ્રકાર તેમના જાણવામાં આવ્યો. પ્રવાસનો શ્રમ દૂર થયો એટલે એક પ્રહર રાત્રિ વીતી ગયા પછી કિલ્લામાં પ્રવેશ કરવાના ઉદ્દેશથી તેઓ છુપી રીતે પહાડપર ચઢવા લાગ્યા. તેજસિંહ એ પહાડના ગુપ્ત માર્ગોથી જાણીતો હોવાથી તેઓ સર્વ સહેલાઈથી સ્યામગઢના લોંચરામાં જવાના દારવાળા કબરસ્થાનમાં જઈ પહોંચ્યા. ત્યાં તેમણે ચમકતા ભાલાવાળી રાક્ષસી સ્ત્રી અને નારંગીને જોઈ. સર્વથી પ્રથમ તેજસિંહે જ એ રાક્ષસીના હાથમાં ચમકતો ભાલો જોયો. તેના બન્ને સાથીદારો પણ આ પ્રકારના દર્શનથી ભય પામી ઉભા રહ્યા. એ રાક્ષસી ત્યાંથી ચાલી જાય ત્યાર પછીથી કબરસ્થાનમાં પ્રવેશ કરવાનું તેજસિંહે વિચાર્યું હતું; પરંતુ તે પોતાના આ વિચારાનુસાર વર્તી શક્યો નહિ. ભાલાના ચમત્કારથી જ્યારે નારંગી તેની નજરે પડી ત્યારે તે ધૈર્ય ધારણ કરી શક્યો નહિ.

પાછળ અમે કેટલીક વખત એમ જણાવી ચુક્યા છીએ કે, તેજસિંહ નારંગીને ચ્હાતો હતો, તથા નારંગી પણ તેજસિંહને ચ્હાતી હતી. આવા સમયે નારંગીને એક નિષ્ઠુર રાક્ષસીની પાસે દીનતાથી ઉભી રહેલી જોઈ તેજસિંહ કંવી રીતે સ્થિર રહી શકે? તે ત્વરાથી નારંગી પાસે ગયો. એ બહુરૂપીઓની સાથે તેજસિંહને પોતાની પાસે ઉપસ્થિત થયેલો જોઈને નારંગીનો ભય દૂર થયો. તેનો જીવ સ્વસ્થ થયો. તેણે ત્વરાથી તેજસિંહનો હાથ પકડ્યો, અને સ્વાભાવિક રીતે તેના મુખમાંથી એવા ઉદ્ગાર નીકળી પડ્યા કે:—“ખરા અણીના વખતે આવી પહોંચ્યા છો!”

“તમે અહીં શા માટે ઉભાં રહ્યાં છો? તમારી સ્કામે આ કચી સ્ત્રી હાથમાં ભાલો લઈને ઉભી રહી છે?” વ્યાકુળતાથી તેજસિંહે પૂછ્યું.

“હું આ સ્ત્રીને ઝોળખતી નથી.” નારંગીએ ઉત્તર આપ્યો.

“ તમે મ્હારી હકીકત નારંગીને શા માટે પૂછો છો ? મ્હને જ પૂછોને ! આ સમયે તમને અત્રે ઉપસ્થિત થયેલા જોઈ હું અત્યંત પ્રસન્ન બની ગઈ છું. તમારી સાથે મ્હારી ક્યારે મુલાકાત થશે તેની ચિંતામાં જ હું હતી ! ” રાક્ષસીએ નિર્ભયતાથી કહ્યું.

“ તમે મ્હને કેવી રીતે ઓળખી શક્યાં છો ? આજ સૂધીમાં કોઈ પણ સમયે મ્હેં તમને જોયાં નથી ! ” તેજસિંહે આશ્ચર્ય દર્શાવ્યું.

આ શબ્દો સાંભળી એ રાક્ષસીએ અદૃહાસ્ય કર્યું, તથા તેણે પોતાના હાથમાંના ભાલાને હલાવ્યો. રાક્ષસીના અદૃહાસ્યથી કપરસ્થાન ગાજી ઉઠ્યું. ત્યાર પછી તેણે કહ્યું :—“ જોને હું ન ઓળખતી હોઉં એવું કોણ છે ? હશે, એ વાતની કાંઈ જરૂર નથી. હવે મ્હને કહો જોઈએ કે, તમે તમારા માલિકને છોડાવવાનો શો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છો ? દિગ્વિજયસિંહ એ ત્રણ દિવસમાં જ તમારા માલિક અને તેમના સાથી-દારોના પ્રાણનો સંહાર કરી નિશ્ચિંત થવાને ઇચ્છે છે.”

તેજસિંહ આ રાક્ષસીની સાથે વાતચિત કરવાને તૈયાર હતો; પરંતુ તે જાણતો નહોતો કે એ તેના પક્ષની છે કે શત્રુ પક્ષની છે ! પોતે પોતાનો બેદ આ રાક્ષસીથી છુપાવેો જોઈએ કે નહિ તેનો તે વિચાર કરતો હતો એવામાં એ સ્થળે કેટલાક માણસો આવતા હોય એવો તેને ભાસ થયો. રાક્ષસીએ પાછળ દૃષ્ટિ ફેરવી જોઈ તો તેણે એ માણસોને પોતાના તરફ આવતા જોયા. તેમને જોતાંની સાથે જ અત્યંત ક્રોધથી ગર્જના કરી, ભાલો હલાવી એ તરફ ધસી, અને ચારે જણને તેણે ધણી સ્ફુર્તિથી ધાયલ કર્યા. ભાલો હલાવતાં જ એમાંથી આશ્ચર્યજનક પ્રકાશ નીકળતો હતો. એ પ્રકાશથી દૃષ્ટિ ઝાંખી થઈ જતી હતી. જાણે કે દૃષ્ટિ સમક્ષ વિદ્યુત કેમ ન ચમકતી હોય ! એ બિચારા પોતાને મારનાર કોણ છે અને તે ક્યાં ઉભું રહ્યું છે તે પણ સમજી



શક્યા નહિ. રાક્ષસીના હાથમાંનો ભાલો વિષમય હોય એમ લાગતું હતું; કેમ કે જખ્મી થઇને એ ચારે જણા જમીનપર પડ્યા એટલે ત્યાંથી ઉઠી શક્યા જ નહિ.

આવે તમાશો જોઈ તેજસિંહ ડરી ગયો તથા વિચારવા લાગ્યો કે, એ રાક્ષસીના હાથમાં એવો વિચિત્ર ભાલો છે કે જેનાથી તે સેંકડો મનુષ્યોના જીવનનો નાશ કરી શકે તેમ છે.

પેલા ચારે માણસોને જખ્મી કર્યા પછી એ રાક્ષસી પાછી તેજસિંહ પાસે આવી અને એણે પોતાના ભાલાની બન્ને બાજુઓ એવી રીતે ધરી કે જેથી એ બન્ને બાજુની ધારનો તેજસિંહ, અધોરનાથ, કપટશંકર અને નારંગીને સ્પર્શ થયો. ભાલાનો સ્પર્શ થતાં જ તેમનું ચારે જણાનું શરીર રોમાંચિત થયું, તથા ક્ષણ માત્રમાં જ તેઓ સર્વ બેભાન બની જઈ ધરાશાયી થયાં. જ્યારે એમની ચારે જણાંની આંખો ઉઘડી તો તેમણે પોતાને કિલ્લામાં રાજમહાલની પાછળ આવેલી દિવાલની આડમાં પડેલા જોયાં. આ સમયે પ્રભાતકાળના પ્રકાશનો ધીમે ધીમે વસુંધરાપર વિસ્તાર થતો હતો.



## પ્રકરણ ૧૧ મું.

### ધન્દજીતસિંહનો મૃતદેહ !

ધણા દિવસથી આપણે અંસરીયાલા તરફ દષ્ટિ ફેરવી નથી. હવે એની ખબર લેવાની જરૂર છે. વાંચકબંધુઓ જાણતા જ હશે કે, અંસરીયાલાને સાથે લઈ નારંગી જ્યારે તેના કાકા શેરસિંહને મળવા પેલા જરાજીવ પ્રાચીન ખડેરમાં ગઈ હતી ત્યારે ત્યાંથી વિદાય થતી વખતે શેરસિંહે નારંગીને કહ્યું હતું કે, “નારંગીને હું મહારી સાથે લઈ જઈ મહારા એક દોરતને ત્યાં મૂકી આવું છું. જ્યારે સઘળી ઉપાધઓનો અંત આવી જશે ત્યારે એની અમિલાષા પણ પરિપૂર્ણ થશે.” હવે અમે એ સ્થળેથી જ અંસરીયાલાની હકીકત લખવા માંડીએ છીએ.

ગયાજીથી થોડે દૂર વાલગંજ નામનું એક મશહૂર ગામ રહ્યું નદીના કિનારાપર આવેલું હતું. એ ગામના પ્રખ્યાત જમીનદાર સાથે શેરસિંહની દોરતી હતી. શેરસિંહ અંસરીયાલાને ત્યાં જ મૂકી આવ્યો હતો. એ જમીનદાર ઘણો પ્રમાણિક, નીતિધર્મપરાયણ અને દયાળુ હતો. તેણે અંસરીયાલાને પોતાની પુત્રાતુલ્ય સમજી પોતાના આશ્રયમાં રાખી.

એ જમીનદારનો એક ખૂબસુરત નવયુવાન પુત્ર હતો. તે અંસરીયાલાનું અઢાલિકા રૂપસૌન્દર્ય જોઈ મોહથી ઉન્મત્ત બની ગયો. એના બાવ અને કટાક્ષ જોઈને અંસરીયાલા તેની ધાનત સમજી ગઈ. એણે પોતાનો પ્રેમ રાજકુમાર આનંદસિંહને અર્પણ કરી દાધેક્ષો હોવાથી જમીનદારના પુત્રનું આવું અનુચિત વર્તન જોઈ તે ઘણી દુઃખિતા થઈ. આવી સ્થિતિમાં કોઈને પોતાના અંતરની હકીકત કહેવી એ તેને

યોગ્ય લાગ્યું નહિ. તેણે જેમ અને તેમ જલ્દીથી એ જમીનદારના મકાનનો ત્યાગ કરવાનો પોતાના મન સાથે દૃઢ સંકલ્પ કર્યો; અંતે લાચારીથી તેણે તેમજ કર્યું.

એક દિવસે સુયોગ મળતાં મધ્યરાત્રે બંસરીબાલા એ જમીનદારના મકાનમાંથી બહાર નીકળી પડી, અને સીધી સ્થામગઢ તરફ રવાના થઈ. આ સમયે તેણે વીરસિંહના સૈન્યમાં જ જવાનો વિચાર કર્યો; પરંતુ તે સાથે તેને એમ પણ લાગ્યું કે, આમ કરવાથી વીરસિંહનાં સઘળાં માણસો મ્હને નિર્લજ્જ સમજશે અને આનન્દસિંહની નજરમાં પણ મ્હારું માન રહેશે નહિ.”

અંતે બંસરીબાલાએ કોઈ પણ રીતે પ્રથમ નારંગીની મુલાકાત કરવાનો નિશ્ચય કર્યો; પરંતુ નારંગી સાથે પોતાની મુલાકાત ક્યાં થશે તેની કશી કલ્પના એ કરી શકી નહિ. છેવટે તેને એવો વિચાર ઉપજ્યો કે, “ જ્યારે હું નારંગીની સાથે શેરસિંહને મળવા પેલા જીર્ણ બંડેરમાં ગઈ હતી ત્યારે શેરસિંહે તેને કહ્યું હતું કે, ‘ જ્યારે મ્હને મળવાની જરૂર જણાય ત્યારે એ જીર્ણ મકાનમાં જ આવવું.’ આમ હોવાથી પ્રથમ મ્હારે એ જીર્ણ બંડેરમાં જ જવું જોઈએ ત્યાં નારંગી અમર તો શેરસિંહ સાથે અવશ્ય મ્હારી મુલાકાત થશે, તથા શત્રુઓના પંજરામાંથી હું ત્યાં નિશ્ચિત રહી શકીશ. જ્યાં સુધી નારંગી સાથે મુલાકાત થાય નહિ ત્યાં સુધી એ જીર્ણ મકાનમાં રહેવામાં કાંઈ નુકસાન નથી. ત્યાં ખાવાનાં જંગલી ફળો અને પીવાના પાણીની પણ કશી ખોટ નથી.”

આમ વિચારી બંસરીબાલા એ જીર્ણ મકાન તરફ રવાના થઈ, તથા છુપાતી છુપાતી ત્રીજે દિવસે એક પ્રહર રાત્રિ વીતી ગયા પછી તે ઇચ્છિત સ્થળે જઈ પહોંચી. રસ્તામાં જંગલી ફળો અને ઝરાના

સ્વચ્છ જગ સિવાય ખીજું કાંઈ તેને મળ્યું નહિ, તથા ખીજ કોઈ વસ્તુની તેને ધન્ય પણ નહોતી.

એ જીર્ણ ખડેર કેવું હતું તથા એ ખડેરના ભોંયરામાં કેવી રીતે જઈ શકાતું હતું તેનું વર્ણન અમે પાછળ કરી ચુક્યા છીએ. નારંગી અને શેરસિંહને મળવાની આશામાં બંસરીમાલાએ ખડેરના ભોંયરામાં રહેવા માંડ્યું, તથા તરણ તપસ્વિનીની માફક તે આનન્દસિંહની માળા જપવામાં પોતાના દિવસો વીતાડવા લાગી. ઘણી જરૂરી વસ્તુઓ ઉપરાંત બહુરૂપીના સરસામાનથી ભરેલી એક વાંસની પેટી શેરસિંહે એ ભોંયરામાં રાખી મૂકી હતી. એ સમયે બંસરીના હાથમાં આવ્યું. જો કે બંસરી થોડી ઘણી બહુરૂપીની વિદ્યા જાણતી હતી; પરંતુ આ સમયે તેને એ વિદ્યા અજમાવવાનાં સાધનોની જરૂર નહોતી. તેણે શેરસિંહના સરસામાનમાંથી માત્ર એકલા તેલનો ઉપયોગ કર્યો; કેમ કે એ ભોંયરામાં દીપક સળગાવવાનું ખીજું એકે સાધન નહોતું.

આવી રીતે એ ભોંયરામાં આશામાં ને આશામાં થોડા દિવસ સૂઈ બંસરી રહી; પરંતુ શેરસિંહ કે નારંગી સાથે તેની મુલાકાત થઈ નહિ. એક દિવસે વેળ બદલીને બંસરી ભોંયરાની બહાર નીકળી તથા ખડેરની બહાર જઈ ક્યાં જવું અને શું કરવું એનો તે વિચાર કરવા લાગી. એવામાં કેટલાક માણસોને મૃદુસ્વરે વાતચિત કરતા તે સાંભળી શકી. એ માણસો ખડેર તરફ આવતા હોય એવો તેને ભાસ થયો. વિના વિલંબે ચાર માણસોને એ તરફ આવતા તે જોઈ શકી. આ સમયે આક્રમરક્ષણ કરવાના હેતુથી બંસરી એ ખડેરમાં જતી રહી. પેલા ચાર માણસો ત્યાંથી આગળ ચાલ્યા જશે એટલે પોતે બહાર નીકળશે એમ તેણે વિચાર્યું હતું; પરંતુ તેનો આ વિચાર પાર

પડ્યો નહિ; કેમ કે એ ચારે માણસો એક મૃતદેહને ઉપાડી એ ખંડે-  
રમાં જ દાખલ થયા.

આ ખંડેરમાં કેટલીક ઓરડીઓ આવેલી હતી. જો કે એ  
ઓરડીઓની આધુનિક સ્થિતિ ઘણી ખરાબ હતી, તેનાં બારણાં યથા  
સ્થિત નહોતાં, આજીબાજીમાં ઈંટ માટી અને ચુનાના ઢગલા થઇ  
ગયેલા હતા તો પણ પ્રચંડ વૃષ્ટિ, વંટોળીઆ વગેરેથી ઘણાં માણસો  
અત્રે આશ્રય સ્વીકારી સુરક્ષિત રહી શકતાં હતાં. આ ખંડેરની આસ-  
પાસ આવેલી દિવાલ જો કે કેટલેક ઠેકાણેથી પડી ગઇ હતી; છતાં  
હજી પણ તે પોતાની મજબૂતાઈનો સ્પષ્ટ આભાસ આપતી હતી.  
પેલા માણસો ખંડેરમાં પ્રવેશ કરે છે એવો ભાસ થતાં બંસરી એક  
ઓરડીમાં છુપાઈ ગઇ તથા પેલા માણસો ખંડેરમાં આવીને થું થું  
કરે છે તે છુપી રીતે ઘણી સાવધાનતાથી જોવા લાગી.

એ માણસો ખંડેરમાં આવી એવી રીતે ધરવા લાગ્યા કે, જાણે  
ખંડેરની પ્રત્યેક ઓરડી, ચાક વગેરે સ્થાનોથી તેઓ સર્વાંશે પરિ-  
ચિત હોય! પાંથર અને ચુનાના ઢગલા ઓળંગીને તેઓ એક ઓર-  
ડીમાં ગયા. ખંડેરમાંની સઘળી ઓરડીઓથી એ ઓરડી નહાની હતી.  
એ માણસો એ કલાક સૂંચી એ ઓરડીમાંથી બહાર નીકળ્યા નહિ;  
પછીથી તેઓ બ્યારે બહાર નીકળ્યા ત્યારે તેમની પાસે પેલો મૃતદેહ  
નહોતો. મૃતદેહને એ ઓરડીમાં કોઈ સ્થળે મૂકી આવી કિંવા દાટી  
આવી, ખંડેરની બહાર નીકળી તેઓ ઈચ્છિત સ્થળે ચાલ્યા ગયા.

એ માણસોના વિદાય થઇ ગયા પછી બંસરી જે ઓરડીમાં  
છુપાઈ ગઇ હતી તેમાંથી તે બહાર નીકળી, અને ચોતરફ જોવા  
લાગી. શેરસિંહ, નારંગી, પોતે તથા શેરસિંહને પેલો જે લંબાકૃતિ  
માણસ ભોંયરામાં મળવા આવ્યો હતો તેના સિવાય બીજા કોઈ આ

ખંડેરનો એક જાણતું નથી એની આજ સૂધી ખંસરીની માન્યતા હતી; પરંતુ આજે બનેલો બનાવ જોવામાં આવ્યાથી પોતાની એ માન્યતા સર્વથા અમૂલક હતી એમજ તેને લાગ્યું. આજે તેના અંતરમાં અનેક-વિધ તર્કવિતર્ક ઉત્પન્ન થવા લાગ્યા. થોડા સમય પછી તે એ ઝોરડી તરફ જવા લાગી કે જેમાં પેલા માણસો મૃતદેહ ઉપાડી ગયા હતા; પરંતુ એ ઝોરડીમાં એટલા બધા અંધકારનો વિસ્તાર થયેલો હતો કે, અંદર જવાનું સાહસ ખંસરી કરી શકી નહિ. અંતે તે એ ખંડેરના ઝોંચરામાં જઈ શેરસિંહની પેઠીમાંથી એક મીઠાપત્તી ખઠાર કાઢી, તેને સળગાવી પુનઃ એ ઝોરડી પાસે ઉપસ્થિત થઈ. પ્રથમ તો તેણે મીઠા-પત્તીની આડો હાથ રાખી ચોતરફ જોયું. આ સમયે ઝોરડી પાસે જ એક માણસ ઉભો રહેલો નજરે પડતાં જ તે ચમકી ઊઠી અને બચતી બાવનાથી એચાર પગલાં પાછી હટી ગઈ; છતાં તેની હોશિયાર આંખોએ તરતજ જાણી લીધું કે, એ માણસ મુઠ્ઠાના જેવો જ હોય તે પાપાણુનિર્મિત હોવો નેમ્મએ એ માણસ દિવાલ પાસે જ ઉભો રહેલો હતો. પહેલાં કદાપિ ખંસરી આ ઝોરડીમાં આવેલી નહિ હોવાથી તે તેનું લક્ષ્યપૂર્વક દર્શન કરવા લાગી; પરંતુ તેના મનમાં એવો ખટકો રહ્યો કે, મૃતદેહ મૂકી ગયેલા માણસો પોતાના દુર્દેવે પુનઃ અત્રે આવી પહોંચશે તો પોતાની કેવી દુર્ગતિ થશે ? !

એ ઝોરડીમાં જ પેલો મૃતદેહ જોવામાં આવશે એવી ખંસરીની ધારણા હતી; પરંતુ ત્યાં એ મૃતદેહ તેના જોવામાં નહિ આવ્યાથી તેના અંતરમાં એવી કલ્પના ઉપજી કે, સ્થૂંબેની દિવાલ પાસે જે મૃતદેહ ઉભો રાખવામાં આવ્યો હતો એ મૃતદેહને જ એ લોકો ઉપાડી લાવ્યા હશે; આથી એ દેહ પાસે જઈ ખંસરી તેને ધ્યાનપૂર્વક જોવા લાગી; પરંતુ એ દેહને દિવાલ સાથે એથી મજબૂતાઈથી જડી દીધેલા

હતો કે, તેના બે કડકા કરી નાખ્યા સિવાય એ દેહ ત્યાંથી ખસી શકે તેમ નહોતો. આથી ખંસરીની ચિંતા વધી ગઈ. હવે તેની એવી ખાત્રી થઈ કે પેલા ચાર માણસો ખીખ કોઈ મૃતદેહને જ ઉપાડી લાગ્યા હશે; પરંતુ એ મૃતદેહ ક્યાં ગૂમ થઈ ગયો? શું જમીન તેને ગળી ગઈ?

પેત્રી દિવાલ સાથે જડી લીંચેલી મૂર્તિ પાસે ઉભી રહી ખંસરી અનેક પ્રકારના વિચારો કરવા લાગી. અંતે તે ત્યાંથી ભોંયરામાં પાછો ચાલી ગઈ. ત્યાં એક દીપક સળગતો હોવાથી હાથમાંની મીણુખત્તી યુઝાવી નાખી ચિંતાતુર ચિત્તે તે ત્યાં બેઠી. બેઠે બેઠે કંટાળો ઉપજવાથી બિછાનામાં સૂઈ રહી તે ચિંતા કરવા લાગી:—“એ લોકો કોઈના મૃતદેહને ઉપાડી લાગ્યા હતા એમાં ગિરકુલ શક નથી; છતાં એ મૃતદેહ ક્યાં અદૃશ્ય થઈ ગયો? હશે, મ્હારે એ મૃતદેહ સાથે કાંઈ લાગતું વળગતું નથી. મ્હારાથી હવે આ સ્થળે રહી શકાય તેમ નથી. અહીં અજાણ્યા માણસોની આવજન ચાલુ થયેલી હોવાથી હવે અત્રે વિશેષ સમય સૂંધી રહેવામાં સંકટ આવી પડવાનો સંભવ છે. એ લોકો જે મ્હને કદાચ જોઈ જશે તો તેમના પંડામાંથી હું કોઈ પણ રીતે આત્મ-રક્ષણ કરી શકીશ નહિ. હવે મ્હારે સાધાન થવું જોઈએ. હજી મ્હારે ઘણું કાર્ય કરવાનું છે. અત્રે મ્હેં નારંગી તથા શેરસિંહની ઘણી રાહ જોઈ; પરંતુ તેમનામાંથી કોઈની સાથે મ્હારી મુલાકાત થઈ નહિ. હવે તેમની મુલાકાત થાય એવી આશા પણ નથી. મ્હારે ખીખ બે ત્રણ દિવસ સૂંધી અત્રે રહી એ લોકો અત્રે આવે છે કે નહિ એ જોવું જોઈએ.”

ખંસરીઆજ્ઞા સ્વમત્ર આવા વિચારો કર્યા કરતી હતી એવામાં એક અવાજ તેના સાંભળવામાં આવ્યો. તેણે કોઈ સીકંઈથી ઉચ્ચા-

રાતું એવું દયાજનક વાક્ય સાંભળ્યું કે, ‘ શું દુઃખ ભોગવવાને માટે જ મહાને જન્મ થયો હતો કે ? ’ આ કંદસ્વર એવો દયાજનક હતો કે બંસરીના અંતરમાં ઘણી દયા ઉપજી. તેનું હૃદય કંપી ઉઠ્યું. પોતાની આટલી ન્હાની ઉમ્મરમાં તેણે ઘણું દુઃખ ભોગવેલું હોવાથી સ્વાભાવિક રીતે જ તેની ચિત્તવૃત્તિ અત્યંત દ્યાર્દ્ર થઈ ગઈ હતી. આ અવાજ સાંભળવામાં આવતાં તેનાં નેત્રોમાં અશ્રુજળ ભરાઈ આવ્યું. વળી પ્રીતી એ કંદસ્વરદ્વારા જ તેણે સાંભળ્યું કે, ‘ અરેરે ! મૃત્યુનું દષ્ટપણુ આ કરતાં ઓછું હશે ! ’ હવે બંસરીથી ધીરજ ધારણ કરી શકાઈ નહિ. તે બોલી ઉઠીઃ-“ આ કંદસ્વર મહારાથી અજાણ્યો નથી. આ વાક્ય ઉચ્ચારનારને હું ઓળખું છું. ”

બંસરી શય્યામાંથી ઉઠી ઉભી થઈ તથા એ કંદસ્વર કથી ખાતૂં-એથી સાંભળવામાં આવે છે તેની તપાસ કરવા લાગી. બંધ ઓરડીમાં કાઢતો અવાજ સાંભળવામાં આવે તેમ નહોતો. ખડકી, દિવાલ વગેરે ક્ષાઈ સ્થળે કાણું પડ્યા સિવાય બંસરી એ અવાજ સાંભળી શકે તેમ નહોતી. તે એ ભોંયરામાંની ઓરડીમાં ફરી તપાસ કરવા લાગી. એવામાં દિવાલની ઉપરના ભાગમાં આવેલા એક કાણા ઉપર તેની નજર પડી. એ કાણું એક લાથ અંદર જઈ શકે એટલું મોટું હતું. ત્યાંથી જ અવાજ આવતો હશે એમ બંસરીને લાગ્યું. તે એ કાણા તરફ અધીર દષ્ટિથી જોઈ રહી. પુનઃ એવું વાક્ય તેના સાંભળવામાં આવ્યું કેઃ- “ અરેરે ! હું જાણતી નથી કે મહેં કેાનું શું બગાડ્યું છે ? ! ”

હવે બંસરીની ખત્રી થઈ ગઈ કે અવાજ ઉપરના કાણામાંથી જ આવતો હતો. આવી ખત્રી થતાં તે બેચેન બની ગઈ. પોતાના મન સાથે તેણે કહ્યુંઃ-“ આ એમનો જ અવાજ છે. ” આમ કહી ઉચ્ચ સ્વરે તેણે કહ્યુંઃ-“ અરેરે ! મહારાં પ્રાણાધિકા સખી માયાસુંદરી ! હું તમને કેવી



રીતે જોઈ શકું અને સહાયતા કરી શકું? આ ઓરડીની પાસે જ બીજી એક ઓરડી આવેલી હોઈ તેમાં તમે કેદી થઈ પડેલાં હો એમ મહેને લાગે છે; પરંતુ એ ઓરડી પાસે કંઈ રસ્તેથી આવી શકાય છે તેની મહેને ખબર નથી. હું કેવી રીતે તમારી પાસે આવીને તમને સંકટમુક્ત કરું? આ ઓરડીની દિવાલ પણ, કમનસીબે એવી મજબૂત છે કે હું ગમે એટલો પ્રયત્ન કરીને તેમાં એક છિદ્ર સુધ્ધાં પાડી શકું નેમ નથી. અરેરે! શું કરવું એ મહેને સ્મરતું નથી. હું બોલાવીને જોઉં તો ખરી કે, મહારો અવાજ તેઓ સાંભળી શકે છે કે નહિ? ”

બંસરીએ પેલા કાણુ તરફ મ્હોં કરીને કહ્યું:—“ શું આ સંતા-પજનક વાક્યો મહારાં જીવનાધિકા સખી માયાસુંદરી ઉચ્ચારે છે કે?”

“ હા, બહેન! તું બંસરી છે કે? બહેન! તું પણ મહારી માફક આ ભયાનક ભોંયરામાં બંદિની થઈ પડેલી છે કે? ” ઉત્તર મળ્યો અને તે સાથે પ્રશ્ન થયો.

“ ના, બહેન! હું બંદિની નથી; પરંતુ.....”

બંસરીનું વાક્ય પૂર્ણ થાય તે પહેલાં જ સીડીપર જોશથી થતો ધબકારો સાંભળી બંસરીએ ભયભીત બની જઈ એ તરફ જોયું તો તેને એ સ્થળે કોઈ આવતું હોય એમ માલૂમ પડ્યું. પ્રથમ તો તેને એમજ લાગ્યું કે, શેરસિંહ કિંવા નારંગી એ સ્થળે આવતી હશે; પરંતુ વિશેષ માણસોના પગનો અચાજ જ્યારે તેણે સાંભળ્યો ત્યારે તે ઘણી ગભરાઈ ગઈ. શત્રુઓ જ આવતા હોય એમ તેને લાગ્યું. આ સમયે ચિંતામગ્ન થઈ બેસી નહિ રહેતાં તે સ્વસંરક્ષણનો પ્રયત્ન કરવા લાગી.

ઉપરથી નીચે ભોંયરામાં ઉતરવાનાં જે પગથીઆં હતાં તેની નીચે એક ન્હાની ઓરડી હોઈ, એ ઓરડીમાં શેરસિંહનો સરસામાન રહેતો હતો. આ સાથે પણ એ સવજો સરસામાન એ ઓરડીમાં જ હતો.

એ ઓરડીમાં જવાનું એક ન્હાનું દાર હતું. તેને એક લોઠાનું કડું જડેલું હતું. દાર બંધ કરવા માટે બહારની બાજુએ સાંકળ કે બીજું કોઈ સાધન નહોતું; ઉલટું અંદરના ભાગમાં એક સાંકળ હોવાથી એ દાર અંદરથી બંધ કરી શકાય તેમ હતું. બંસરીએ એ ઓરડીમાં જ છુપાઈ જવું બ્યાજખી વિચાર્યું. તરત જ ભોંયરામાં સગગતો દીપક બુઝાવી નાખી તે પોતાનું બિછાનું ઉપાડી એ ઓરડીમાં ગઈ અને ઓરડી બંધ કરી દઈ દારના એક ન્હાના છિદ્રમાંથી તે જોવા લાગી કે, ભોંયરામાં કોણ આવે છે ? એવામાં મશાલનો પ્રકાશ તેના જોવામાં આવ્યો. થોડા સમયમાં જ પાંચ હથિયારબંધ સિપાહીઓને તેણે એ ભોંયરામાં આવેલા જોયા. તેઓમાંના એકના હાથમાં સગગતી મશાલ હતી ત્યારે બીજા ચાર જણાએ એક લાંબી પેટી ઉપાડેલી હતી. સીડી ઉતરી, ભોંયરાના મ્હોં પાસે પેટી મૂકીને તેઓ પાંચજણા ત્યાં વિશ્રાન્ત લેવા બેઠા. પછીથી જેણે મશાલ પકડી રાખી હતી તે સિપાહીએ કહ્યું :—“ જહન-મમાં જઓ આવી નોકરી ! દોડી દોડીને મ્હારો તો દમ પણ નીકળી જવા આવ્યો છે ! ”

“ આપણા નસીબના ભોગ જ લાગ્યા છે; બીજું શું ? ” બીજો બોલ્યો.

“ હવે ગમે તેમ થાઓ; પરંતુ નિર્દોષ મનુષ્યના જીવનનો નાશ હું નહિ જ કરી શકું. ” ત્રીજાએ પોતાના દ્યાર્દ્ર સ્વભાવનું દર્શન કરાવ્યું.

“ પરંતુ આપણને જે આજ્ઞા કરવામાં આવી છે તેને પાલ્યા સિવાય આપણો કાંઈ છુટકો છે ? ” ચોથાએ લાગ્યારી દર્શાવી.

“ પરંતુ પરમ દિવસે જે નવી આજ્ઞા થયેલી છે તે તમે જાણો છો કે ? ” પાંચમાએ પૂછ્યું.

“ વળી નવી આરા શી થઈ છે ? હું કૃષ્ણલાલનો પત્તો મેળવવાને ગયેલો હોવાથી એ સંબંધી હું કાંઈ જાણતો નથી. ” ત્રીજાએ કહ્યું.

“ પરમ દિવસે એવી આરા થયેલી છે કે, જે કોઈ બંસરીખાલાને પકડી લાવશે અગર તો તેનો પત્તો મેળવી લાવશે એને ઇચ્છિત વસ્તુનું ઈનામ આપવામાં આવશે. ” પાંચમાએ ઉત્તર આપ્યો.

“ બંસરીખાલા આપણા હાથમાં આવે એવું આપણું ભાગ્ય ક્યાંથી હોય ? ! ” ત્રીજા માણસે કહ્યું.

“ ચુપ રહે. જે કોઈનો અવાજ સાંભળવામાં આવે છે ! ” બીજાએ ચમકી ઉઠીને કહ્યું.

માયાસુંદરી સાથે વાતચિત કરતાં આ સિપાહીઓનો ભોંયરામાં થતો ખડખડાટ સાંભળી, સાવધાન બની જઈ બંસરીખાલા પેલી ઝોરડીમાં છુપાઈ ગઈ હતી; પરંતુ માયાસુંદરી મ્હોટી વિમાસણમાં પડી ગઈ કે, બંસરીએ તેની સાથેની વાતચિત બંધ કેમ કરી દીધી ! થોડા સમય સૂંચી, બંસરી બોલશે એવી આશામાંને આશામાં તે ચુપ રહી; પરંતુ બંસરીના મુખમાંથી બીજા એક પણ શબ્દ સાંભળવામાં નહિ આવ્યાથી તે ઉચ્ચ સ્વરે બોલી ઉઠી.

“ બહેન ! તું ચુપ કેમ થઈ ગઈ ? ”

આ વાક્ય પેલા પાંચે સિપાહીઓના સાંભળવામાં આવ્યું તેથી તેઓ ચમકી ઉઠ્યા. એમણે વાતચિત બંધ કરી જે ઝોરડીમાંથી માયાસુંદરીની અવાજ સાંભળવામાં આવતો હતો તે તરફ ધ્યાન આપ્યું. પુનઃ એવો અવાજ આવ્યો કે:- “ બહેન બંસરિ ! કહે તો ખરી કે તું ચુપ કેમ થઈ ગઈ ? શું આવા સંકટ પ્રસંગે તું પાપાણુ જેવું કઠોર હૃદય કરી મ્હારી પાસેથી ચાલી ગઈ કે ? શું મ્હારી સાથે વાત કરતાં પણ હવે તું શર્માય છે કે ? ”

આ વચનો સાંભળવામાં આવતાં એ પાંચે સિપાહીઓ ધણા આશ્ચર્યચકિત તથા આનંદિત બની ગયા. તેઓમાંના એકે કહ્યું:-  
“આ તો માયાસુંદરીનો અવાજ છે ! પરંતુ એ અંસરીખાલાને કેમ બોલાવે છે ? શું અંસરી સાથે એનો મેળાપ થયો હશે કે ?”

“અરે, તમે પણ દીવાનાના જેવી વાતો કરો છો ! જો અંસરી-ખાલા સાથે માયાસુંદરીની મુલાકાત થઇ હોય તો તે તેને આવી રીતે શમાટે બોલાવે ? !” બીજા સિપાહીએ કહ્યું.

“પરંતુ અંસરીખાલા અહીં આવી પહોંચેલી તો હોવી જ જોઈએ.” ત્રીજા સિપાહીએ ગંભીરતાથી કહ્યું.

“ત્યારે તે અહીંથી ક્યાં જતી રહી ?” બીજો બોલી ઉઠ્યો.

“આપણા અહીં આવતાં પહેલાં જ તે પલાયન કરી ગઈ હશે.” ચોથાએ કલ્પનાનો ઘોડો દોડાવ્યો.

“વાહરે વાહ ! તમે સર્વ એટલું પણ સમજી શકતા નથી કે, માયાસુંદરીએ એમ કહ્યું છે કે ‘કેમ બહેન ચુપ થઇ ગઈ ?’ આ પરથી આપણા અહીં આવતા સૂધી એ તેની સાથે અવશ્ય વાતચિત કરતી હોવી જોઈએ.” બીજાએ કહ્યું.

“તમારું કહેવું ખરું છે; પરંતુ અહીં તો અંસરીખાલા દેખાતી જ નથી !” પાંચમાએ કહ્યું.

આ સમયે બીજા સિપાહીએ ચોતરફ જોઈ પેલી ઓરડી તરફ ઇશારો કરીને કહ્યું:-“કદાચ આમાં જ હશે.”

અંતે પાંચે સિપાહીઓએ એવો અભિપ્રાય દર્શાવ્યો કે, અંસરીખાલાએ ઓરડીમાં જ છુપાઇ રહેલી હોવી જોઈએ. અંતે તેમણે સર્વેએ એ ઓરડી પાસે જઈને તેનાં દાર ખખરાવ્યાં તો અંદરથી

દાર બંધ કરી દીધેલાં તેમને જણાવ્યાં; એથી બંસરીખાલા એ ઓરડીમાં જ હોવી જોઈએ એવી તેમની ખાત્રી થઈ ગઈ.

ઓરડીમાં છુપાઈ રહીને ખિચારી બંસરીખાલા આ સઘળી વાત-ચિત સાંભળી રહી હતી. દારના છિદ્રમાંથી તેણે આ સિપાહીઓને પણ જોઈ લીધા હતા ઉપરની વાતચિત સાંભળવામાં આવી ત્યારથી તેનું હૃદય જ્વેશથી ધબકતું હતું. તેના મનમાંથી પોતાના જીવનની આશા નિર્મૂળ થઈ ગઈ હતી. એ નિષ્કુર સિપાહીઓ પોતાને હવે કેદ કરશે એવો તેનો નિશ્ચય થઈ ગયો હતો.

પાંચે સિપાહીઓ એ દારને કોઈ પણ પ્રકારે ઉઘાડી બંસરીખાલાને કેદ પકડવાની ચિંતામાં પડ્યા હતા. એક સિપાહીએ કહ્યું:— “દાર તોડી નાખો.” બીજા સિપાહીએ હસીને કહ્યું:— “મહેને એમ લાગે છે કે તમે જ આ દાર તોડી શકશો !”

એ પાંચે સિપાહીઓએ ઘણો શ્રમ કર્યો; તેમણે બંસરીખાલાને ખોલાવી દિવાલો આખો, ભય દર્શાવ્યો, તેના જીવનું રક્ષણ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી પરંતુ તેમનું કાંઈ વખતું નહિ. બંસરીખાલાએ પોતાના મુખમાંથી એક શબ્દ સુદ્ધાં ઉચ્ચાર્યો નહિ. અંતે એ સિપાહીઓમાં જે સર્વથી ચાલાક અને હોશિયાર હતો તેણે કહ્યું:— “પહેલાં આ દારને જો આપણે બંધ જોયું હોત તો એમ સમજત કે તેને ખહારથી જ કોઈએ બંધ કરેલું છે; પરંતુ થોડા દિવસ ઉપર આ ઓરડીને મહેનુશી જોઈ હતી. એમાં કોઈનો સરસામાન પડી રહેલો હતો. આ ઓરડીમાં જ બંસરીખાલા છુપાઈ ગયેલી છે એમાં તો મિલકુલ સંદેહ નથી. હવે જો સંન્યાસી મહાત્મા આવે તો આ ઓરડીનું દાર ઉઘડે. આપણામાંથી જ કોઈ એક જણે જઈને આ સમાચાર સાંધી મહાત્મા અને મહાત્માશ્રીને જણાવવાની જરૂર છે. બાકીના ચાર જણ અહીં

પહેરો ભરીશું, જેથી બંસરીબાલા પલાયન કરી જશે નહિ. અંતે ક્યાં સૂધી તે આ ઝોરડીમાં ભરાઈ રહેશે. ક્ષુધા તૃષ્ણાની દારુણ વ્યથાનો જ્યારે તેને અનુભવ થશે ત્યારે તે અવસ્ય દ્વાર ઉઘાડશે.”

સર્વેને આ વિચાર પસંદ પડ્યો. એક સિપાહી આ સમાચાર પોતાના માલિકને જણાવવા ચાલ્યો ગયો. એક સિપાહી ભોંયરામાં એ ઝોરડી પાસે જ પહેરો ભરવા બેસી રહ્યો અને બીજા ત્રણ જણા ખંડેરની ખ્હાર જઈ આમ તેમ કરવા લાગ્યા.

બિચારી બંસરીબાલા આકસ્મિક સંકટમાં સપડાઈ ગઈ. હવે શું થાય છે એ આપણે જોઈએ છીએ. ક્ષુધા તૃષ્ણાની વ્યથાથી કદાચ પ્રાણ નીકળી જાય તો પણ ઝોરડીમાંથી ખ્હાર નહિ નીકળવાનો બંસરીએ પોતાના મન સાથે નિશ્ચય કર્યો હતો.

અંતે ત્રણ દિવસ સૂધી બંસરી એ ઝોરડીમાં ભરાઈ રહી. અરેરે! આ ત્રણ દિવસમાં ક્ષુધા અને તૃષ્ણાથી તેની કેવી સ્થિતિ થઈ ગઈ હશે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર વાંચકબંધુઓ પોતાના અંતરમાં જ સમજી શકશે.

અમે ઉપર લખી ચુક્યા છીએ કે એ પાંચે સિપાહીઓમાંથી એક જણ આ સમાચાર પોતાના માલિકને જણાવવા માટે ચાલ્યો ગયો હતો. બીજા ચાર સિપાહીઓ કમાન્ડરે પહેરો ભરવા માટે રહ્યા હતા; કે જેથી બંસરી એ સ્થળેથી છટકી જાય નહિ.

ત્રાજે દિવસે એમાંથી ત્રણ સિપાહીઓ એક બીજાની સાથે વાતચિત કરતા ખંડેરની ખ્હાર નીકળ્યા તથા ખંડેરના દ્વાર પાસે ઉભા રહી વાતચિત કરવા લાગ્યા.

“આપણા ભાગ્યોદય થઈ ગયો છે એમાં કશો સંદેહ નથી.” એક જણે કહ્યું.

“ભાગ્યોદય થઈ ગયો છે એમ તો હું કહી શકતો નથી; પરંતુ આપણને સારી રકમ મળશે એ ચોક્કસ છે.” બીજાએ કહ્યું.

“શું આપણને ઇચ્છિત કિંવા પ્રાર્થનીય ઇનામ નહિ મળી શકે કે ?” પહેલાએ શંકાશીલ બની જઈ પ્રશ્ન કર્યો.

“ના.”

“કારણ ?”

“જે આપણે બંસરીબાલાને પકડીને લઈ ગયા હોત તો ઇચ્છિત ઇનામ મળત; પરંતુ આપણાથી એ કાર્ય થઈ શક્યું નથી. જે ઓરડીમાં બંસરી છુપાઈ ગઈ છે એ ઓરડીનું દ્વાર આપણે ઉઘાડી શક્યા નથી. લાચારીથી આપણે સાધુ મહાત્માને બોલાવવા પડ્યા છે. આવી સ્થિતિમાં આપણને જે ઇનામ મળે તે સ્વીકારી આપણે સંતુષ્ટ થવું જોઈએ.”

“પણ આપણે એવા સમાચાર કહેવડાવ્યા છે કે, બંસરીબાલાને આપણે અહીં રસાવી રાખી છે.”

“હશે; જેમ બનવાનું હશે તેમ બનશે. હાલ તરત તો આપણે આપણી જીતને જ જોઈ શકીએ છીએ. માયાસુંદરી અને બંસરીબાલા બન્નેને આપણા માલિકના કિસ્મતે આ ભોંયરામાં કેદ કરી રાખી છે.”

આ સમયે ત્રીજા સિપાહીએ ચમકી ઉઠીને કહ્યું:—“જરા આ તરફ તો જુઓ કે અહીં કોણ છે ? કોઈએ આપણી વાતચિત સાંભળી હોય એમ લાગે છે !”

ખંડેરની બહાર ડાંગા હાથ તરફ એક લીમડાનું વૃક્ષ આવેલું હતું, તથા એ વૃક્ષ નીચે એક કૂવો હતો. આ સમયે એ કૂવાની પાળપર બે સાધુ બેસી રહેલા હોઈ તેઓ આ સિપાહીઓની વાતચિત સાંભળી રહ્યા હતા. બ્યારે તેમને ત્રણેને એમ માલુમ પડ્યું કે, એમની

વાતચિત એ બન્ને સાધુઓએ સાંભળી છે ત્યારે તેઓ બય પામી એ બન્ને સાધુઓ પાસે જઈ વાતચિત કરવા લાગ્યા. એક સિપાહીએ પૂછ્યું:—“ તમે બન્ને અહીં કેમ બેસી રહ્યા છો ? ”

“ આવો પ્રશ્ન પૂછવાનો તને શો અધિકાર છે ? ” સાધુએ બેપરવાહીથી કહ્યું.

“ તમે અહીંથી ઉઠી બીજા કોઈ સ્થળે ચાલ્યા જાઓ. ” બીજા સિપાહી બોલ્યો.

“ તું કોણ છે કે અમે તારી આજ્ઞાનુસાર વર્તીએ ? ” એક સાધુએ ઉપહાસ કરતાં કહ્યું.

“ તું એમ ન સમજીશ કે સાધુ સમજી હું તને છોડી દઈશ. અમારો તિરસ્કાર કરી તું બચી શકનાર નથી. ” એક સિપાહીએ ક્રોધાધીન બની જઈ પોતાની તલ્વાર ખેંચીને કહ્યું.

“ વાહરે બંદરજી ! શું તું અમને સાધુ સમજે છે ? ” એક સાધુએ વિદ્રુપાત્મક સ્વરે કહ્યું.

સાધુનું આ વાક્ય સાંભળી એ ત્રણે સિપાહીઓએ તેની મુખ-મુદ્રાનું લક્ષ્યપૂર્વક દર્શન કર્યું, તથા તેઓ એકાએક ‘ હાય હાય ગળગળ થઈ ગયો ! નાસો-નાસો- ” કહીને મુડીઓ વાળી નાસવા લાગ્યા. બન્ને સાધુઓએ તેમને રોક્યા નહિ. તેઓ અદ્વકાગમાં જ પલાયન કરી જઈ અદૃશ્ય થઈ ગયા.

પછીથી બન્ને સાધુ ત્યાંથી ઉઠી વાતચિત કરતા કરતા ખંડેરમાં ગયા. ફરતા ફરતા તેઓ જે ભોંયરામાં ખંસરી હતી તે ભોંયરામાં ઉતરી પડ્યા. આ ભોંયરાના રસ્તાથી એ બન્ને સાધુઓ સર્વ પ્રકારે પરિચિત હોય એમ તેમની આંતરણી લાગતું હતું. જે તેઓ એ બેઠ્યા



અબળપ્રયા હોત તો ભોંયરામાં જવાનો માર્ગ તેમને જડત નહિ. બન્ને સાધુઓ બ્યારે ભોંયરામાં ઉતર્યા ત્યારે ત્યાં તેમણે પેલા સિપાહીને જોયો, તથા પેલા સિપાહીઓ ત્યાં જે પેટી મૂકી ગયા હતા તેનાપર પણ તેમની નજર પડી. હમણાં ભોંયરામાં એક મીણુબત્તી સળગી રહેલી હતી. પેલો સિપાહી બન્ને સાધુઓને ભોંયરામાં ઉપસ્થિત થયેલા જોઈ ચમકી ડહોયો; તથા તદ્વાર લઈ તે તેમનાપર હુમલો કરવાને તૈયાર થયો. આ સમયે એક સાધુએ ત્વગથી તેના જમણા હાથનું કાંડું પકડી લીધું, તથા બીજાએ એની ગરદન પકડીને એના ખરડામાં એવા તો જોરથી મુક્કી મારી કે, તેની આંખે ચક્કર આવી ગયાં અને હાણુ માત્રમાં જ તે જમીનદોસ્ત થઈ ગયો. સાધુઓએ તેના હાથમાંની તદ્વાર પડાવી લઈ એક ચાદરથી તેને મુક્કેટાટ બાંધી દીધો. પછીથી એ બન્ને સાધુઓ પેલી પેટી પાસે ગયા. એ લાંબી પેટીને તાણું વાસેલું નહોતું; પરંતુ તેની ચોતરફ મજબૂત દોરકું બાંધેલું હતું. અંતે એ સાધુઓએ દોરકું છોડી નાખી પેટીનું ઢાંકણું ઉઘાડ્યું. એક સાધુએ સળગતી મીણુબત્તી હાથમાં લઈ પેટી પાસે ધરી. મીણુબત્તીના પ્રકાશમાં એ પેટીમાં તેમણે જે દેખાવ જોયો તેથી તેઓ એક હાથ પોકારીને ધરાપર ઢળી પડ્યા ! એ પેટીમાં યુવરાજ ઈન્દ્રજીતસિંહનો મૃતદેહ હતો !



## પ્રકરણ ૧૨ મું.



### શ્યામગદનું સત્યાનાશ.

ગૌહરજન હસીનાને સાથે લઈ શ્યામગદના કિલ્લામાં જઈ પહોંચી. કિલ્લામાં પ્રવેશ કરવા માટે તેમને કોઈ પણ પ્રકારનો પ્રયત્ન કરવો પડ્યો કિંવા મુશ્કેલી વેઠવી પડી નહિ. શિવાલયના પશ્ચાત્ ભાગમાં જે દાર આવેલું હતું એ દારમાં થઈને તેમણે શિવાલયમાં પ્રવેશ કર્યો. એ શિવાલયમાંના દારમાંથી જ્યારે તેમણે અંદર પ્રવેશ કર્યો ત્યારે દારપાળે તેમને પૂછ્યું:—“ તમે કોણ છો ? ” આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ગૌહરે કહ્યું:—“ હું સમશેરખાનની લડકી ગૌહરજન છું. ”

આ કથાનક પ્રસંગે સમશેરખાન પટણનો મુખેદાર હતો. એ માણસ ધણો બહાદુર, સાહસિક અને જવાંમદ હતો. તે સાથે તે થોડા ધણા અંશે દગાખાજ પણ હતો; પરંતુ પોતાની દગાખાજને તે રાજનીતિનું એક અંગ માનતો હતો. એનો રુઆબ એટલો બધો હતો કે જે મનુષ્યના સાંભળવામાં તેનું નામ માત્ર આવતું હતું તે મનુષ્યનું કાળજી કંપી ઉઠતું હતું. તેની પાસે સૈન્ય-સંખ્યા જે કે માત્ર પાંચ જ હજારની હતી; પરંતુ એટલાથી તે પચીસ હજાર સૈનિકોના જેટલું કામ લેતો હતો; કેમ કે તેણે સારા બહાદુર, જવાંમદ, હિમ્મતખાજ અને સાહસિક લઢવૈયાઓને પસંદ કરી તેમને પોતાના સૈન્યમાં રાખ્યા હતા. ગૌહર એ સમશેરખાનની પુત્રી હતી અને જે છોકરી રામગઢ પાસે આવેલા બયાનક અરણ્યમાં માધવીના હાથે મારી ગઈ હતી તે તેની માશીની છોકરી હતી.

સમશેરખાનનો તેની સહધર્મિણીપર અત્યંત અનુરાગ હતો; અને

તે જ પ્રમાણે તે પોતાની પુત્રી ગૌહરપર પણ અત્યધિક પ્યાર પ્રદર્શિત કરતો હતો. ગૌહર જ્યારે દશ વર્ષની બાળિકા હતી ત્યારે તેની માતા જનતનશીન થયેલી હતી. ગૌહર નિરંતર આનંદમાં રહી શકે એટલા માટે સમશેરખાને તેને સંપૂર્ણ સ્વાધીનતા સમર્પણ કરેલી હોવાથી તે પોતાના કેટલાક વિશ્વાસુ માણસોની સાથે વિવિધ સ્થળોએ ફર્યા કરતી હતી. પાંચ વર્ષ સુધી એ સંસારજ્ઞાનશૂન્ય બાળિકા આવી સ્થિતિમાં રહી; એ સમય દરમિયાન સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા હોવાથી તેના આચાર વ્યવહારમાં ઘણો ફર્ક પડી ગયો હતો. હમણાં ગૌહરની ઉંમર પંદર વર્ષની હતી. સમશેરખાન રાણા દિગ્વિજયસિંહનો દિલોગ્ગન દોસ્ત હતો, અને રાણો દિગ્વિજયસિંહ પણ તેની ઘણી આશા રાખતો હતો.

ગૌહરનું નામ સાંભળતાં જ દારપાળ ચમકી ઉઠ્યો. તેણે મુખ્યદ્વાર પર જે સરકારી નોકર કેટલાક સિપાહીઓ સાથે પહેરો ભરતો હતો તેને ખજર આપી તેથી તે ત્યાં આવ્યો અને તેણે ગૌહરને પૂછ્યું:-  
“તમે કોણ છો?”

“હું સમશેરખાનની લડકી છું અને મહારુ નામ ગૌહરજનન છે.”  
ગૌહરે ઉત્તર આપ્યો.

“આ સમયે તમારે તમારો ગુપ્ત સંકેત બતાવવો જોઈએ.”

“બરાબર છે. બતાવું છું. ‘જેગિયા.’”

ગૌહરના મુખમાંથી ‘જેગિયા’ શબ્દ સાંભળવામાં આવતાં જ એ અધિકારીએ દારપાળને દ્વાર ઉઘાડી નાખવાની આજ્ઞા કરી, અને ગૌહર હસીના સાથે કિસ્લામાં ગઈ. ગૌહર જાણતી નહોતી કે, દિવાલથી થોડે દૂર લાંબા કદનો એક પુરુષ ઉભો રહ્યો છે. એ પુરુષે ગૌહરની દારપાળ સાથે જે વાતચિત થઈ તે ધ્રુપી રીતે સાંભળી લીધી.

ગૌહરના કિલ્લામાં ગયા પછી અડધ કલાકના અંતરે એ લાંબા કદનો પુરુષ કે જે આપણો પૂર્વપરિચિત પિશાચપતિ હતો તે દાર પાસે ગયો અને દારપાળને તેણે દાર ઉઘાડવા માટે કહ્યું.

દારપાળે પૂછ્યું:—“ તમે કોણ છો ? ”

“ હું સમશેરખાનનો ગુમદૂત છું. ” પિશાચપતિએ સર્વથા અસત્ય ઉત્તર આપ્યો.

“ તમારો સંકેત બતાવો. ”

“ જોગિયા. ”

દારપાળે તરત જ દાર ઉઘાડ્યું અને પિશાચપતિએ પણ કિલ્લામાં પ્રવેશ કર્યો. ગૌહર પણ પહેરેગીરોને પોતાનો પરિચય આપતી આપતી રાજમહેલ સૂધી જઈ પહોંચી. જ્યારે તેના આગમનના સમાચાર રાણા દિગ્વિજયસિંહને મળ્યા ત્યારે ઘણી થોડી રાત્રિ બાકી રહી હતી તથા રાણો દિગ્વિજયસિંહ સુખશાધ્યામાં આડો પડી વિવિધ વિચારો કરી રહ્યો હતો. ગૌહરના આગમનના સમાચાર મળતાં જ આશ્ચર્યચકિત બની જઈ તે ઉઠી ઉભો થયો. તેણે તેને અંદર લઈ આવવાની ચોપ-દારને આજ્ઞા આપી; એટલું જ નહિ પરંતુ તે તેને સન્માનપૂર્વક લઈ આવવા માટે દાર સૂધી ગયો. ગૌહર આવી એટલે તે તેને પોતાના વિશ્રામગૃહમાં લઈ ગયો. આજે પાંચ વર્ષ પછી દિગ્વિજયસિંહે ગૌહરનું દર્શન કર્યું. આ સમયે ગૌહરજનન ધૈવનની પ્રભાથી અત્યંત રૂપવતી લાગતી હતી. તેની નાસિકા, ચક્ષુ. અધર વગેરેની તુલના જ નહોતી. તેનું સ્વરૂપ સૌન્દર્ય સ્વર્ગની આસરા યાતો બેહસ્તની હુરીના સૌન્દર્યને નિસ્તેજ બનાવી દે એવું આકર્ષણીય હતું. શરીર સહજ પાતળું હોઈ કેશરીના જેવી કઠી હતી. એ લજ્જવતી નવયુવતીના સૌન્દર્ય માટે આ વાક્યો જ ઉચિત થઈ પડશે કે.

ગુલસે આરજ પુર સુખ નગેસ તરે,  
તિરછી નજરેં આર નૈના મદભરે;  
નાજ દિલ છિને અદા ગિસમિલ કરે,  
ક્યોં ન ઐસી શકતપર આશક મરે!  
મન ન દીદમ ચૂં તુ હરગિજ દિલ બરે,  
સર કસે આશક કસે ગારત ગરે.

આ લાવણ્યમયી લલના ગૌહરગનનું દર્શન થતાં જ મહારાણી દિગ્વિજયસિંહ મોહનાસ્ત્રસંધાનથી મંત્રમુગ્ધ બની ગયો; પરંતુ સમશેર ખાનના ભયથી તે કાંઈ બોલી શક્યો નહિ. તેણે પૂછ્યું:—“આ સમયે શા હેતુથી તમારે અત્રે આવવું પડ્યું છે? વળી તમારી સાથે આ સુંદરી છે તે કોણ છે?”

“એ મહારી સેવિકા હોઈ બહુરૂપીની વિદ્યામાં ઘણી હોશિયાર છે. કેટલાક દિવસથી આપને મળવાના ઉદ્દેશથી જ હું સો સિપાહી-ઓની સાથે આવતી હતી; પરંતુ એવામાં એક પ્રસંગે વીરસિંહના જુલ્મી માણસોએ મહને કેદ પકડી લીધી. મહારા સાથીઓમાંથી કેટલાક માર્યા ગયા અને કેટલાક કેદ પકડાયા. હું પણ ચાર દિવસ સુધી તેમની કેદમાં રહી; પછીથી મહારી આ ચાલાક સેવિકા કે ને કેદ પકડાતાં બચી ગઈ હતી તેણે મહને કેદમાંથી છોડાવી. કેદમાંથી છુટ્યા પછી આ દિલ્લામાં આવ્યા સિવાય મહારો શું બચી શકે તેમ નથી એમ સમજી હું દિલ્લામાં આવી છું. મહેં એમ સાંભળ્યું છે કે, આજકાલ વીરસિંહ વગેરે આપની કેદમાં પડેલા છે.”

“હા, એ લોકો આજકાલ અહીં કેદમાં જ પડેલા છે. એ સંખ-ધીના સમાચાર મહેં તમારા પિતાજીને પણ લખી જણાવ્યા છે.” દિગ્વિજયસિંહે કહ્યું.

“ હું પણ જાણું છું કે, તેઓ આપને સહાયતા કરવાને આવનાર છે. વીરસિંહનું જે સૈન્ય પહાડ નીચે છે તેના પર એકાએક છાપો મારવાનો તેમનો ધરાદો છે. ” ગૌહરે કહ્યું.

“ ખરું છે. મહને માત્ર તેમનો જ ભરોસો છે. ” દિગ્વિજયસિંહ બોલ્યો.

જો કે સમશેરખાનના ભયથી રાણો દિગ્વિજયસિંહ ગૌહર સાથે શિયાચારથી વર્તતો હતો; પરંતુ તેનું આવું વર્તન સ્વેચ્છાચારિણી મદન-મોહાધીના ગૌહરને ગમતું નહોતું. તેણે આ સમયે એવા તો મદનોત્તેજક અને રતિરસોદાહક હાવભાવનું દર્શન કરાવ્યું કે જેથી દિગ્વિજયસિંહનું ચિત્ત ચંચળ બની ગયું. તે હવે એકાન્તમાં ગૌહરજનન સાથે કામક્રીડા કરવાનો વિચાર કરવા લાગ્યો.

ગૌહરે ત્રણ દિવસમાં જ ધ્વજિત કાર્ય કરી, પોતાના સ્ત્રીધર્મને કલંકિત કરી રાણા દિગ્વિજયસિંહને પોતાને આધીન કરી નાખ્યો, તથા તેણે તેની પાસે એવી પ્રતિજ્ઞા લેવડાવી કે વીરસિંહ તથા તેના જે માણસોને ગુપ્ત ભોંયતમાં કેદ કરી રાખવામાં આવ્યાં છે તેમનાં સર્વનાં મસ્તક કાપી નાખી કિલ્લાના ધુરજો સાથે લટકાવવામાં આવશે, તથા આ કાર્ય સત્વર થઈ જાય એવી વ્યવસ્થા પણ ચાલુ થઈ; પરંતુ એ સમય દરમિયાન, તેજસિંહ, ભૈરવનાથ અને કપટશંકરે શ્યામગઢના કિલ્લામાં આવી પહોંચી એવું તોફાન મચાવ્યું કે, સર્વના નાકમાં દમ આવી ગયો. છતાં એ તોફાન કોણ કરતું હતું તેની કોઈને કશી માહિતી મળતી નહોતી. તેજસિંહ, ભૈરવનાથ અને કપટશંકરે મળી એવો નિશ્ચય કર્યો હતો કે, જો રાણો દિગ્વિજયસિંહ વીરસિંહ, અને તેના સાથી-દારોને સહેલાઈથી કેદમાંથી છુટા નહિ કરે તો તેઓ પણ બહુરૂપી-ઓના નિયમ તરફ ફર્લક્ષ્ય કરી શ્યામગઢનું સત્યાનાશ વાળશે.

ગૌડર સાથે જે દિવસે દિગ્વિજયસિંહની મુલાકાત થઈ હતી તેના પીજે દિવસે દરબારમાં દિગ્વિજયસિંહના સાંભળવામાં એવા આશ્ચર્ય-જનક તથા ભયજનક સમાચાર આવ્યા કે, શહેરમાં કેટલેક સ્થળે હાથના લખેલા પત્રો ફાઇએ દિવાલપર ચોંટાડેલા છે. એ પત્રોમાં એવા ભાવાર્થની હકીકત લખેલી છે કે, “ મહારાણા વીરસિંહજીના બહુરૂપીઓ મુક્તિ પ્રયુક્તિથી કિલ્લામાં આવી પહોંચ્યા છે. જે દિગ્વિજયસિંહ પોતાનું બહુ ઇચ્છિતો હોય તો તેણે માત્ર ચોવીસ કલાકમાં જ મહારાણા વીરસિંહજી અને તેમના સધળા સાથીદારોને પોતાની કેદમાંથી છુટા કરવા. જે તે આ પ્રમાણે નહીં કરે તો જોત જોતાંમાં સમસ્ત સ્વામગઢનું સત્યાનાશ વળી જશે, અને અત્રેનું એક પણ મનુષ્ય જીવતું રહી શકશે નહિ. ”

રાણા વીરસિંહના બહુરૂપીઓની બહાદુરી, સાહસિકતા, સમયસૂક્તા વગેરેનો દિગ્વિજયસિંહને સંપૂર્ણ પરિચય થઈ ગયો હતો. તેના અંતરમાં એવો દૃઢ વિશ્વાસ થઈ ગયો હતો કે, એ બહુરૂપીઓનો આ સંસારમાં કોઈ પણ પરાજય કરી શકે તેમ નથી જ. ઉપરના ભયાનક સમાચાર સાંભળવામાં આવતાં તેના મનમાં ધણો ભય ઉપજ્યો, તથા હવે શું કરવું તેના ગંભીર વિચારમાં તે પડી ગયો.

ઉપરની હકીકત અસ્પષ્ટતામાં જ સમસ્ત સ્વામગઢમાં ફેલાઈ ગઈ. ગઢ. ભાવી ભયંકર ભયની ભાવનાથી સધળાં મનુષ્યો ચિંતાદુર બની ગયાં. સર્વ મનુષ્યો દિગ્વિજયસિંહના અનુચિત કાર્યની ચર્ચા કરી તેની નિન્દા કરવા લાગ્યાં.

આપણા ત્રણ બહુરૂપીઓએ ત્રણ કાર્યો વહેંચી લીધાં. કપટશંકરે એ કાર્ય ઉઠાવી લીધું કે, કોઈ ભુલારને ત્યાં ચોરી કરીને તે ધણી કુંચીઓ મેળવશે, અને સ્વામગઢમાં જોડકી તોપો હશે તેમાં એ કુંચીઓ

યા તો ખીલાઓ ઠોકી દેશે. દિગ્વિજયસિંહના દીવાન રામાનન્દનું મસ્તક કાપી નાખી શહેરના બજારમાં ખુલ્લું મૂકવાનું કાર્ય ભેરવનાથે ઉપાડી લીધું, અને તેજસિંહે શ્યામગઢનું સત્યાનાથ વાળવાની પ્રતિજ્ઞા કરી. આ પ્રમાણે પોતપોતાનું કાર્ય પૂર્ણ કરવાનો પ્રયત્ન તેમણે ચાલુ કર્યો. છુપી રીતે સમસ્ત શ્યામગઢમાં તેમણે ગરબડ મચાવી દીધી.

એક દિવસે મધ્યરાત્રિના સમયે દિગ્વિજયસિંહ કુળકલંકિની સતીત્વધર્મચિરહિણી ગૌહર સાથે હાસ્યવિનોદ કરતો એક સુખશ-  
આમાં બેઠો હતો; એવામાં ગૌહરે ભોંયરામાં જઈ વીરસિંહ વગેરેના જોવાની ઉત્કટ ઇચ્છા તેના સમક્ષ દર્શાવી. દિગ્વિજયસિંહ એટલો બધો મોહિત-મત્ત બની ગયો હતો કે આ પ્રસંગે સારા ખોટાનું બાન તેને નહોતું; તેથી ભોંયરા માટે આજ સૂત્રી જે રીવાજ ચાલુ હતો તે તરફ દુર્લક્ષ્ય કરી, ગૌહરની ઇચ્છા પૂર્ણ કરવાના ઉદ્દેશથી તે તેની સાથે પેલી આલમારી પાસે ગયો, તથા આલમારી ઉઘાડી ભોંયરામાં ઉતર્યો. ગૌહર તેની પાછળ જવા લાગી. દિગ્વિજયસિંહે હજી તો માત્ર એક જ દાર ઉઘાડ્યું હતું એવામાં જાણે કે હજારો તોપો એક સાથે ફુટી હોય એવો ભયાનક ગગનભેદક અવાજ તેના સાંભળવામાં આવ્યો. એ ગુરુગંભીર અવાજથી જાણે કે કિલ્લો કંપી ઉઠ્યો. ગૌહર તો બેશુદ્ધ બની જઈ ધરાપર ઢળી પડી. દિગ્વિજયસિંહ પણ ઉભો રહી શક્યો નહિ. જ્યારે તે સ્વસ્થ થયો ત્યારે ભોંયરામાંથી નીકળી રાજ-મહાલયની ખુલ્લી અગાસીમાં જઈ શહેર તરફ જોવા લાગ્યો. શહેરમાં ચોતરફ ભયંકર આગ સળગી ઉઠી હતી. સેંકડો મકાનો સળગતાં હોવાથી અગ્નિના મડકા અને પુષ્કળ ધુમાડો જોવામાં આવતો હતો. આવો દેખાવ નજરે પડતાં જ મસ્તકપર હાથ પછાડી દિગ્વિજયસિંહે સ્વગત કહ્યું:—“ આવો ભીષણ જુલ્મ વીરસિંહના બહુરૂપીઓએ જ ગુજારેલો.



છે. અરેરે ! સેંકડો મકતો બળીને ખાકસાર થઈ ગયાં છે. અરેરે ! જો આ સમયે પેલો બદમાશ સાધુ કે જેને આજ સૂંઝી હું મહારા ગુરુ સમાન માનતો હતો તે જો મહારી પાસે હાજર હોત તો હું તેનો છવ લેત. તેની ઉસ્કેરણીથી જ મહેં વીરસિંહ તથા તેમના સાથીદારોને કેદ કર્યા અને મહારે આવા અત્યંત શોચનીય દેખાવનું દર્શન કરવું પડ્યું.”

દિગ્વિજયસિંહ ગભરાઈ જઈ મહેલમાંથી બહાર નીકળ્યો ત્યારે તેનો એવો નિશ્ચય થયો કે, દારુગોળાના બંડારમાં જ વીરસિંહના બહુ રૂપીઓએ પ્રથમ અગ્નિસંયોગ કરેલો હોવો જોઈએ, તથા તપાસ કરતાં તેનો આ નિશ્ચય ખરો નીવડ્યો.

વાંચકબંધુઓ ! આ કાર્ય રાણા વીરસિંહના બહુરૂપીઓએ જ કર્યું હતું. આગ લાગ્યા પછી કિલ્લામાંની તોપોમાં ખીલા ઠોકી તેને નકામી બનાવી દેવાનો કપટશંકરને ઉત્તમ સુયોગ મળ્યો. દારુગોળા સળગતાં જે મહા ભયંકર અવાજ થયો હતો તે સાંભળી ગભરાઈ પડીને દીવાન રામાનન્દ પોતાના મકાનની બહાર નીકળ્યો હતો, અને આ સંઘર્ષ બંધ થઈ જાય ત્યાં જ કારણ છે તે તપાસવા માટે એકલો જ શહેરમાં નીકળી પડ્યો હતો. એવામાં રસ્તામાં જ ભૈરવનાથે તેને મળી તેનો એક હાથ બળપૂર્વક પકડીને કહ્યું:—“કેમ છો દીવાનજી ! રામ રામ !” આ શબ્દો સાંભળવામાં આવતાં રામાનન્દ ક્રોધથી અતિ ઉત્તેજિત બની ગયો, તથા તેણે પોતાની તલ્વારને ભૈરવનાથપર ઉગામી. ભૈરવનાથ પ્રથમથી જ સાવધાન હોવાથી તેનો ધા ચુકાવી દૂર ખસીને ઉભો રહ્યો તથા તેણે પોતાની તલ્વારના એક જ ધાથી પોતાનું કાર્ય પૂર્ણ કરી નાખ્યું. તરતજ રામાનન્દનું મસ્તક કપાઈને દૂર જઈ પડ્યું.

હવે અમારે એ લખવું જોઈએ કે તેજસિંહે દારુગોળાના બંડારમાં કેવી રીતે આગ લગાડો. તેણે જે કલાક સૂંઝી બગતી રહી શકે

એવી એક મીણુખત્તી તૈયાર કરી. પછી તેણે પોતાના બન્ને સાથી-ઓને કહ્યું:—“ હું દારુગોળાનો બંડાર સળગાવી મૂકવાને બહાનું છું. મહારી તમે બિલકુલ ચિંતા રાખશો નહિ; પરંતુ તમે જ્યાં મયદાન આગર તો કિલ્લાની મજબૂત દિવાલ આવેલી હોય ત્યાં છુપાઈ જાઓ.” આવી સૂચના કરી તેજસિંહ દારુગોળાના બંડાર પાસે જઈ પહોંચ્યો. તથા સુયોગ મળતાં તે અંદર જવાનો વિચાર કરવા લાગ્યો.

જે મકાનમાં દારુગોળો ભરી રાખવામાં આવ્યો હતો એ મકાન બહુ મોટું નહોતું તેમજ વિશેષ મજબૂત પણ નહોતું. તેની દિવાલ ઘણી પહોળી તથા ઊંચી હતી. દરવાજો લોઢાનો હોય ઘણો મોટો હતો. એ મકાન પાસે પચાસ માણસો હાથમાં નગ્ન તસ્વાર લઈ પહેરો ભર્યા કરતા હતા. દારુગોળાના મકાનની આબૂઆત્મ મયદાન આવેલું હોવાથી કોઈ માણસ હાથમાં સળગતી વસ્તુ લઈ ત્યાં જઈ શકે તેમ નહોતું.

જ્યારે ચંદ્રદેવનો અસ્ત થયો, અને પાછલી રાત્રિનો અંધકાર પૃથિવીપર ફેલાઈ ગયો ત્યારે એ પહેરેગીરોની આંખો પણ નિદ્રાદેવીના પ્રાબલ્યથી ઘેરાવા લાગી. આ સમયે સુયોગ મળતાં એ મકાનની પાછળના ભાગમાં જઈ, ચંદનઘો ફેંકીને તેજસિંહે એ મકાનની દિવાલ પર ચઢી જઈ ચંદનઘો પાછી ખેંચી લીધી, અને પછી એની મહા-યતાથી જ તે અંદર ઉતરી પડ્યો. એ મકાનમાં ઘણો દારુગોળો ભરેલો હતો. તેપોના ગોળાઓનો પણ ગંજવર ઢગલો જોવામાં આવતો હતો. તેજસિંહે પોતાની પાસેની મીણુખત્તી બહાર કાઢી તે સળગાવીને દારુ-ગોળાના ચેલાઓ પાસે જમીનપર ગોઠવી દીધી. ત્યાર પછી ઘણી સ્ફુ-ર્તિથી તે પ્રથમની માફક એ મકાનની બહાર નીકળી પડ્યો, અને બંને તેડલે છેટે જોતજોતાંમાં નાસી ગયો.

લગભગ એક કલાક પછી એ દારુગોળાવાળા મકાનમાં અગ્નિ દેવતા સળગી ઉઠ્યા. ક્ષણ માત્રમાં જ એ મકાન જમીનદોસ્ત થઇ ગયું. હજારો માણસો માર્યા ગયાં અને સેંકડો મકાનો તૂટી પડ્યાં. આ પ્રકારથી સ્થામગઢનો મજબૂત કિલ્લો સુદ્ધાં ડગમગી ઉઠ્યો એમ કહીએ તો એમાં પણ કાંઈ અતિશયોક્તિ જેવું નથી. ઘણા ગાંડ સૂધી આ પ્રકારનો ભયાનક અવાજ પહોંચ્યો હોવો જોઈએ. પહાડ નીચે વીર-સિંહજીના સૈન્યમાં જ્યારે આ અવાજ સાંભળવામાં આવ્યો ત્યારે બન્ને સેનાપતિઓ સમજી ગયા કે સ્થામગઢના કિલ્લામાંનો દારુગોળો સળગી ઉઠ્યો છે, તથા આ કાર્ય પોતાના પક્ષના સુચતુર બહુરૂપીઓનું જ હોવું જોઈએ એવી તેમની ખાત્રી થઈ ગઈ. બન્ને સેનાપતિઓએ વિચાર્યું કે, હવે કિલ્લાપર ચઢવામાં વિલંબ કરવાની જરૂર નથી; તેથી તેઓ સધળા સૈન્યસહ ત્રણથી કિલ્લાપર ચઢવા લાગ્યા. બે હજાર માણસોને સાથે લઇ જલ્દિમસિંહ પહાડપર ચઢવા લાગ્યો. દારુગોળો ઉડી ગયેલો હોવા છતાં શત્રુના તોપખાનામાં થોડો ઘણો દારુગોળો હશે જ એવો વિચાર આ સમયે કોઈના અંતરમાં ઉપજ્યો નહિ.

ખીજ તરફથી રાણા દિગ્વિજયસિંહને પોતાના જીવન માટે સંપૂર્ણ નિરાશા ઉપજી. જ્યારે એને એવી ખબર મળી કે, દીવાન રામાનન્દ પણ માર્યો ગયો છે ત્યારે તેની ચિંતાનો પાર રહ્યો નહિ. પોતાની સ્થામગઢ તત્વાર હાથમાં લઇને યમદૂતો ઉમા રહ્યા હોય એવો જ તેને ભાસ થવા લાગ્યો. એક પ્રહર દિવસ ચઢતા સૂધી પાગલની માફત તેણે બાકુળતાથી દોડાદોડ કરી. અંતે એકાન્તમાં બેસીને તે વિચારવા લાગ્યો કે, હવે શું કરવું? જ્યારે પોતાના જીવનનું રક્ષણ થઇ શકે એવો એકે ભાગ તેને સૂઝ્યો નહિ, અને સ્થામગઢના કિલ્લાનું રક્ષણ કરવાનો રસ્તો જડી આવ્યો નહિ ત્યારે તે પોતાના હાથમાં નખ

તત્ત્વાર લઈ, પિશાચ જેવા નિષ્કુર હૃદયથી ગુપ્ત ભોંયરામાં ઉતરી પડ્યો. ભોંયરામાં જતાં જતાં સ્વગત તે બોલ્યો કે:—“જ્યારે મ્હારે જી હવે બચવાનો નથી ત્યારે પછી હું વીરસિંહ અને તેના સાથીદારોને શા માટે જીવતા મૂકું? આજે મ્હારા હાથે જ હું તેમનાં સર્વનાં મસ્તક ધડથી ભૂદાં કરી નાખીશ.”

દિગ્વિજયસિંહ હાથમાં નાગી તત્ત્વાર લઈ એકલો જ ભોંયરામાં ઉતરી પેલા મંડપમાં કે જ્યાં સઘળા કેદીઓને રાખવામાં આવ્યા હતા ત્યાં ગયો. ત્યાં જતાં તે એક પણ કેદીને જોઈ શક્યો નહિ તેથી બ્યા-કુળતાથી આજૂનાજૂમાં તપાસ કરવા લાગ્યો. આવી રીતે તપાસ કર્યા છતાં એક પણ કેદીને પત્તો લાગ્યો નહિ ત્યારે દિગ્વિજયસિંહે એમ વિચાર્યું કે, અહીં પણ કોઈ બહુરૂપી આવીને સઘળા કેદીઓને છોડાવી ગયો હશે! આમ વિચારી એ મંડપમાંથી જે સુરંગ પેલા કમરસ્થાનમાં ગઈ હતી તે તરફ એ ગયો તો ત્યાંનો દરવાજો બંધ હતો. તેણે જેવી રીતે પોતાના હાથે એ દરવાજો બંધ કર્યો હતો તેવી જ રીતે હમણાં પણ તે બંધ જણાયો. અંતે લાચાર બની જઈ માથું પટકતો તે પાછો ફર્યો અને દિવાનખાનામાં જઈ ચિંતાતુર ચિત્તે એક ધરામાંસનપર આડો પડ્યો.



## પ્રકરણ ૧૩ મું.

### ભોંયરામાંથી ઉદ્ધાર.

શ્યામગઢના ભોંયરામાંથી રાણો વીરસિંહ, તેના રાજકુમારો અને બહુરૂપીઓ કેવી રીતે છુટા થઈ ગયા એ હકીકત અત્રે લખવાની જરૂર છે.

જે સમયે શિવાલયવાળા દ્વારમાંથી ‘જેગિયા’ નો સંકેત જણાવીને ગૌહરજનને કિલ્લામાં પ્રવેશ કર્યો એ સમયે એ જ યુક્તિનો આશ્રય સ્વીકારીને પિશાચપતિએ પણ કિલ્લામાં પ્રવેશ કર્યો હતો. કિલ્લામાં પ્રવેશ કર્યા પછી પિશાચપતિએ શું શું કર્યું તેની અમને માહિતી નથી; પરંતુ તેજસિંહની યુક્તિથી જ્યારે દારુગોળો ઉડયો ત્યારે તે એક ચોપદારના વેષમાં રાજમહાલય પાસે પણ દ્રવ્ય કરતો હતો. જ્યારે રાણો દિગ્વિજયસિંહ ગભરાઈ જઈને રાજમહાલયમાંથી બહાર નીકળ્યો હતો, અને ચોતરફ ડોલાહલ થઈ રહ્યો હતો ત્યારે તે એવી રીતે મહેલમાં પેસી ગયો કે એ પ્રકારની ડોહને કશી ખબર પડી નહિ. રાણા દિગ્વિજયસિંહ પાસે મહેલમાંથી ભોંયરામાં જવાની જે કુંચી હતી તેના જેવી જ કુંચી પિશાચપતિ પાસે પણ હતી. જે ટેકાણેથી ભોંયરામાં જવાતું હતું તે ટેકાણે એ ત્વરાથી ગયો તથા ભોંયરામાં પ્રવેશ કરી પ્રવેશદ્વારને તેણે અંદરથી બંધ કરી દીધું. એ ભોંયરાનાં દ્વાર વાસવા ઉધાડવામાં એક જ કુંચીનો ઉપયોગ થતો હતો. કેટલાંક દ્વાર ઉધાડ્યા પછી પિશાચપતિ જે સ્થળે રાણો વીરસિંહ વગેરે કેદી થઈ પડેલા હતા એ સ્થળે જઈ પહોંચ્યો, અને વીરસિંહ સહામે પોતાના બન્ને હાથ જોડીને ઉભો રહ્યો. આ સમયે વીરસિંહ ગંભીર ચિંતામાં નિમગ્ન થઈ

ગયો હતો. દારુગોળાનો ગુરુગંભીર અવાજ તેમના સર્વના સાંભળવામાં પણ આવ્યો હતો. પિશાચપતિને પોતાની સ્થાને હાથ જોડી ઉભો રહેલો જોતાં જ તે ચમકી ઉઠ્યો તથા તેણે પૂછ્યું:—“ તું કોણ છે અને અહીં કેમ આવ્યો છે ? ”

“ જો કે હમણાં મહેં ચોપદારનો વેષ જરૂરી દારણને લીધે ધારણ કર્યો છે; છતાં હું ખીજે જ માણસ છું. મહારું નામ પિશાચપતિ છે. આપને હું આ કેદખાનામાંથી છોડાવવા માટે આવ્યો છું, તથા મહારા એ કાર્યનું ધનામ હું પ્રથમથી જ આપની પાસેથી લેવાને ઇચ્છું છું.” પિશાચપતિએ ઉત્તર આપ્યો.

“ હમણાં તને ધનામમાં આપી શકાય એવું મહારી પાસે શું છે ? ” વિરિમત બની જઈ વીરસિંહે કહ્યું.

“ મહારે જે જોઈએ છીએ તે હમણાં પણ આપની પાસે છે.”

“ જો પાસે હોય તો તે આપી દેવાને હું તૈયાર છું; કહે જોઈએ કયી મૂલ્યવાન વસ્તુનો તું ઉમ્મીદવાર છે ? ”

“ આપની પાસે હું મહારા અપરાધની ક્ષમા મેળવવાનો જ ઉમ્મીદ રાખું છું. ખીજી કશી મહારી ઇચ્છા નથી.”

“ હું જાણતો નથી કે, તું કોણ છે તથા તહે શો અપરાધ કર્યો છે કે તેની તને ક્ષમા આપું ? ”

“ આ વાગ્યેનો ઉત્તર હું હમણાં આપી શકતો નથી. હવે આપ એક ક્ષણનો પણ વિલંબ ન કરો, અને મહેને મહારા અપરાધની ક્ષમા આપી દો જેથી આપને સર્વેને હું સત્વર અહીંથી છુટા કરી દઉં. સમય ધણો થોડો છે. જે વખત જાય છે તેમાં આપનું જીવન જોખમમાં આવી પડવાનો ધણો ભય છે, જે વિલંબ કરશો તો પસ્તાશો ! ” પિશાચપતિએ કહ્યું.

“ પ્રથમ ત્હારે ત્હારા અપરાધની હકીકત સ્પષ્ટતાથી કહી દેવી જોઈએ. ” વીરસિંહે અધીરતા દર્શાવી.

“ માફ કરો કે; મ્હારાથી તેમ બની શકશે નહિ. ”

પિશાચપતિનાં આવાં વચનો સાંભળી સર્વ આશ્ચર્યચક્રિત બની જઈ એમ વિચારતા હતા કે, આ કોઈ અદ્ભુત માણસ છે અને તે પોતાના અપરાધની હકીકત જણાવ્યા સિવાય બળાત્કારે ક્ષમા મેળવવાનો પ્રયત્ન કરે છે. ઘણો વિચાર કર્યા પછી વીરસિંહે કહ્યું:—  
“ ઠીક ગમે તેમ હોય; હું ત્હારા અપરાધની તને ક્ષમા આપું છું. ”

આટલું સાંભળતાં જ પિશાચપતિ હસી પડ્યો તથા તેણે બારમા નંબરની ઓરડી પાસે જઈ પોતાની પાસેની કુંચીથી એ ઓરડી ઉઘાડી. વાંચક્યધુઓ ભૂલી તો નહિ જ ગયા હોય કે આ ઓરડીમાં જ દિગ્વિજયસિંહે બિચારી માયામુંદરીને કેદ કરી રાખી હતી, તથા આ ઓરડીમાંથી જ કપટી કુંદન તેને ઉંચકી ગઈ હતી.

એ ઓરડીનું દ્વાર ઉઘડતાં જ પેલી બાલાવાળી રાક્ષસી નજરે પડી કે જેને આપણે પહેલાં કબરસ્થાનમાં જોઈ હતી. આ સમયે બોંયરામાં એક દીપક સળગી રહેલો હોઈ તેનો થોડો ઘણો પ્રકાશ સર્વત્ર ફેલાઈ રહ્યો હતો; પરંતુ એ રાક્ષસી જ્યારે ઓરડીમાંથી બહાર નીકળી ત્યારે તેના બાલાના અદ્ભુત પ્રકાશથી એ સ્થળે દિવસના જેટલો પ્રકાશ થઈ રહ્યો. એ રાક્ષસીને તેમજ તેના બાલાને જોતાં વીરસિંહ વગેરે વિશેષ વિસ્મિત બની ગયા. એ રાક્ષસીએ પિશાચપતિને પૂછ્યું:—“ કેમ, તમારું કામ થઈ ગયું કે ? ”

“ હા. ” પિશાચપતિએ ઉત્તર આપ્યો.

પછી એ રાક્ષસીએ વીરસિંહ તરફ જોઈને કહ્યું:—“ સર્વને લઈ

આપ આ ઓરડીમાં આવો. અને ભોંયરામાંથી બહાર નીકળી પડો. એ ઓરડીમાંથી જ હું આપને ભોંયરાની બહાર લઇ જાઉં છું.”

બારમા નંબરની ઓરડીમાંથી જ માયાસુંદરી ગૂમ થઇ ગઇ હતી એ વાત સર્વના જાણવામાં હતી; તેથી એ ઠેકાણેથી ભોંયરામાંથી બહાર નીકળવાનો માર્ગ હોવો જોઇએ એમ એમની માન્યતા હતી.

વીરસિંહ વગેરેના હાથ પગમાંની બેડીઓ ખોલી નાખવામાં આવી. ત્યાર પછી તેઓ સર્વ બારમા નંબરની ઓરડીમાં ગયા અને રાક્ષસીની મદદથી ભોંયરાની બહાર નીકળી પડ્યા. જતી વખતે એ ઓરડીને રાક્ષસીએ અંદરથી બંધ કરી દીધી હતી. બહાર નીકળ્યા પછી એ રાક્ષસી અને પિશાચપતિ કાંઈ પણ બોલ્યા સિવાય બીજા માર્ગ ચાલ્યાં ગયાં, તથા ક્ષણકાળમાં જ ભયાનક અરણ્યમાં અદૃશ્ય થઇ ગયાં. તેમના બન્નેના સંબંધી વીરસિંહ વગેરે કશો નિર્ણય કરી શક્યા નહિ.





## પ્રકરણ ૧૪ મું.

જગન્નાથ જ્યોતિષીનો રાજ્યાભિષેક.

મધ્યાનહકાળ થતાં પૂર્વે જ થોડા સૈન્યસહ જલિમસિંહ સ્યામ-  
ગદના પકાડપર ચઢી ગયો. એ સમયે શત્રુઓએ લાચાર બની જઈ  
દુર્ગનો દરવાજો ઉઘાડી નાખ્યો, તથા તેઓ હુમલો કરવા તૈયાર થઈ  
ગયા. દુર્ગમાંનું સઘળું સૈન્ય દરવાજા પાસે આવી પહોંચ્યું તથા ભીષણ  
યુદ્ધનો આરંભ થઈ ગયો. જલિમસિંહની બહાદુરીનું વર્ણન નિર્જીવ  
શબ્દોથી થવું સર્વથા અશક્ય છે. તે હાથમાં તલ્વાર લઈ જે બાજુએ  
ધસતો હતો તે બાજુ સાફ કરી નાખતો હતો. એની બહાદુરી જોઈ  
એના સૈનિકોમાં પણ ઘણો ઉત્સાહ ઉત્પન્ન થતો હતો. તેઓ પણ અપૂર્વ  
શૌર્યનો પરિચય કરાવી શત્રુઓનો સંહાર કરવા લાગ્યા. બરાબર એજ  
સમયે પાંચસો બહાદુરો સાથે રાણો વીરસિંહ, જ્યોતિસિંહ, આનન્દ-  
સિંહ વગેરે ત્યાં ઉપસ્થિત થયા, અને તેઓ પોતાના સૈન્યમાં બળી  
જઈ દગાબાજ દિગ્વિજયસિંહના સૈન્ય સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. એ  
પાંચસો બહાદુરો એમના જ સૈન્યમાં હતા કે, જેઓ પ્રથમથી થોડી  
થોડી ટોળામાં પહાડ ઉપર ચઢ્યા હતા. જ્યારે રાણો વીરસિંહ વગેરે  
વિશ્વાચપતિ અને રાક્ષસીની સહાયતાથી ભોંયરામાંથી બહાર નીકળ્યા  
હતા ત્યારે તેમની એમની સાથે મુલાકાત થઈ હતી અને તેઓ સર્વ  
એકત્રિત થઈ ગયા હતા.

જે સમયે કિલ્લાવાળાઓને એમ માલુમ પડ્યું કે, રાણો વીરસિંહ  
વગેરે પણ એ સૈન્યમાં આવી મળી ગયા છે તે સમયે એમની સઘળી  
હિમ્મત જતી રહી. તેમણે વિજય મેળવવામાં તદ્દન નિરાશ બની

જઈ પોતાનાં હથિયારોનો ત્યાગ કરી દીધો, અને તેમણે સુલેહનો ઠંકો વગાડ્યો. થોડા સમયમાં જ પહાડ નીચેનું સૈન્ય પણ આવી પહોંચ્યું અને શ્યામગઢ મહારાણા વીરસિંહને સ્વાધીન થઈ ગયું.

જ્યારે રાણા વીરસિંહ રાજમહાલયના દિવાનખાનામાં જઈ પહોંચ્યો ત્યારે ત્યાં રાણા દિગ્વિજયસિંહનો મૃતદેહ તેના જોવામાં આવ્યો. એણે આત્મઘાત કર્યો હોય એમ લાગ્યું. ઘણા સમય સૂધી તેના શોચનીય અંત માટે વીરસિંહ અશ્વેસ કર્યો.

યથા સમયે રાણા વીરસિંહે આનન્દસિંહને શ્યામગઢના રાજસિંહાસનપર બેસાડ્યો. એ પ્રસંગે ઘણા અમીર ઉમરાવોએ શક્તિ-અનુસાર ભેટો આપ્યા. એ સમયે નારંગી પણ ત્યાં હાજર થઈ ગઈ. એણે દિલ્લામાં આવતાં એવું કોઈ ઉલ્લેખ કરવા જેવું કાર્ય કર્યું નહોતું; માત્ર હસીના અને ગાંધરવે તેણે કેદ પકડી હતી. દિગ્વિજયસિંહની ગણી તેના પતિના પાછળ સતી થઈ. રામાનન્દની પત્ની પણ પતિની ચિંતામાં જ પળી ગઈ. આનન્દસિંહને શ્યામગઢના રાજસિંહાસનપર બેસાડ્યા પછી સગરત નગરમાં એવી હકીકત જાહિર કરી દેવામાં આવી કે, “શ્યામગઢના ત્યાગ કરીને અન્ય સ્થળે ચાલ્યા જવાની જોનારું દંપ્તિ હોય તે બેલાશક ચાલ્યું જાય. દિગ્વિજયસિંહના આકાળ મૃત્યુનાં જન શોક થયા હોય તેની જો અમારા વિશ્વાસે અત્રે રહેવાની કંઈ હોય તો જ જલે રહે. અમારા તરફથી કોઈને પણ કશું કેદ નહીં પડે. નહિ. અમારાથી બનશે ત્યાં સૂધી પ્રત્યેકને સહાયતા કરવામાં આવી જશે. જો માણસ જે કામને લાયક હશે તે માણસની હાથકાતનાં વાન્ય દંદર ઘણા પ્રસન્નતાપૂર્વક કરવામાં આવશે.” આવી હકીકત સંત્ર જાહિર થયા પછી વીરસિંહે સ્વહસ્તે જ અહીંના સઘળા સમાચારનાં એક પત્ર લખી પોતાના પિતા તરફ રવાના કરી દીધો.

બીજે દિવસે રાણા વીરસિંહે એકાન્તમાં નારંગીને પોતાની પાસે બોલાવી. એ સમયે ત્યાં આનન્દસિંહ, તેજસિંહ, તારાસિંહ અને જ્યોતિસિંહ વગેરે એકલા હતા. બહારનું કોઈ પણ માણસ આ પ્રસંગે એ સ્થળે હાજર નહોતું રાણા વીરસિંહે નારંગીને પૂછ્યું:—“નારંગી, આટલા દિવસ સૂધી તું ક્યાં રહી હતી? તારાપર શી શી મુશિબતો આવી પડી હતી તથા માયાસુંદરી સંજ્ઞાધીની શી હકીકત ત્હાગ જાણવામાં છે એ સઘળું સાંભળવાની મહારી પ્રવળ ઇચ્છા છે.”

નારંગીએ પોતાના બન્ને હાથ જોડી નમ્રતાપૂર્વક કહ્યું:—“મહારે જે જે મુશિબતો વેઠવી પડી છે તથા માયાસુંદરીની જે હકીકત હું જાણું છું, તે સર્વ આપને કહી સાંભળાવું છું. મહારાં જીવનાધિકારિણી માયાસુંદરીનો વિયોગ થયા પછી મહારે ઘણું દુઃખ ભોગવવું પડ્યું છે દુષ્ટાદ્યા દીવાન અગ્નિદત્તની પુત્રી અંસરીબાલાએ જ્યારે માયાસુંદરીને તેના પંજામાંથી છોડાવી, અને તેણે પોતે પણ પિતાના આશ્રયનો ત્યાગ કર્યો ત્યારે હું તેમને જઈ મળી, તથા ઘણા દિવસ સૂધી તેમની સાથે ગયાજીમાં રહી; ત્યાં પણ ઘણા વિચિત્ર બનાવો બન્યા.”

“હા, એ સંજ્ઞાધીની કેટલીક હકીકત લક્ષમણસિંહજી પાસેથી મહેં સાંભળી છે. વળી એ પણ મહારા જાણવામાં આવ્યું છે કે, ઇન્દ્રજીતની બિમારીમાં, તેના શયનગૃહમાં જે ચમત્કારો અમે જોયા હતા તે સઘળા અંસરીબાલાએ જ કર્યા હતા; છતાં એમાંનો કેટલોક ભેદ હજી સૂધી જાણી શકાયો નથી.” વીરસિંહે કહ્યું.

“શો ભેદ આપ જાણી શક્યા નથી?” નારંગીએ પૂછ્યું.

“એક તો એ કે, તમે એ શયનગૃહવાળી ઓરડીમાં ક્યા રસ્તેથી આવતાં હતાં? બીજી વાત એ છે કે, એ ઓરડીમાં કોની સાથે તમારી, લઘાઈ થઈ હતી? ત્રીજી વાત એ છે કે, એ ઓરડીમાંથી જે કપ્પાવસો

હાથ મળી આવ્યો હતો તે કોનો હતો ? ” વીરસિંહે અધીરતાસૂચક સ્વરે પૂછ્યું.

“ આ સઘળી હકીકત હું આપશ્રીને નિવેદન કરુ છું. ગયાજીમાં ૪૬૭ નદીના તટપર એક શ્રી રાધાકૃષ્ણજીનું મંદિર આવેલું છે. એ મંદિરમાંથી રાજમહાલયમાં જવાનો એક માર્ગ છે, કે જે માર્ગ એ ઓરડી સૂધી ગયેલો છે. એ માર્ગની માહિતી, અગ્નિદત્ત, માધવી અને બંસરીઆલા સિવાય બીજા કોઈને નહોતી. મ્હને અને માયાસુંદરીને બંસરીઆલાએ જ એ માર્ગ બતાવ્યો હતો. એ રસ્તેથી જ અમે આવ જ કરતાં હતાં. એ રસ્તો એવો વિચિત્ર છે કે વર્ણન કરીને હું તેની યથાસ્થિત હકીકત આપને સમજાવી શકું તેમ નથી. ગયાજી ગયા પછી જે પ્રસંગ મળશે તો હું સાથે આવીને એ માર્ગ આપને બતાવીશ. એ રસ્તેથી અમે રાજમહાલમાં કોઈનું અનિષ્ટ કરવાની ઇચ્છાથી આવતાં નહોતાં; પરંતુ માધવી જ્યારે વૈરની વસુદાત લેવા માટે ત્યાં આવી પહોંચી ત્યારે તે પોતાની એક સેવિકા કે જે બહુરૂપીની વિદ્યા જાણે છે તેની તથા બીજા એક માણસની સાથે રાજમહાલય તરફ રવાના થઈ. એ સમય સૂધી તે અમારો બેદ જાણતી નહોતી. યુક્તિ પ્રયુક્તિથી અમે પણ તેની પાછળ ગયાં. અંતે પરિણામાં એ આવ્યું કે એ ઓરડીમાં અમારી સાથે તેની લઢાઈ થઈ. માધવી સાથે જે માણસ હતો તે માર્યો ગયો તથા જે હાથ આપના જોવામાં આવ્યો હતો તે માધવીનો જ હતો. મ્હેં જ તેનો હાથ કાપી નાખ્યો હતો. અંતે માધવીની સેવિકા પોતાના મરણને શરણ થયેલા સાથીદારનું મસ્તક અને માધવીને લઈ ચાલી ગઈ હતી. અમે પણ એ સમયે ત્યાં રોકાવું બિજાની ધાર્યું નહોતું. ” નારંગીએ ખુલાસો કર્યો.

“ હા, બરાબર છે. એમજ થયું છે. આ હકીકત હું યોગાધારા

અંશે જાણતો હતો; પરંતુ શક મટાડવા માટે મહેં તને પૂછી જોઈ છે.” વીરસિંહે કહ્યું.

આ વાક્યો સાંભળી વિસ્મિત બની જઈને નારંગીએ પૂછ્યું:—  
“આપ કેવી રીતે આ હકીકત જાણી શક્યા હતા?”

“જે સાધુ કૃત્ય નદી વચ્ચે આવેલા પહાડપર રહેતા હતા તેમણે એ હકીકત લક્ષ્મણસિંહને કહી હતી અને લક્ષ્મણસિંહે મહેને કહી હતી. વળી એ સાધુ મહાત્માએ લક્ષ્મણસિંહદ્વારા મહેને એક સંદેશો મોકલાવ્યો છે. પ્રસંગાનુસાર હું તેમના સંદેશો પ્રમાણે વર્તીશ જ.”

“એ શો સંદેશો હતો?”

“હમણાં હું આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપીશ નહિ. હવે મહેને કહે જોઈએ કે જે જદમાશ હુમલાખોરો ગયાજીની પ્રજાને દુઃખી કરતા હતા તેમનો અંસરીયાલા સાથે કેવી રીતે મેળાપ થતો હતો?”

“અંસરીયાલા એમને છેતરવાના ઉદ્દેશથી જ તેમને મળતાં હતાં. એ હુમલાખોરોને અગ્નિદત્ત પાસેથી થોડી ઘણી રકમ મળ્યા કરતી હતી; એટલું જ નહિ; પરંતુ લૂંટફાટમાંથી પણ તેમને થોડો ઘણો ભાગ મળતો હતો. એ લોકો અંસરીયાલાને ઓળખતા હોય તેમનું ધણું માન રાખતા હતા. એ સમયે એ લોકો એમ નહોતા જાણતા કે, અંસરીયાલા પોતાના પિતાથી રીસાઈ ગૃહનો ત્યાગ કરી જૂદાં પડ્યાં છે. આમ હોવાથી તેઓ તેમનાથી ઘણા ડરતા હતા, અને તેમની સૂચના પ્રમાણે જ વર્તતા હતા. અંતે અંસરીયાલાએ યુક્તિ પ્રયુક્તિથી તેમના સર્વના જીવનનો નાશ કરી નાખ્યો. હુમલાખોરો ક્યાં રહેતા હતા એ તો આપ જાણી શક્યા હશે જ.”

“હા, જાણી શક્યો છું. મહારો સમ્રાજો સંશય દૂર થઈ ગયો છે. હવે એ વિષય સંબંધી વિશેષ કાંઈ જાણવાની મહારી ઈચ્છા નથી.

હું માત્ર એટલું જ પૂછવાને ઇચ્છું છું કે, અહીંના—સ્વામગઢના માણસો જ્યારે માયાસુંદરીને ઉપાડી ગયા ત્યારે ત્હારું અને બંસરીબાલાનું થું થયું ? ” વીરસિંહે પૂછ્યું.

“ બંસરીબાલાને સાથે લઈ, જે ખડેરમાં જલિમસિંહ અને યુવરાજ ઇન્દ્રજીતસિંહનું દંદ યુદ્ધ થયું હતું એ ખડેરમાંથી હું ખહાર નીકળી પડી, તથા માયાસુંદરીને છોડાવવાની ધુનમાં રવાના થઈ; કિન્તુ મહારાથી કાંઈ બની શક્યું નહિ. ” નારંગીએ ઉત્તર આપ્યો.

“ ચિંતા નહિ; હમણાં બંસરીબાલા ક્યાં છે ? ” વીરસિંહે પૂછ્યું.

“ મહારા કાકા શેરસિંહે પોતાના એક સ્નેહીને ત્યાં તેમને રાખ્યાં છે; પરંતુ તેમનો એ સ્નેહી કોણ છે તેમજ ક્યાં રહે છે એ સંબંધી હું કાંઈ જાણતી નથી. ” નારંગીએ ઉત્તર આપ્યો.

“ શેરસિંહ સાથે બંસરીબાલાની મુલાકાત કેવી રીતે થઈ ? ”

“ અહીંથી થોડે દૂર એક ખડેર આવેલું છે. મહારા કાકા શેરસિંહજીને મળવા માટે હું બંસરીબાલા સાથે એ ખડેરમાં ગઈ હતી; પરંતુ હવે એવી હકીકત મહારા સાંભળવામાં આવી છે, કે શેરસિંહજીએ આપની તાબેદારી કબૂલ કરી છે, તથા આપે જ એમને કોઈ ઠેકાણે મોકલ્યા છે. ”

“ હા, એ લક્ષ્મણસિંહજીને સાથે લઈ યુવરાજને છોડાવવા માટે ગયા છે; પરંતુ હજી સૂધી શા કારણથી તેઓ પાછા ફર્યા નથી એ સંબંધી કશો નિર્ણય હું કરી શકતો નથી. ”

“ યુવરાજ ઇન્દ્રજીતસિંહજી કાંઈ અહીંથી વિશેષ દૂર નહોતા. વળી એ ઠેકાણું મહારા કાકાથી અજાણ્યું નહોતું. મહેને લાગે છે કે, કોઈ નવીન સંકટ આવી પડેલું હશે તેથી જ તેમના પુનરાગમનમાં વિલંબ થાય છે. ”

“ત્યારે એ ઠેકાણું ક્યાં આવેલું છે તે તું પણ જાણે છે કે ?”

“જી હા, એ ઠેકાણું અહીંથી માત્ર પચીસ ત્રીસ ગાઉના અંતરે આવેલું છે. એક ન્હાના તળાવમાં અઝાયબધર આવેલું છે. એ અઝાયબધરમાં જ યુવરાજ છે.”

“એ ઠેકાણે તું મ્હને લઇ જઇ શકીશ કે ?”

“જી હા, આપની ઇચ્છા હોય તે પણ જ હું આપની સાથે એ સ્થળે આવવાને તૈયાર છું.”

અત્યાર સૂધી મૈનાવલંબન કરી રાજકુમાર આનન્દસિંહ ઉપરની વાતચિત સાંભળી રહ્યા હતા. હવે તેણે મૈનનો ભંગ કરીને કહ્યું:—

“પિતાજી, જો આપ કૃપાભાવે મ્હને આજ્ઞા આપતા હો તો નારંગીને સાથે લઇ હું મ્હોટા ભાઈની શોધમાં જાઉં ?

આના ઉત્તરમાં વીરસિંહે મસ્તક હલાવીને પુત્રનો પ્રસ્તાવ કબૂલ કર્યો નહિ.

રાણા વીરસિંહ અને નારંગીની વાતચિત સર્વે ધ્યાનથી સાંભળી રહ્યા હતા. આ સમયે આનન્દસિંહની સ્થિતિ કેવી હતી એ કહેવાનું કાર્ય મુશ્કિલ છે. બંસરીબાલા પ્રતિ તેનો અત્યંત આંતરિક અનુરાગ હતો. તે નારંગીની હકીકત ઘણાજ ધ્યાનથી સાંભળતો હતો. તેને એમ લાગ્યું કે, બંસરીબાલા હમણાં ક્યાં સ્થળે છે એ હકીકત નારંગી જાણે છે; છતાં કોઇ ગુપ્ત કારણને લીધે તે એ ઠેકાણાનો પતો આપતી નથી; એટલા માટે જ નારંગીની સાથે વડિલ ભાઈની શોધમાં જવાની પોતાના પિતા પાસે તેણે આજ્ઞા માગી હતી. એ સિવાય બંસરીબાલા સંબંધી બીજી ઘણી હકીકત નારંગીને પૂછવાની તેની ઇચ્છા હતી; પરંતુ વીરસિંહે તેને આજ્ઞા આપી નહિ તેથી લાચારીથી તેને આત્મ-સંવરણ કરવું પડ્યું થોડા સમય પછી પિતા પાસે જઈ હાથ જોડીને

નમ્રતાયુક્ત સ્વરે તેણે કહ્યું:—“ પિતાજી ! આપને હું એક વિનંતિ કરવાને ઇચ્છું છું. ”

“ શી વિનંતિ કરવી છે ? ” વીરસિંહે પૂછ્યું.

“ આપે મહને આ શ્યામગઢની ગાદીપર બેસાડેલો છે; પરંતુ મહારી ઇચ્છા એવી છે કે, અહીંનું રાજ્યકાર્ય ચલાવવા માટે એક સુબેદારની નિમણૂક કરી મહને અત્રેના કાર્યવ્યવસાયથી મુક્ત કરવામાં આવે. ” આનન્દસિંહે ઉત્તર આપ્યો. તેનો આવો ઉત્તર સાંભળી વીરસિંહ ગંભીર વિચારમાં પડી ગયો. થોડા સમય સૂધી વિચારમગ્ન રહ્યા પછી તેણે કહ્યું:—“ હા, હું તમારા આ અભિપ્રાયને પસંદ કરી તમારી ઇચ્છા માન્ય રાખું છું. વળી સુબેદારની નિમણૂક કરવાની પણ હું તમને રજા આપું છે. તમે તમારી ઇચ્છા હોય એની નિમણૂક કરો. ”

આનન્દસિંહે જે લોકો ત્યાં બેઠેલા હતા તેમના તરફ જોયું, આ સમયે સર્વના અંતરમાં ચિંતા ઉત્પન્ન થઈ; કેમ કે સર્વનો ત્યાગ કરી રાજ્યકારભાર ચલાવવાની એ લોકોમાંથી કોઈની ઇચ્છા નહોતી. અંતે પુરતો વિચાર કરી આનન્દસિંહે જગન્નાથ જ્યોતિષીનો પસંદગી કરી. એ પસંદગીને વીરસિંહે પ્રસન્નતાપૂર્વક સ્વીકારી. આ કાર્ય નહિ સોંપવા માટે જ્યોતિષીએ ઘણાં આગ્રહ કર્યો; પરંતુ તેના આગ્રહ તરફ કોઈએ ધ્યાન આપ્યું નહિ. એ સમયથી જ શ્યામગઢ બ્રાહ્મણોની આધીનતામાં રહ્યું.



## પ્રકરણ ૧૫ મું.

દગો કોઈનો સગો નહિ.

પેલા બન્ને સાધુઓ પેલી પેટીમાં કોઈ વસ્તુ જોઈ હાથ પોકારીને ભેગુદ્ધ બની ગયા હતા. તેઓ જ્યારે શુદ્ધિમાં આવ્યા ત્યારે એક જણે આકંઠ કરવા લાગ્યો કે, “અરેરે ! ઈન્દ્રજીતસિંહજી, તમને શું થઈ ગયું ? તમે તો કોઈની સાથે કદાપિ કશી ખુરાઈ કરી નથી; છતાં કયા કમબખ્તે તમારાપર આવેા અમાનુષિક અત્યાચાર કર્યો ? અરેરે ! જીવનાધિક યુવરાજ ! અમારો ત્યાગ કરી જતાં તમારા કુસુમ સમાન કોમળ અંતઃકરણમાં બિલ્કુલ દયા ન ઉપજી કે ? દોસ્તીનો હક્ક લોકો આવીજ રીતે અદા કરતા હશે કે ? અરેરે ! હવે અમે જીવતા રહીને પણ શું કરીશું ? હવે અમે અમારું કાળું મ્હોં લઈને ક્યાં જઈશું ? પોતાના ભાઈથી પણ અમને વિશેષ સમજે એવું વિશ્વ સંસારમાં કોઈ ન રહ્યું ! અરેરે ! અમને કોના હાથમાં સોંપી તમે ચાલ્યા ગયા ?”

બીજો બોલવા લાગ્યો—“ બહાલા કુમાર ! દયા કરી એક વખત તો અમારી સાથે બોલો. તમે તમારા દુશ્મનનું નામ એક વખત તો અમને કહો ? કયા નરપિશાચે તમને મારી નાખી પેટીમાં પૂરી અહીં પહોંચાડ્યા છે ? અરેરે ! હવે તમારાં માતૃશ્રી મૃગશોચનીયા પાસે અમે શું મ્હોં લઈને જઈશું ? અમે એમને કેવી રીતે કહી શકીશું કે, તમારા પ્યારા પ્રાણાધિક પુત્રને કોઈએ મારી નાખ્યા છે ! ના ના એમ કદાપિ બની શકશે નહિ. અમે પણ હવે જીવતા ઘેર જવાના નથી. ના ના-હજી તો જોણે તમારા જીવનનો નાશ કર્યો છે તેનો જીવ અમે લેવાના છીએ. બહાલા યુવરાજ ! એક વખત આંખો ઉઘાડીને જુઓ.

તો ખરા કે, તમારી પાસે કોણ બેઠું છે ? શું તમે અમને બૂલી ગયા ? હવે આ તેજસિંહ અને તારાસિંહ પર દુઃખનો કુંગર તૂટી પડ્યો છે.”

હવે તો વાંચકબંધુઓ સમજી શક્યા હશે કે, એ પેટીમાં યુવરાજ ધન્દ્રજીતસિંહનો મૃતદેહ હતો, તથા પેલા બન્ને સાધુઓ યુવરાજના દોસ્ત તેજસિંહ અને તારાસિંહ હતા. એમના બન્નેના ઉપરોક્ત આકંઠથી, બંસરીબાલા શું બન્યું હશે તે સમજી શકી, તથા વિનાવિલાંબે તે ઓરડીમાંથી બહાર નીકળી મીણબત્તીના પ્રકાશમાં ધન્દ્રજીતના મૃતદેહને જોઈ રુદન કરવા લાગી. માયાસુંદરી પણ એટલામાં આવેલી કોઇ ઓરડીમાં હતી. તેણે ધન્દ્રજીતના નામોચ્ચારસહ રુદન થતું સાંભળ્યું ત્યારે તેની ઘણી વિચિત્ર સ્થિતિ થઇ ગઇ. તે આવા સખ્ત આઘાતને સહન કરી શકવાને તદ્દન અશક્ત હતી. એક કારમી હાય પોકારી બેશુદ્ધ બની જઇ, તે ધરાપર ઢળી પડી. વળી તે એવા સ્થાને હતી કે કોઈ તેની પાસે જઈ શકે તેમ નહોતું.

તેજસિંહ અને તારાસિંહે જ્યારે બંસરીબાલાને જોઇ ત્યારે તો તેમનું હૃદય વિશેષ ભરાઇ આવ્યું. તેઓ ઉચ્ચસ્વરે હૃદયભેદક રુદન કરવા લાગ્યા. ભોંયરામાં હાહાકાર થઈ રહ્યો. એક કલાક સુધી આવી સ્થિતિ રહી. પછીથી બંસરીબાલાએ રુદન કરતાં કરતાં જ્યારે એમ કહ્યું કે, “ આટલામાં જ આવેલી કોઇ ઓરડીમાં બિચારાં માયાસુંદરી છે. આપણો વિલાપ સાંભળી તેમની કેવી શોચનીય સ્થિતિ થઈ ગઈ હશે ! ” ત્યારે તેજસિંહ અને તારાસિંહ ચુપ થઇ ગયા, અને તેઓ બંસરીબાળાનું મ્હોં જોવા લાગ્યા.

“ અહીં માયાસુંદરી છે એમ તમને કેવી રીતે માલૂમ પડ્યું ? ” તેજસિંહે પૂછ્યું.

“ એમની સાથે મહારી વાતચિત થઇ હતી. ” બંસરીબાલાએ ઉત્તર આપ્યો.

“ ત્યારે તો ઘણા સમયથી તમે આ ભોંયરામાં હો એમ લાગે છે. ” તારાસિંહે વિસ્મિત બની જાન્યું.

“ હું તો આજકાલ કરતાં કેટલાક દિવસથી આ ભોંયરામાં ક્ષુધા તૃષ્ણાની વ્યથા વેઠીને રહેલી છું. ” આમ કહી પેલા માણસ તરફ ઈશારો કરીને તે બોલીઃ-“ આ નરપિશાચ મહારાપર પહેરો બસતો હતો.

“ હશે, જે થવાનું હતું તે થઇ ગયું છે. હવે જે રડવા કઠગનામાં આપણે આપણો વખત કાઢીશું તો યુવરાજશ્રીના દુઃખનનો પત્તો મેળવી શકીશું નહિ, અને તેને તેના કાર્યની સખ્ત સખ્ત કરી શકીશું નહિ. જે આપણે શત્રુના જીવનનો સંહાર કરી નાખીશું તો આપણું સળગતું હૃદય થોડા અંશે શાન્ત થશે. હવે તમે અહીં કેવી રીતે આવ્યાં તથા આ દુષ્ટોના પંજામાં કેવી રીતે ફસાઇ પડ્યાં એ હકીકત કહો તો કદાચ શત્રુનો સત્વર પત્તો લાગે ખરો. ” તેજસિંહે કહ્યું.

બંસરીબાલાએ પોતાની સઘળી હકીકત વિસ્તારથી કહી સંભળાવી. ત્યાર પછી તેજસિંહ તથા તારાસિંહને તેણે પૂછ્યુંઃ-“ તમે ખંને અહીં કેવી રીતે આવ્યા ? ”

“ નારંગીએ આ ભોંયરાનું ઠેકાણું આપી અમને અહીં મોકલ્યા છે. થોડા સમયમાં જ મહારાણા વીરસિંહજી ઘણા માણસો સાથે આ તરફ આવવાના છે. નારંગી એમની સાથે આવવાની છે. અમે યુવરાજ ઇન્દ્રજીતસિંહને છોડાવવા માટે કોઇ અન્ય સ્થળે જવાના હતા. અરેરે ! અમે એમ ક્યાં જાણતા હતા કે, માર્ગમાં જ અમારાપર આવા દુઃખનો ડુંગર તૂટી પડશે. અરેરે ! જ્યારે મહારાણાજી અત્રે આવશે

ત્યારે હવે શા મ્હોંથી કહીશું કે, તમારા પ્યારા પુત્રનો મૃતદેહ આ ભોંયરામાંથી મળી આવ્યો છે ! ” તેજસિંહ જોલ્યો.

ત્યાર પછી તેજસિંહે આ ભોંયરામાં આવવાની સધળી હકીકત કહીને વિશેષમાં જણાવ્યું કે, “જ્યારે ખડેરની ખ્હાર કૂવાપર અમે બન્ને માણસો બેઠા હતા ત્યારે ત્રણ માણસોની વાતચિતથી અમને માલુમ પડી ગયું હતું કે, તમને એ લોકોએ કેદ કરેલાં છે; પરંતુ તમને આવી શોચનીય સ્થિતિમાં જોવાનું અમારા નસીબમાં લખાયલું હશે એમ અમે ધારતા નહોતા. એ લોકોએ જ્યારે અમને જોયા ત્યારે ભય પામીને તેઓ પલાયન કરી ગયા. એ લોકો કાણ છે તથા તેઓ મ્હને કેવી રીતે ઝાળખી શક્યા એ સંબંધી હું કશો નિશ્ચય કરી શકતો નથી.”

અંસરીબાલાએ હાથનો ઇશારો કરીને કહ્યું:—“ જે માણસને તમે બાંધી રાખ્યો છે એ માણસ પણ એ લોકોમાંનો જ છે.”

“ઓ નરપિશાચ ! કહે જોઇએ કે તું કાણ છે ? ” એ માણસ તરફ જોઇને કોધકર્કશસ્વરે તેજસિંહે પૂછ્યું.

“જે કે હું બધી હકીકત જણાવી શકું તેમ છું; પરંતુ એમ કરવાથી મ્હારો જીવ બચી શકે તેમ નથી.” એ માણસે દીનતાસ્રયક સ્વરે કહ્યું.

“શું તને ત્હારા માલિકનો ભય લાગે છે ? ” તેજસિંહે પૂછ્યું.

“જી હા.” કંપતા અવાજે ઉત્તર મળ્યો.

“હું ત્હારો જીવ બચાવવાની અને તને સારું ઇનામ આપવાની પ્રતિજ્ઞા કરું છું.” તેજસિંહ અભયદાન દેતાં કહ્યું.

“આપની આવી પ્રતિજ્ઞાથી હું નિર્ભય થઈ શકતો નથી. અરેરે! મ્હારો જીવ મહાભારત સંકટમાં ફસાયેલો છે. વળી આપ લોકોનું જીવન પણ હવે બચી શકવું મુશ્કેલ છે. હું પણ ધર્મસંકટમાં સપ-

હાયો છું. જો અમારી હકીકત હું આપને ન કહું તો આપ મ્હારો જીવ લ્યો તેમ છો અને કહું તો મ્હારા માણસો જ મ્હારો જીવ લે તેમ છે.” પેલા માણસે કહ્યું.

“આ વચનો સાંભળતાં મ્હને એમ લાગે છે કે, ત્હારો માલિક. સત્વર અહીં આવી પહોંચવાનો સંભવ છે.” તેજસિંહે કહ્યું.

“બેશક એમજ છે.” એ માણસે કહ્યું.

આ સમયે તેજસિંહે તારાસિંહના કાનમાં કાંઈ કહ્યું, તથા પોતાનાં બહુશ્ચીનાં સાધનોની ઝાળી અને આપી દઈ, એની ઝાળી તેણે લઈ લીધી. તરત જ તારાસિંહ એ ભોંયરાની ખ્હાર નીકળી પડ્યો, તથા તેજસિંહ સાથે પહેલાં તે ખંડેરની ખ્હાર જે કૂવાપર બેસી રહ્યો હતો ત્યાં ગયો. કૂવામાંથી એક લોટો પાણી ખેંચી કાઢી, પાસેની ઝાળી-માંની કોઈ વસ્તુને તેણે એ પાણીમાં ધસીને પી લીધી. પછીથી બીજા એક લોટો પાણી ખેંચી કાઢી પેલી વસ્તુ પુનઃ ધસીને તેણે એ પાણીમાં ભેળવી દીધી અને તે પાછો ભોંયરામાં ગયો. પાણીનો લોટો તેણે તેજસિંહના હાથમાં આપ્યો. તેજસિંહે ઝાળીમાંથી થોડું ખાવાનું ખ્હાર કાઢી અંસરીખાલાને આપીને કહ્યું:—“આટલું ખાઈને તમે લોગમાંનું પાણી પી લ્યો.”

“આ શું ખાવા પીવાનો વખત છે? જો કે કેટલાક દિવસથી હું ભૂખી છું; પરંતુ યુવરાજશ્રીના મૃતદેહ પાસે બેસી હું કેવી રીતે ખાઈ શકું? આ ખોરાક મ્હારા ગળામાં કેવી રીતે ઉતરી શકશે?” અંસરીખાલાએ કહ્યું.

“અરેરે! આ વાતનો કશો ઉત્તર હું આપી શકતો નથી. તમારે ન ખાવું હોય તો ન ખાશો; પરંતુ આ લોયમાંથી થોડું પાણી પી લ્યો. જો આ પાણી પણ તમે નહિ પીઓ તો આપણે માર્યા જઈશું.”

આ સમયે તેજસિંહે બંસરીબાલાના કાનમાં કાંઈ કહ્યું. તરત જ બંસરીબાલાએ લોટામાંનું પાણી પીધું. બાકી રહેલું પાણી તેજસિંહે પી જઈ તેણે પુનઃ એ લોટા તારાસિંહને આપી દીધો. લોટા લઈ, તેને ઝાળીમાં મૂકી તારાસિંહ ખડેરની બહાર ગયો અને આબૂઆબૂના અણ્યમાંથી કેટલાંક સુકાં લાકડાં એકઠાં કરી તેણે ખડેરની વચ્ચે ગોઠવ્યાં. પછી ઝાળીમાંથી ચક્રમક બહાર કાઢી, દેવતા સળગાવીને તેણે એ લાકડાંઓમાં અગ્નિસંયોગ કર્યો.

આ સંઘળું કાર્ય તારાસિંહ ધણી સ્મૃતિથી કરી રહ્યો હતો, તથા તે વારંવાર ખડેરની બહાર આવેલા મયદાન તરફ દૃષ્ટિ ફેરવતો હતો. અગ્નિ સળગાવી રહ્યા પછી તારાસિંહે જ્યારે મયદાન તરફ જોયું તો ઘણે દૂર તેણે ધૂળ ઉડતી જોઈ. પોતાનું કામ તે વિશેષ ત્વચ્છથી કરવા લાગ્યો. પોતાની પાસેની ઝાળીમાંથી એક શીરી બહાર કાઢી કે જ્યાં એક પ્રકારનું તેલ હતું. એ તેલને સળગતાં લાકડાંમાં રેડી દઈ ઉપરથી તેણે થોડું પાણી છટક્યું. ઝાળી પાછો તે મયદાન તરફ જોવા લાગ્યો તો દશ પદર ઘોડેતરા ને ધણી નેજીથી તેણે પોતાના તરફ આવતા જોયા. આ સમયે અનાબદ તેના મુખમાંથી એવા શબ્દો બહાર નીકળી પડ્યા કે, “ હા! જો જો જો વધારે વખત લાગ્યો હોત તો સંઘળું કામ બગડત. હવે એ લોકો ત્યાં જઈ શક્યાના હતા? ”

સળગતાં લાકડાં પર પાણી છાંટવામાં આવેલું હોવાથી તેમાંથી ઘણો ધુમાડો નીકળવા લાગ્યો, તથા એ ધુમાડો આખા ખડેરમાં ફેલાઈ ગયો. પછી તારાસિંહ ખડેરની બહાર નીકળી ફૂવા પાસે આવેલા લીમડાના વૃક્ષપર ચઢી ગયો, તથા ત્યાં ધુપાઈ ગયો. એ વૃક્ષ એટલું બધું ઉંચું હતું કે, તનાપરથી ખડેરની અંદર આવેલું મયદાન સ્પષ્ટતાથી જોઈ શકાતું હતું. જે સવારેને દૂરથી તારાસિંહે જોયા હતા તેઓ હવે

ખંડેરની પાસે આવી પહોંચ્યા. તારાસિંહે વૃક્ષ ઉપરથી જ તેમને ગણી જોયા તો તેમની સંખ્યા બારની હતી. એ લોકોમાં સર્વથી આગળ સફેદ દાઢીવાળો સાધુ હતો.

પાઠક ! આ સાધુએ જ રાત્રિના સમયે સ્વામગઢના મહારાણાદિગિવ-જયસિંહ પાસે જઈને તેને ભડકાવ્યો હતો, અને તેણે જ વીરસિંહ વગેરેને કેદ કરાવ્યા હતા.

ખંડેર પાસે પહોંચીને એ લોકો ઘોડાઓપરથી ઉતરી પડ્યા અને તેઓમાંના દશ જણાએ ખંડેરમાં પ્રવેશ કર્યો. બે માણસો ઘોડાઓની દેખરેખ રાખવાને રહ્યા.

ખંડેરમાં પુષ્કળ ધુમાડો ફેલાઈ રહેલો જોઈને સાધુએ કહ્યું:-  
“ આ ધુમાડો શાનો છે ? ”

“ કોઈ માણસે અહીં આવીને રસોઈ બનાવી હશે. ” એક માણસે કહ્યું.

“ પરંતુ ધુમાડો ઘણો કડવો છે. ” બીજા માણસે મ્હોં બગાડીને કહ્યું.

“ અરેરે ! આ ધુમાડાથી તો આંખો અને નાકમાંથી પાણી નીકળવા લાગ્યું. ” ત્રીજાએ કહ્યું.

“ જો કોઈ વટેમાર્ગીએ અહીં આવીને રસોઈ બનાવી હોય તો અહીં માટીનાં વાસણ વગેરે હોવાં જોઈએ. મ્હને તો આ ધુમાડાનો રંગ જ વિચિત્ર જણાય છે. એના રંગ, એની કડવાશ તથા એની ગંધપરથી એમાં બેશુદ્ધિની અપ્પર હોવી જોઈએ એમ હું ખાત્રીથી કહી શકું છું. એ બેશુદ્ધિના અમલનો આરંભ થઈ ગયો છું. થોડું થોડું માથું દરવા લાગ્યું છે. ’ મહારા બહાદુરો ! આપણી સાથે શત્રુ

પક્ષના માણસોએ લુચ્ચાઈ કરી હોય એમ મ્હને લાગે છે. જો એ માણસો ભોંયરામાંથી બંસરીખાલાનો ઉદ્ધાર કરી ગયા હોય તો તે પણ બનવા જેવું છે.” સાધુએ કહ્યું તથા વિશેષમાં તેણે ઉમેર્યું, આ સધળું કાર્ય શત્રુપક્ષના બહુરૂપીનું જ હોય એવી મ્હારી ધારણા છે.”

વૃક્ષપર એસી રહેલો તારાસિંહ સાધુનાં આ વચનો સાંભળી રહ્યો હતો; એ વૃક્ષ ખંડેરના દરવાજા પાસે જ આવેલું હતું. સાધુ પોતાનાં વચનો સંપૂર્ણ ઉચ્ચારી રહ્યો નહિ હોય એવામાં ખંડેરના પાછલા ભાગ-માંથી એક માણસ દોડતો આવ્યો. સાધુની છેલ્લી વાત તેણે સાંભળી લીધી હતી. એ વાતના ઉત્તરમાં જ તે આવતાંની સાથે બોલી ઉઠ્યો:- “ના ના-અહીંથી બંસરીખાલાને કોઈ લઇ ગયું નથી. વળી આપની માન્યતા તદ્દન ખરી છે. મ્હારાણા વીરસિંહના એ બહુરૂપીઓ અહીં આવી પહોંચેલા છે. તેઓમાંનો એક ખંડેરમાં અને બીજો આ લીમ-ડાના વૃક્ષ ઉપર છે.”

“ત્યારે તો આપણને એ લોકોએજ પ્રસાધ્યા છે એમાં શિશુકલ સંદેહ નથી. આપણે સર્વ સંકટમાં ફસાઈ પડ્યા છીએ; પરંતુ બંસરી-ખાલા અને ઇન્દ્રજીત કે જેમને તમે ભોંયરામાં પહોંચાડેલાં છે તેઓ હવે ખંડાર જઇ શકે તેમ નથી. આ બહુરૂપીઓએ ઇન્દ્રજીતસિંહને મરણ પામેલો ધાર્યો હોય તો એમાં કાંઈ આશ્ચર્ય જેવું નથી. લ્યો, હું શાહી દરવાજાને બંધ કરી દઉં; જેથી બહુરૂપી તો શું; પરંતુ તેનો આપ સુદ્ધાં ખંડેરમાં પ્રવેશ કરી શકશે નહિ.” સાધુએ કહ્યું.

આ સમયે પેલા નવા આવેલા માણસે કહ્યું:- “પરંતુ આપણો એક માણસ ભોંયરામાં છે તેનો ઉદ્ધાર આપણે કેવી રીતે કરીશું?”

“તેનો ઉદ્ધાર થઈ શકવો અસંભવ છે. એ બંને ભોંયરામાં જ મરી ગયા.” સાધુએ પોતાના નિષ્કુર સ્વભાવનો પરિચય કરાવતાં કહ્યું.



જે માણસ ખંડેરની પાછળના ભાગમાંથી દોડી આવ્યો હતો તેને વૃક્ષપર બેઠેલો તારાસિંહ સહેલાઈથી ઓળખી ગયો. જે એ સિપાહીઓ તેજસિંહ તથા તારાસિંહને કૂવાપર બેઠેલા જોઈ બચ પામીને ખલાયન કરી ગયા હતા તેઓમાંનો જ એક તે હતો. કોણ જાણ કે તે ક્યાં છુપાઈ રહ્યો હતો. તેનો કશો નિર્ણય તારાસિંહ કરી શક્યો નહિ.

ધુમાડાનો બિલકુલ ભય નહિ રાખતાં સાધુ ખંડેરની એક ઓરડીમાં પ્રવેશ કરીને કોઈ કાર્ય કરવા લાગ્યો.

યુવરાજ ઇન્દ્રજીતસિંહને મૃત્યુ પામેલો વિચારી તારાસિંહ કેટલેક બધો શોકાતુર બની ગયો હતો. એ વાંચકબંધુઓ સારી રીતે જાણે છે; છતાં તારાસિંહે સાધુના મુખમાંથી જ્યારે એવા શબ્દો સાંભળ્યા કે, ‘આ બહુડૂંપીએ ઇન્દ્રજીતસિંહને મરી ગયેલો ધાર્યો હોય તો એમાં કાંઈ આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી.’ ત્યારે તે પોતાની વર્તમાન પરિસ્થિતિનું સર્વાંશે વિસ્મરણ કરી અત્યંત આનંદિત બની ગયો. તેણે પોતાના મનમાં વિચારી લીધું કે, શત્રુઓની પ્રપંચબળમાં તેઓ હેતરાયા છે. તેમણે ઇન્દ્રજીતસિંહને કોઈ ઔષધ પીવડાવીને જ મુકદ્દના જેવા બનાવી દીધેલા હોવા જોઈએ. જે આ સમયે તેજસિંહ પોતાની પાસે આવી ચઢે તો તેને આ આનંદજનક સમાચાર સંભળાવવાની અધીરતાયુક્ત ઇચ્છા તારાસિંહને થઈ; પરંતુ કમબખ્ત સાધુએ ખંડેરનો શાહી દરવાજો બંધ કરવાનું કહેલું હોવાથી હવે તેજસિંહ ભોંયરામાંથી બહાર નીકળી શકે તેમ નથી જ એમ તેને લાગ્યું. તારાસિંહે વિચાર્યું:— “જે સાધુના કહેવા પ્રમાણે તે દરવાજો બંધ કરી દેશે તો મહા ભયંકર અનર્થ થશે અને ઇન્દ્રજીતસિંહના જીવનનું રક્ષણ કોઈ પણ રીતે

થઈ શકશે નહિ. એ શાહી દરવાજો ક્યાં છે તથા તેને કેવી રીતે વાસવા ઉઘાડવામાં આવે છે એ સંબંધી હું કાંઈ જાણતો નથી. શું કરવું એ હવે મહને સૂઝતું નથી.”

સાધુના માણસો પેલા નવા આવેલા માણસના મુખે એટલું તો સાંભળી શક્યા હતા કે, વીરસિંહનો એક જલ્દુષ્ટી લીમડાના વૃક્ષપર ચઢી ગયેલો છે. સાધુ પેલી ઝોરડીમાં ચાલ્યો ગયો એટલે બીજા માણસો તારાસિંહને કેદ પકડવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા; છતાં એ માટે તારાસિંહને બિલ્કુલ ચિંતા નહોતી. તે સારી રીતે જાણતો હતો કે, જે બેશુદ્ધિની અસરવાળો ધુમાડો તેણે ઉત્પન્ન કર્યો હતો તેનાથી એ લોકો હવે થોડા સમયમાં જ બેશુદ્ધ બની જશે. અંતે થયું પણ તેમજ.

ન્યારે એ લોકોએ લીમડાના વૃક્ષ પાસે જઈ તેને ચોતરફથી ઘેરી લઈ ત્યારે તેમની સર્વની સ્થિતિ દારૂડીઆઆના જેવી જ થઈ હતી. પેલા બેશુદ્ધિની અસરવાળા ધુમાડાથી તેઓ લથડીઆં ખાવા લાગ્યા હતા. એવામાં તારાસિંહના મુખમાંથી એવા આનંદસૂચક કિન્નર નીકળી પડ્યા કે, “વાહ વાહ ! કેવા અણીના વખતે મહારા માલિક આવી પહોંચ્યા છે ! હવે આ સઘળા કમળપ્રતોનો છવ જરૂર જશે.”

તારાસિંહના મુખમાંથી નીકળેલા આ શબ્દો સાંભળી એ લોકો અત્યંત આશ્ચર્યચકિત બની ગયા, તથા તેઓ મયદાન તરફ જોવા લાગ્યા. આ સમયે કોઈ રાજાની સવારી પોતાના તરફ આવતી હોય એવો દેખાવ તેમના જોવામાં આવ્યો; છતાં એ લોકોના મસ્તકપર બેશુદ્ધિની અસર એટલી સીમા સૂધી થઈ ગયેલી હતી કે તેઓ એ સ્થળેથી પલાયન કરી જવાને સર્વાંશે અશક્ત હતા. તેઓ સર્વ એ વૃક્ષ નીચે જ બેસી જઈ ધરાપર ઢળી પડ્યા. તેમની શુદ્ધિ સર્વાંશે દૂર થઈ ગઈ.

થોડા સમયમાં જ પોતાના કેટલાક માણસોની સાથે ઘોડેસવાર થયેલો વીરસિંહ એ સ્થળે આવી પહોંચ્યો. જ્યોતિસિંહ અને બ્રહ્માનાથ પણ તેની સાથે જ હતા. સર્વની આગળ નારંગી એક ઘોડાપર બેઠેલી હતી. એ લોકો દ્વાપાસે આવી પહોંચ્યા એટલામાં તો તારાસિંહ પણ વૃક્ષપરથી નીચે ઉતરી પડ્યો, અને દ્વાપામાંથી એક લોટા પાણી કાઢી તેણે હાથ મ્હોં ધોયાં. પછીથી થોડે સૂધી રહામો જઈને તે સર્વને મળ્યો. વીરસિંહે તેને પૂછ્યું:—“કેમ, શા સમાચાર છે?”

“ધણા વિચિત્ર સમાચાર છે!” તારાસિંહે ઉત્તરમાં કહ્યું.

“એવ: તે શા વિચિત્ર સમાચાર છે? તેજસિંહ ક્યાં છે?” અધીરતાથી વીરસિંહે પૂછ્યું.

“તેજસિંહજી આ ખંડેરમાં આવેલા ભોંયરામાં છે. માયાસુંદરી, બંસરીબાલા અને યુવરાજ ઇન્દ્રજીતસિંહ પણ એ ભોંયરામાં જ કેદ પડેલા છે.”

યુવરાજ ઇન્દ્રજીતસિંહની જે સ્થિતિ ભોંયરામાં, તારાસિંહના બેચામાં આવી હતી એ સ્થિતિનું રાણા વીરસિંહ વગેરે સમક્ષ હમણાં વર્ણન કરવું તેણે બાળબાળ વિચાર્યું નહિ. બે એ વર્ણન કરવામાં આવશે તો સર્વ માણસો રડારોળ કરી મૂકશે અને ઇન્દ્રજીતસિંહન સત્વર શુદ્ધિમાં લાવી શકશે નહિ એમ વિચારી તારાસિંહે હાલ તરત એ વાત પોતાના મનમાં જ રાખી. આ સમયે ઇન્દ્રજીતસિંહ વગેરે મંત્રાંધી તેને કેટલાક અસત્ય ઉત્તરો વીરસિંહને લાચારીથી આપવા પડ્યા.

તારાસિંહના મુખે રાગકુમાર આનન્દસિંહે જ્યારે એવા સમાચાર સાંભળ્યા કે, બંસરીબાલા પણ એ ભોંયરામાં કેદ થઈ પડેલી છે ત્યારે તે ઘણો ખુશી થયો. માથુકની મુલાકાત હવે અદ્યકાળમાં થશે જ એવી આશા તેના પ્રેમપરિપૂર્ણ અંતરમાં ઉપજી.

વીરસિંહે ફરીથી તારાસિંહને પૂછ્યું:—“ શું ત્હેં ત્હારી નજરે તેમને સર્વને ભોંયરામાં કેદ થઇ પડેલાં જોયાં છે ? ”

“ હા મહારાજ ! યુવરાજ ઇન્દ્રજીતસિંહ તથા ખંસરીખાલાને તો તો હું અને તેજસિંહ મળી ચુક્યા છીએ. તેજસિંહ તેમની ખન્નેની પાસે જ છે; પરંતુ અમે માયાસુંદરીને જોયાં નથી. ખંસરીખાલાના કહેવાથી અમે માત્ર એટલું જાણી શક્યા છીએ કે, એ ભોંયરામાંની જ કોઇ ગુપ્ત ઝોરડીમાં માયાસુંદરી કેદ થઇ પડેલાં છે. તેમને મળી શકાય એવો કોઇ માર્ગ અમને સૂઝ્યો નહોતો. ” તારાસિંહે કિત્તર આપ્યો.

“ શું આ ખંડેરના ભોંયરાની ઝોરડીઓમાં કશો ભેદ છે કે ? ”

“ માત્ર ભેદ જ નહિ; પરંતુ આ ખંડેરમાં કાંઇ ઘણું ગુપ્ત રહસ્ય સમાઇ રહેલું હોય એમ મ્હને લાગે છે. ”

“ ઠીક, જ્યારે તું અને તેજસિંહ યુવરાજ ઇન્દ્રજીતસિંહ પાસે જઇ પહોંચ્યા હતા ત્યારે પછી તમે તેમને ખ્હાર કેમ લઇ આવ્યા નહિ ? ”

શેા કિત્તર આપવો તેનો થોડા સમય સૂઝી સ્વગત વિચાર કર્યા પછી તારાસિંહે કહ્યું:—“ અમારી મુલાકાત થયા પછી અમે ભોંયરામાં તેમની સાથે વાતચિત કરતા બેઠા હતા. દુશ્મનનો એક માણસ એ ભોંયરામાં કેદીઓની દેખરેખ રાખતો હતો. કેદીઓના હાથ પગમાં બેદીઓ હોવાથી તેમનામાં હાલવા ચાલવાની શક્તિ નહોતી. જ્યારે અમે ખન્નેએ અને ગિરફતાર કર્યો, તથા મધ્યગી હકીકત જણાવવાની અમે તેને ભય દર્શાવીને આજ્ઞા કરી ત્યારે તે સમજી જઇને રસ્તાપર આવ્યો. એના કહેવાથી અમને માલૂમ પડ્યું કે, આપણો દુશ્મન અર્થાત્ એનો માલિક ઘણા માણસો સાથે થોડા સમયમાં જ આ ખંડેર પાસે આવી પહોંચનાર છે. આવો પ્રકાર જાણવામાં આવતાં જ તેજસિંહે મ્હને કહ્યું કે:—“ આપણે હવે ભોંયરામાંથી ખ્હાર

નીકળીશું તો શત્રુ આપણને સપડાવ્યા સિવાય રહેશે નહિ; કેમ કે બહાર નીકળવાથી એ લોકોની સાથે મુલાકાત થઈ જાય એવો સંભવ છે; વળી એ લોકો ઘણી સંખ્યામાં હશે અને આપણે માત્ર ત્રણ જ છીએ, એથી આપણે દુઃખ વેઠવું પડે એમાં આશ્ચર્ય જેવું કંઈ નથી; તેથી ઉત્તમ એજ છે કે, તમે એકલા બહાર જાઓ અને શત્રુઓને જ્યારે ખંડેર તરફ આવતા જુઓ ત્યારે કોઈ પણ રીતે તેઓ આપણા મંજામાં પ્રસાર પડે એવો પ્રયત્ન ચાલાકીથી કરજો.”

ન્યોતિસિંહે આ ખુલાસો સાંભળી અતિ પ્રસન્ન થઈને કહ્યું:-  
“મહત્તે એમ લાગે છે કે, જે લોકો આ વૃક્ષ નીચે પડેલા છે તે સઘળા તમારા માયા-પ્રાપ્ત્યથી જ આવી સ્થિતિને આધીન થયેલા છે. તમે તેમને સર્વેને કેવી રીતે જે શુદ્ધ બનાવી દાઢા ? ”

“ખંડેરમાં આગ સળગાવી તેમાં મહેં બેશુદ્ધિનું આપધ નાખ્યું હતું. એ લોકો અહીં આવે ત્યાં સૂઈમાં તો બેશુદ્ધિની અસરવાળો ધુમાડો આજૂઆજૂમાં સર્વત્ર ફેલાઈ ગયો હતો. શત્રુઓમાંના માત્ર બે જ માણસો બચી ગયા છે. ( ઘોડાઓ તરફ બેઠેલ ) હેં ! એ માણસો નાસી ગયા હોય એમ લાગે છે ! આ બધું જોતું થયું છે ! ” તારાસિંહે કહ્યું.

ન્યોતિસિંહે ચોતરફ દ્રષ્ટિ ફેરવીને કહ્યું:-“ એ લોકો નાસી ગયા છે તેથી કંઈ નુકસાન નથી. હવે આપણે ત્વરાથી ભોંયરામાં જવું જોઈએ. ”

“ મહત્તે એમ લાગે છે કે, કદાચ આપણે ભોંયરામાં જઈ શકીશું નહિ. ” તારાસિંહે શંકા દર્શાવી.

“ એનું કંઈ કારણ ? ” નારંગીએ પૂછ્યું.

“શત્રુઓના માણસોમાં એક સાધુ પણ હતો. તે ઘણો ચાલાક તેમજ હોશિયાર હતો. આંખોમાં બેશુદ્ધિની અસરવાળો ધુમાડો જતાં જ તે મ્હારી ચાલાકી સમજી ગયો. એવામાં એક માણસે, કે જે પહેલાં અમને જોઈ પલાયન કરી ગયો હતો અને પાછળથી છુપાઈ જઈ મ્હારી હિલચાલ જોયા કરતો હતો તેણે સાધુ પાસે આવી અમારા અહીં આવ્યાના સમાચાર તેને જણાવી દીધા, તથા તેણે તેને એમ પણ કહી દીધું કે, ‘હજી સૂઝી બંસરીયાલા, માયાસુંદરી અને ઇન્દ્ર-જીતસિંહજી ભોંયરામાં જ છે. તે સિવાય મહારાણા વીરસિંહજીનો એક બહુરૂપી પણ ત્યાં હાજર છે.’ આ સમાચાર સાંભળી એ સાધુ પ્રસન્ન થયો તથા તેણે કહ્યું કે, ‘હવે આપણે સંકટમાં પ્રસારી પડ્યા છીએ તથા અલ્પકાળમાં જ આપણે સર્વ બેશુદ્ધ બની જઈએ તેમ છીએ; છતાં હું ખંડેરનો શાહી દરવાજો બંધ કરી દઉં છું, જેથી કોઈ પણ માણસ ભોંયરામાં જઈ શકશે નહિ, અને ભોંયરામાં સપડાયલાં માણસોને કોઈ છોડાવી શકશે નહિ.’ આ હકીકત સાંભળી પેલા માણસે કહ્યું કે, ‘આપણો એક માણસ પણ અંદર છે, તેનો ઉદ્ધાર આપણે કેવી રીતે કરીશું?’ આથી સાધુએ ઉત્તરમાં કહ્યું ‘તેનો ઉદ્ધાર થઈ શક્યો અસંભવ છે. એ ભલે ભોંયરામાં જ મરી જાય.’ પછીથી સાધુએ શું કર્યું એ હું જાણતો નથી તેમજ શાહી દરવાજાથી પણ હું સર્વાંશે અજાણ્યો છું.”

તારાસિંહનાં આ વચનો સાંભળી સર્વના આશ્ચર્યની સીમા રહી નહિ. થોડા સમય સૂઝી એ લોકોએ ગંભીરતા પૂર્વકવિચાર કર્યો. ત્યાર પછી નારંગીએ કહ્યું:—“પ્રથમ ખંડેરમાં જઈને ભોંયરાનો દરવાજો ઉઘાડવો જોઈએ. જો એ દરવાજો આપણાથી ઉઘડશે તો પછી કશી ચિંતા રહેશે નહિ. જો એ નહિ ઉઘડે તો જોઈ લેવાશે.”

આ પ્રસ્તાવ સર્વને વાસ્તવિક લાગ્યો, તથા રાણા વીરસિંહે નારંગીને આગળ ચાલવા તથા ભોંયરાનો દરવાજો ઉઘાડવાને કહ્યું. આ સમયે ખંડેરમાં ગિલ્કુલ ધુમાડો નહોતો સઘળું સ્વચ્છ થઈ ગતું હતું. નારંગી સઘળા લોકોની સાથે ખંડેરમાંના જે સ્થળેથી ભોંયરામાં જઈ શકાતું હતું એ સ્થળે જઈ પહોંચી. એક મીણુપત્તી સળગાવીને તેણે હાથમાં લીધી તથા પાસે આવેલી એક ઝોરડીમાં જઈ એ મીણુપત્તી તેણે તારાસિંહના હાથમાં આપી દીધી. એ ઝોરડીમાં એક આલમારી હતી. એ આલમારીના ખાસણમાં એ મુઠ હતી. એ મુઠને ફેરવતાં આલમારીનું દ્વાર ઉઘડી જતું હતું. પછીથી એક ઝોરડીમાં જઈ પહોંચતાં ત્યાંથી ભોંયરામાં ઉતરવાની સીડીઓ હતી. આ સમયે નારંગીએ આલમારીની બંને મુઠને કેટલીક વખત ફેરવી. એ મુઠો ફરી ખરી; પરંતુ આલમારીનું દ્વાર ઉઘડ્યું નહિ. પછીથી તારાસિંહ અને જયોતિસિંહે એ દ્વાર ઉઘાડવાનો પ્રયત્ન કર્યો; કિન્તુ તેમનો સઘળો પ્રયત્ન વ્યર્થ થયો. અંતે સર્વનો જીવ બેચેન બની ગયો. સર્વને એમજ લાગ્યું કે, પેલો બદમાશ સાધુ જે કાંઈ બોલ્યો હતો તે પ્રમાણેજ એ વર્ત્યો છે. એ ખંડેરમાં કોઈ શાહી દરવાજો હોવો જ જોઈએ તથા એ દરવાજો બંધ કરીને સાધુએ ભોંયરામાં જવાનો રસ્તો બંધ કરી દીધેલો હોવો જોઈએ.

સઘળા લોકો એ ઝોરડીમાંથી બહાર નીકળ્યા, અને પેલા બદમાશ સાધુને શોધવા લાગ્યા. ખંડેરમાં તેમજ પેલા લીમડાના વૃક્ષનીચે આઠ માણસો બેશુદ્ધ બની જઈ પડી રહેલા હતા તેમને એકત્ર કરવામાં આવ્યા. જે બે માણસો બેશુદ્ધ બની ગયા નહોતા અને ઘોડાઓની સંભાળ રાખતા હતા એ કોણ જાણે ક્યાંય પલાયન કરી ગયા હતા ! હવે માત્ર એકલો સાધુ રહ્યો હતો; તેની ઘણી શોધ કરવામાં આવ્યા છતાં તેના શરીરનો પત્તો લાગ્યો નહિ.

રાણા વીરસિંહ, જ્યોતિસિંહ અને તારાસિંહને સાથે લઈને નારંગી પેલી ઓરડીમાં ગઈ કે જે ઓરડીની દિવાલ સાથે મનુષ્યાકૃતિની એક પાપાણુમૂર્તિ જડી લેવામાં આવી હતી. એક દિવસે રાત્રિના સમયે અંસ-રીખાલાએ ઓરડીમાં ગઈ હતી એ વાંચકઅંદુઓ જાણતા જ હશે. એ ઓરડીમાં તેમણે એ પાપાણુનિર્મિત મનુષ્યમૂર્તિ પાસે સાધુને બેઠોશ લાલતમાં પડી રહેલો જોયો.

જ્યોતિસિંહે પેલી મૂર્તિને થોડા સમય સૂંચી તપાસ્યા પછી કહ્યું:-  
“ શાહી દરવાજાનો આ મૂર્તિ સાથે સંબંધ હોય એમ મહેને લાગે છે.”

“ કદાચ એમ હોય પણ ખરું; મહેને આ ખંડેર ઘણા ભંદ ભરમોથી ભરપૂર હોય એમ લાગે છે. અરેરે ! જીવનાધિક ધન્દ્રજીત હમણું કેટલું બધું દુઃખ ભોગવતો હશે ? દરવાજાને ઉઘાડવાની યુક્તિ આપણે કોની પાસેથી જાણી શકીશું ? આ ખંડેરમાં માટી ચુનાના મોટા ઢગલા થઈ રહેલા છે તે સઘળા બહાર કઢાવી નાખી સત્ર સ્વચ્છતા કરી નખાવવાનો મહારો વિચાર છે. એટલાથી જો કશો પત્તો નહિ લાગે તો આપણે દિવાલ તેમજ જમીન સુધ્ધાં ખોદી નખાવીશું.” વીરસિંહે અધીર બની જઈને કહ્યું.

“ મહારો પણ એવો જ વિચાર છે.” તારાસિંહે સંમતિ દર્શાવી.

“ જમીન અને દિવાલ ખોદાવવાથી આપણો હેતુ અવશ્ય સફળ થશે. ભોંયરાની દિવાલ ખોદાવીને આપણે રસ્તો કાઢીશું. વળી એમ કરવાથી બીજી પણ ઘણી ચાતોનો પત્તો લાગશે.” જ્યોતિસિંહે જણાવ્યું.

વીરસિંહે જ્યોતિસિંહ તરફ જોઈને વ્યાકુળતાથી કહ્યું:-“ સત્વર તમે એ સઘળો બંદોબસ્ત કરો, અને જે માણસોને શ્યામગઢ મોકલી એક હજાર માણસોનું લશ્કર જલ્દી અત્રે ખોલાવો. એ લશ્કરના માણસો એવા હોવા જોઈએ કે તેમનાથી જમીન ખોદવાનું, સડક બનાવવાનું વગેરે સર્વ જરૂરી કામ થઈ શકે.”



“ જેવી આજ્ઞા. ” જ્યોતિસિંહે કહ્યું.

રાણા વીરસિંહ સાથે સો માણસો આવેલા હતા. તેઓ સધળા તેમને સુચવવામાં આવેલા કામે લાગી ગયા. ખેડોશ દુશ્મનોના હાથ પગ બાંધી દેવામાં આવ્યા, તથા તેમને એક મોટા ચોકમાં રાખ્યા પછી ખડેરમાંની માટી ચુનો વગેરે બહાર કાઢી નાખવાનું કામ ચાલુ થઈ ગયું.

રાત્રિનો સમય થયો. કેટલીક મશાકો સળગાવવામાં આવી. સર્વ માણસોનો કાર્યવ્યવસાય ચાલુ હતો; પરંતુ રાજકુમાર આનન્દસિંહ ઘણો શોકાતુર જેવામાં આવતો હતો. રાણા વીરસિંહની ચિંતાનો પણ પાર નહોતો. જે કે તેને તારાસિંહે ઇન્દ્રજીતસિંહ સંબંધી કેટલીક અસત્ય હકીકત લાગારીથી કહી હતી; પરંતુ તે પોતાના મનમાં સારી રીતે સમજતો હતો કે ઇન્દ્રજીતની સ્થિતિ સારી નહિ જ હોય. આટલા સમય દરમિયાન ઇન્દ્રજીતસિંહનું શું થયું હશે એવી ચિંતાથી તારાસિંહ પણ શોકવિહ્વળ બની ગયો હતો. જે ઇન્દ્રજીતસિંહ જીવતા છે એવી ખબર તેજસિંહને હોત તો તે તેને ભોંયરામાં જ શુદ્ધિમાં લાવવાને પ્રયત્ન કરત; પરંતુ અરસોસ કે તે એ પ્રકારથી સર્વથા અજાત હતો. તારાસિંહ પોતાની ચિંતાનું કારણ કોઈને જણાવી શકતો નહોતો.

આ સ્થળેથી થોડે દૂર એક ગામ આવેલું હતું. કેટલાક માણસો ત્યાં દોડી ગયા અને કોઠાળીઓ, પાવટા વગેરે જમીન ખોદવાના જરૂરી હથિયારો જલ્દીથી લઈ આવ્યા. પોતાની સાથે એ ગાનમાંથી કેટલાક મજૂરોને પણ તેઓ લઈ આવ્યા. આખી રાત્રિ ખોદકામમાં પસાર થઈ ગઈ અને પ્રભાતકાળ થતાં ન થતાંમાં એ ખડેર સાફ થઈ ગયું.

હવે પેલા ચોકને ખોદવાની શુરુઆત થઈ કે જેની પાસે આવેલી ઝોરડીમાંથી ભોંયરામાં જવાનો રસ્તો હતો. એક હાથ જેટલી જમીન

ખોદા પછી લોખંડી જમીન આવી, એ જમીનમાં છિદ્ર પાડવાનું કામ પણ ઘણું મુશ્કિલ હતું. આવો પ્રકાર જોઇ રાણો વીરસિંહ ઘણો દિલ-ગીર બની ગયો અને તેણે ખંડેર વચ્ચે આવેલી જગ્યા ખોદવાની આજ્ઞા કરી. તેની આજ્ઞાનુસાર કેટલીક જમીન ખોદવામાં આવતાં તેમાંથી એક નાનુક સુંદર પુતળી નીકળી. ત્રણેક ગજની લંબાઇ પહોળાઇના એક ચતુરારપર તેને કબી રાખવામાં આવી હતી. એ ચતુરારની ચારે તરફ ન્હાનાં પગથીયાં આવેલાં હતાં. મધ્યાન્હકાળ સૂધીમાં પુતળીની આસપાસની માટી ખસેડી વિશેષ જમીન ખોદવામાં આવી તો બીજા ભાગમાંથી પીતળના એક ચોકડા ઉપર પીતળની જ એક આકૃતિ નીકળી. આ આકૃતિનો દેખાવ, એક હરિણનો જાણે કે એક સિંહે શિકાર કર્યો હોય એવો હતો. હરિણની ગરદન સિંહના મ્હોમાં હતી. એ આકૃતિના કારીગરની પોતાના મનમાં ઘણી પ્રશંસા કરીને રાણા વીરસિંહે તેને સ્વચ્છ કરી નાખવાની પોતાના માણસોને આજ્ઞા કરી જ્યોતિસિંહ, તારાસિંહ વગેરે પણ એ વિચિત્ર આકૃતિ જાનને આશ્ચર્યચકિત બની ગયા હતા. તેઓ લક્ષ્યપૂર્વક એ આકૃતિને જોવા લાગ્યા; એવામાં એ સિંહ જાણે જીવતો હોય એમ તેની આંખો ફરકવા લાગી આ સમયે એક દૂતે વિદ્યુળ ચિત્તે રાણા વીરસિંહ પાસે ઉપસ્થિત થઇને કહ્યું:- “થોડા સમયમાં જ રાણો કનકસિંહ પોતાના બે હજાર સૈનિકોસહ અત્રે આવી આ ખંડેરને ઘેરો નાખવાનો છે. હવે તે પોતાના સૈન્યસહ અહીંથી માત્ર બે ગાડિના અંતરે જ છે !”

આ સમાચાર સાંભળી પ્રથમ તો રાણો વીરસિંહ ક્રિસ્તેવ્ય વિમુદ્ધ બની ગયો; કેમ કે આ સમયે તે ખંડેરનો ત્યાગ કરી અન્ય સ્થળે જઈ શકે તેમ નહોતો. વળી હમણાં તેની પાસે માત્ર બસો માણસો હોવાથી તે શત્રુઓના બે હજાર સૈનિકોનો પરાજય કરવાને સર્વથા અશક્ત હતો.

ધણો વિચાર કર્યા પછી પોતાના સો હથિયારબંધ સિપાહીઓને ખંડેરના દરવાજાપર શત્રુઓને આવતા અટકાવવા માટે તેણે નાખ્યા. તે સારી રીતે જાણતો હતો કે, ખંડેરના દરવાજામાંથી સો કરતાં વિશેષ માણસો એક સાથે અંદર પ્રવેશ કરી શકે તેમ નહોતા. આવી વસ્તુસ્થિતિ હોવાથી કેમાન્વયે પોતાના સિપાહીઓ શત્રુ સૈન્યનો સંહાર કરી નાખશે એવા વિચારથી જ તેણે આવી યોજના કરી.

સંધ્યાકાળે રાણો કનકસિંહ પોતાના સૈન્યસહ ખંડેર પાસે આવી પહોંચ્યો; પરંતુ વસુંધરાપર ધામે ધામે અંધકારનો વિસ્તાર થતો હોવાથી રાત્રિનો સમય, ખંડેરને ઘેરો ઘાલીને પસાર કરવાનો જ તેણે સંકલ્પ કર્યો. આ સમયે રાણા કનકાસિંહને કેવો અવર્ણનીય આનંદ થયો તેનું બ્યાન આ નિર્જીવ લેખિનીથી થઈ શકે તેમ નથી જ. રાણો વારસિંહ તેના પુત્રો તથા બહુરૂપીઓ સાથે ખંડેરમાં પ્રસાર પડેલો હોવાથી સહવારે તેને કેદ કરી પોતાનું રામગઢનું રાજ્ય પાછું મેળવી શકાશે; એટલું જ નહિ પરંતુ એમ થવાથી શ્યામગઢ, રાજગૃહી અને ગયા-જીમાં પણ પોતાનું આધિપત્ય સ્થાપિત કરી શકાશે એવી મહત્વાકાંક્ષા તેના અંતરમાં ઉપજી. તેની આજ્ઞા પ્રમાણે તેના સૈન્યે ખંડેરની આજુબાજુ ઘેરો ઘાલીને ત્યાં પડાવ નાખ્યો. ખંડેરના દરવાજા પાસે જ રાણા કનકસિંહનો સુંદર તંખૂ ઠોકવામાં આવ્યો. તંખૂતી સહામે એક જાયાવાળા વૃક્ષ નીચે ગાદી તકીઆઓની ખેંદક બનાવવામાં આવી તથા ઉપર અંદરવો બાંધી દેવામાં આવ્યો. રાત્રે પોતાના બહુરૂપીઓ અને સલાહકારો સાથે ત્યાં ખેસીને કનકસિંહ ગુપ્ત મસલત કરવા લાગ્યો, તથા પ્રપંચજળનો વિસ્તાર કેમ કરવો તેનો વિચાર ચાલવા લાગ્યો. ખેંદકની બંને બાજુએ બે મશાલચીઓ હાથમાં સળગતી મશાલ લઈને ઢિલા રહ્યા હતા. અમીરઅલી, ચાકુબઅલી, મહમ્મદઅલી

અને અમળપયસિંહ કનકસિંહની પાસે જ બેઠા હતા. કનકસિંહની સ્થામે એક આસનપર કેટલાક શરાબના શીશાઓ અને પ્યાલાઓ ગોઠવી રાખેલા નજરે પડતા હતા. ધીમે ધીમે શરાબ પીવાનો બ્યવસાય ચાલુ થઈ ગયો. સુરાસુંદરીની ઉત્તેજનાનો આરંભ થતાં જ નાર્મદ માણસો પણ પોતે ભાષ્મપિતામહ જેવા બહાદુર હોય એવાં બળુગાં ટુંકવા લાગ્યા. અમીરઅલ્લીએ સુરાપાત્રને હાથમાં લઈને કહ્યું:—

આ ચહાં કે, તુજકો પીકાતા હુ અએ જ્યાં,  
તો આએ બામજા કે ખુઝે પ્યાસ ઇસિ જમાં;  
દિલકો સુરુર ઐર તમિયત હો શાદમાં,  
આંખોમે તુર આએ મુનબ્બર હો સખ જહાં. ”

આ વચનો સાંભળી યાકુબઅલ્લી બોલી ઉઠ્યો:—

“ તારીફ કિસ જબાનસે ઇસકી અદા કરું,  
આમે હયાતસે ભી જ્યાદા ઇસે કહું;  
અકરીર સે સીવાજે કહું તો નહીં જખું,  
હર ચીજસે યે આખ બલાઇ મેં હય શીજું. ”

આ સમયે મહમ્મદઅલ્લી કહેવા લાગ્યો:—“ હુજૂર! અયે હાજરીન દરબાર યારોં કે યાર યે શએ ખુશ જાએકા વ ખુશ ગવાર હોતી હય, બેશે મસ્તીમેં અજમ બહાર હોતી હય, સુસ્તી કે દૂર કરતી હય, ઇસકે પીનેવાલે દબેર હોતે હય, દિલશેર હોતે હય.

રસ્તમે બહેમન બનાતી હય શરાબ,  
રંજ ઐર ગમસે છુડાતી હય શરાબ;  
અંસો ન શાત ગાહીએ હરદમ હુજૂર હો,  
દુન્યાં કે રંજે ગમ હોન ખાફેનશુર હો.

સર મસ્તીયોંકા જલસેમેં આલમ જરૂર હો,  
 બેહોશિયોંકા બજમમેં આલમ જરૂર હો.  
 મહેદિલમેં શોરે કુલ કુલે મીનાઓ મુલ હુવા,  
 લાસા ક્રિયા શરાબકે તૌબાકા કુલ હુવા. ”

અમીર અદલી વગેરેના સહવાસથી રાણો કનકસિંહ પણ આવા કેટલાક ઉર્દુ શબ્દો અને બહુત શીખ્યો હતો; તેણે શરાબનો પ્યાસો હાથમાં લઈને કહ્યું:—

ફરહતકા સંગ હો, અશરતકા ઢંગ હો,  
 મહેદિલકા રંગ હો, બાદે કે બમસે;  
 સોહોબતકા બંગ હો, શેખોંસે નંગ હો,  
 રીન્દોકે નંગ હો, બહેદકે નામસે.  
 ફરહત અજબ હો, શાદીકા દબ હો;  
 હરરોજ શબ હો, છુટે આલામસે.  
 ખીન તું ધનબ હો, જલતા તલબ હો;  
 એશો તરબ હો, ગુલશનમેં શામસે. ”

પુનઃ સંગીતના રંગમાં આવી જઈ અમીરઅદલી કહેવા લાગ્યો:—

“ જનાબ ! આપકા કલામ બરાબર હય, સુનો;—

પીનેસે ઇસકે હોતે હય હાંસીલ હબર લુદ્દ,  
 ક્યા સાગરે શરાબમેં હય બેસુમાર લુદ્દ !  
 કિસને શરાબકો હરામ ક્રિયા હય,  
 શરાબહીમેં હય બે કુછ મઝાહય.

ઘણા સમય સૂધી આવી રીતે મુરાસુંદરીની સ્તુતિ ચાલી. પછી કનકસિંહે મુરાપાનથી લાલચોળ બની ગયેલું પોતાનું મોં ઉઘું

કરી અમીર અલ્લી નામના બહુરૂપી તરફ જોઇને કાંઈ કહેવાની ઇચ્છા કરી; પરંતુ આ સમયે રહામેના મયદાન તરફ નજર જતાં જ તે ચમકી ઉઠ્યો. કનકસિંહનું આવું સ્થિત્યંતર થઈ ગયેલું જોઇને તેના બહુરૂપીઓએ પણ તે તરફ જોયું. તેઓ સર્વ ઘણા સમય સૂંધી મૌનાવલંબન કરી આશ્ચર્યચક્ર દૃષ્ટિથી એ મયદાન તરફ જોઈ રહ્યા.

એ મશાલોનો પ્રકાશ દૂરથી પોતાના તરફ આવતો સર્વના જોવામાં આવ્યો. એમશાલો તદ્દન નવીન જાત ની હતી. લાંબા ભાલા કિંવા વાંસના મથાળાપર ઘણું કપડું લપેટી તેને સળગાવવામાં આવ્યું હતું. એ બંને મશાલો હાથમાં પકડી એ ઘોડેસવારો મયદાનમાંથી ખંડેર તરફ આવતા હતા. આ ઘોડેસવારો તથા તેમના હાથમાંની મશાલો જોઈ ને જ કનકસિંહ તથા તેના માણસો ચમકી ઉઠ્યા હતા.

વિના વિલંબે અમીરઅલ્લી બહુરૂપી ઝાડપર ચઢી ગયો, તથા થોડા સમયમાં જ નીચે ઉતરીને તેણે કહ્યું:—“ મશાલો લઈને માત્ર એજ ઘોડેસવારો નહિ પરંતુ વધારે ઘોડેસવારો આ તરફ આવતા હોય એમ લાગે છે ! ”

થોડા સમયમાં જ એ સઘળા ઘોડેસવારો જે સ્થળે કનકસિંહ વગેરે બેઠા હતા ત્યાં આવી પહોંચ્યા એ સવારોમાંથી એક જણાએ ઘોડાપરથી ઉતરી પડવાની તૈયારી કરી. કનકસિંહ સમજી ગયો કે એ તેનો પુત્ર ભીમસિંહ હતો. ભીમસિંહ ઘોડાપરથી નીચે ઉતરી કનકસિંહ પાસે જઈ તેના ચરણોમાં નમી પડ્યો. કનકસિંહે પ્રેમપૂર્વક તેને ઉદાડીને આલિંગન કર્યું. બંનેનાં નેત્રોમાં અશ્રુજળ ભરાઈ આવ્યું. ઘણા સમય સૂંધી તેઓ બંને એક બીજાના મોં તરફ વિલ્લવળ દૃષ્ટિથી જોઈ રહ્યા. પછીથી ભીમસિંહને પોતાની પાસે બેસાડીને કનકસિંહ તેની સાથે વાતચિત કરવા લાગ્યો.

જે સવારો ભીમસિંહની સાથે આવ્યા હતા તેઓ પણ ઘોડાપરથી નીચે ઉતરી પડ્યા.

ભીમસિંહે ગદ્ગદ કરે કહ્યું:—“આપનાં ચરણોનાં આટલા દૂંક સમયમાં જ દર્શન થશે એવી આશા નહોતી.”

“હીક છે, માત્ર મહારી ભૂલે જ આ સઘળું કર્યું છે; પરંતુ આજકાલ મહારાપર ઈશ્વરની દયા છે આજ સૂર્યનાં મહારાં સંકટોનો હવે સત્વર વિનાશ થઈ જવાનો હોય એમજ મ્હને લાગે છે. વીરસિંહ મહારા પંડામાં રસાઈ પડ્યો છે અને મહારો પ્રાણધિક પુત્ર મ્હને આવી મળ્યો છે એના જેવો આનંદજનક પ્રકાર મહારા માટે ખીન્ને કયો હોઈ શકે? હીક હવે કહે જોઈએ કે કેવી રીતે હું છુટો થયો?” કનકસિંહે પ્રસન્તાપૂર્વક કહ્યું.

ભીમસિંહે પોતાના સાથીઓમાંના એક તરફ ધશારો કરીને કહ્યું:—“માત્ર આ માણસની સહાયતાથી જ મહારા જીવનનું રક્ષણ થયું છે.”

પછી જે માણસ તરફ ભીમસિંહે ધશારો કર્યો હતો તેને તેણે પોતાની પાસે બોલાવ્યો અને બેસવાને કહ્યું. એ માણસ નમ્રતાપૂર્વક નમન કરી ભીમસિંહ પાસે બેઠો. એની કમ્મર આશરે ચાળીસેક વર્ષની હતી. તેનું ગંભીર ઘણું દુર્બળ અને કમજોર હતું. શરીરના રંગ ગાર હતો. આંખો મ્હોટી હતી; છતાં તેનો ચહેરો કદાસ અને લાચાર જેવામાં આવતો હતો. તે સાથે એમ પણ લાગતું હતું કે, કમજોરી સાથે તેનો ક્રોધ ઘણો વધી ગયો હતો. પુનઃ એ માણસ તરફ હાથ કરીને કનકસિંહને કિંદશીન ભીમસિંહે કહ્યું:—“પિતાશ્રી, આ માણસે જ મહારા જીવનનું રક્ષણ કર્યું છે. એ જો કે દુર્બળ અને કમજોર દેખાય છે; છતાં આગલા જમાનામાં તે બહાદુર અને સ્થિતિસંપન્ન હોવો જોઈએ. આજકાલ

એના જેવે! ચાલાક માણસ કવચિત્ જ જોવામાં આવે છે. એ જો કે બહુરૂપી નથી; છતાં બહુરૂપીઓને તે પોતાના સમક્ષ તદ્દન તુચ્છ સમજે છે. એ શ્યામગઢનો રહેવાસી છે. વીરસિંહના માણસોના હાથે દુઃખી થઇને એ નાસી છુટ્યો છે, અને તેણે વીરસિંહના વૈરની વસુલાત લેવાની પોતાના મનમાં દૃઢ પ્રતિજ્ઞા કરી છે. વીરસિંહના વંશનો ધ્વંસ કરી નાખવાનો જ તેનો નિશ્ચય છે. જ્યાં સૂધી પોતાની પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ થાય નહિ ત્યાં સૂધી કંદમૂળનો જ આહાર કરવાનું પણ તેણે વીધેલું છે. એ પોતે ઇચ્છિત કાર્ય કરી શકવાને શક્તિવાન છે એ માટે કશો સંદેહ નથી. શ્યામગઢના ભોંયરાનો અને અહીં આવેલા ખડેરનો સંઘર્ષો ભેદ એ જાણે છે. એણે જે ચતુરાઇથી મ્હારો ઉદ્ધાર કર્યો છે તેનું વળેન કરી હમણાંનો આપણો મૂલ્યવાન સમય નષ્ટ કરવાની જરૂર નથી; મદ્રે એની સહાયતાથી જ આજનો રાત્રિનો જે થોડો સમય અવશિષ્ટ રહ્યો છે એ સમય દરમ્યાન એક મહાન કાર્ય પાર ઉતારવાની ઉમ્મીદ છે. હવે આપ પોતે પણ એની સાથે જે વાતચિત્ કરવી હોય તે કરો.”

ભીમસિંહનાં આ વચનો સાંભળવામાં આવેતાં કનકસિંહના આનંદની સીમા રહી નહિ. તે પોતે જ એ માણસ સાથે વાતચિત્ કરવા લાગ્યો:—

“પ્રથમ હું તમારું નામ જાણવાને ઇચ્છું છું.”

“મહને લોકા બાંકેસિંહ કહીને આજ સૂધી બોલાવતા હતા; પરંતુ હવે મ્હેં મ્હારું નામ બદલી નાખ્યું છે. આપ મહને અરિસિંહ કહીને જ બોલાવજો. જો મ્હારો પરિચય કોઇ જાણી જશે તો મ્હારી પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ થવામાં વિલંબ થશે.” બાંકેસિંહે કહ્યું.



“ તમે કહેશો તે જ પ્રમાણે અમે વર્તાશું. હમણાં તો અમે વીરસિંહને સારી રીતે ઘેરી લીધો છે. એની સાથે સિપાહીઓ પણ ઘણા થોડા છે. એ લોકોને આ પ્રસંગે આપણે સહેલાઈથી કેદ કરી શકીશું, અને તે સાથે તમારી પ્રતિજ્ઞા પણ પૂર્ણ થશે. ” કનકસિંહે કહ્યું.

“ આવા બંદોબસ્તથી તો આપ વીરસિંહ તથા તેનાં માણસોને કેદ કરી શકશો નહિ. ” અરિસિંહે કહ્યું.

“ કારણ ? ”

“ એજ કે, આ ખંડેરની દિવાલ ઘણી મજબૂત છે. ”

“ એ વાત ખરી છે; પરંતુ તેથી શી અડચણ છે ? ”

“ શું આ ખંડેરમાં પ્રવેશ કરી વીરસિંહના સૈન્ય સાથે યુદ્ધ કરવાનો આપનો વિચાર છે ? ”

“ હા, મહારો તો એવો જ વિચાર છે. ”

“ ના ના-એમ કરવામાં કલ્યાણ નથી. ખંડેરના દરવાજાનાથી સો માણસો કરતાં વિશેષ માણસો એક સાથે અંદર જઈ શકે તેમ નથી. વળી એ ડેકાણે વીરસિંહે પોતાના સો હથિયારબધ સિપાહીઓને રાખેલા હોવાથી લાંચી પ્રવેશ કરવો શ્રેયસ્કર નથી. ”

“ મહારા માણસો દિવાલપર ચઢી જઈ હુમલો કરશે. વળી સર્વથી મુખ્ય વાત તો એ છે કે, ખંડેરમાં જે માણસો છે તેઓ જે ત્રણ દિવસમાં જ કુધા તૃણાની વ્યથાથી કાયર બની જશે. અંતે તેઓ બહાર નીકળી પડશે એટલો તેમનો સંહાર સહેલાઈથી કરી શકાશે. ”

“ એમ પણ નહિ બની શકે; કેમ કે, આ ખંડેર એક નહાતું ભેદભરેલો ભરેલું સ્થાન છે. આ સ્થાનનો કિંવા ખંડેરનો સ્વામગદ્દમાં આવેલા ગુપ્ત ભોંયરા સાથે સંબંધ છે. ” એની અંદર જવું અથવા તો દિવાલપર ચઢવું એ કાંઈ સામાન્ય કામ નથી. વીરસિંહ તથા તેના

કુમારો આ ખંડેરનો થોડો ઘણો ભેદ જાણે છે, અને આપ એ સં-  
બંધી કાંઈ જાણતા નથી તેથી તેમની અને આપની સ્થિતિમાં ફેરફાર  
કેઈ છે એ આપ સમજી શકશો. તે સિવાય આ ખંડેરમાં ઘણાં ભોં-  
યરાં અને સુરંગો આવેલી છે એથી એ કોઈને ભૂખ તરસનું દુઃખ  
આપે જ વેઠવું પડશે.”

કનકસિંહે અરિસિંહનાં આ વચનો સાંભળી થોડા સમય સૂધી  
વિચારમગ્ન રહ્યા પછી કહ્યું:—“તમે ઘણા બુદ્ધિશાળી છો એટલું જ  
નહિ પણ વિશેષમાં આ ખંડેરનો ઘણો ખરો ભેદ તમે જાણો છો.  
હવે હું મહારાજ સમજી કામ તમને સોંપી દઉં છું. તમારી સલાહ પ્રમા-  
ણે જ હું વર્તીશ. કહો જોઈએ કે, હવે તમે શી સલાહ આપો છો?”

“હીક છે, હું મહારાજી બનતી હરેક પ્રકારની મદદ આપને કરીશ.  
પ્રથમ આપ મહેને એટલું કહો જોઈએ કે, વીરસિંહ શા માટે અત્રે  
આવ્યો છે એ આપ જાણો છો?”

“ના.”

“એ સંબંધીની ખરી હકીકત હું જાણી શક્યો છું. (‘ભીમસિંહ  
તરફ જોઈને) કેમ ભીમસિંહજી, પેલા માણસનું કહેવું તદ્દન ખરાબર છેને!”

“ખેશક એમજ છે. એ તમારો અનુયાયિ થઈને તમારી પાસે  
અસત્ય બોલે એ બનવા જેવું નથી.” ભીમસિંહે અરિસિંહને કહ્યું.

“એ શી વાત છે?” અધીરતાથી કનકસિંહે પૂછ્યું.

“જ્યારે અમે આ તરફ આવતા હતા ત્યારે રસ્તામાં મહેને  
મહારાજ એક એલો મળ્યો હતો. એના મુખે જ વીરસિંહ શા ઉદ્દેશથી  
અત્રે આવેલો છે એ અમે જાણી શક્યા છીએ.” અરિસિંહે ગંભીર-  
રતાથી ઉત્તર આપ્યો.

“ત્યારે હવે સત્તર કહો જોઈએ કે, એ શા ઉદ્દેશથી અને આવેલો છે ?”

“આ ખંડેરના એક ભોંયરામાં રાજકુમાર ધન્વજતાસંહ કોણ જાણે કે કેવી રીતે ફસાઈ પડેલો છે ! એ ભોંયરામાંથી કોઈ પણ રીતે બહાર નીકળી શકતો નથી. હું આ ખંડેરના પ્રત્યેક રસ્તા અને ભોંયરાથી પરિચિત છું. જે મહારી ઇચ્છા હોય તો હું ઘણી સહેલાઈથી એને ભોંયરાની બહાર કાઢી શકું તેમ છું.”

“જે એમ થાય તો તો પછી શું જોઈએ ? પરંતુ તમે આ ખંડેરમાં કેવી રીતે જઈ શકશો ? વળી ખંડેરમાં ગયા સિવાય તમે ભોંયરામાં જઈ શકો તેમ નથી જ.”

“ના ના-ખંડેરમાં જવાની કશી જરૂર નથી. હું બહારથી જ મહારું કામ કરી શકીશ.”

“ત્યારે હવે તમે તમારા કાર્યમાં ગ્રિહસ્થ વિલંબ કરશો નહિ.”

“મહારી સત્તાહ એવી છે કે, આપ તથા આપના પુત્ર ભામસિંહજી પાંચસો માણસોને લઈ મહારી સાથે ચાલો. અહીંથી લગભગ એએક ગાઉ ગયા પછી એક જરાજીર્ણ મકાન પાસે આપણે જઈ પહોંચીશું. પ્રથમ આપણે એ મકાનને ઘેરી લેવું જોઈએ.”

“એ મકાનને ઘેરી લેવાથી આપણને શો લાભ થશે ?”

“આ ખંડેરમાંની એક સુરંગ એ મકાન સુધી ગયેલી છે. વીરસિંહ પોતાના માણસો સાથે એ રસ્તેથી પલાયન કરી જાય તો એ ખનવા જેવું છે. એથી આપણે જેમ અને તેમ જલ્દીથી એ મકાન ઘેરી લેવું જોઈએ. એ ઉપરાંત ખીજી પણ એક વાત છે.”

“શી વાત છે ?”

“એ મકાનમાં ખીજી એક સુરંગ આવેલી હોઈ તે, જે ભોંયરામાં

ધન્વજીત કેદી થઈ પડેલો છે એ ભોંયરામાં ગયેલી છે. જો કે એ સુ-  
રંગમાંથી ભોંયરામાં જતાં સૂધીમાં વચ્ચે પાંચ લોખંડનાં મળખૂત દાર  
આવે છે જે સહેલાઈથી ઉઘડી શકે એવાં નથી; છતાં એ દારને  
ઉઘાડવાની યુક્તિ હું સારી રીતે જાણું છું. ત્યાં જઈ પહોંચ્યા પછી  
ખીજું પણ કોઈ મહત્વનું કાર્ય હું અવશ્ય કરીશ.”

“ત્યારે તોં આપણે પ્રથમ એ મકાન પાસે જ જઈ પહોંચવું  
જોઈએ.” હર્ષસૂચક સ્વરે કનકસિંહે કહ્યું.

“એશક, એમજ કરવું જોઈએ. પાંચસો સિપાહીઓ લઈ આપ  
મહારી સાથે ચાલો, પછી આપ જો જો કે હું શું શું કરું છું!”  
અરિસિંહે કહ્યું.

“આ પ્રસંગે બીમસિંહને તકલીફ આપવી મળે ઠીક લાગતી નથી.”

“હા, તેઓ ધણા થાકી ગયા છે, તથા ધણા દિવસ સૂધી કેદ-  
ખાનાનું દુઃખ ભોગવી નિર્જળ બની ગયા છે. અહીં દેખરેખ રાખવાનું  
કામ તેમને સોંપી આપ સત્તર મહારી સાથે પધારો.” અરિસિંહે કન-  
કસિંહના પ્રસ્તાવને સંમત થઈને કહ્યું.

પછીથી વિના વિલંબે પાંચસો સિપાહીઓને સાથે લઈ રાણો  
કનકસિંહ અરિસિંહ સાથે ઉત્તર તરફ રવાના થઈ ગયો. આ સમયે  
રાત્રિનો માત્ર એક જ પ્રકર બાકી રહ્યો હતો. ચંદ્રદેવતાએ તો જો કે  
પોતાનું મનોહર મહેલ છુપાવી દીધું હતું; પરંતુ કેટલાક તારાઓ કન-  
કસિંહ તથા તેના સાથીદારો તરફ જોઈ રહ્યા હતા.

કનકસિંહની સાથેના સઘળા સિપાહીઓ ઘોડાપર સવાર થયેલા  
હતા. અરિસિંહ અને કનકસિંહ એ આરખી ઘોડાઓપર બેઠેલા હોઈ  
તેઓ બન્ને સર્વની આગળ ચાલતા હતા. અરિસિંહની કમરપર માત્ર  
એક તસ્વાર જ હતી ત્યારે કનકસિંહ સંપૂર્ણ સાજસજ્જથી સુસજ્જિત

ચયેલો હતો. કમરમાં કટાર, તલ્વાર અને હાથમાં બાલો લઇ, લશ્કરી વેષમાં, આનંદતિશયથી તે આગળ વધતો હતો. સડક પથરાવાળી અને ઉંચી નીચી હતી; જેથી આ લોકો જરાબર તેજથી જઈ શકતા નહોતા. તે ઉપરાંત એક કલાક સૂંઝી ચાલીને એ લોકો એક જરાજીલ્લું મકાન પાસે જઈ પહોંચ્યા. એ મકાનની દિવાલ નજરે પડતાં જ તે તરફ હાથ લંબાવીને અરિસિંહે કહ્યું:—“મહારાજ ! આપણે હવે યથાસ્થાને આવી પહોંચ્યા છીએ. જુઓ, એ મકાનની દિવાલ હવે જોઈ શકાય છે.”

તરત જ કનકસિંહની સાથેના સિપાહીઓએ એ મકાન પાસે જઈ તેને ચોતરથી ઘેરી લીધું. પછીથી અરિસિંહે કનકસિંહને ઉદ્દેશીને કહ્યું:—“મહારાજ ! આ મકાનમાં ખજાનો છે તથા તે ક્યાં છે એ પણ હું જાણું છું !”

“ત્યારે તો એ ઘણો આનંદજનક પ્રકાર છે. આજકાલ દ્રવ્યની મહને અત્યંત અગત્ય છે.” કનકસિંહે પ્રકુલ મુખે કહ્યું.

“મહારી એવી ઈચ્છા છે કે, પ્રથમ આપને એકલાને જ હું એ મકાનમાં લઇ જઈને પેલી સુરંગ તથા ખડેરમાંથી ખજાર નીકળવાનો માર્ગ બતાવું. તે સિવાય બીજો પણ કેટલોક ભેદ હું આપને બતાવીશ. પછીથી આપણે બન્ને જણા એકબીજાની સલાહથી જેમ ઠીક લામશે તેમ કરીશું. આપ મહારી સાથે એકલા આવવાને તૈયાર કોને ? આપને ડર તો લાગતો નથી ને ?”

“શું તમે મહને ડરપોક સમજો છો ? મહારા પાંચસો સવારોએ આ મકાનને ઘેરી લીધેલું હોવાથી અંદર એકલો આવતાં હું ડરું તેમ નથી જ.” ધમણદ દર્શાવી કનકસિંહે કહ્યું.

“ના ના—આ જરાજીલ્લું મકાનમાં જૂતપ્રેત કિંવા ખિસ્તરનો

ભય આપના અંતરમાં ઉપજે નહિ તેથી જ મહેં આવો પ્રશ્ન કર્યો હતો.” હાસ્યમુખે અરિસિંહે કહ્યું.

“ના ના-હું એવા ભયભીત વિચારો ધરાવું એવો નથી. તમે વિલંબ નહિ કરતાં સત્વર અંદર ચાલો.” કનકસિંહે અધીરતા દર્શાવતાં કહ્યું.

અરિસિંહે ચક્રમંત્રની સહાયતાથી દેવતા સળગાવી મીણખત્તી ચેતાવી, તથા કનકસિંહને સાથે લઈ તેણે એ મકાનમાં પ્રવેશ કર્યો. આ સમયે એ મકાનની સ્થિતિ ઘણી ખરાબ હતી. માત્ર ત્રણ ઓરડીઓ જ સારી સ્થિતિમાં દેખાતી હતી. એ ઓરડીઓ તન્દ્ર ધસારો કરીને અરિસિંહે કહ્યું:—“જો કે આ મકાન જરાજીર્ણ થઈ ગયું છે; પરંતુ આ ત્રણ ઓરડીઓને હજી સૂધી કશું નુકસાન પહોંચ્યું નથી. મહારે પણ માત્ર આ ઓરડીઓનું જ કામ છે. આ મકાનની મજબૂત દિવાલો પણ હજી બે ત્રણ વર્ષ સૂધી પોતાનું અસ્તિત્વ કાયમ રાખી શકશે એમ લાગે છે.”

“આ ત્રણ ઓરડીઓ સાથે સાથે જ આવેલી હોવાથી તેમનો એકબીજાની સાથે કાંઈ સંબંધ હોય એમ લાગે છે.” કનકસિંહે કહ્યું.

“હાજી, એમજ છે; પરંતુ આ ત્રણ ઓરડીઓથી ત્રણ પ્રકારનું કાર્ય નીકળશે.” અરિસિંહે કહ્યું.

ત્યાર પછી અરિસિંહે એક ઓરડીમાં પ્રવેશ કર્યો. એમાં એક ભોંયરું આવેલું રોષ ત્યાંથી નીચે ઉતરવાનાં પગથીયાં હતાં. કનકસિંહે કહ્યું:—“મહને એમ લાગે છે તમે મહને આ સુરંગના રસ્તેથી લઈ જશો.” આ વાક્યના ઉત્તરમાં અરિસિંહે કહ્યું:—“હા, ધન્દ્રજીતને લઈ આવવા માટે આપણને આ સુરંગમાંથી જ જવું પડશે; પરંતુ તે પૂર્વે હું આપને બીજી ઓરડીમાં લઈ જઈ છું. એ ઓરડીમાં જ ખજાનો

ભરેલો છે. આપણે પહેલાં ખજનો કાઢી લઈએ એવો મહારો વિચાર છે. આપનો શો વિચાર છે ?”

કનકસિંહે ખુશી થઈ જઈને કહ્યું:—“ખરાબર છે, પહેલાં ખજનો મેળવી લેવાની જરૂર છે. તમે કહેતા હો તો હું થે. - હુસેને અંદર બોલાવું.”

“હમણું કોઈને બોલાવવાની જરૂર નથી. પહેલાં આપ એકલા જ આવીને એ ખજનો જોઈ લ્યો.” અરિસિંહે કહ્યું.

“ભલે ચાલો.”

ખજને જણાવી જીજ્ઞાસુ એક ઓરડીમાં ગયા તો એમાં પણ એક ભોંયરું આવેલું તેમની નજરે પડ્યું. એમાં ઉતરવા માટે કેટલાંક પગથીયાં પણ હતાં. આ સ્થાન એવું હતું કે જો ત્યાંથી સો માણસો સાથે ખૂબ ખરાડા પાડે તો પણ તેમનો કંઈસ્વર કોઈ સાંભળી શકે નહિ. કનકસિંહના અંતરમાં એવી આશા હતી કે અલ્પકાળમાં જ થશે—અખૂટ ખજનો તેના જોવામાં આવશે; પરંતુ આ સ્થળે જો ભયંકર દેખાવ તેના જોવામાં આવ્યો તોથી ભયભીત બની જઈ તે કિંકર્ત્તવ્યવિમૂઢ થઈ ગયો. દશ હથિયારબંધ સિપાહીઓને તેણે એ સ્થળે ઉભા રહેલા જોયા. એ સિપાહીઓએ પોતાના મોંપર કાળા ધુરખા નાખેલા હતા. વિશેષમાં આ ઠેકાણે એક સુરંગ તરતની ખોદેલી, કનકસિંહની નજરે પડી. તે આવો ભયાનક દેખાવ જોઈ કંપી ઉઠ્યો. અરિસિંહે પોતાની સાથે દગો કર્યો છે એવો તેનો દૃઢ નિશ્ચય થઈ ગયો. તેણે લાચારીથી એક વખત અરિસિંહ તરફ જોઈને તેને કાંઈ કહેવાની ઇચ્છા કરી; પરંતુ ભયથી તેનું ગળું રુંધાઈ ગયું. પોતાના મુખમાંથી તે એક પણ શબ્દનો ઉચ્ચાર કરી શક્યો નહિ.

પેલા દશ હથિયારબંધ સિપાહીઓએ કાણે માત્રમાં જ કનક-

સિંહને પોતાનો કદી બનાવી દીધો, તથા તેને મુક્કેટાટ બાંધી દીધો. ત્યાર પછી અરિસિંહે એ સિપાહીઓને ઉદ્દેશીને કહ્યું:—“ થયું હવે તમે સર્વ આ શયતાનને લઈ ચાલો. જો રસ્તામાં તે છુટો થવાનો કશો પ્રયત્ન કરશે તો આપણે તેનો જીવ લેતાં પણ સંકોચામશું નહિ. ” આમ કહી કનકસિંહને ઉદ્દેશીને તેણે કહ્યું:—“ જો જીવતા રહેવાની ઇચ્છા હોય તો આ સિપાહીઓ તને જ્યાં લઈ જાય ત્યાં ગુપ્તચુક આપ્યો જા. ”

આ સમયે અરિસિંહની આજ્ઞાનુસાર વર્ત્યા સિવાય કનકસિંહનો છુટકો નહોતો. એ સુરંગમાં ઉતર્યો, પછી લગભગ અડધા ગાઉ સૂધી તેને ચાલવું પડ્યું. પછીથી તે બહાર નીકળ્યો તથા કનકસિંહે પોતાને એક એકાન્ત મયદાનમાં ઉપરિથત થયેલો જોયો. અહીં બાર ઘોડાઓને સામાન કરી કેટલાક માણસો બેઠેલા હતા. એક ઘોડાપર કનકસિંહને બેસાડવામાં આવ્યો, તથા નીચેથી તેના બન્ને પગ એક બીજની સાથે બાંધી દેવામાં આવ્યા. બીજા ઘોડાઓપર અરિસિંહ અને પેલા દશ ખુરખાવાળા સવારો બેસી ગયા, તથા કનકસિંહને સાથે લઈ તેઓ એક તરફ જવા લાગ્યા.





## પ્રકરણ ૧૬ મું.

### રાક્ષસીના આદેશ.

યુવરાજ ઇન્દ્રજીતસિંહપર સંકટ આવી પડવાથી રાણા વીરસિંહ દુઃખિત બની જઈ તેને છોડાવવાનો પ્રયત્ન કરતો હતો; પરંતુ એ સમય દરમ્યાન કનકસિંહ ખડેર પાસે સૈન્યસહ આવી પહોંચ્યો. એણે તે ઘણો ચિંતાતુર બની ગયો. હમણાં તેનું સૈન્ય ઘણું દૂર હતું. તેની પાસે માત્ર બસો માણસો હતાં. એ બસો માણસોથી એ હજાર શત્રુઓપર વિજય મેળવવાનું કાર્ય ઘણું મુશ્કેલીભર્યું હતું. વળી જ્યાં સૂર્યો રાણા કનકસિંહ અહીં હશે ત્યાં સૂર્યી ઇન્દ્રજીતને છોડાવવાનો એકે પ્રયત્ન કરી શકાશે નહિ એવા વિચારથી તે વિશેષ દુઃખિત થયો. જો એને ઇન્દ્રજીતસિંહની દ્વિધર ન હોત તો કનકસિંહના આગમનથી તે વિશેષ શોકાતુર બની જાત નહિ. હવે શું કરવું એના ગંભીર વિચારમાં તે પડી ગયો. સર્વથી વિશેષ ચિંતા તારાસિંહને થયા કરતો હતી; કેમ કે કુમાર ઇન્દ્રજીતના મૃતવત્ શરીરને તેણે પોતાની નજરે જોયું હતું. રાણા વીરસિંહ અને એના સાથીદારો તો પોતાની ચિંતામાં જ લાંબા હતા. ખડેરના દરવાજા અને દિવાલપરથી લટવાની વ્યવસ્થા તેઓ કરી રહ્યા હતા; પરંતુ તારાસિંહ પેલી મૂર્તિ નીકળી હતી તેના ચતુરારાપર ચિંતામગ્ન સ્થિતિમાં બેસી રહ્યો. પોતાની આસપાસ શું થાય છે તે તરફ તેનું બિલકુલ ધ્યાન નહોતું. મધ્યરાત્રિ વાતી ગઈ; છતાં તે જ્યાં બેઠો હતો ત્યાંજ બેસી રહ્યો. રાણા વીરસિંહ વિવિધ કાર્યોમાં ગુંથાયેલો હોવાથી તારાસિંહને તેણે ટોક્યો નહિ, અને તેને કશું કાર્ય સોંપ્યું નહિ. તેને

એમજ લાગતું હતું કે, તારાસિંહ, ચતુરાપરની એ મૂર્તિ મંમંધી કશી ચિંતા કર્યાં કરે છે !

અમે ગયા પ્રકરણમાં લખી ચુક્યા છીએ કે, એ ઠેકાણે સાદુ-સુર કરવામાં આવતાં એક પીતળની મૂર્તિ નીકળેલી હોઈ તેનો ભાવ એવો હતો કે, એક હરિણનો સિંહે શિકાર કર્યો હતો, તથા હરિણની ગરદનનો અડધો ભાગ સિંહના મ્હોંમાં હતો. એ મૂર્તિ ધણી મનોહારિણી હતી.

મધ્યરાત્રિ થયા પછી એ મૂર્તિમાંથી એક પ્રકારની ચમક દેખાવા લાગી, તથા ધીમે ધીમે એ પ્રકાશ એટલો બધો વૃદ્ધિગત થઈ ગયો કે, એ સ્થળે સર્વત્ર પ્રકાશનો વિસ્તાર થયો. આવો પ્રકાર જોઈ સર્વ ગભરાઈ ગયા. વીરસિંહ, જ્યોતિસિંહ અને નારંગી અત્યંત વિસ્મિત બની જઈ તારાસિંહ પાસે ઉપસ્થિત થયાં. એ સમયે તારાસિંહ આશ્ચર્યચક્રિત દૃષ્ટિથી એ જ્યોતિર્મયી મૂર્તિનું દર્શન કરી રહ્યો હતો.

એક કલાક વીતતાં ન વીતતાંમાં તો એમ માલૂમ પડ્યું કે, એ મૂર્તિ હાલી રહી છે. એ સમયે સિંહની આંખોમાં એટલો બધો પ્રકાશ ઉત્પન્ન થયો હતો કે એ તરફ સ્થિરતાથી જોઈ શકાતું નહિ. મૂર્તિને હાલતી જોઈ સર્વના આશ્ચર્યની સીમા રહી નહિ, તથા સર્વને એમજ લાગ્યું કે, હવે થોડા સમયમાં જ એ ખંડેરનો કોઈ ગુપ્ત ભેદ બહારી શકાશે.

એ મૂર્તિ એકાએક ધણા જોરથી હાલી, તથા એક ભારે અવાજની સાથે જમીનમાં ધસી ગઈ. ખંડેરમાં સર્વત્ર જે પ્રકાશનો વિસ્તાર થયો હતો તે અદૃશ્ય થઈ ગયો. એકાએક વિશેષ પ્રકાશ જોવામાં આવ્યા પછી જો એ પ્રકાશ અદૃશ્ય થઈ જાય છે તો આંખોએ

વિશેષ ઝાંખ વળે છે અને અંધકારનું પ્રાબલ્ય વિશેષ લાગે છે. ખંડેર-માંના સર્વ માણસોની પણ આવી જ સ્થિતિ થઈ. થોડા સમય સૂધી એ લોકોને કાંઈ સૂઝતું નહિ. ત્યાર પછી જે ખાડામાં મૂર્તિ ઉતરી પડી હતી એ ખાડો સર્વના જોવામાં આવ્યો. હવે એ ખાડામાં પણ થોડો પ્રકાશ દેખાવા લાગ્યો, તથા જોતજોતાંમાં એક ભયંકર રાક્ષસી હાથમાં ચમકતો ભાલો લઈ ખાડામાંથી બહાર નીકળી આવી. એ રાક્ષસીને વાંચકખંધુઓએ શ્યામગઢના કબરસ્થાનમાં જોઈ છે.

વીરસિંહે તથા તેના બહુરૂપીઓએ એ રાક્ષસીને કેટલીક વખત જોઈ હતી, તથા એ રાક્ષસી સ્ત્રીએ તેમનાપર ઉપકાર સુદ્ધાંએ કર્યો હતો. આવા સંકટ સમયે તેને પોતાની પાસે ઉપસ્થિત થયેલી જોઈ સર્વને અપાર આનંદ થયો. તેમને એમજ લાગ્યું કે, હવે એ રાક્ષસી સ્ત્રી તેમને સહાયતા કરશે; એટલું જ નહિ પણ તેની સહાયતાથી આ બેદભરમોથી ભરેલા ખંડેરનો થોડો ઘણો બેદ સુદ્ધાં બાણી શકાશે.

એ રાક્ષસીએ પોતાનો ભાલો હલાવ્યો. ભાલો હાલતાં જ

ચમક ઉત્તન્ન થઈ, અને સમસ્ત ખંડેરમાં પ્રકાશ ફેલાઈ ગયો. પછી તેણે વીરસિંહ પાસે આવીને કહ્યું:—“આપને એક પ્રહરનો સમય આપવામાં આવે છે. એ સમય દરમ્યાન આ ખંડેરના જે સ્થાનનો રસ્તો આપને મालૂમ હોય ત્યાં આપ અનાયાસે જઈ શકો તેમ છો. જે શાહી દરવાજો બંધ હતો તેને મૂકે આપના માટે જ ખુલ્લો કરી નાખ્યો છે. એક પ્રહર સૂધી એ દરવાજો ખુલ્લો રહેશે; તેથી જો આપ આપનો આ અત્યંત મૂલ્યવાન સમય વ્યર્થ ગૂમાવશો તો ભયંકર અનર્થ થશે.”

આટલું કહીને એ રાક્ષસી પેલા ઉંડા ખાડામાં ફરી પડી અદૃશ્ય

થઈ ગઈ; તેથી એ ઉંડા ખાડામાં સુરંગ આવેલી હોય એમ લાગ્યું. હવે વીરસિંહ, આનન્દસિંહ વગેરેના અંતરમાં ઇન્દ્રજીતના મિલનની આશા ઉપજી. વીરસિંહે કહ્યું:—“આ અદ્ભુત સ્ત્રી કોણ છે એ સમજી શકાતું નથી. આપણે જો કે એને ઓળખતા નથી; પરંતુ એ અદ્ભુત સ્ત્રી અપાર સામર્થ્ય ધરાવતી હોય એમ મહત્ત્વ લાગે છે.”

“જ્યાં સૂધી એ પોતે તેની હકીકત આપણને નહિ કહે ત્યાં સૂધી આપણે તેને ઓળખી શકીશું નહિ.” તારાસિંહે કહ્યું.

“પરંતુ એનો દેખાવ ઘણો ભયાનક છે !” નારંગીએ કહ્યું.

“તેણે પોતાના મૂળ વેષને બદલી નાખ્યો હોય તો એ બનવા જોઈએ છે.” જ્યોતિસિંહે કહ્યું.

“કદાચ એમ પણ હોય; હવે આપણે સત્વર ભોંયરામાં જઈને ઇન્દ્રજીત વગેરેનો ઉદ્ધાર કરવો જોઈએ. એક પ્રહર સૂધીમાં તો આપણે આપણું સઘળું કાર્ય કરી શકીશું; પરંતુ કનકસિંહ માટે શું કરીશું ? જો એ આ ખંડેરમાં પ્રવેશ કરી યુદ્ધનો આરંભ કરી દેશે તો એક પ્રહરનો આપણને પ્રાપ્ત થયેલો અમૂલ્ય સમય વ્યર્થ ચાલ્યો જશે.” વીરસિંહે કહ્યું.

“આપનું કહેવું બસબર છે. આવા સમયે એ શયતાન અહીં આવી પહોંચ્યો છે એ ઘણું ખોટું થયું છે.” આમ કહીને જ્યોતિસિંહ વિચારમાં પડી ગયો, તથા હવે શું કરવું તેનો વિચાર કરવા લાગ્યો. એવામાં ખંડેરના મુખ્ય દ્વાર તરફથી સિપાહીઓનો કોલાહલ થઈ રહેલો સાંભળવામાં આવ્યો. યુદ્ધનો આરંભ થઈ ગયો હશે એવી આ સમયે સર્વની ધારણા થઈ ગઈ.

જે સમયે રાણો કનકસિંહ ખંડેર તરફ સૈન્યસહ આવી ચડે છે એવા સમાચાર ગુપ્તદ્વારો જાણવામાં આવ્યા હતા ત્યારે રાણા

વીરસિંહે પચાસ હથિયારઅંધ સિપાહીઓને શત્રુઓને અટકાવવા માટે પ્રવેશદ્વારપર રાખ્યા હતા. એ સિપાહીઓએ પોતાના અંતરમાં એવો નિશ્ચય કરી રાખ્યો હતો કે, પોતાનામાંથી એક પણ સિપાહી જીવતો હશે ત્યાં સુધી તેઓ શત્રુને ખંડેરમાં પ્રવેશ કરવા દેશે નહિ. પ્રવેશદ્વારપર થતો કોલાહલ સાંભળી જ્યોતિસિંહ અને તારાસિંહ એ તરફ દોડી ગયા. થોડા સમયમાં જ ત્યાંથી પાછા આવી હર્ષાતિથયથી જ્યોતિસિંહે કહ્યું:—“એશક, પ્રવેશદ્વાર પાસે યુદ્ધ ચાલુ થઈ ગયું છે; પરંતુ કોણ જાણે કે કયા બહુરૂપીએ કનકસિંહને કેદ કર્યો છે ! કનકસિંહ કેદ પકડાયતો હોવાથી તેના સૈનિકો નિરુત્સાહિત બની ગયા છે. તેના થોડા સિપાહીઓ પ્રવેશદ્વાર પાસે આવીને લઢે છે અને કેટલાક પલાયન કરી જાય છે. મ્હેં એક સિપાહીને પૂછ્યું તો મારૂંમ પડ્યું કે, એ સિપાહી પોતાના સાથીદારોસહ પ્રવેશદ્વારપર પહોંચે ભરી રહ્યા હતા એવામાં કેટલાક સવારો એ તરફથી મયદાન તરફ નાડા તથા તેઓ હિંમત સ્વરે એમ બોલતા ગયા કે, “તમે લોકો નાસી છુટીને તમારો જીવ બચાવો. તમારો કનકસિંહ કેદ પકડાયો છે. હવે તમે કોઈ પણ રીતે એને છોડાવી શકો તેમ નથી જ.” આથી બીજા સિપાહીઓ પણ નાસી જવા લાગ્યા છે. જે થોડા સિપાહીઓ પ્રવેશદ્વાર પાસે આવેલા છે તેઓ જ માત્ર યુદ્ધ કરે છે.”

જ્યોતિસિંહની વાત સાંભળી વીરસિંહે કહ્યું:—“ત્યારે જે લોકો યુદ્ધ કરે છે તેમને પણ આપણે હાંકી કાઢવા જોઈએ.” આમ કહીને તે પ્રવેશદ્વાર તરફ આગળ વધ્યો.

હવે અરિસિંહ કનકસિંહને તેના પાંચસો સિપાહીઓસહ પોતાની સાથે લઈ ગયો ત્યાર પછી આ તરફ શું બન્યું તે આપણે જોઈએ.

તેમના ગયા પછી બીમસિંહે જે કથાકના અંતરે પોતાના સાથી-  
ઓને તૈયાર થવાની અને ઘોડા કસવાની આજ્ઞા કરી. આ પ્રકારથી કનકસિંહના બહુરૂપીઓને ઘણું આશ્ચર્ય લાગ્યું. તેમણે બીમસિંહને આવી આજ્ઞાનું કારણ પૂછ્યું. એના ઉત્તરમાં બીમસિંહે માત્ર એટલું જ કહ્યું કે:—“અમે શું કરીએ છીએ તે હમણાં જ તમે સર્વ જાણી શકશો.” જ્યારે ઘોડાઓ તૈયાર થઇ ગયા ત્યારે પોતાના સાથી-ઓને ગુપ્ત સંકેત કરી બીમસિંહ ઘોડેસવાર થઇ ગયો, તથા બિયા-નમાંથી તલ્વાર બહાર ખેંચી કાઢી, કનકસિંહના માણસોનો સંહાર કરતો, એવું કહેતો કહેતો મયદાન તરફ નાડો કે, “તમે લોકો નાસી જઇને તમારો જીવ બચાવો. તમારો કનકસિંહ કેદ પકડાયો છે. હવે તમે તેને કોઈ પણ રીતે છોડાવી શકો તેમ નથી.” આ સમયે કનકસિંહના બહુરૂપીઓની આંખો ઉઘડી. તેમનો નશો સર્વાશે ઉડી ગયો. તેઓ સમજી ગયા કે તેમને સનજડ બૂલથાપ આપવામાં આવી છે. બીમસિંહ, વીરસિંહનો કોઇ ચાલાક બહુરૂપી જ હોવો જોઈએ એમ તેમને લાગ્યું.

આ સમયે કનકસિંહનું સૈન્ય હરેક પ્રકારે માદિલ અને ભેદિક હતું. કનકસિંહના બહુરૂપીઓના હુકમથી કેટલાક માણસોએ ઘોડાઓની નાગી પીઠપર ચઢી વેપધારી બીમસિંહનું અનુસરણ કર્યું; પરંતુ હવે શું થાય તેમ હતું. ઉલટું આ પ્રકારનું પરિણામ એ આવ્યું કે, પોતાના સૈન્યના માણસો પલાયન કરી જાય છે એમ ધારી ખીજ માણસો પણ પલાયન કરી જવા લાગ્યા. બહુરૂપીઓએ તેમને રોકવાનો કોઈ પ્રયત્ન કર્યો; પરંતુ તે તરફ એ લોકોએ ધ્યાન આપ્યું નહિ. મહા મુશ્કેલીથી જ ઘોડા મણસો રોકાયા, તેમણે ખડેરના પ્રવેશદ્વાર પાસે જઈને હુલ્લડ મચાવ્યું; પરંતુ આ સમયે એમની હિમ્મત જાણી રહી

હતી. બહાદુર વીરસિંહ, આનન્દસિંહ, જ્યોતિસિંહ અને તારાસિંહ જ્યારે આવીને તેમનાપર તૂટી પડ્યા ત્યારે તેમના બચતો પાર રહ્યા નહિ. થોડા સમયમાં જ કનકસિંહના સઘળા સિપાહીઓ 'જીવની માયા ફુંગર જેવડી, મરણ પગલાંને હેડ' એ સૂત્રનું સ્મરણ કરી પલાયન કરી ગયા.

આ યુદ્ધ એક કલાક સૂધી ચાલ્યું. એમાં રાણી વીરસિંહના દશ માણસો માર્યા ગયા અને વીશ જખ્મી થયા. કનકસિંહના આઠ માણસો માર્યા ગયા અને સાઠ જખ્મી થયા. એ ધાયલ થયેલા માણસોને પૂછી રાણા વીરસિંહે, કનકસિંહ કેવી રીતે કેદ પકડાયો એ હકીકત જાણી લીધી; છતાં કોણે તેને કેવી રીતે કેદ પકડ્યો એ પ્રકાર તે જાણી શક્યો નહિ.

મૃતદેહોને ખસેડવા અને જખ્મીઓની સેવા ચાકરી કરવા માટે વીરસિંહે પોતાના કેટલાક માણસોને રોક્યા. ત્યાર પછી તેણે યુવરાજ ઇન્દ્રજીતસિંહને છોડાવવા માટે ખડેરમાં જવાનો ઇરાદો કર્યો. જે ભોંયરામાં યુવરાજ ઇન્દ્રજીત હતો એ ભોંયરાની હકીકત પહેલાં કેટલીક વખત અમે લખી ચુક્યા છીએ; તેથી તેનો અત્રે પુનરુલ્લેખ કરવાની આવશ્યકતા નથી. જે આલમારી ઉઘાડી ભોંયરામાં જઈ શકાતું હતું એ આલમારી, શાહી દરવાજો બંધ થવાથી બંધ થઈ ગઈ હતી; પરંતુ પેલી રાક્ષસીએ એ ઉઘાડ્યાના સમાચાર જાણ્યાં હોવાથી વીરસિંહ, જ્યોતિસિંહ, તારાસિંહ વગેરેને લઈ, એ આલમારી ઉઘાડીને ભોંયરામાં ઉતર્યો. તારાસિંહે પોતાના હાથમાં એક સળગતી મશાલ લીધેલી હોવાથી અંદર સહેલાઈથી ઉતરી શકાતું હતું.

ભોંયરામાં ઉતર્યા પછી રાણા વીરસિંહ, જ્યોતિસિંહ વગેરેએ આસપાસ જેવા માંડ્યું; પરંતુ એકે મનુષ્ય તેમની નજરે પડ્યું

નહિ. વળી ઇન્દ્રજીત, તેજસિંહ, બંસરીબાલા વગેરે ક્યાં ગૂમ થઇ ગયાં હશે એ સમજી શકાય એવું એક પણ ચિહ્ન ત્યાં જોવામાં આવ્યું નહિ. જે પેટીમાં ઇન્દ્રજીતનો દેહ હતો એ પેટી પણ હમણાં ત્યાં નહોતી. પેલો સિપાહી પણ અદૃશ્ય થઇ ગયો હતો !

વીરસિંહે ચિંતાતુર બની જઇ તારાસિંહ તરફ જોઇને કહ્યું:—  
“ અહીં તો ’ કોઇ નથી. શું તમે એ લોકોને બીજા ભોંયરામાં રાખ્યાં હતાં ? ”

“ ના જી, એમને સર્વને આ સ્થળે રાખીને જ હું બહાર નીકળ્યો હતો. ” આમ કહી તારાસિંહે પેલી ઓરડી તરફ હાથ લાંબાવીને કહ્યું:—“ પહેલાં આ ઓરડીમાં જ બંસરીબાલા છુપાઇ રહ્યાં હતાં. ”

“ એ ઓરડીનું દાર ઉઘાડું છે. એની અંદર જઇને કોઇ છે કે નહિ તે જુઓ. ”

નારંગીએ ઓરડીમાં ડોકીકે કરીને જોયું. પછીથી અંદર જઇને તેણે આનન્દસિંહ અને તારાસિંહને બોલાવ્યા. તે સાથે એમણે બંનેએ પણ એ ઓરડીમાં પ્રવેશ કર્યો.

નારંગી, આનન્દસિંહ અને તારાસિંહને ઓરડીમાં ગયાને લગભગ અડધી ઘડી થઇ ગઇ; છતાં તેઓમાંથી કોઇ જ્યારે બહાર પાછું આવ્યું નહિ ત્યારે શંકાશીલ બની જઇ જ્યોતિસિંહે તેમને હાંક મારી; પરંતુ ઉત્તર નહિ મળવાથી હાથમાં મશાલ લઇ જ્યોતિસિંહ પોતે એ ઓરડીમાં જઇ તેમને શોધવા લાગ્યો.

એ ઓરડી ઘણી ન્હાની અને સંગીન હતી. ચારે તરફની પત્થરની મજબૂત દિવાલમાં એકે ગુપ્ત ખારી ખારણું જોવામાં આવ્યું



નહોતું. દિવાલના ઉપરના ભાગમાં એક કાણું હતું; કિન્તુ એ કાણું એટલું નહાતું હતું કે, તેમાંથી કોઈ પણ માણસનું માથું બહાર નીકળી શકે નહિ. વળી દિવાલની સાથે પગ મૂકવાનું એવું કોઈ સાધન નહોતું કે જેનાપર ચઢી કોઈ માણસ પોતાનો હાથ એ કાણા સુધી પહોંચાડી શકે. આવી ઓરડીમાં નારંગી, આનન્દસિંહ અને તારાસિંહ ગૂમ થઈ ગયાં તેથી જ્યોતિસિંહ ઘણો વિસ્મિત બની ગયો. પોતાની અકલ આ સમયે તેને મિલકુલ ઉપયોગી થઈ પડી નહિ. વીરસિંહ પણ ઓરડીમાં ગયો તથા તદ્વાર ઠોકીને ચોતરફની દિવાલ કોઈ ઠેકાણેથી પોલી છે કે કેમ તે જોવા લાગ્યો; પરંતુ એથી કંઈ વળ્યું નહિ. થોડા સમય સુધી બંને જણા વિહ્વળ દૃષ્ટિથી આસપાસ નેત્ર રહ્યા; એવામાં કોઈનો અવાજ સાંભળી તેઓ ચમકી ઉઠ્યા. તેઓ બંને ધ્યાન દઈને પેલા કાણા તરફ જોઈ રહ્યા. વિના વિલંબે તેઓ એવું સાંભળી શક્યા કે, “તમે તમારાથી બની શકે તેટલી ત્વશસ્ત્રી આ ભોંયરાની બહાર નીકળી જાઓ; નહિ તો વિના કારણ તમારો બંનેનો જીવ ચાલ્યો જશે. જો તમે બચતા હશો તો બંને કુમારોને છોડાવવાનો ઉદ્દેશ કરી શકશો. હું પેલા વિજળીના જેવા પ્રકાશવાળા ભાલાને હાથમાં રાખનારી સ્ત્રી છું. હું લાચાર છું કે, આ સમયે મહારાથી તમને કોઈ પણ પ્રકારની મદદ થઈ શકે તેમ નથી. હવે તમે લોકો જેટલી બની શકે તેટલી ત્વરાથી સ્વામગઢ ચાલ્યા જાઓ. એ સ્થળે આવીને હું તમને પુનઃ મળીશ, તથા તમને સંઘળી હકીકત ખુલાસાથી કહી સંભળાવીશ. હવે હું અહીંથી વિદાય થાઉં છું; કેમ કે હમણાં મહારો જીવ જોખમમાં છે.”

આ વાક્યો સાંભળવામાં આવતાં બંને જણા આશ્ચર્યચકિત

અને વિસ્મિત બની ગયા, તથા થોડા સમય સૂધી કાંઇ વિચાર કરીને  
પછી તેઓ ભોંયરાની બહાર નીકળી પડ્યા.

ચિંતાતુર ચિત્તે વિલાપ કરતો કરતો રાણો વીરસિંહ સ્યામગઢ  
તરફ વિદાય થયો. કેદીઓ તેમજ તેના સાથીદારોને તેણે પોતાની  
સાથે લીધા હતા; પરંતુ જ્યોતિસિંહ વીરસિંહને કાંઇ કહીને કિંવા  
સમજાવીને સ્યામગઢ ન જતાં એ સ્થળે જ રહ્યો. જ્યારે રાણો વીર-  
સિંહ સધળા માણસોની સાથે સ્યામગઢ તરફ વિદાય થઈ ગયો ત્યારે  
તેજસિંહે દક્ષિણ તરફના મર્ગિ આગળ વધવા માંડ્યું. આ પ્રસંગ  
અન્યા પછી કેકલાક મહિના વીતી ગયા તથા એ સમય દરમ્યાન  
એવો કોઇ મહત્વનો બનાવ અન્યો નહિ કે જેનો અહીં ઉલ્લેખ કર-  
વાની જરૂર રહે.

## પ્રકરણ ૧૭ મું.

### બેદ ભરેલાં ખંજર.

હવે અમે અમારા વાંચકબંધુઓને પુનઃ પેલા મયદાનની વચ્ચે  
આવેલા અદ્ભુત મકાનમાં લઇ જઇએ છીએ, કે જે મકાનમાં હન્દ્ર-  
જીતસિંહ, લક્ષ્મણસિંહ, શેરસિંહ તથા પદ્માવતીના માણસો ફસાઈ  
પડ્યા હતા. અમે જણાવી ચુક્યા છીએ કે, એ સધળા માણસો  
ફસાઈ પડ્યા ત્યારે કોણ જાણે કે આ કારણથી પદ્માવતી સ્વગત હસી  
તથા પોતાની સહચરી રતિસુંદરી કે જે બહુરૂપીની વિદ્યામાં ચતુર  
હતી તેને સાથે લઇ ત્યાંથી રવાના થઇ.

રતિસુંદરીની સાથે વાતચિત કરતી કરતી પદ્માવતી દક્ષિણ દિશા

તરફ જવા લાગી. એ તરફ ધીવ જંગલ આવેલું હોય તેના પ્રાકૃતિક દેખાવ ધણો મનોરંજક હતો. લગભગ બે ગાઉ ગયા પછી એ જંગલ વિશેષ રમણીય જણાયું. ચોતરફથી જંગલી પુષ્પોની સુગંધિ હરી લમ્બ વાયુ સ્વચંદતાથી વિહરતો હતો. થોડા વખતમાં રતિસુંદરીની સાથે પદ્માવતી એક સ્વચ્છ જળવાળા ઝરા પાસે જઇ પહોંચી. એ ઝરાનું જળ ખીલોરી કાચના જેવું સ્વચ્છ-નિર્મળ જણાતું હતું. એ ઝરાની બન્ને બાજુના કિનારાપર ધણે દૂર સૂધી મૌલસરીનાં વૃક્ષો આવેલાં હતાં. આ ઝરાની પહોળાઇ આશરે દશ હાથ જેટલી હતી, તથા ઉંડાઇ-માં તે બે હાથથી વધારે હોય એમ લાગતું નહોતું. અહાંની જમીન પત્થરીઆ તથા પહાડી હતી.

હવે પદ્માવતી એ ઝરાના કિનારે કિનારે રતિસુંદરીને લઇ જવા લાગી. જેમ જેમ તેઓ આગળ જતી હતી તેમ તેમ ઉંચી જમીન આવતી હતી, તેથી એ રસ્તો કોઈ પહાડપર જતો હોય એવો ભાસ થતો હતો. લગભગ અડધો ગાઉ ગયા પછી એ બન્ને જણીઓ એવા સ્થળે જઇ પહોંચી કે જ્યાં ઝરાની બન્ને બાજુએ કિનારાપર આવેલાં મૌલસરીનાં વૃક્ષ નમી પડીને એકબીજાને મળી ગયાં હતાં; આમ હોવાથી એ સ્થાને ઝરાનો દેખાવ ધણો મનોહર લાગતો હતો. આ ઠેકાણે ઝરાના કિનારાપર જ એક ન્હાનો ચપ્પુતરો હતો. એ ચપ્પુતરા-પર એક એવી પીંડી હતી કે તેને જોતાં તે કોઇ સાધુની સમાધિ હોય એવો સ્વાભાવિક રીતે જ ભાસ થતો હતો.

આ સ્થળે ગયા પછી બન્ને જણીઓ રોકાઇ, તથા ઘોડાપરથી નીચે ઉતરી પડી. રતિસુંદરીએ પોતાના ઘોડાને સામાન ઉતાર્યો નહિ; જોણે તેને એવી જ સ્થિતિમાં છોડી દીધી; પરંતુ પદ્માવતીએ પોતાના

ઘોડાનો સામાન છોડી તેમજ ઉતારી નાખ્યો. પછી તેણે તેની લગામ સુધ્ધાં કાઢી લઇને છોડી દીધો. પ્રથમ તો ઘોડો ઝરાના કિનારાપરથી નીચે પાણીમાં ઉતર્યો, અને પાણી પીધા પછી થોડે દૂર જઈ પ્રસન્નતાપૂર્વક ચરવા લાગ્યો. રતિસુંદરીએ પોતાના ઘોડાને સજેલી રીતમાં જ પાણી પીઈ એક ઝાડ સાથે બાંધી દીધો. પછીથી પદ્માવતી અને રતિસુંદરી ઝરાના કિનારાપર પડેલી એક પાપાણુશિલાપર બેસીને વાતચિત કરવા લાગી.

“બસ, હવે આ રથભેથી જ હું ત્હારાથી જૂદી થઈશ.” પદ્માવતીએ કહ્યું.

“અફસોસ ! આ દુસ્મનાવટ હવે હદ કરતાં વધી જવા લાગી છે.” રતિસુંદરીએ એક ગાઢ નિઃશ્વાસ મૂકીને કહ્યું.

“ત્યારે હવે શું કરવું ? તું જ કહે કે આમાં મહારી શી કસી છે ?” પદ્માવતીએ કહ્યું.

“તમને હું કોઈ પણ પ્રકારનો દોષ દેતી નથી. મહારાણી પોતાની જાતે જ પોતાના પગપર કુહાડી મારે છે એમાં કશો સંદેહ નથી.” રતિસુંદરીએ કહ્યું.

“સઘળાં લક્ષણોપર ધ્યાન આપવાથી મહારાણીનો પણ એવો નિશ્ચય થઈ ગયો છે કે, એ બંને ભાઈઓ જ તિલિસ્મી મકાનના માલિક થશે; આમ હોવા છતાં એ માટે દુરાશાનું પોષણ કરવું તથા એ બંને ભાઈઓનો જીવ લેવાનો પ્રયત્ન કરવો એ બૂલ કરવા જેવું જ છે.” પદ્માવતીએ કહ્યું.

“બેશક એમજ છે, તથા મહારાણીને પોતાની ગંભીર બૂલની ભયંકર સજા પણ ભોગવવી પડશે. તમે સારું થયું કે, તેમનો સંબંધ

છોડી દીધો. એના બદલામાં તમારી ઇચ્છા જરૂર સંપૂર્ણ થશે.” આમ કહીને રતિસુંદરીએ સ્મિતહાસ્ય કર્યું.

પદ્માવતીએ એક નિઃશ્વાસ મૂકીને કહ્યું:—“ જોઈએ છીએ કે શું થાય છે !”

“ થવાનું શું હતું ? એમની આંખોએ જ એમના અંતરની વાત તમને નથી કહી દીધી કે ?” રતિસુંદરીએ કહ્યું.

“ એ તો ઠીક; પરંતુ આ સમયે એક મ્હોટી મુશ્કિલ આવે પડી છે. જેમ બંને તેમ જલદીથી એમનું રક્ષણ કરવું જોઈએ.” પદ્માવતીએ ચિંતાતુર ચિત્તે કહ્યું.

“ પરંતુ તેમને છોડાવવાનો કશો પ્રયત્ન નહિ કરતાં તમે અત્રે ચાલ્યાં આવ્યાં તથી મ્હને ઘણું આશ્ચર્ય લાગે છે.” રતિસુંદરીએ વિસ્મયનું દર્શન કરાવ્યું.

“ શું તું જાણતી નથી કે, કૃષ્ણલાલે મ્હને આ ઠેકાણે જ મળવાનો વાયદો કર્યો છે ? તથા જ્યારે મળવું હોય ત્યારે અત્રે જ આવવાને તેણે કહ્યું હતું. ”

“ હા હા, બરાબર છે, એ વાત મ્હને હમણાં જ યાદ આવી. આજ એ જમ્યા છે કે ? ”

“ હા. ”

“ પરંતુ આજે તમે એટલી બધી ત્વરાથી અહીં આવ્યાં છો કે, આ રસ્તાથી તમે સર્વ પ્રકારે જાણીતાં હો એમ મ્હને લાગે છે.”

“ બરાબર છે; પહેલાં પણ કેટલીક વખતે હું અત્રે આવી ચુકી છું. વળી આ ઠેકાણાનો પહેલ વહેલો પતો કૃષ્ણલાલને પણ મ્હેં જ આપ્યો હતો, તથા આ ઠેકાણાનો થોડો ભેદ સુધમાં જણાવ્યો હતો. ”

“ અફસોસનો વિષય એ છે કે, આજ સુધી તમે મ્હને એ બેદ જણાવ્યો નથી ! ”

“ જો કે તું બહુરૂપિણી છે અને હું તને મ્હાકું છું; પરંતુ તિલિસ્મી કાયદા પ્રમાણે મ્હારા બેદોને તું જાણી શકે તેમ નથી. ”

“ એ તો હું પણ સમજું છું; પરંતુ અફસોસ એ વાતનો જ છે કે, આ બેદ તમે મ્હારાથી છુપાવ્યો અને કૃષ્ણલાલને જણાવી દીધો. કોણ જાણે કે શાથી તમે કૃષ્ણલાલપર પ્રસન્ન થઈ ગયાં છો ! ”

પદ્માવતીએ સહજ હસી રતિસુંદરીના ગાલપર ધીમેથી તમાચો મારીને કહ્યું:—“ વાહરે લુચ્ચી ! કૃષ્ણલાલપર હું પ્રસન્ન થઈ ગઈ છું એમ તું શા ઉપરથી કહે છે ? ”

“ ત્યારે પછી તમે એમ કેમ ક્યું ? ”

“ અરે, મ્હારે એની પાસેથી પેલી ઓરડીની કુંચી જોઈએ છીએ કે, જે ઓરડીમાં લોહીથી લખાયલું પુસ્તક રક્તગ્રંથ છે. ”

“ જ્યારે એમ છે ત્યારે તમે કુંચી લેતાં પહેલાં અહીંના બેદ તેને કેમ જણાવી દીધો ? જો એ હવે તમને કુંચી નહિ આપે તો ? ”

“ એમ થઈ શકે તેમ નથી; કેમ કે પિશાચપતિએ મ્હને કુંચી મેળવી આપવાની ખાત્રી આપી છે, તથા હમણાં તે પિશાચપતિના પંજામાં ફસાઈ પડેલો છે. ”

બરાબર આ સમયે એ બન્ને જણીઓ એવું વાક્ય સાંભળી શકી કે, “ હા હા, એ મ્હારા પંજામાં જ ફસાઈ પડેલો છે. ” પદ્માવતી અને રતિસુંદરીએ પાછળ દૃષ્ટિ ફેરવી તો તેમણે પિશાચપતિને પોતાના તરફ આવતો જોયો. તેને જોતાંની સાથે જ પદ્માવતીએ કહ્યું:—“ પધારો પધારો પિશાચપતિ ! તમે ક્યાં હતા ? કૃષ્ણલાલ ક્યાં છે ? ઘણા સમયથી હું અહીં બેસી રહી છું. ”

પિશાચપતિએ પદ્માવતી પાસે આવી એક બાજુ તરફ આંગળી કરીને કહ્યું:—“ જુઓ, કૃષ્ણલાલ પણ આવે છે ”

અલ્પ કાળમાં કૃષ્ણલાલ પણ આવી પહોંચ્યો, તથા પદ્માવતીને સલામ કરી તે તેની સ્થાને ઉભો રહ્યો. પદ્માવતીએ કહ્યું:—“ કમ કૃષ્ણલાલજી, કહો જોઈએ કે હવે વચન પાળવામાં કેટલી વાર છે ? ”

“ વાર છે જ નહિ. હું મહારું વચન પાળવાને તૈયાર છું; પરંતુ આપ પણ આપનું વચન પાળો, તથા આ સમાધિપર હાથ મૂકીને સોગત ખાઓ. ” કૃષ્ણલાલે કહ્યું.

“ હા હા, હવે હું મહારું વચન પાળું છું. ” પદ્માવતી બોલી.

“ મહારું પણ ધ્યાન રાખજો. ” પિશાચપતિએ વંચમાં કહ્યું.

“ જરૂર. ” પદ્માવતીએ કહ્યું, તથા સમાધિ પાસે જઈને તેણે નમ્રતાથી પોતાનું શિર ઝુકાવ્યું અને સમાધિપર હાથ મૂકીને કહ્યું:—

“ એ મહાત્મા કે જેઓ નિરભિમની હતા, સકળ શાસ્ત્રોને જાણતા હતા, પૂર્ણ યોગી. ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાનના જાણનાર તેમ જ દશિના એકનિષ્ઠ ભક્ત હતા. તેમની સમાધિને હસ્તસ્પર્શ કરી હું મહારી પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરવાને અર્થાત્ છું.

વિશ્વાસ છે કે, તેઓ સજીવ છે તેમજ નિરંતર મહારું રક્ષણ કરવાનું ધ્યાનમાં રાખે છે. તેમને હું મહારી પ્રતિજ્ઞા નિભાવવાની પ્રાર્થના કરું છું. ” આટલું બોલી બંને હાથ જોડી પ્રણામ કર્યા પછી સમાધિપર હસ્ત મૂકીને પુનઃ તેણે કહ્યું:—

“ જો કૃષ્ણલાલ મને એ કુંચી આપશે તો કદાપિ હું તેનાથી દગો કરીશ નહિ તેને હું મહારા ભાઈ સમાન સમજીશ, તથા તે પ્રસન્ન રહે એવો જ ઉદ્દેશ હું કરીશ. વળી જે પુરુષે ‘ચોતાનું’ નામ પિશાચપતિ રાખ્યું છે તેમના માટે પણ હું એવા સોગત ખાઉં છું કે, તેમને પણ હું મહારા સહોદર સમજીશ

તથા જ્યાં સૂધી તેઓ મહારું અનિષ્ટ નહિ કરે ત્યાં સૂધી તેમનું કલ્યાણ કરીશ. ”

આમ કહીને પદ્માવતી સમાધિ પાસેથી ખસી ગઈ. કૃષ્ણલાલે એક ન્હાની ડબ્બી પદ્માવતીના હાથમાં આપી, તથા તે તેના ચરણોમાં નખી પડ્યો. પદ્માવતીએ તેનો જરડો થાપડી તેને ઉઠાડી ઉભો કર્યો, તથા પેલી ડબ્બીને માનપૂર્વક મસ્તકપર ધરી પછીથી એ ચારે જણાં પેલી પાપાણશિલાપર બેસીને વાતચિત કરવા લાગ્યાં.

પિશાચપતિએ કહ્યું:—“ જ્યારે આપે કૃષ્ણલાલને તેમજ મહને આપના બાઇ ગણ્યા છે ત્યારે પછી મહારે આપને જે કાંઈ કહેવાનું છે તે હું દિલ ખોલીને કહું છું, તથા જે વસ્તુની મહને જરૂર હોય તે હું માગી શકું તેમ છું. પછી તે આપને આપવી હોય या ન આપવી હોય એ આપની ઇચ્છાની વાત છે. ”

“ હા હા, કોઈ પણ પ્રકારનો સકોચ રાખ્યા સિવાય તમારે જે કહેવું હોય તે કહો અને જે વસ્તુ જોઈતી હોય તે માગી લ્યો. ” પદ્માવતીએ અનુમતિ તેમજ સંમતિ આપી.

“ એમાં કાંઈ શક નથી કે આપની પાસે એક કરતાં બીજી વધી જાય એવી બહુમૂલ્ય વસ્તુઓ હશે. હવે મહને તથા કૃષ્ણલાલને કોઈ એવી વસ્તુ આપો કે જે યથા સમયે ઉપયોગી થઈ પડે અને શત્રુઓને ધમકાવવા તથા તેમનાપર વિજય મેળવવામાં તે સહાયક થઈ પડે. ” પિશાચપતિએ માગણી કરી.

“ આવો પ્રસ્તાવ કરવાની જરૂર જ નહોતી. મહારો જ સિયાર એવી કોઈ ઉપયોગી વસ્તુ તમને તથા કૃષ્ણલાલને આપવાનો હતો. હશે, રહો જોઈએ, હું હમણાં જ એવી વસ્તુ લાવી આપું છું. ” આમ કહી પાપાણશિલાપરથી ઉઠી પદ્માવતી ઝરાના પાણીમાં ફેંટી



પડી. એ ઠેકાણે પાણી વિશેષ હોવાથી પદ્માવતી ક્યાં જતી રહી એ કોઇને માલૂમ પડ્યું નહિ. પદ્માવતીના આવા કાર્યથી સર્વને અતિ આશ્ચર્ય ઉપજ્યું. પિશાચપતિ, કૃષ્ણલાલ અને રતિસુંદરી એકામદષ્ટિથી જરાના પાણી તરફ જોઇ રહ્યાં.

લગભગ અડધા કલાક પછી પદ્માવતી પાણીમાંથી બહાર નીકળી. તેના એક હાથમાં કપડાંની ન્હાની પોટલી અને બીજા હાથમાં સાંકળ હતી. જો કે પદ્માવતી પાણીમાંથી બહાર આવેલી હોવાથી તેણે પહેરેલાં વસ્ત્રો ભીંજાઇ ગયાં હતાં, છતાં અતિ આશ્ચર્યના વિષય એ હતો કે, તેના હાથમાં કપડાંની જે પોટલી હતી તે પાણીથી બિલકુલ ભીંજાયેલી નહોતી !

પદ્માવતીએ કપડાંની પોટલી પાષાણુશિલાપર મૂકી દીધી, તથા લોઢાની સાંકળ પિશાચપતિના હાથમાં આપીને તેણે કહ્યું:—“ આ સાંકળને તમે બન્ને જણા મળી બે બાજુએથી ખેંચો.” એ સાંકળની સાથે એક ન્હાની તેમજ હલકી લોઢાની પેટી બાંધેલી હતી, જેને પિશાચપતિ અને કૃષ્ણલાલે ખેંચીને બહાર કાઢી.

પદ્માવતીએ એક કળ દબાવીને પેટી ઉઘાડી તો તેમાં ચાર ખંજર, એક ભાસો અને પાંચ મુદ્રિકાઓ હતી. પદ્માવતીએ પ્રથમ એક મુદ્રિકા ઉંચકીને પોતાની આંગળીમાં પહેરી લીધી. પછીથી એક ખંજર હાથમાં લઈ, પિશાચપતિ, કૃષ્ણલાલ અને રતિસુંદરીને ઉદ્દેશીને તે કહેવા લાગી:—“ જુઓ જોઇએ કે, આ ખંજરની ધાતુ કેટલી બધી ઉત્તમ છે !”

“ ખેશક, ધણી ઉત્તમ છે.” ખંજર તપાસીને પિશાચપતિએ કહ્યું.

“ હવે એના ગુણ સાંભળો. આ ખંજર જે વસ્તુપર પડશે તેના બે કડકા કરી નાખશે; પછી એ વસ્તુ પત્થર, લોહ, અષ્ટધાતુ

કિંવા ફોલાદની બહેને બનેલી હોય. તે ઉપરાંત જ્યારે તમે એનો હાથો દબાવશો ત્યારે એમાંથી વૈદ્યુતિક પ્રકાશનો આવિર્ભાવ થશે. એના સમયે જો સેંકડો શત્રુઓએ તમને ઘેરી લીધેલા હશે તો પણ એ વૈદ્યુતિક પ્રખર પ્રકાશથી તેમની સર્વની આંખો બંધ થઈ જશે. જો કે, હમણાં દિવસ છે અને કોઈ પણ પ્રકારનો પ્રકાશ સૂર્યપ્રકાશની સમાનતા કરી શકતો નથી; તથાપિ આ ખંજરના અદ્ભુત પ્રકાશને અનુભવ હું તમને હમણાં જ કરાવું છું.” આમ કહીને પદ્માવતીએ ખંજરનો હાથો દબાવ્યો. એકાએક એમાંથી એટલા બધા પ્રખર પ્રકાશનો આવિર્ભાવ થયો કે, દિવસનો વખત હોવા છતાં એમની ત્રણે જણાંની આંખો બંધ થઈ ગઈ. જાણે કે સ્થાને વૈદ્યુતિક જ્યોતિર્પૂર્ણ નેત્રો પ્રકાશતાં હોય એવો જ તેમને ભાસ થયો. પદ્માવતી પુનઃ કહેવા લાગી:—“ એ સિવાય જો કોઈ વ્યક્તિ આ ખંજરને સ્પર્શ કરશે કિંવા જેના શરીરને સ્પર્શ કરવામાં આવશે તેના શરીરમાં એક પ્રકારની વિદ્યુતનો સંચાર થશે તથા તે બેહોશ બની જઈ પૃથિવી પર ઢળી પડશે. જ્યો. તમે પણ એને સ્પર્શ કરી જુઓ. આ અદ્ભુત ખંજર હું તમને આપીશ.”

આમ કહી પદ્માવતીએ એ ખંજર પિશાચપતિ પાસે મૂક્યું. પિશાચપતિએ તેને ઉંચકી લેવાની ઇચ્છા કરી; પરંતુ ઉંચકતાની સાથે જ તેના હાથ કંપી ઉઠ્યા. ખંજરનો સ્પર્શ થતાં જ તે બેહોશ બની ધરાપર ઢળી પડ્યો. પછી પદ્માવતીએ પોતાની આંખોમાં જો મુદ્રિકા પહોંરી લીધી હતી તે મુદ્રિકાનો પિશાચપતિના અંગ સાથે સ્પર્શ કર્યો. એ મુદ્રિકાનો સ્પર્શ થતાં જ તે શુદ્ધિમાં આવ્યો. તેણે ઉઠી બેઠા થઈને કહ્યું:—“ વાહ ! ધણી ઉત્તમ વસ્તુ છે, પરંતુ તેને સ્પર્શ કરી શકાય તેમ નથી.”

પદ્માવતીએ પેટીમાંથી બીજી મુદ્રિકાઓ બહાર કાઢીને કહ્યું:—

“ પહેલાં આ મુદ્રિકાઓ તમે સર્વ પહેરી લ્યો. પછીથી તમે અડ-ચણ સિવાય આ ખંજરને હાથમાં લઇ શકશો, તથા તેનો પ્રખર પ્રકાશ પણ તમારાં નેત્રોપર વિશેષ અસર કરી શકશે નહિ. જે કોઇ તમારી સાથે લલ્લાઇ કરવા આવે તેની નજરે એ પ્રકાશ પડતાં તેનાં નેત્રો બંધ થઈ જશે, કિન્તુ તમારાં નેત્રો ખુલ્લાં રહેશે, તથા તમે સહેલાઈથી શત્રુપર વિજય મેળવી શકશો ” આમ કહી એ ત્રણ જણાંની આંગળીમાં પદ્માવતીએ એક એક મુદ્રિકા પહેરાવી દીધી, અને ત્યાર પછી તેણે એ ત્રણે જણાંને એક એક ખંજર સોંપ્યું. રતિસુંદરી, કૃષ્ણલાલ અને પિશાચપતિ આવાં અદ્ભુત ખંજરોની પ્રાપ્તિથી અત્યંત આનંદિત થયાં, તથા વારંવાર તેનો હાથો દબાવી તેના પ્રખર પ્રકાશને અનુભવવા લાગ્યાં.

પદ્માવતીએ કહ્યું:—“ હવે જે ખંજર અને મુદ્રિકા પહેલાં છે તે યુવરાજ ઈન્દ્રજીતસિંહને અર્પણ કરવા માટે હું મ્હારી પાસે રાખીશ. જે સમયે એમની સાથે મ્હારી મુલાકાત થશે એ સમયે આ ખંજર વસ્તુઓ હું તેમને આપીશ. વળી જે મુદ્રિકા મ્હેં પહેરેલી છે તે તથા આ બાલો હું મ્હારી પાસે રાખીશ. એ બાલામાં પણ ખંજરના જેવા જ ગુણ છે. ફક્ત માત્ર એટલો જ છે કે ખંજર કરતાં આ બાલાનો વંદ્યતિક પ્રકાશ વિશેષ પ્રખર છે.

એ બાલાના ચાર કકડા હતા જેને પેચ સાથે ફેરવી બાલો એકત્ર કરી શકાતો હતો. પદ્માવતીએ એ ચારે કકડાને પેચમાંથી જોડી દઇ બાલો આપ્યો કરી નાંખ્યો. પિશાચપતિએ કહ્યું:—“ આપે અમને અદ્ભુત અને બહુમૂલ્ય વસ્તુ આપી છે એમાં કાંઇ શક નથી. આ વસ્તુની સહાયતાથી અમે લોકો અત્યંત મહત્વનાં કાર્યો સહેલાઈથી

કરી શકીશું એવો મ્હને દૃઢ વિશ્વાસ ઉપજ્યો છે. ”

પછીથી પદ્માવતીએ પેલી કપડાંની પોટલી છોડી તેા એમાંથી એક કાળા રંગની સાડી, એક ચોળી અને એક શીશી નીકળ્યા. પદ્માવતીએ એ ત્રણે વસ્તુઓ લઈ સમાધિની પાછળ જઈ પોતાનાં પ્રથમનાં વસ્ત્રો કાઢી નાંખી પોટલીમાંની સાડી અને ચોળા પહેરી લીધી. પછી તે પાછી યથારથાને આવીને બેઠા. એ સાડી તથા ચોળી રેશમી હોઈ એના પર એક પ્રકારનો રોગાન ચઢાવેલો હતો. એથી એ કપડાપર પાણીની કશી અસર થઈ શકતી નહિ. પદ્માવતીએ પોતાની બીજાઈ ગયેલી સાડી અને ચોળી રતિસુંદરીને આપતાં કહ્યું:—  
“ આને નીચોવી ન તું વૃક્ષપર સુકવી દે. પછીથી તું એ સાડી તેમજ ચોળી પહેરી મ્હારો વેષ ધારણ કરીને જ અને તળાવમાં આવેલા મ્હારા અભયબગૃહમાં જઈને રહે; જ્યાં મ્હારા અદૃશ્ય થવાના સમાચાર નોકરો જણી શકશે નહિ. તને પાછી ફરેલી જોઈ તેઓ એમજ ધારશે કે, હું પાછી ફરી છું અને તું કોઈ કાર્યાર્થે અન્યત્ર ગયેલી છે ”

“ બહુ સારું; પરંતુ હવે તમે ક્યાં જશો ? ” રતિસુંદરીએ સંમતિ દર્શાવીને પૂછ્યું.

“ મ્હારું કાંઈ ઠેકાણું નથી. હજી મ્હારે ઘણાં કાર્યો કરવાનાં છે. ” આમ કહી પદ્માવતીએ પિશાચપતિ તથા કૃષ્ણલાલને ઉદ્દેશીને કહ્યું:—“ હવે તમે બન્ને જાઓ અને વીરસિંહનું કલ્યાણ થાય એવાં કાર્યો કરો. ”

“ બહુ સારું, પરંતુ મ્હારી એક વાતનો કૃપા કરીને ખુલાસો કરો. ” કૃષ્ણલાલે પોતાના બન્ને હાથ જોડીને કહ્યું.

“ તમારે જે વાતનો ખુલાસો કરાવવાનો હોય તે કરવાને હું તૈયાર છું. ” પદ્માવતીએ કહ્યું.

“ આવા પ્રકારનાં ખંજર એ લોકોની પાસે છે કે નહિ ? ” કૃષ્ણલાલે પૂછ્યું.

પદ્માવતીએ સ્મિત હાસ્ય કરીને કહ્યું:—“ શું પુનઃ તેમની પાસે જવાની તમારી ઇચ્છા છે ? તમે તમારી યશોદાનું દર્શન કરવાની અભિલાષા રાખો છો ? ”

“ હા, પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય તો મ્હારી એવી અભિલાષા છે. ” કૃષ્ણલાલે ઉત્તર આપ્યો.

“ વારું, તમે બંને તેમની પાસે જાઓ. આવી કોઈ પશુ વસ્તુ એ લોકોની પાસે નથી તેમજ આવી વસ્તુનો પત્તો પણ તેમને મળી શકે તેમ નથી. આમ હોવા છતાં તમે જે કાંઈ કરો તે ઘણી જ હેશિયારો અને સાવધાનતાથી કરજો. ” આમ કહી પદ્માવતીએ પેલી શીશી કે જે પેલાં વસ્ત્રોની પોટલીમાંથી નીકળી હતી તે ઉઘાડી. એ શીશીમાં એક પ્રકારનો અર્ક હતો. સમાધિની પાછળ જઈને પદ્માવતીએ એ અર્ક પોતાના શરીરપર ચોપડ્યો. એથી એનું સર્વાંગ તદ્દન કાળું બની ગયું. પછીથી રતિસુંદરી પાસે આવી તેની પાસેથી બે મોટા દાંત લઈ તે તેણે પોતાના મ્હોંમાં લગાડ્યા, તથા પેલો બાકો હાથમાં લઈ તે ઉભી થઈ ગઈ.

રતિસુંદરીએ પણ પોતાનો વેષ બદલી પદ્માવતીનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું. આ કાર્યમાં પિશાચપતિએ તેને સહાયતા કરી. પદ્માવતીની આવી પેલી લોકોની પેટી તથા સાંકળ ઝરના પાણીમાં ફેંકી દેવામાં આવી. પછી પદ્માવતીએ પોતાના ઘોડાને પોતાની પાસે બોલાવ્યો.

એ કે તે થોડે દૂર પ્રસન્નચિત્તથી ચર્ચા કરતો હતો; કિન્તુ પોતાની અધીશ્વરીનો અવાજ સાંભળી ત્વરાથી તે તેની પાસે આવ્યો. રતિ-સુંદરીએ તેની સાળસજ્જન બરાબર કરી તથા તે તેનાપર સવાર થઈ ગઈ. પદ્માવતી રતિસુંદરીના ઘોડાપર સવાર થઈ. અંતે ચારે જણાં કરોડ નિર્ણય કરીને છુટાં પડ્યાં, તથા ચારે જણાંએ પોત પોતાના માર્ગે જવા માંડ્યું.

ઘટના બન્યા પછીથી જ કેટલાક દિવસના અંતરે પદ્માવતી રાક્ષસીના વેષમાં હાથમાં ચમકતો બાલો લઈને, શ્યામગઢમાં આવેલા કબરસ્થાનમાં નારંગીને મળી હતી. એણે જ રાણા વીરસિંહ વગેરેને કેદમાંથી છોડાવ્યા હતા, તથા પછીથી પણ કેટલીક વખતે તેણે તેમને મદદ કરી હતી એ સંધળી હકીકત અમે પાછળ લખી ચુક્યા છીએ.

## પ્રકરણ ૧૮ મું

### ભયંકર આજ્ઞા.

સમયનું પરિવર્તન થઈ ગયું તે સાથે ઋતુમાં પણ પરિવર્તન થઈ ગયું. શીતકાળ પસાર થઈ ગયો હતો. જે શીતળ હવાથી પહેલાં શરીર ઠંડીથી કંપતું હતું, જીવ અસ્વસ્થ રહેતો હતો તે જ શીતળ હવા આનંદદાયિની જણાવા લાગી. જે કે હજી આસમાનમાં વાદળાંઓ જેવામાં આવતાં નહોતાં તે પણ સંધ્યા સમયે મયદાન, બાગ અને સરોવર વગેરેની શીતળ હવા ખાવાની ઇચ્છા થતી હતી.

સંધ્યાનો સમય થયો હતો. થોડા વખતમાં જ વસુંધરા પર અંધ-કારનો વિસ્તાર થઈ જવાનો હતો તે પણ અમે આજ સમયે અમારા વાંચક બધુઓને જે ગગનચુંબિત પહાડોની વચ્ચે આવેલા મયદાનમાં લઈ જઈ તેમને એક અપૂર્વ પ્રકાર બતાવવાને ઇચ્છીએ છીએ.

ત્રણ તરફ ડંચા ડંચા પહાડ તથા વચ્ચે ગાંઓ સૂકીનું લાંબું મયદાન આવેલું હતું. રાત્રિનો સમય લગભગ ઉપસ્થિત થયેલો હોવાથી એ રમણીય મયદાન ઘણું ભયાનક ભાસતું હતું. સૂર્યાસ્ત થવામાં સહજ વિલંબ હતો; પરંતુ ડંચા ડંચા પહાડો, પશ્ચિમાકાશમાં નમી પડેલા અને રંગબેરંગી બની ગયેલા પ્રભાકરનાં કિરણોને આંતર્ભાગમાં પ્રવેશ કરવા દેતા નહિ. ચોતરફ નિસ્તબ્ધતાનું સામ્રાજ્ય સ્થાપિત થઈ ગયું હતું. દૃષ્ટિ જ્યાં સૂકી જઈ શકે ત્યાં સૂકી એકે માણસ જેવામાં આવતું નહિ; માત્ર પશ્ચિમ તરફ આવેલા પહાડની નીચે એક ન્હાનો ચામડાનો તંબૂ આવેલો નજરે પડતો હતો. આ સમયે આપણે એ તંબૂની તપાસ કરવાની જ જરૂર છે, તથા તેના દરવાજા પાસે જઈ આપણે આપણું કાર્ય કરવાનું છે.

એ તંબૂતા દરવાજાપર માત્ર એક જ માણસ કમરપટ્ટામાં ખંજર રાખી ફર્યા કરતો હતો તથા ચિંતાપિચ્છાચિનીના પ્રાગ્વશ્યથી તે દુર્ગળ બની ગયો હતો; કિન્તુ રકુતિ, મજબૂતી અને બહાદુરીએ હજી સૂધી તેનો સંબંધ છોડી દીધો નહોતો. એ મનુષ્યના મુખમંડળ, વેષ વગેરે સંબંધી અમે કાંઈ લખવાને ઇચ્છતા નથી; કેમ કે, અમારા વાંચકમંદુઓ એને હવે સારી રીતે ઓળખી શકે તેમ છે, તથા જાણે છે કે, એ પુરુષનું નામ પિશાયપતિ છે.

ધણા સમય સૂધી પિશાયપતિ એ તંબૂ પાસે ફર્યા કર્યો. કોણ જાણે કે આજે તે શા ગંભીર વિચારમાં લીન બની ગયો હતો ! નીચી દૃષ્ટિ રાખી આમ તેમ ફરવા ઉપરાંત આસપાસ દૃષ્ટિ ફેરવવાની પણ હમણાં જાણે કે તેને કુરસદ નહોતી. માત્ર ક્યયિત ક્યયિત તે પોતાનું મસ્તક સડળ ઉંચું કરી ઉત્તર દિશા તરફ જોતો હતો; પરંતુ કાંઈ નજરે નહિ પડતાં મસ્તક નમાત્રી ચિંતામગ્ન સ્થિતિમાં તે પાછો યથાસ્થાને ફર્યા કરતો હતો.

હવે સૂર્ય બગવાન પશ્ચિમાકાશમાં સર્વાંશે અદૃશ્ય થઈ ગયા. પિશાયપતિએ ખેચેન બની જઈ ઉત્તર દિશા તરફ જોઈ મૃદુસ્વરે સ્વગત કહ્યું:—“ હવે તો ધણો વિલંબ થઈ ગયો છે ! કેવા પ્રસંગે જીવ સંકટમાં સપડાયો છે ? ! ”

પિશાયપતિના મુખમાંથી માત્ર આટલા જ શબ્દો બહાર નીકળ્યા હશે એવામાં ઉત્તર તરફથી ઘોડો દોડાવતો એક સવાર પોતાના તરફ આવતો તેની નજરે પડ્યો. એ સવાર પાસે આવતાં તે સ્ત્રી હોવાની ખાત્રી થઈ. એ સ્ત્રીએ સિપાહીના જેવો ઠાઠ કરેલો હોષ તેની કમર-પર તક્વાર અને પીઠપર ઢાલ જોવામાં આવતી હતી. આ સ્ત્રીની ઉમ્મર આશરે ચાળીસેક વર્ષની હતી. તેના મુખમંડળ અને શરીરના



અવયવોપરથી એવો ભાસ થતો હતો કે યુવાવસ્થામાં તે ઘણી રૂપ-  
સુંદરી તેમજ મનમોહિની હોવી જોઈએ. જોતજોતાંમાં પિશાચપતિ  
પાસે આવી પહોંચી, ઘોડાપરથી નીચે ઉતરી તંજૂના ખીલા સાથે  
ઘોડાને બાંધી તેણે કહ્યું:—“ શાહબાશ પિશાચપતિ ! તમે વાયદા  
તેમજ વચનના તો સાચા છો એવી આજે મ્હારી ખાત્રી થઈ છે. ”

“ છતાં હજી સૂધી હું સમજી શક્યો નથી કે તમે મ્હારી સાથે  
દોસ્તી રાખો છો કે દુસ્મનાવટ ? ” પિશાચપતિએ કહ્યું.

આવેલા સ્ત્રીએ હસીને કહ્યું:—“ જો તમે એવા બુદ્ધિશાળી  
હોત તો જીવતા જાગતા અને નિરોગી હોવા છતાં તમારી ગણના  
ત્રેતપિશાચમાં શા માટે થાત ? ”

“ હશે જે થયું તે ખરું. હવે તમારે મ્હારી પાસેથી શું  
જોઈએ છીએ ? ”

“ હું તમારી પાસે એક કાર્ય કરાવવાને ઈચ્છું છું. ”

“ એવું કયું કાર્ય છે કે જે તમારાથી નથી થઈ શકતું ? ”

“ માત્ર એ એક જ કાર્ય છે. ”

આશ્ચર્યદર્શક મુખે ગરદન હલાવીને પિશાચપતિએ કહ્યું:—  
“ હશે, મ્હને તમે કહો તો ખરાં. ” જો મ્હારાથી થાય એવું કાર્ય હશે  
તો હું કરીશ. ”

“ હું સારી રીતે જાણું કે, એ કાર્ય તમે સહેલાઈથી કરી શકો  
તેમ છો ! ”

“ ત્યારે પછી કહેવામાં વિલંબ કેમ કરો છો ? ”

“ જુઓ સાંભળો, એટલું તો તમે પણ જાણો છો કે, પદ્માવ-  
તીને ઈશ્વરે અદ્ભુત બળ આપેલું છે. ”

“હા, એનામાં કોઈ દેવી શક્તિ છે. જે ઇચ્છામાં આવે એ કાર્ય તે કરી શકે તેમ છે. જે કોઈ તેને ઝાળખે છે તે એમજ કહેશે કે, પદ્માવતીને કોઈ જીતી શકે તેમ નથી.”

“બરાબર છે, પણ હું ચોક્કસ જાણું છું કે, પદ્માવતી કરતાં તમે વિશેષ શક્તિસામર્થ્ય ધરાવો છો.”

પિશાચપતિએ ચમકી ઉઠીને કહ્યું:—“આ વાત સાથે તમારે શી મતલબ છે?”

“એજ કે જો તમે ઇચ્છો તો એને મારી નાખી શકો તેમ છે.”

“પરંતુ મ્હારે એમ શા માટે કરવું જોઈએ?”

“મ્હારી આશા પાળવા માટે.”

આ ઉત્તર સાંભળવામાં આવતાં જ પિશાચપતિનું મ્હોં મલિન બની ગયું. તેનું હૃદય જ્વેશથી ધબકવા લાગ્યું. તેનું માથું દુર્બળ બની જઈ બમવા લાગ્યું. અંતે તે આત્મસંવરણ નહિ કરી શકા-વાથી ગભરાઈ જઈ જમીનપર ખેસી ગયો. જાણે કે, એ અખળાના છેવટના શબ્દોએ તેના શરીરનું સઘળું લોહી ચુસી લીધું હોય એમજ લાગતું હતું. તે નિડર, સાહસિક હોવા છતાં એક અખળા સમક્ષ આવો દુર્બળ કેમ બની ગયો તેની કશી કલ્પના કરી શકાતી નહોતી. પિશાચપતિની આવી સ્થિતિની પેલી સ્ત્રીના મનપર કાંઈ અસર થઈ નહિ. તે પણ સ્મિતમુખે કાંઈ વિચાર કરીને એ ઠેકાણે જ ધાસંપર બેઠી. થોડા સમય પછી જ્યારે પિશાચપતિનો જીવ સ્વસ્થ થયો ત્યારે તેણે એ સ્ત્રી તરફ જોઈ હાથ જોડીને કહ્યું:—“શું તમે મ્હારાંપર આવો કૃત્તમ ચલાવો છો?”

“હા હા, તમારે પદ્માવતીનું મસ્તક લઈ મ્હારી પાસે હાજર થવું પડશે. આ કાર્ય તમારા સિવાય બીજા કોઈથી બની શકે તેમ

નથી; કેમ કે એ માત્ર તમારાપર જ વિશ્વાસ રાખે છે. ” પેલી સ્ત્રીએ કહ્યું.

પિશાયપતિએ કાંઈ વિચાર કરીને કહ્યું:—“ ના ના, મહારાજી! આ કાર્ય બની શકશે નહિ. હું જે કાંઈ કરી ચુક્યો છું એના પ્રાયશ્ચિત્તમાંથી હજી સૂધી મહારો છુટકો થયો નથી. ”

“ શું તમે મહારી આજ્ઞા અમાન્ય કરો છો ? તમારામાં એટલી તાકત છે ? ”

એ સ્ત્રીના આ પ્રશ્નો સાંભળી પિશાયપતિ ઘણો બેચેન બની ગયો. તે ઉઠી ઉભો થયો, તથા મસ્તક નમાવી આમ તેમ ફરવા લાગ્યો અને ધીમે ધીમે એમ કહેવા લાગ્યો કે:—“ અરેરે ! મહારાજેવો કમભાગ્ય પણ સમસ્ત વિશ્વસંસારમાં બીજો કોઈ નહિ હોય ! ઘણા કાળ સૂધી એક પ્રેત પિશાય તરીકે હું સર્વત્ર ઝાળખાયો છું. હવે હું મહેને જીવતો જાગતો સાબિત કરી શકું એવો સમય ઉપસ્થિત થયો હતો; પરંતુ અફસોસ કે સઘળી મહેનત વૃથા થવા બેઠી છે. અરેરે ! જે માણસ ઘણું બહું છે તેની સાથે હું યુરાધ કરું ? એની સાથે યુરાધ કરનારનું કદાપિ કલ્યાણ થઈ શકે તેમ છે કે ? ના ના—હું પણ શા માટે એની સાથે યુરાધ કરું ? પરંતુ જો હું એમ નહિ કરું તો મહારો જીવ કેવી રીતે બચાવી શકીશ ? આની આજ્ઞા અમાન્ય કરવી એ મહારી શક્તિ ખંડારનો પ્રકાર છે. અરેરે ! એક વખતની ભૂલ જીવનપર્યંતને માટે દુઃખદાયિની થાય છે. શેરસિંહ સાચું કહેતો હતો. એની વાતોનો વિચાર કરી એણે મહારું નામ કાળ રાખ્યું હતું તથા તેને મહારા પર ઘણો તિરસ્કાર ઉપજ્યો હતો. વળી પાછો થોડા સમય સૂધી ચુપ રહીને તે કહેવા લાગ્યો:—“હું વિના કાલણ વિચારમાં પડ્યો છું; અંતે જીવતો જશે જ. આની આજ્ઞા

માનીશ તો પણ માર્યો જઇશ અને જો નહિ માનું તો પણ મ્હારો જીવ જશે અને આખી દુનિયામાં મ્હારું નામ કલંકિત થશે. અરેરે ! મ્હને શું થઇ ગયું.....” આટલું કહી ચમકી ઉઠીને પિશાય-પતિએ એ સ્ત્રીને ઉદ્દેશીને કહ્યું:—“ ઠીક, હું પત્નાવતીને મારી નાખવાને તૈયાર છું; કિન્તુ એ કાર્યના બદલામાં મ્હને શું મળશે ? ”

“ ઇનામ મેળવવા જેટલી યોગ્યતા ત્હરામાં નથી. ” એ સ્ત્રીએ હસીને ઉત્તર આપ્યો.

“ શું મ્હારું એટલું બધું અધઃપતન થયું છે ? ”

“ બેશક. ”

“ ના ના—કદાપિ નહિ. જાઓ, હું તમારી આગા માનતો નથી. હું જોઇશ કે, તમે મ્હને શું કરી શકો છો ! ”

“ પિશાયપતિ ! જે બોલે તે પૂરતો વિચાર કરીને બોલજે. જો જો, પાછળથી ત્હારે પશ્ચાત્તાપ કરવો ન પડે ! ”

“ કાંઇ ચિંતા નહિ. તું પણ ત્હારાથી થાય તે કરી લેજે. ”

પિશાયપતિનો આ છેવટનો ઉત્તર સાંભળવામાં આવતાં એ સ્ત્રીને ઘણો ક્રોધ ઉપજ્યો. ક્રોધની વિશેષતાથી તે કંપવા લાગી. તેના ઓષ્ઠ કંપતા હતા. થોડા સમય સૂધી તે કાંઇ બોલી શકી નહિ.

આ સમયે ચોતરફ અંધકાર છવાઇ ગયો હતો, અર્થાત્ રાત્રિ ઘણી થઇ હતી. થોડા વખત માટે બન્ને જણાં સુપ થઇ ગયાં હતાં. એવામાં ઘણે દૂરથી આવતો ઘોડાના પગની ખરીઓનો અવાજ પિશાયપતિએ સાંભળ્યો. તે સાથે પેલી સ્ત્રી પણ બોલી ઉઠી:—“ ઠીક છે, ત્હારા દુરાગ્રહનું ત્હારે કેવું ફળ ભોગવવું પડે છે એ હવે હું તને થોડા સમયમાં જ બતાવું છું ! ”

પ્રથમ તો પિશાયપતિ સહજ ગભરાયો; પરંતુ તરત જ તેણે આત્મસંવરણ કર્યું, તથા કમરપદ્મામાંથી ખંજર બહાર ખેંચી કાઢી તે એ સ્ત્રીની સ્થાને ઉભો થઈ ગયો. આ ખંજર એ જ હતું કે, જે પદ્માવતીએ આપ્યું હતું. ખંજરનો હાથો દબાવતાં જ તેમાંથી વિજળીના જેવો પ્રકાશ નીકળ્યો. એ પ્રકાશથી એ સુંદરીની આંખો બંધ થઈ ગઈ, તથા તે આકુળ વ્યાકુળ બની ગઈ. પછીથી પિશાયપતિએ એ સ્ત્રીના શરીર સાથે ખંજરનો સ્પર્શ કર્યો ત્યારે તો એ સ્ત્રીને બિદુલ શુદ્ધિ રહી નહિ; તે બેહોશ બની જઈ પૃથિવીપર પડી ગઈ.

પિશાયપતિએ ઘણી હેશિયારીથી બેહોશ બની ગયેલી એ સ્ત્રીને પોતાના ઘોડાપર નાખી, તથા તે પણ ઘોડાપર સવાર થઈ મયદાનમાં માર્ગક્રમણ કરવા લાગ્યો. થોડે દૂર ગયા પછી બેશુદ્ધિની તે જ દવા તેણે એ સ્ત્રીને સુંઘાડી દીધી; જેથી ઘણા સમય માટે એ સ્ત્રી મુદ્દા જેવી બની ગઈ. જે ઘોડાઓની ખરીઓનો અવાજ પિશાયપતિના સાંભળવામાં આવ્યો હતો તેમનાપર બેસીને કોણ આવતું હતું તે જાણવાની આપણને જરૂર નથી. હમણાં તો આપણે પિશાયપતિની સાથે જઈએ છીએ કે, જેથી એ સ્ત્રીનો અને તેનો બેદ આપણે જાણી શકીએ.

જે કે રાત્રિ અંધકારમયી હતી તેમજ રસ્તો પહાડી હતો તો પણ પિશાયપતિએ ઘણી ત્વરાથી માર્ગ કાપવા માંડ્યો. વારંવાર ઘોડો ઠોકર ખાતો હતો તેથી પેલી બેહોશ સ્ત્રીને ઘણી મુશ્કેલીથી પકડી રાખી પિશાયપતિ આસળ વધતો હતો; પરંતુ ઘણા સમય સુધી તેને આવી મુશ્કેલી વેઠવા પડી નહિ; કેમકે એક પ્રહર પછી આસમાની આકાશમાં ચંદ્ર તથા ચાંદની ચમકવા લાગી. એતરફ ચંદ્રકિરણોનો ફેલાવો થઈ ગયો તથા અંધકાર ઘણા અંશે દૂર થયો. આવી સ્થિતિમાં પિશાયપતિએ માર્ગમાં રોકાવું બાજબી વિચાર્યું નહિ.

તેણે સંઘવાર થતાં સૂધી પોતાના ઘોડાને ધણી તેજથી ચલાવ્યો. જ્યારે પૂર્વાકાશમાં સૂર્યકિરણો પ્રકાશિત થવા થવા લાગ્યાં ત્યારે ઘોડો હિમ્મત હારી ગયો. દશ ડગલાં ભરવાની શક્તિ સુદ્ધાં તેનામાં રહી નહિ. લાચારીથી પિશાચપતિએ ઘોડાપરથી નીચે ઉતરી પેલી સ્ત્રીને પશુ નીચે ઉતારી. આ સમયે ઘોડો જમીનપર પડી ગયો; પરંતુ પિશાચપતિએ તેની બિલ્કુલ પરવાહ કરી નહિ. કમરપર બાધેલી ચાદર છોડી તેણે એ સ્ત્રીની ગાંસડી બાંધી. પછી એ ગાંસડીને પીઠ-પર નાખી તેણે આગળનો રસ્તો લીધો.

એક પ્રહર સૂધી માર્ગ કાપ્યા પછી પિશાચપતિ એક એવા પહાડ પાસે જઈ પહોંચ્યો કે જેની ઉંચાઈ વિશેષ નહોતી. એ પહાડની અંદર ગુફા હોય એવો ભાસ થતો હતો. પહાડની ઉપર તથા નીચે સુંદર વૃક્ષો આવેલાં હતાં. એક મોટા વૃક્ષની ઉંચામાં ઉંચી ડાળ સાથે એક લાલ ધ્વજ બાંધેલી હોઈ વાયુના ભેરથી તે ફરકતી હતી. એ નિશાન પકાવતીએ આ સ્થાને રાખેલું હતું, તથા એવો નિશ્ચય કરેલો હતો કે, તેઓ ચારમાંથી જેની જ્યારે જેને મળવાની ઇચ્છા થાય ત્યારે તેણે આ ચોક્કસ કરેલા સ્થળે આવવું, અને જો કદાચ કોઈની સાથે મુલાકાત ન થાય તો પેલી ધ્વજને નમાવી દેવી તથા તેઓ ચારમાંથી જે કોઈ એ ધ્વજને નમી ગએલી જુએ તે તરત જ એ ગુફા પાસે આવે, અને ચોક્કસ કરવામાં આવેલા સ્થળે પોતાના સાથીદારને શોધે. એ ધ્વજ ઘણે દૂર સૂધી દેખાતી હતી. તથા આ પહાડી ગુફા સ્વામગઢ અને ગયાજી વચ્ચેના પ્રદેશમાં આવેલી હતી.

પેલી સ્ત્રીને પીઠપર નાખી પિશાચપતિ પહાડપર ચઢવા લાગ્યો. લગભગ બસો કદમ ચઢ્યા પછી રસ્તો છોડીને તે જમણી તરફ વળ્યો.

કે, જ્યાં ન્હાનાં ન્હાનાં જંગલી વૃક્ષોની ઝાડી ધણે દૂર સૂધી આવી રહેલી હતી. એ ઝાડીમાં મનુષ્ય સહેલાઈથી છુપાઈ શકે તેમ હતું; અર્થાત્ એ ઝાડીનાં વૃક્ષો જો કે ન્હાનાં હતાં; પરંતુ મનુષ્યની ઉંચાઈ કરતાં એ વૃક્ષોની ઉંચાઈ સહજ વધારે હતી. પિશાચપતિ બન્ને હાથથી વૃક્ષોની ડાળીઓને હઠાવીને થોડે દૂર ચાલ્યો ગયો. અંતે એક એવી ગુફા તેના જવામાં આવી કે જે ગુફાનું મોં જંગલી લતાઓથી સંપૂર્ણ ઢંકાય ગયેલું હતું. પિશાચપતિ એ ગુફામાં ચાલ્યો ગયો તથા પેલી સ્ત્રીની ગાંસડીને ગુફામાં રાખી તે બહાર નીકળી આવ્યો, અને પાછો જે સ્થળે વૃક્ષપર એ લાલ ધ્વજ હતી તે સ્થળે આવી વૃક્ષપર ચઢી જઈ તેણે પેલી ધ્વજને નમાવી દેવાનો વિચાર કર્યો; કિન્તુ બરાબર એ સમયે જ પદ્માવતી તેની નજરે પડી. પદ્માવતી પણ એ ધ્વજ નમાવવાના ઉદ્દેશથી જ વૃક્ષપર ચઢેલી હતી. આ સમયે તે રાક્ષસીના વેષમાં હતી. પિશાચપતિ પદ્માવતીને જોતાંની સાથે જ ઓળખી ગયો તથા પદ્માવતી પિશાચપતિને ઓળખી ગઈ. વૃક્ષપરથી નીચે ઉતર્યા પછી પદ્માવતીએ કહ્યું:—“ સારું થયું કે, તમે આવી પહોંચ્યા. હું તમને મળવાને જ ઇચ્છતી હતી, તથા એટલા માટે ધ્વજ નમાવી દેવાને હું વૃક્ષપર ચઢી હતી.”

“ હું પોતે પણ તમને મળવાને ઇચ્છતો હતો, અને એટલા માટે જ અહીં સૂધી આવ્યો છું. જો આ સમયે તમારી મુલાકાત ન થઈ હોત તો વૃક્ષપરની ધ્વજ હું નમાવી દેત.” પિશાચપતિએ કહ્યું.

“ કહો જોઈએ કે શો બનાવ બન્યો છે, અને મ્હને મળવાની શી જરૂર પડી છે ? ” પદ્માવતીએ પૂછ્યું.

“ પ્રથમ તમે જ કહો કે, તમે શા હેતુથી મ્હને મળવાની ઇચ્છા રાખતાં હતાં ? ” પિશાચપતિએ પ્રતિપ્રશ્ન કર્યો.

“ ના ના-પ્રથમ હું તમારી જ હકીકત સાંભળી લઉંશ. ત્યાર પછી તમને હું મ્હારો ઉદ્દેશ જણાવીશ. કહો-સત્વર કહો જોઈએ કે, એવો તે શો બનાવ બન્યો છે કે, જેના પરિણામે તમારું મુખ્યમંડળ મલિન તેમજ ચિંતામય બની ગયું છે ? ” પદ્માવતીએ કહ્યું.

“ બેશક, ઘણો માઠો બનાવ બન્યો છે. હું તમારી સાથે અંતિમ મુલાકાત કરવાના ઉદ્દેશથી અત્રે આવેલો છું; કેમ કે હવે મ્હારું જીવન બચી શકે એવી આશા નથી, તથા હું જાણી જોઈને અંતિમ-કાળે મ્હારા નામને બદનામ કરવાને ઇચ્છતો નથી. ” પિશાચપતિએ ઉત્તર આપ્યો.

“ ત્યારે તમે ત્વરાથી કહોને કે એવું તે શું સંકટ આવી પડેલું છે ? ” પદ્માવતીએ વિસ્મિત બની જમને પૂછ્યું.

“ તમે મ્હારી સાથે પહાડની નીચે ચાલો. હું એક સ્ત્રીને કેદ કરી લાવ્યો છું, જે પેલી ગુફામાં છે. પ્રથમ એને તમે જોઈ લ્યો ત્યાર પછી મ્હારી સઘળી હકીકત હું તમને કહી સંભળાવીશ. ” પિશાચપતિએ ઉત્તરમાં કહ્યું.

“ બસ ચાલો ત્યારે એમ કરો. ” પદ્માવતીએ સંમતિ દર્શાવી. પછીથી પિશાચપતિની સાથે સાથે પદ્માવતી પહાડની પાસે આવેલી પેલી ગુફાના મોં પાસે જમને બેસી ગઈ કે, જે ગુફામાં પિશાચપતિએ પેલી સ્ત્રીને કેદ કરી રાખી હતી. પિશાચપતિ ગુફામાં જઈ પેલી એહોશ સ્ત્રીને બહાર લઈ આવ્યો. પદ્માવતી એ સ્ત્રીનું દર્શન થતાં તત્કાળ ચમકી ઉઠી તથા ઉભી થઈ ગઈ.

“ આ સ્ત્રીને લીધે જ મ્હારી જીંદગીનો અંતકાળ ઉપસ્થિત થયો છે; પરંતુ તમે એને જોઈને શું માટે ચમકી ઉઠ્યાં ? આ



સ્નાને તમે ઝોળખો છો કે શું ? ” પિયાશપતિએ આશ્ચર્ય પામીને કહ્યું.

“ હા, હું એને પિછાનું છું. આ એવી કાળી નાગણુ છે કે, જો તે દંશ દે છે તેના જીવનનો નાશ થઈ જાય છે. તમે એની સાથે દુશ્મનાવટ કરવામાં હાપણુ વાપર્યું નથી. ” બયસૂચક સ્વરે પદ્માવતીએ કહ્યું.

“ મહેં જાણી જોઈને એની સાથે દુશ્મનાવટ કરી નથી. તમે સારી રીતે જાણો છો કે હું એના તાબામાં છું. મહારાથી તેની આજ્ઞાનું ઉક્ષંધન કોઈ પણ રીતે થઈ શકે તેમ નથી જ. વસ્તુસ્થિતિ આવી હોવા છતાં ગઈ કાલે તેણે મહને જે કાર્ય કરવાને કહ્યું છે તે હું કોઈ પણ રીતે કરી શકું તેમ નથી, તથા ધન્કાર કરવાની પણ મહારામાં હિમ્મત નથી. લાચારીથી પેલા ખંજરની સહાયતાથી હું તેને બેહોશ બનાવી અત્રે ઉપાડી લાગ્યો છું. હવે કોઈ એવી યુક્તિ શોધી કાઢો કે જેથી મહારા જીવનનું સંરક્ષણ થાય, તથા મહારાણા વીરસિંહજીને મહોં બતાવવા માટે હું લાયક થાઉં. ” પિયાશપતિએ કહ્યું.

“ તમે શું કહો છો એ હું સમજી શકતી નથી. તમે એના પંજામાં કેવી રીતે રસાઈ પડેલા છો એ સંબંધી હું કંઈ જાણતી નથી ! આજ સૂઝીમાં આ વિષય સંબંધી તમે મહને એક એક શબ્દ મુદ્દાં કહ્યો નથી. ” પદ્માવતીએ કહ્યું.

“ એની હકીકત હું તમને કહી ચુક્યો છું, તથા તે સાથે મહેં એમ પણ જણાવી દીધું છે કે, આ સ્ત્રીને લીધે જ મહારે મરવું પડ્યું છે. તમ એના પંજામાંથી ચિરકાળને માટે મહારો ઉદ્ધાર કરવાનું

મહને આશ્વાસન સુઢાં આપ્યું હતું.” પિશાચપતિએ પૂર્વકથાનું સ્મરણ કરાવતાં કહ્યું.

“એટલી વાર્તા તો મહને યાદ છે; પરંતુ તમે તો સ્વામાનું નામ લીધું હતું.” પદ્માવતીએ કહ્યું.

“ઠીક છે, એ સ્વામા જ છે.” પિશાચપતિએ કહ્યું.

પદ્માવતીએ હસીને કહ્યું:—“એનું નામ સ્વામા નહિ; પરંતુ મનોરમા છે. હું એનો સધળો ઇતિહાસ જાણું છું. એણે તમારી પાસે પોતાનું ખરું નામ પણ છુપાવ્યું છે. ખેર, હવે એમ માલૂમ પડ્યું છે કે, એણે તમને બરાબર સતારી રાખ્યા છે. તમારા હાથનો લખેલો દસ્તાવેજ એની પાસે છે, અને તેથી તમે એને જીવથી મારી શકો તેમ નથી જ. એણે મહને પણ કેટલીક વખતે ફસાવવાના પ્રયત્ન કર્યા હતા; પરંતુ હું ક્યાં એના પંઝામાં ફસાઈ પડું એવી છું. વારું, હવે એ તો કહો કે, કાલે એણે તમને શું કાર્ય કરવાને કહ્યું હતું?”

“એણે મહને એવી આજ્ઞા કરી હતી કે, “તમે પદ્માવતીનું શિર કાપી નાખી મહારી પાસે લઈ આવો. આ કાર્ય તમારાથી સહેલાઈથી બની શકશે; કેમ કે એ તમારા પર પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખે છે.” પિશાચપતિએ ઉત્તર આપ્યો.

પદ્માવતીએ થોડા સમય સૂધી સ્વમત કાંઈ વિચાર કરીને કહ્યું:—“હશે, કાંઈ ચિંતા નહિ; પહેલાં તો મહને એ સંબંધીની કાંઈ ચિંતા નહોતી; પરંતુ હવે એની સાથે ગયા સિવાય કાર્ય ચાલી શકે તેમ નથી. તમે જુઓ તો ખરા કે હું એને કેવી રીતે ઠેકાણે લાવું છું, તમારો દસ્તાવેજને પણ કેવી રીતે સ્વાધીન કરું છું!”

“પરંતુ એ કાર્યમાં હવે વિલંબ નહિ જ કરવો જોઈએ.”

“ના ના, વિલંબ નહિ જ કરવામાં આવે; કેમ કે, યુવરાજ ધન્ય

જીતસિંહને છોડાવવા માટે પણ મ્હારે એના મકાને જવું પડશે. બન્ને કાર્ય એક સાથે જ થઇ જશે.” પદ્માવતીએ કહ્યું.

“ ઠીક, ત્યારે હવે શું કરવું ? ”

પદ્માવતીએ હસ્તસંકેત કરીને ઉત્તર આપ્યો કે.—“ તમે આ ઝાડીમાં છુપાઇ જાઓ. હું એને શુદ્ધિમાં લાવી એની સાથે કેટલીક વાતચિત્ત કરીશ. આજે એ કોઇ પણ પ્રકારે મ્હને ઓળખી શકે તેમ નથી જ.”

તરત જ પિશાચપતિ ઝાડીમાં છુપાઈ ગયો. પદ્માવતીએ પોતાના વાટવામાંથી પેલી સ્ત્રીને શુદ્ધિમાં લાવવાનું ઔષધ ખ્હાર કાઢ્યું, તથા તે ઔષધ તેને સુંઘાડીને તે તેને શુદ્ધિમાં લાવી. મનોરમા જ્યારે શુદ્ધિમાં આવી ત્યારે તેણે પોતાની સ્થાને એક બચકર વેષધારિણી સ્ત્રીને ઉભી રહેલી જોઈ. તેણે ગભરાઇ જઇ ઉઠી બેઠી થઇને કહ્યું—  
“ તમે કોણ છો અને હું અત્રે કેલી રીતે આવી ચઢી છું ? ”

“ હું અરણ્યવાસિની બીજી સ્ત્રી છું. તમને એક લંબાકૃતિ પુરુષ પોતાની પીઠપર નાખીને ચાલ્યો જતો હતો. હું આ જંગલમાં સુઅરનો શિકાર કરી રહી હતી. જ્યારે એ પુરુષ મ્હારી પાસે આવી પહોંચ્યો ત્યારે મ્હેં તેને બોલાવીને પૂછ્યું કે—“ આ પીઠપર તું કોને ઈચ્છી જાય છે ? ” કિન્તુ મ્હારા આ પ્રશ્નનો જ્યારે તેણે કશો ઉત્તર આપ્યો નહિ ત્યારે લાચારીથી મ્હેં મ્હારા આં ઝેરી બાલાથી તેને ઘાયલ કર્યો. તે બેહોશ બની જમીનપર પટકાઇ પડ્યો. પછીથી તેની પીઠપરની ગાંસડી છોડી જેતાં તમે મ્હારી નજરે પડ્યાં તેમજ હું તમને અત્રે ઉંચકી લાવી શુદ્ધિમાં લાવવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગી. હવે તમે જ કહો જેમને કે એ પુરુષ કોણ હતો, તથા શા ઉદ્દેશથી

તમને આવી રીતે ઉંચકી જતો હતો ? ” પદ્માવતીએ સર્વથા અસત્ય વચનો ઉચ્ચાર્યા.

“ હું મહારી હકીકત તમને અવશ્ય કહીશ, કિન્તુ પ્રથમ એ કહો જોઈએ કે એ પુરુષ તમારા આ ઝેરી બાલાના આધાતથી જીવતો છે કે મરી ગયો છે ? ” મનોરમાએ પૂછ્યું.

“ એ મૃત્યુ પામ્યો છે, તથા મહારા સાથીદારો તેના મૃતદેહને અગ્નિસંસ્કાર કરવા લાઇ ગયા છે. ” ગંભીરતાસૂચક સ્વરે પદ્માવતીએ કહ્યું.

મનોરમાએ એક ગાઠ નિઃશ્વાસ મૂકીને કહ્યું:—“ અફસોસ ! જો કે તેણે મહારી સાથે ઘણો ખરાબ વ્યવહાર ચલાવ્યો હતો તો પણ એની મહાખ્યાત મહારા મનમાંથી કોઈ પણ રીતે દૂર થઈ શકે તેમ નથી જ. મુંઢરિ ! એ પુરુષ મહારો પ્રાણુધિક પતિ હતો. અફસોસ ! અફસોસ ! એના હાથમાંથી તમે મહને વૃથા છોડાવી છે ! ”

પાઠકબંધુઓ ! ઝાડીમાં છુપાઈ રહેલો પિશાચપતિ પણ મનોરમાનાં આ વચનો સાંભળી રહ્યો હતો. મનોરમાએ જે હકીકત પદ્માવતીને કહી એ સાંભળવામાં આવતાં કાણ જાણે કે શા કારણથી પિશાચપતિનું કાળજું કંપવા લાગ્યું, તથા તેની આંખોએ ચક્કર આવવા લાગ્યાં. મહામુશ્મિતે આત્મસંવરણ કરીને તે પાછો પદ્માવતી અને મનોરમા વચ્ચે ચાલતી વાતચિત સાંભળવા લાગ્યો.

પદ્માવતીએ થોડા સમય સૂંધી ઠાંધ વિચાર કરીને કહ્યું:—“ તમે જે કહો છો તે સાચું છે એમ હું કેવી રીતે માની શકું ? ”

“ ત્યારે મહારે પણ શા માટે તમારી પાસે જૂઠું બોલવું જોઈએ ? ” મનોરમાએ કહ્યું.

“ એનાં ઘણાં કારણ હોવાનો સંભવ છે. સર્વથી મોટું કારણ

તો એ છે કે, તમારો ભેદ ખુબી જવાનો તમારા મનમાં બય રહેલો છે. જે પુરુષ તમને જિંચકી જતો હતો તે તમારો પતિ હોય એમ હું માની શકતી નથી ! વળી જો એ તમારો પતિ હોય તો તમને બેગદ્ બનાવી પીઠપર નાખીને શા માટે જિંચકી જાય ? ! ” પદ્માવતીએ કહ્યું.

“ સુંદરિ ! સમસ્ત વિશ્વસંસારમાં સંશયનું ઔષધ છે જ નહિ. હજી પણ હું તમને એમજ કહું છું કે, એ પુરુષ સંબંધી મ્હેં તમને જે કાંઈ કહ્યું છે તે તદ્દન સાચું જ છે. ”

“ બહે-તમારું કહેવું કદાચ સાચું હશે-એ સાથે મ્હારો કાંઈ સંબંધ નથી. ગમે તો એ પુરુષ તમારો પતિ હોય યા ન હોય પરંતુ તે હવે મૃત્યુ પામ્યો છે. તે હવે પાછો ફરીથી કાંઈ પણ રીતે જીવતો થઈ શકે તેમ નથી જ. તમે મ્હને કહો જોઈએ કે, હવે શું કરવાનો તમારો વિચાર છે ? તમે ક્યાં જવાને ઇચ્છો છો ? ” પદ્માવતીએ પૂછ્યું.

“ મ્હારાં માથાપ ગયાજીમાં રહેતાં હોવાથી ત્યાં જવાનો, મ્હારો વિચાર છે. તમે મ્હને ગયાજીનો રસ્તો બતાવો. ” મનોરમાએ કહ્યું.

“ ઠીક છે, પહાડ નીચે ચાલો. હું તમને ગયાજીના રસ્તો બતાવી દઉં છું. હં, પણ હું તમારું નામ પૂછું તો બૂઝી ગઈ છું. ” પદ્માવતીએ કહ્યું.

“ મ્હારું નામ ઇમામન છે. ”

પદ્માવતીએ આ નામ સાંભળી મ્હોટેથી હસીને કહ્યું:—“ તમે કોને ઠગો છો તેનું તમને જ્ઞાન છે ? ”

મનોરમાએ પદ્માવતીના આપાદ મસ્તકનું દર્શન કરીને કહ્યું:—  
“ મ્હને તમારા પર શક ઉપજ્યો છે. ”

“ એમાં કાંઈ આશ્ચર્ય જેવું નથી. માત્ર શક ઉપજવાથી શું થઈ શકે તેમ છે ? આજ સૂધીમાં પૂર્વે તમે મહેને કદાપિ જોઈ નથી તેમજ ભવિષ્યમાં જોઈ શકવાનાં પણ નથી. ” પદ્માવતીએ કહ્યું.

“ ત્યારે તો હું ખાત્રીપૂર્વક દહી શકું છું કે, તમે પદ્માવતી છો ! ”

“ ના ના, હું પદ્માવતી નથી; પરંતુ તેને હું પિછાનું છું ખરી; કેમકે તે મહારાણા વીગસિંહજી વગેરેના પક્ષમાં હોવાથી મહારી દુશ્મન છે ! ” પદ્માવતીએ કહ્યું.

“ હવે હું તમારાં વચનપર બિશ્કુલ વિશ્વાસ મૂકી શકતી નથી. ”

“ બન્ને ન મૂકશો; એથી મહેને કાંઈ અડચણ નથી. ” બરા-બર આ સમયે કોઈનાં પગલાંને અવાજ સાંભળવામાં આવ્યાથી આવનાર વ્યક્તિ તરફ જોઈને પદ્માવતીએ મનોરમાને ઉદ્દેશીને કહ્યું:—  
“ જ્યો જુઓ, હવે હું સાચી ઠરી કે ? જુઓ પદ્માવતીજ આ તરફ આવે છે. ”

સયોગવશાત આ સમયે રતિસુંદરી પણ ત્યાં આવી પહોંચી, કે જે પદ્માવતીનો વેષ ખારણુ કરી તેની સૂચનાનુસાર કાર્ય કર્યા કરતી હતી. પદ્માવતીએ છુપી રીતે રતિસુંદરીને સંકેત કરી દીધો કે, જેની મતલબ રતિસુંદરી સહેલાઈથી સમજી શકી. તેણે તત્કાથી પદ્માવતી અને મનોરમા પાસે આવી પહોંચી કૃત્રિમ ટર્કશ કઠે કહ્યું:—  
“ આ સમયે તમે બન્ને જણીઓ સારા વખતે એક સાથેજ મહેને મળી ગઈ છો. આજે મહારો મનોરમ ખૂબ થયો છે. હવે હું તમારા બન્નેના વૈનો બદલો લીધા સિવાય અહીંથી પાછી ફરવાની નથી. ”

રતિસુંદરીનાં આ વચનો સાંભળી પદ્માવતી જણી જોઈને કંપવા લાગી. મનોરમા પણ એકાએક પદ્માવતીને પોતાની પાસે ઉપસ્થિત થયેલી જોઈ લચબીત બની ગઈ. તે સિવાય રતિસુંદરીના હાથમાં ચમકતું

ખંજર જેવામાં આવતાં તેની એવી ખાત્રી થઈ ગઈ કે, હવે કોઈ પણ રીતે જીવનનું રક્ષણ કરી શકાશે નહિ; કેમ કે, એવા જ પ્રકારનું ખંજર પિશાચપતિના હાથમાં તેણે જોયું હતું, તથા તેના પ્રયજ્ઞ પ્રતાપનો અનુભવ સુધ્ધાં તેને થયો હતો. તે સાથે એ વાર્તાનો પણ તેને વિશ્વાસ થઈ ગયો કે, રાક્ષસી [ પદ્માવતી ] કે જેણે પિશાચપતિના પંઝામાંથી તેને છોડાવી હતી તે તેનું કલ્યાણ ધ્વિજનારી જ કોઈ પ્રયજ્ઞા સ્ત્રી છે.

પદ્માવતીએ પુનઃ રતિસુંદરીને કશો સંકેત કર્યો, એ સંકેતનો વિષય મનોરમા જાણી શકી નહિ. રતિસુંદરીએ તરત જ પોતાના હાથમાંના ખંજરનો મનોરમાના અંગ સાથે સ્પર્શ કર્યો; જેથી વાતમાં ને વાતમાં બેશુદ્ધ બની જઈ તે જમીનપર પડી ગઈ. આ સમયે ઝાડીમાં છુપાઈ રહેલો પિશાચપતિ પણ ખ્હાર નીકળી ત્યાં આવી પહોંચ્યો, તથા પદ્માવતીને ઉશીને તેણે કહ્યું:—“ ગઈ એમ હોય પરંતુ હજી સૂઝી મ્હારું કામ બિલકુલ થયું નહિ. ”

“ તમે ધણા બુદ્ધિશાળી છો એમાં કંઈ શક નથી; છતાં દિલ્ગીરીની વાત છે કે, કેટલીક વખત તમારી અકલ પણ હવા ખાવાને ચાલી જાય છે. શું હવે તમે એમ નથી જાણતા કે, તમારું કામ સંપૂર્ણ થઈ ગયું છે. એકાએક રતિસુંદરીનું આગમન થવાથી તમારું બાગ્ય તેજોમય છે એમજ હું ધારું છું. જો રતિસુંદરી ન આવી પહોંચી હોત તો મ્હારે ધણું કષ્ટ ઉઠાવવું પડત. ” પદ્માવતીએ કહ્યું.

“ તમારાં વચનોનું તારતમ્ય હું સમજી શકતો નથી. કૃપા કરી સઘળો સ્પષ્ટ બુલાસો કરો તો સારું. ” પિશાચપતિએ પ્રથમના જેવા

“તમે મ્હારી પાસે બેસો એટલે સધળી હકીકત હું તમને સ્પષ્ટતાથી સમજાવું છું.” આમ કહી રતિસુંદરી તરફ નોંધને પત્રાવતાં પૂછ્યું:—“સખિ! હવે કહે નોંધાં કે, ત્હારું આગમન અત્રે કેવી રીતે થયું છે?”

“મ્હારા માથાપર એક એવું કાર્ય આવી પડ્યું છે કે, જે તમારી મુલાકાત કર્યા સિવાય પાર પડી શકે તેમ નહોતું; તેથી જ લાચારીથી માર્ગનું દુઃખ વેઠીને હું તમારી પાસે આવી પહોંચી છું.” રતિસુંદરીએ ઉત્તર આપ્યો.

“સારું થયું કે તું આવી પહોંચી. આ સમયે ત્હારા આગમનથી ઘણા લાભ થયો છે. દીક, હવે તું પણ નીચે બેસીને હું જે કાંઈ કહું તે સાંભળ.” પદ્માવતીએ કહ્યું.

ત્યાર પછી પદ્માવતી, પિશાચપતિ અને રતિસુંદરી વચ્ચે ઘણા સમય સુધી વાતચિત થઈ. એ વાતચિતને અત્રે લખવી અમે ઉચિત કિંવા આવશ્યક ધારતા નથી; કેમ કે એ ત્રણે જણાંએ જે જે કાર્યો કરવાને આ પ્રસંગે વિચાર કર્યો તે તે કાર્યો ક્રમાન્વયે આપણે જાણી શકવાના છીએ.

વાતચિતનો અંત આવ્યા પછી મનોરમાને ઉંચકી લઈ ત્રણે જણાં પહાડની નીચે ઉતર્યા. મનોરમાને એક વૃક્ષના થડ સાથે મજબૂતાઈથી બાંધી દેવામાં આવી. ત્યાર પછી પદ્માવતીએ પણ પોતાને એક વૃક્ષ સાથે બાંધી દેવાની રતિસુંદરી તથા પિશાચપતિને સૂચના કરી. તેમણે બન્નેએ તેની સૂચનાનુસાર તેને પણ બાંધી દીધી. આટલું કાર્ય થઈ ગયા પછી પદ્માવતીએ પિશાચપતિ તથા રતિસુંદરીને ત્યાંથી ચાલ્યાં જવાની આગા કરી. તેઓ બન્ને દૂર ઝાડીમાં જઈ છુપાઈ



ગયાં, હવે શું બને છે એ બાણવાની ઉલટ દરિયા તેમના અંતરમાં ઉત્પન્ન થઈ હતી.

થોડા સમય પછી મનોરમા શુદ્ધિમાં આવી તથા પોતાને બંધન-યુક્ત સ્થિતિમાં જોઈ તે આસપાસ દષ્ટિ ફેરવવા લાગી. તરત જ પાસેના વૃક્ષના થડ સાથે બંધાયેલી પદ્માવતીપર તેની નજર પડી. આ સમયે પદ્માવતી તરફ જોઈ શોકસૂચક સ્વરે તેણે કહ્યું:—“ખરેખર, તમે સાચાં કહ્યા છો. તમારાપર મહેં શક કરેલો હોવાથી મહારી એ બૂલ માટે મહેને ધણો પશ્ચાત્તાપ ~~કરું છું~~ છે.”

“હશે, થયું તે ખરું; તમારા લીધે હવે મહારે પણ દુઃખ ભોગવવું પડે છે!” પદ્માવતીએ કૃત્રિમ શોકનું સૂચન કર્યું.

“ખરું છે.”

“જો કે તમે છુટી શકો એમ બનવું એ સર્વથા અશક્ય છે; છતાં હું તો કોઈ પણ રીતે હુમ્યાઈથી છુટી જઈશ. પછીથી એ પદ્માવતીને હું જોઈ લઈશ. તેનો જીવ લીધા સિવાય મહારા અંતરમાં સળગી ઉઠેલો પ્રગ્ઠ ક્રોધાગ્નિ શાન્ત થાય તેમ નથી.”

“એ તમારી પણ યત્ન છે; તેથી કેવી રીતે તે તમને છુટાં કરશે.”

“મહારી અને એની દુસ્મનાવટ અંતરની છે—બહારની નથી. વળી ખાસ કરીને એક એવું કારણ છે કે જેથી હું છુટી થઈ શકીશ, પછીથી હું તમને છોડાવવાનો પ્રયત્ન પણ કરીશ.”

“એવું શું કારણ છે તે મહેને જણાવશો કે ?”

“એ હજુણાં તમને હું કહી શકતી નથી. થોડા વખતમાં આપોઆપ એ કારણ તમારા બાણવામાં આવશે.” આમ કહી એ તરફ દષ્ટિ ફેરવીને પદ્માવતીએ કહ્યું:—“પરંતુ એ દુષ્ટા ક્યાં ગઈ ?”

“ એ ક્યાં ગયું છે તે તમે પણ જાણતાં નથી કે ? ! ”

“ ના ના-હું જ્યારે શુદ્ધિમાં આવી ત્યારે મ્હને માલૂમ પડ્યું કે, હું પણ તમારો માફક બંધાયેલી છું. ”

“ એ જ્યાં હશે ત્યાંથી અહીં આવશે જ. ”

“ જો એ અત્રે આવે તો તેની સાથે થોડી વાતચેત કરીને જ હું છુટી થઈ શકું તેમ છું. છુટી થયા પછી તમને છોડાવવાનો પ્રયત્ન પણ હું અવશ્ય કરીશ. વળી હું એટલી હોવાથી તમને છોડાવવામાં વિલંબ થવાની સંભાવના છે તેથી નજીકમાં કોઈ તમારું મદદગાર હોય તો મ્હને જણાવો; જેથી તેની મદદ મેળવી હું જલ્દીથી તમને છોડાવી શકું ! ” પદ્માવતીએ પ્રપંચની બાજુ ખરાબર રમવા માંડી.

“ જો તમે એમ કરશો તો જીવનપર્યન્ત હું તમારા ઉપકારના ઋણીમાં રહીશ. એક એવું માણસ છે કે જે મ્હારું નામ તથા મ્હારા સંકટની હકીકત સાંભળશે તો મ્હને છોડાવવાના કાર્યમાં તે તમને ઘણી મદદ કરશે. ” રતિસુંદરીએ પદ્માવતીનાં વચનોપર વિશ્વાસ મૂકીને કહ્યું.

“ ઠીક, ત્યારે હવે એ માણસનું નામ તથા પત્તો જણાવવામાં વિલંબ ન કરો. ” પદ્માવતીએ ઊંચકતાથી કહ્યું.

“ જુઓ, લક્ષ્યપૂર્વક સાંભળો. કાશીમાં જે ત્રિલોચનેશ્વર મહાદેવ છે તેની પાસે જ મ્હારું લાલ રંગનું મકાન આવેલું છે. એ મકાનની આસપાસ બગીચો આવેલો છે. વળી મ્હારી સખીનું નામ નાગર છે; સમજ્યાં કે ? ” મનોરમાએ કહ્યું.

“ સમજી તો ખરી; પરંતુ એમને મ્હારી વાર્તાનો વિશ્વાસ

કેવી રીતે લાગશે ? ” પદ્માવતીએ પોતાના માર્ગને સંવર્ધા નિષ્કંટક કરવાના ઉદ્દેશથી કહ્યું.

“ એમાં વિશ્વાસની કાંઈ જરૂર નથી. હું સંકટમાં સપડાયેલી છું એમ જાણવામાં આવતાં તે આકુળ વ્યાકુળ બની જશે, અને જરૂર તમને મદદ કરશે. ”

“ પરંતુ મ્હારે સર્વ પ્રકારે સાવધાન રહેવું જોઈએ. કદાચ તે એમ સમજે કે હું તેને છેતરવાનો પ્રયત્ન કરું છું તો પછી મ્હારે એની એવી સમજ કેવી રીતે દૂર કરવી ? ”

થોડા સમય સૂધી કાંઈ વિચાર કરીને મનોરમાએ કહ્યું: “ હા, તેને એવો સંશય ઉપજે એ બનવા જેવું છે. હીક છે, હું તમને એક સંકેત બતાવું છું. એ વાર્તા જ્યારે તમે તેના કાનમાં કહેશો ત્યારે તે તમારાપર પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખશે; પરંતુ એ સંકેત બીજું કાંઈ જાણી શકે નહિ એ માટે તમે પૂરતી સાવધાનતા રાખજો. જે સાવધાનતા નહિ રાખો તો તેથી મ્હારો છુટકારો થવાને બદલે મ્હારા જીવનનો અંત આવી જશે. ”

“ એ માટે તમે સર્વથા નિશ્ચિંત રહો. હવે જલ્દી એ સંકેત મ્હને કહો. ” પદ્માવતીએ કહ્યું.

મનોરમાએ પદ્માવતી વરદ્ જુકીમે ધીમેથી કહ્યું:—“ તમે માત્ર ‘બટક’ શબ્દ કહેજો. એ શબ્દ સાંભળવામા આવતાં તે તમારાપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખશે, અને તમને મ્હારાં વિશ્વાસપાત્રી સમજશે. ”

“ હીક છે; હું બની શકશે તેટલી ત્વરાથી તમારાં સખી પાસે જઈશ, અને કાર્યોદ્ધાર કરીશ. ” પદ્માવતીએ કહ્યું.

“ પ્રથમ તો મ્હારે એ જોવું છે કે, પદ્માવતી તમને કેવી રીતે છુટાં કરે છે ? ” મનોરમાએ વિષણુવદને કહ્યું, તથા પુનઃ તેણે

કલું:—“ જો તમે છુટી શકશો તો જ મહારા છુટકારાની આશા હું રાખી શકીશ. ”

પદ્માવતીએ હસીને કલું:—અરે, તમારા દેખતાં જોતજોતાંમાં હું છુટી થઈ શકીશ. ”

પછીથી પદ્માવતીએ એક સીટી વગાડી. સીટીનો અવાજ સાંભળવામાં આવતાં પિશાચપતિ અને રતિસુંદરી કે, જોઓ ઝાડીમાં છુપાઈ રહ્યાં હતાં તેઓ પદ્માવતી પાસે આવી પહોંચ્યા. પદ્માવતીએ તેમના તરફ જોઈ સ્મિત હાસ્ય કરીને કલું:—“ મહેને છોડી દો. ”

પિશાચપતિએ પદ્માવતીના બંધ છોડી નાખ્યા, પદ્માવતીએ ઉઠી મનોરમા પાસે આવીને કલું:—“ કેમ, હું મહારા કહેવા પ્રમાણે છુટી ગઈ કે નહિ ? ”

પદ્માવતીની ચાલાકીની સાથે સાથે જ પિશાચપતિને એ સ્થળે ઉપસ્થિત થયેલો જોઈને મનોરમા વિસ્મિત, આશ્ચર્યચકિત અને બચ્ચીત બની ગઈ. તે એકાચ દ્રષ્ટિથી તેમની ત્રણેની મુખમુદ્રા તરફ જોઈ રહી. આ સમયે પિશાચપતિના મ્હોંપર ઉદાસીનતાના બદલે પ્રસન્નતા જોવામાં આવતી હતી. પિશાચપતિએ હસીને મનોરમા તરફ જોઈને કલું:—“ કેમ, હજી પણ આ પિશાચપતિ ત્હારા કબ્જામાં છે કે ? જો હોય તો કહે કે જોથી હમણાં જ પદ્માવતીનું શિર કાપી હું ત્હારો પાસે રાખું; કેમ કે પદ્માવતી પણ હમણાં અત્રે હાજર છે. ”

મનોરમાએ ક્રોધાવેરથી દાંતથી ઝોણ પીસ્યા, તથા પોતાનું મસ્તક તેણે નીચું નમાવી દીધું. થોડા સમય સુધી કાંઈ વિચાર કર્યા પછી તેણે કલું:—“ અશ્વેસ ! હું પ્રપંચજાળમાં ફસાઈ પડી છું ! ”

પદ્માવતીએ રતિસુંદરીને ઉદ્દેશીને કલું:—“ હવે વખતને બચ્ચું પૂમાવવો બ્યાજબી નથી. આ હરામજદીને તમે લઈ જાઓ, તથા

ત્યાં લઈ જઈને તેને લોખંડી બોયરામાં કેદ કરજો. પછીથી જોઈ લેવાશે.” આટલું કહી પછી પોતાના હાથમાંનો બાલો જોઈને તેણે કહ્યું:—“આ બાલાને તમે તમારી પાસે રાખી ખંજર મૂકીને આપો. હવે બાલાને બદલે ખંજર રાખવું જ હું ઉત્તમ સમજું છું. જો કે મહારો પાસે એક ખંજર છે; પરંતુ તે યુવરાજ ઇન્દ્રજિતસિંહજી માટે છે.”

“હું પણ તમને એમજ કહેવાની હતી. જ્યારે બાલા તથા ખંજરમાં સમાન ગુણ છે ત્યારે પછી મોટો બાલો ફેરવવાની તકલીફ શા માટે ઉદાવવી જોઈએ? હો, આ ખંજર જ તમે તમારી પાસે રાખો.” રતિસુંદરીએ કહ્યું.

પદ્માવતીએ પિયાશપતિને ઉદ્દેશીને કહ્યું:—“તમે પણ રતિસુંદરીની સાથે જાઓ. આ હરામજનદીને મહારા મકાને પહોંચ્યાડી જેમ બને તેમ જલદીથી પાછાં આવજો. તમે પાછાં આવશો ત્યાં સૂધી હું અત્રે તમારી રાહ જોતી રોકાઈશ. તમે આવશો એટલે આપણે સાથે સાથે જ કાશી જઈશું. પ્રથમ તમારું કાર્ય કરીને જ હું યુવરાજ ઇન્દ્રજિતસિંહજીને મળીશ, તથા મહારાણી તેમજ તેના મંડળને જલ્દનમમાં પહોંચ્યાડી કહીશ ! જાઓ, હવે વિલંબ ન કરો.”

“જેવી આગા, ” કહી પિયાશપતિ અને રતિસુંદરી મનોરમાને અંધનયુક્ત સ્થિતિમાં જ પોતાની સાથે લઈ પેલા અન્યયબગૃહ તરફ જવા લાગ્યાં.

## પ્રકરણ ૧૯ મું.

### સંશયનું સમાધાન.

મધ્યરાત્રિ વીતી ગઈ હતી. ચોતરફ ગંભીર નિસ્તબ્ધતાનું સામ્રાજ્ય સ્થાપિત થઈ ગયું હતું, કવચિત્ કવચિત્ કૃતરાંઓના ભુંકવાના અવાજ સિવાય બીજા કોઈ પણ પ્રકારનો અવાજ સાંભળવામાં આવતો નહોતો. આવા સમયે કાશીની સાંકડી ગલીઓમાં એક સ્ત્રી અને બીજા પુરુષ ધ્યા કરતાં હતાં, એ બંને પિયાશપતિ તથા પદ્માવતી હતાં તેઓ ત્રિલોચનેશ્વર મહાદેવ તરફ મનોરમાના મકાનને શોધી કાઢવા માટે ત્વરિત ગતિથી જતાં હતાં. જ્યારે તેઓ બંને એક ચોકમાં થઈને બીજી તરફ વળ્યાં એવામાં ડાબી બાજુની એક બીજી ગલીમાંથી એક માણસ પીઠપર ગાંસડી ઉંચકીને તેઓ જતાં હતાં તે તરફ જ આવવા લાગ્યો. આવો પ્રકાર જોઈ પદ્માવતીએ મૃદુસ્વરે પિયાશપતિને કહ્યું:—“આ માણસ જે ગાંસડી ઉંચકીને આવે છે તેમાં કોઈ માણસ હોવું જોઈએ.”

“બેશક એમજ છે. એ માણસની ચાલપર પણ મૂકે શંકા ઉપજી છે. કદાચ એ મનોરમાનો નોકર હોય તો તે બનવા જેવું છે.”

“તમારી શંકા સત્ય હોય ક્ષેમ લાગે છે; કેમકે, તમે ધણી દિવસ સુધી મનોરમાના મકાનમાં રહેલા છો, તથા ત્યાંના પ્રત્યેક મનુષ્યને તમે સારી રીતે જાણો છો—” પદ્માવતીએ કહ્યું.

“જે તમે કહેતાં હો તો હું એને રોકું?” પિયાશપતિએ પૂછ્યું.

“હા હા. એને રોકવો જ જોઈએ.” પદ્માવતીએ રજા આપી.

પિશાચપતિએ તરત જ એ માણસ પાસે જઈ પોતાની કમરપરથી ખંજર કાઢી તેની સહાયે ચમકાવ્યું. એ પ્રકાશમાં પિશાચપતિ તથા પદ્માવતીએ માણસને પિછાની શક્યાં; પરંતુ એ માણસ પોતાનો માર્ગ રોકનારને બરાબર જોઈ શક્યો નહિ; કેમકે ખંજરના પ્રગ્ન પ્રકાશથી તેનાં નેત્રો અંધ થઈ ગયાં હતાં. તે ગભરાઈ જઈ બેસી ગયો. પિશાચપતિએ હાથમાંના ખંજરનો તેના શરીર સાથે સ્પર્શ કર્યો. આમ થવાથી એ માણસ એક વખત કંપી ઊઠી બેહોશ બની જઈ જમીનપર ગબડી પડ્યો. પિશાચપતિએ તેને એવી સ્થિતિમાં છોડી દીધો, તથા નેણે ગાંસડી છોડી તો તેમાં એક અત્યંત રૂપવતી સુંદરી તેની નજરે પડી. પદ્માવતીની આજ્ઞાથી એ ગાંસડી પાછી બાંધી દધ તેને પીઠપર નાખી પિશાચપતિએ મનોરમાના મકાન તરફ નહિ જતાં ગંગાકિનારા તરફ જવા માંડ્યું. પદ્માવતી પણ તેની સાથે સાથે જવા લાગી.

અદ્વકાળમાં જ તેઓ બન્ને ગંગાકિનારાપર જઈ પહોંચ્યા. આ સમયે નિશાનાથના પ્રકાશનો વસુંધરાપર વિસ્તાર થયેલો હતો. એક એકાન્ત સ્થળે બેઠા પછી પિશાચપતિએ ફરીથી એ ગાંસડી છોડી તો ચંદ્રદેવના પ્રકાશમાં તેણે પેલી સ્ત્રીને જોઈને કહ્યું:— “અરે! આ તો નારંગી છે!”

વિના વિલંબે નારંગી શુદ્ધિમાં આવી. પછી જ્યારે તેની નજર પિશાચપતિપર પડી ત્યારે તે એકદમ કંપી ઊઠી. જે દિવસે ખંડેરના ભોયરામાં પોતાના કાકા શેરસિંહ પાસે નારંગીએ પિશાચપતિને જોયો હતો તે દિવસની વાર્તાનું તેના મનમાં સ્મરણ થઈ આવ્યું. તેને એમજ લાગ્યું કે, પિશાચપતિની આજ્ઞાથી જ પોતાને બેહોશ બનાવી ઉપાડી લાવવામાં આવી હશે! પછીથી નારંગીની નજર પદ્માવતીપર પડી; પરંતુ તે તેને પિછાની શકી નહિ. જો કે નારંગી સ્થામગઢના પહાડ-

પર પદ્માવતીને જોઈ ચુકી હતી; પરંતુ આ સમયે પદ્માવતી એ દિવસના જેવા રાક્ષસી વેષમાં નહોતી. તેના રંગ કાળો હતો; પરંતુ આ સમયે પેલા લાંબા લાંબા દાંત તેના મોઢામાં નહોતા. તેથી જ નારંગી તેને ઓળખી શકી નહિ.

નારંગીને જ્યારે ગભરાઈ ગયેલી જોઈ ત્યારે પદ્માવતીએ ધીમેથી તેના એક હાથ પકડીને કહ્યું: - “નારંગી! તું ડરીશ નહિ. અમે હમણાં જ તને શત્રુના પંડામાંથી બચાવી છે.”

“હવે મ્હારો જીવ સ્વસ્થ થયો. મ્હને એવી આશા છે કે, તમારા તરફથી મ્હારે કોઈપણ પ્રકારનું કષ્ટ વેઠવું પડશે નહિ; પરંતુ તમારો પારચય પ્રાપ્ત કરવા માટે હું ઘણી આતુર બની ગઈ છું.”

“જેવી રીતે તું અમારો પરિચય પ્રાપ્ત કરવાને આતુર બની ગઈ છે તેવી જ રીતે તને ઘણી હકીકત પૂછવાની આતુરતા મ્હારા મનમાં ઉત્પન્ન થઈ છે; છતાં જરૂરી કાર્યને લીધે ચાર પાંચ કલાક માટે હું તારાથી છુટી પડું છું ત્યાં સુધી તું મ્હારા આ સાથીદાર પાસે રહે. મનમાં ગિલ્કુલ ભય રાખીશ નહિ. પ્રભાતકાળના અસ્સામાં હું તને આવી મળીશ તથા તારી સાથે વાતચિત કર્યા પછી યુવરાજ ઇન્દ્રજીતસિંહને છોડાવવાના ઉદ્દેશમાં હું પ્રવૃત્ત થઈશ.” પદ્માવતીએ કહ્યું.

“તમારી આજ્ઞાનુસાર વર્તવાને હું પ્રતિક્ષણે તત્પર છું. તમારા તરફથી હું હરેક પ્રકારની ભલાઈની જ આશા રાખું છું; કેમ કે તમે મ્હને એક એવા ભયંકર શત્રુના સપાટામાંથી બચાવી છે કે જે શત્રુની ભયંકરતાને માત્ર હું જ જાણું છું.” નારંગીએ કૃતજ્ઞતાસૂચક સ્વરે કહ્યું.



“હીક, ત્યારે હવે વખતને વ્યર્થ ગૂમાવવો વ્યાજ્ઞી નથી. આમ કહી પિશાચપતિ તરફ જોઈને પદ્માવતીએ કહ્યું:—“પિશાચપતિ! અહીં ન્હાની મોટી ઘણી નૌકાઓ છે. નારંગીની સાથે એક નૌકામાં એસી તમે ગંગાના રહામેના કિનારે ચાલ્યા જાઓ. હું મનોરમાને ઘેર જઈશું; ત્યાં મ્હારું કાર્ય પાર ઉતારી પ્રભાતકાળ થાય તે પૂર્વે જ તમારી પાસે આવી પહોંચીશ.”

આ વાક્યો સાંભળી ચમકી ઉઠીને નારંગીએ કહ્યું:—“શું નામ ક્ષીધું? મનોરમા?! અરેરે! એ તો ઘણી લુચ્ચી છે, અમારાપર એણે ઘણો અત્યાચાર કર્યો છે. શું તમે તેને.....”

વચ્ચે જ પદ્માવતીએ કહ્યું:—“તું ભય પામીશ નહિ. વખત વિશેષ પસાર થઈ ગયેલો હોવાથી હું હવે વિદાય થાઉં છું. પાછી આવ્યા પછી હું નિશ્ચિંત જીવે વાતચીત કરીશ.”

આમ કહી પદ્માવતી ત્યાંથી રવાના થઈ તથા થોડા સમયમાં જ મનોરમાએ તેને જે બગીચાનું ઠેકાણું આપેલું હતું તે બગીચા પાસે જઈ પહોંચી. એ બગીચાના મધ્યભાગમાં જ મનોરમાનું મકાન આવેલું હતું. મકાનના પ્રવેશદ્વાર પાસે દરવાન ઉભો રહ્યો હતો. મનોરમાએ બાગના પ્રવેશદ્વાર પાસેની એક લોદાની સાંકળ ખેંચી જેથી મકાનના પ્રવેશદ્વાર પાસે ઘંટનો અવાજ થયો. તરતજ દરવાન બગીચાના દરવાજા પાસે આવ્યો તથા તેણે પદ્માવતીને એકલી જોઈ, દરવાજો ઉઘાડી અંદર આવવા દીધી. પછીથી પાછો તેણે દરવાજો બંધ કરી દીધો તથા પદ્માવતીને પૂછ્યું.—

“તમે કોણ છો અને શા હેતુથી અત્રે આવ્યાં છો?”

“મ્હને મનોરમાએ પત્ર આપી પોતાનાં સખી નાગર પાસે

મોકલી છે. તમે જેમ બને તેમ જલ્દીથી મ્હને નાગર પાસે લઇ જાઓ. ” પદ્માવતીએ કહ્યું.

“ તેઓ અહીં હાજર નથી. બીજા કોઇ ઠેકાણે ગયેલાં છે. ” દરવાને કહ્યું.

“ ક્યારે આવશે ? ”

“ એ સંબંધી હું કાંઇ ચોક્કસ ઉત્તર આપી શકતો નથી. ”

“ તેઓ આજે પાછાં આવવાનાં છે કે કાલે, એટલું પણ તમે કહી શકો તેમ નથી કે ? ”

“ તેઓ ચાર પાંચ દિવસ સૂધી આવવાનાં નથી એટલું હું જાણું છું. પછીથી મરજી પડે ત્યારે આવે ! ”

“ અફસોસ કે બિચારાં મનોરમાસુંદરીને હવે બચાવી શકાય તેમ નથી ! ”

દરવાને આ વાક્ય સાંભળી ચમકી ઉઠીને પૂછ્યું:—“ શું તેઓ કોઇ સંકટમાં સપડાયાં છે કે ? ”

“ એ વાર્તા એટલી બધી ગુપ્ત છે કે, હું તમને કહી શકું તેમ નથી; છતાં એટલું કહેવામાં હરકત નથી કે, જો ત્રણ દિવસ સૂધીમાં તમને બચાવવાનો ઉદ્યોગ નહિ કરવામાં આવે તો ચોથા દિવસે કાંઇ થઇ શકશે નહિ. તેઓ અવશ્ય માર્યા જશે ! ”

“ અફસોસ ! જો તમે એક દિવસ માટે અત્રે રોકાઓ તો હું નાગર પાસે જઈ તેમને બોલાવી લાવું. તમને અહીં કોઇ પણ પ્રકારનું કષ્ટ વેઠવું પડશે નહિ. ”

પદ્માવતીએ થોડા સમય સૂધી સ્વગત કાંઈ વિચાર કરીને કહ્યું—  
“ મ્હારે એક જરૂરી કામ કરવાનું હોવાથી હું અત્રે રોકાઈ શકું

તેમ નથી; કિન્તુ કાલે સંધ્યાકાળના અરસામાં મ્હારું કાર્ય કરી નાખી પુનઃ હું અત્રે આવી શકું તેમ છું. ”

“ ભલે તમે તેમ કરો; પરંતુ પાછાં ખીજ કોઈ સ્થળે વધારે સમય માટે રોકાશો નહિ. જે તમારું કાર્ય અમારાથી થઈ શકે એવું હોય તો તે અમને કહો. જેથી તેના સધળો બદોબસ્ત કરવામાં આવશે. ”

“ ના ના—મ્હારા પોતાના ગયા સિવાય એ કામ થઈ શકે તેમ નથી જ. તમે ચિંતા રાખશો નહિ. કાલે સ્હાંજ સૂધીમાં હું જરૂર આવી પહોંચીશ. ”

“ જેવી ઇચ્છા. તમારી મેહેરબાનીથી જે અમારાં અધીશ્વરીનો જીવ બચી જશે તો અમે લોકો જીવનમાં કદાપિ તમારો ઉપકાર બંધીશું નહિ. ”

“ હું કાલે સ્હાંજે અવશ્ય આવીશ, તથા મનોરમાસુંદરીને બચાવવાનો હરેક ઉદ્યોગ જરૂર કરીશ. તમે અહીંથી જતી વખતે એટલો બદોબસ્ત કરતા જાજો કે, જે હું તમારા પહેલી અહીં આવું તો મ્હારે કોઈ પણ પ્રકારનું કષ્ટ વેઠવું પડે નહિ. ”

“ એ માટે તમે બેશિકર રહો. હું સધળો યથોચિત બદોબસ્ત કરીને જ અહીંથી જઈશ, તથા નાગરને જલ્દીથી બોલાવી લાવીશ. ”

પછીથી બગીચાનો દરવાજો ઉઘાડવામાં આવ્યો. પદ્માવતી ત્યાંથી વિદાય થઈ ગઈ. તે પંદર વીશ પગલાં પણ નહિ ગઈ ત્યાં એવામાં એક માણસ વ્યાકુળતાથી દોડતો દોડતો બગીચાના દરવાજા પાસે જઈ પહોંચ્યો, તથા દરવાજો ઉઘાડવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો, તેને જોતાંની સાથે જ પદ્માવતી સમજી ગઈ કે તેણે તથા પિત્રાશપતિએ જે માણસના પંઝામાંથી નારંગીને બચાવી

હતી તે જ એ માણસ હતો. પદ્માવતી એ માણસ દરવાજામાં જાય ત્યાં સૂધી એટલામાં છુપાઈ રહી. પછો પોતાના મન સાથે કશો વિચાર કરતી કરતી ત્યાંથી રવાના થઈ. જ્યારે તે નારંગી અને પિયાશપતિ પાસે જઈ પહોંચી ત્યારે માત્ર થોડી રાત્રિ બાકી હતી. નારંગીને તથા પિયાશપતિને, પદ્માવતીને જલ્દી પાછી આવી પહોંચેલી જોઈ ધણું આશ્ચર્ય ઉપજ્યું. પિયાશપતિએ કહ્યું:—“આજે કાંઈ કામ નહિ થવાથી તમે જલ્દી પાછાં આવ્યાં હો એમ લાગે છે.”

“હા—આ વખતે નકામો જ ફેરો પડ્યો છે; છતાં આપણું કામ થઈ જશે એ ચોક્કસ છે. આજે નાગર ઘેર નહોતી. એનો માણસ એને ખેલાવી લાવવા માટે ગયો છે. કાલે રકાજે પુનઃ ત્યાં જવાનો વાયદો કરીને હું અત્રે આવી છું. મહારી દૃષ્ટિ તો જો કે ત્યાં રોકાવાની જ હતી. જો મહેં તેમ કયું હોત તો કામ જલ્દી પાર પડે એવી આશા પણ હતી; પરંતુ નારંગીને લીધે મહારે પાછું આવવું પડ્યું છે. મહારો વિચાર નારંગીને શ્યામગઢ મોકલી દેવાનો છે; કેમ કે એના મુખેથી કેટલીક હકીકત સાંભળવામાં આવતા, મહારાણા વીરસિંહજીના અંતરમાં હિમ્મત આવશે, તથા યુવરાજના ગૂમ થવાની ચિંતા ઓછી થશે.” આમ કહીને પદ્માવતીએ નારંગીને તેનો વિચાર પૂછ્યો.

“તમે જેવી આજ્ઞા કરો તે પ્રમાણે વર્તવાને હું તૈયાર છું; પરંતુ આ સમયે ઘણા વિષયોનો ખરો ભેદ જાણવા માટે હું વ્યાકુળ બની ગઈ છું. તમારા સિવાય બીજું કોઈ મહારા મનનું સમાધાન કરી શકે તેમ નથી.” નારંગીએ કહ્યું.

“કાંઈ ચિંતા નહિ, હું એમ નથી કહેતી કે, તું હમણાં ને હમણાં ચાલી જા. ત્યારે જે જે હકીકત મહેને પૂછવી હોય તે ખેલા-

શક પૂછ. હું હરેક રીતે ત્હારા મનનું સમાધાન કરવાને તૈયાર છું.”  
પદ્માવતીએ કહ્યું.

આ સમયે નારંગી પિશાયપતિ તરફ જોવા લાગી. પદ્માવતી સમજી ગઈ કે તે પિશાયપતિ સંબંધી પોતાને કાંઈ પૂછવાને ઈચ્છે છે, તેણે પિશાયપતિને ત્યાંથી દૂર ચાલ્યા જવાની આજ્ઞા કરી. તેના ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા પછી નારંગીએ કહ્યું:—“ તમારી કેટલીક હકીકત પિશાયપતિ પાસેથી મ્હેં સાંભળી છે; પરંતુ તેથી મ્હારા મનનું સમાધાન થતું નથી. મ્હને એવો ચોક્કસ પતો મળ્યો હતો કે, યુવરાજ દિન્દ્રજીતસિંહ તમારા જ મકાનમાં કેદી થઈ પડેલા છે; છતાં તમે તેમની સાથે કેવો વ્યવહાર ચલાવ્યો તથા તેઓપર કેવું સંકટ આવી પડ્યું એ હું સમજી શકતી નથી. જો કે એ સમયે અમે સર્વ તમારાથી ડરતાં હતાં; પરંતુ તમે અમારી સાથે કેટલીક વખત બલાઈ કરેલી હોવાથી તેમજ આજે બનેલા બનાવથી એ ડર દૂર થઈ ગયો છે; કિન્તુ હજી સુધી યુવરાજ દિન્દ્રજીતસિંહ સંબંધીનો સંશય દૂર થયો નથી. ”

“ જો સાંભળ, હું તને સઘળી અથેતિ હકીકત કહું છું. તને એટલું તો માલૂમ પડ્યું છે કે, હું પદ્માવતી છું. ”

“ હા, એ તો હું પિશાયપતિના મુખે સાંભળી શકી છું, તથા એમના મુખે ત્રિશંખમાં મ્હેં એમ પણ સાંભળ્યું છે કે, શ્યામગઢમાં આવેલા પેલા કબરસ્થાનમાં તમેજ હાથમાં ચમકતો બાત્રો લઇને અમને મદદ કરી હતી, તથા એ શુદ્ધ બનાવી દઇ અમને શ્યામગઢના કિલ્લામાં પહોંચાડી દીધાં હતાં. ખીજી વખતે શ્યામગઢના ભોંયરામાંથી મહારાણા વીરસિંહજી વગેરેને તમે જ છોડાવ્યા હતા. ત્રીજી વખતે પેલા ખડેર-

માં એકાએક વિચિત્ર રીતે અમે તમને આવી પહોંચેલાં જોયાં હતાં.” નારંગીએ કહ્યું.

“ જો કે કેટલાક લોકોએ ધર્મ્યાવૃત્તિથી મહારા નામને બદનામ કર્યું છે; પરંતુ વાસ્તવિક રીતે હું એવી નથી. બલા માણસ સાથે હમ્મેશાં હું બલાઈજ કરું છું, તથા દુષ્ટ માણસોને તેમની દુષ્ટતાનો યથાયોગ્ય બદલો પણ આપું છું. યુવરાજ ઇન્દ્રજીતસિંહજીનું મહેં કોઈ પણ રીતે અનિષ્ટ કર્યું નથી; ઉલટું મહેં તેમની સાથે બલાઈ કરીને તેમને એક શત્રુના હાથમાંથી છોડાવ્યા છે. જ્યારે તેઓ તમને મળી પોતાની સઘળી કર્મકથા કહેશે ત્યારે તમને મહારાં આજનાં વચનોની સત્યતા માલૂમ પડશે. ”

ત્યાર પછી પદ્માવતીએ, ઇન્દ્રજીતસિંહનું પોતાના લશ્કરથી ગૂમ થવું, તેને શત્રુના હાથમાંથી છોડાવવો, થોડા દિવસ સુધી તેને પોતાના મકાનમાં રાખવો, માધવીને કેદ પડડવી, માયાસુંદરીનું સ્થામગઠના ભોંયરામાંથી નીકળી ધનપતિના પંજામાં ફસાવું, રતિસુંદરીના આવ્યા પછી યુવરાજ ઇન્દ્રજીતસિંહ સાથે માયાસુંદરીને સંકટમાંથી ઉદ્ધાર કરવા જવું, રસ્તામાં શેરસિંહજી તથા લક્ષ્મણસિંહજી સાથે મુલાકાત થવી, અગ્નિદત્તના મૃતદેહનું દર્શન થવું, તથા પેલા ભેદી મકાનમાં સર્વનું ફૂદી પડી અદૃશ્ય થવું વગેરે સઘળી હકીકત નારંગીને કહી સંભળાવી. ઘણું આશ્ચર્ય પામતાં નારંગીએ એ સઘળી હકીકત સાંભળી, તથા પદ્માવતીપર તેને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ બેઠો.

“ પછીથી માયાસુંદરી અને ઇન્દ્રજીતસિંહજી પેલા ખડેરના ભોંયરામાં કેવી રીતે જઈ ચમક્યાં હતાં ? ” નારંગીએ પૂછ્યું.

“ એ ખડેર એક ન્હાનું તીલિસ્મી મકાન છે, તથા તે પેલા સ્થામગઠના મોટા ભેદી ભોંયરા સાથે સ્ખંધ ધરાવે છે. એક સુંદરી કે,

જેને સર્વ માયાવિનીના નામથી બોલાવે છે કે, તથા જેની હકીકત થોડા દિવસમાં જ તને માલૂમ પડશે તે એ તિલિસ્મીની અગ્નિશ્વરી છે. હું એની સગી બ્હેન છું. અમારી તિલિસ્મી ચોપડીપરથી એવું સાબિત થાય છે કે, યુવરાજ ઇન્દ્રજીતસિંહજી અને રાજકુમાર આનન્દસિંહદ્વારા એ તિલિસ્મી તૂટશે; કેમકે તિલિસ્મી તોડનારનાં જે જે લક્ષણોનું એ ચોપડીમાં વર્ણન છે તે સઘળાં લક્ષણે. બન્ને રાજકુમારોમાં છે. માયાવિનીના એવી ઇચ્છા છે કે, એ તિલિસ્મી રાજકુમારોને હાથે તૂટે નહીં; તેથી જ તે બન્ને રાજકુમારોને ચિરકાળ માટે પોતાની કેદમાં રાખવા અથવા તો તેમને મારી નાખવાને ઇચ્છે છે. મહેં એને અનેક રીતે સમજાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. છતાં તેણે મહારાં વચનો કિંવા ઉપદેશ તરફ ધ્યાન આપ્યું નથી. તે છેવટે મહારી સાથે પણ દુશ્મનાવટ કરી બેઠી છે, તેથી લાચારીથી મહારે તેની સોજત છોડી દેવી પડી. પછીથી પેલું તળાવના મધ્યભાગમાં આવેલું મકાન મહેં કબજે કર્યું, તથા હું એમાં જ રહેવા લાગી. એ મકાનમાં હું નિશ્ચિંત જીવે રહી શકી છું. માયાવિનીનાં જે માણસો પ્રામાણિક અને ભલાં હતાં તેમણે તેનો ત્યાગ કરી મહારી આધીનતા સ્વીકારેલી છે. વળીએ તિલિસ્મીનો જે-ટલો ભેદમાયાવિની જાણે છે તેટલો જ ભેદ હું પણ જાણું છું. આમ હોવાથી જ માયાવિની, મહારાણા વીરસિંહજી તથા તેમના રાજકુમારો વગેરે સાથે શત્રુતાચરણ આચરે છે, અને હું તેમનું હિત કરવા તરફ લક્ષ્ય આપું છું. પેલા મકાનમાં પ્રથમથી જ માયાવિનીએ કપટતંત્રની યોજના કરી રાખેલી હોવાથી તેમાં યુવરાજ તેમજ મહારા માણસો હસતા હસતા ફૂદી પડ્યા હતા. વળી પેલા ખડેરમાં જે કાંઈ તમારા જેવામાં આવ્યું છે તેમાં પણ માયાવિનીનો જ હાથ હતો. હું તમને ત્યાં મદદ કરવા આવી પહોંચી હતી; પરંતુ અફસોસ કે, ગુપ્ત રસ્તેથી

માયાવિનીના ઘણા માણસો આવી પહોંચેલા હોવાથી હું કાંઈ કરી શકી નહિ. હશે, કાંઈ ચિંતા નહિ. યુવરાજ ઈન્દ્રજીતસિંહ, રાજકુમાર આનન્દસિંહ, માયાસુંદરી તથા બંસરીબાલા વગેરેનું માયાવિની કાંઈ અનિષ્ટ કરી શકે તેમ નથી જ; કેમકે તેમની અસલ જમાયુંજ જે કાંઈ હતી તે મહારા હાથમાં આવી ગઈ છે. એ વાતનો ખુલાસો હમણાં હું કરી શકતી નથી; છતાં હું એટલી પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે, હવે જેમ બને તેમ જલ્દીથી તેમને સર્વને હું કેદમાંથી છોડાવીશ.”

“જે મકાનમાં યુવરાજ ઈન્દ્રજીતસિંહજી વગેરે હસતા હસતા ફૂટી પડ્યા એ પણ તિલિસ્મી હોવું જોઈએ એમ હું ધારું છું.” નારંગીએ કહ્યું.

“ના-ના, એ મકાનનો તિલિસ્મી સાથે કશો સંબંધ નથી. એ તદ્દન નવીન બનાવવામાં આવ્યું છે. મહને એ વિષયની માહિતી નહિ હોવાથી હું પણ છેતરાર્થે ગઈ. પાછળથી પત્તો મેળવતાં માલૂમ પડ્યું કે, એ પણ માયાવિનીનું જ કારસ્થાન હતું !” પદ્માવતીએ કહ્યું.

“હવે મહારા મનનું સમાધાન થયું છે, તથા મહારા અંતરમાં એવી આશા ઉપજી છે કે, તમારી સહાયતાથી મહારાં પ્યારાં સખી માયાસુંદરી, યુવરાજ ઈન્દ્રજીતસિંહજી વગેરે છુટાં થશે, તમારી કૃપાથી હું એક વખત માયાવિનીને પણ જોઈ શકીશ એવી મહને આશા છે.” નારંગીએ કહ્યું.

“એ માટે ઉતાવળ કરવામાં કલ્યાણ નથી. હું તને આજે કે કાલે જ માયાવિની પાસે લઈ જઈ શકું તેમ છું; કેમ કે જેમ બને તેમ ત્વરાથી મહારે ત્યાં જવાનું છે; પરંતુ હમણાં તો તું મહારી સાથે નહિ આવતાં સ્થામગઢ જાય એજ ઉત્તમ છે; કેમકે જીવનાધિક પુત્રોના વિયોગથી મહારાણી વીરસિંહજી ઘણું દુઃખ



અનુભવતા હશે. તું તેમની પાસે જઈશ એટલા તેમના મનમાં હિમ્મત આવશે, તથા મ્હારા મુખે જે કંઈ હશે સાંભળ્યું છે તે તું તેમને કહી સંભળાવીશ એટલે તેમના અંતરમાં આશા પણ ઉપજશે. હં, પણ હજી મ્હારે તને બીજી પણ એક વાત કહેવાની છે.” પદ્માવતીએ કહ્યું.

“જે વાત કહેવી હોય તે, બેલાશક કહો.”

“તું એમ કહે છે કે, માયાવિનીને બેલાની ત્હારી ધમ્મ છે તો શું હજી સૂચી હશે એને જોઈ નથી? એના માણસો જ તને કેદ કરીને લઈ ગયા હતા. મ્હારી માન્યતા પ્રમાણે તો તું જરૂર તેની પાસે હાજર થયેલી હોવી જોઈએ.” પદ્માવતીએ કહ્યું.

“હા હા—મ્હને એક જનાના દરબારમાં લઈ જવામાં આવી હતી; છતાં હું એમ નથી કહી શકતી કે, એ માયાવિનીનો જ દરબાર હતો કે બીજી કોઈનો! વળી જો તે માયાવિનીનો જ દરબાર હોય તો—”

નારંગીનું વાક્ય પૂર્ણ થાય તે પૂર્વે જ પદ્માવતીએ કહ્યું:—  
“જ્યારે તું ખંડેરની અંદર ભોંયરામાં ગઈ ત્યારે શું થયું અને તું કેવી રીતે કેદ પકડાઈ એ મ્હને પ્રથમ કહી સંભળાવ ?”

“જ્યારે અમે મહારાણા વીરસિંહજીની સાથે યુવરાજને બહાર કાઢવા માટે એ ખંડેરના ભોંયરામાં ગયાં તો ત્યાં એકેકે માણસ અમારી નજરે પડ્યું નહિ. દાદર નીચે એક ન્હાની ઝોરડી હતી તેમાં હું બરાબ ગઈ. ત્યાં મ્હેં પત્થરની દિવાલમાંના એક પત્થરને નીચે પડી ગયેલો જોયો. ત્યાંથી એક માણસ અંદર જઈ શકે એવો માર્ગ નજરે પડ્યો. મ્હેં લક્ષ્યપૂર્વક જોયું તો એ દરવાજાની બીજી તરફ એક ઝોરડી આવેલી હોય તેમાં દીપક સળગતો હતો. મ્હેં આનન્દસિંહ

તથા તારાસિંહને બોલાવ્યા. પછીથી અમે ત્રણે જણાં એ ઓરડીમાં ગયાં. અમે જે ત્રણ પગલાં આગળ વધ્યાં તો પાછળથી સંહજ ખપ્પ ડાટ થતો સાંભળ્યો. પાછાં ફરીને જોતાં એ રસ્તો ખંધ થઈ ગયેલો જણાયો. બચ્ચી અને વિસ્મિત બની જઈ હવે શું કરવું તેનો અમે વિચાર કરવા લાગ્યાં. એવામાં એક બાળુએથી કેટલાક માણસોએ આવી પહોંચી ત્રણથી અમારાપર એક ચાદર નાખી દીધી. એ ચાદરમાંથી એક પ્રકારની તેજ ગંધ આવતી હતી. શિરપર ચાદર પડતાં જ અમારી વિચિત્ર સ્થિતિ થઈ ગઈ. જોતજોતાંમાં અમે બેહોશ બની ગયાં. પછી અમે ક્યારે શુદ્ધિમાં આવ્યાં. અને અમારું શું થયું એ હું જાણતી નથી. શુદ્ધિમાં આવતાં મહેં મહેને પોતાને રાત્રિના સમયે એક જનાના દરબારમાં જોઈ.” નારંગીએ ઉત્તરમાં સંવળી હકો-કત કહી સંભળાવી.

“એ દરબાર કેવો હતો ?” પદ્માવતીએ પૂછ્યું.

“એ દરબાર એક વિશાળ મંડપમાં હતો. સ્તનજડિત સિંહાસનપર એક નવયુવતી દક્ષિણી પોષાક પહેરીને બેઠેલી હતી. હું એમ ચોક્કસ કહી શકું છું કે, માયાસુંદરી સિવાય એની બરાબરી કરી શકે એવી રૂપસુંદરી આજ સદીમાં કોઈએ નહિ જ જોઈ હોય.” નારંગીએ ઉત્તર આપ્યો.

“થયું— હવે હું સમજી ગઈ કે, એ માયાવિની જ હતી. વારું, બીજું ત્હેં શું જોયું ?” પદ્માવતીએ પૂછ્યું.

“એની જમણા બાજુએ સોનાના બનેલા એક આસનપર એક મૃગચર્મ બિછાવી રાખેલું હતું; પરંતુ તેનાપર કોઈ બેઠેલું નહોતું.”

“એ તિલસ્મના દારોગાની જગ્યા હતી. એ દારોગો વૃદ્ધ સાં-

ધુના વેષમાં રહે છે; કિન્તુ આજકાલ એને મહારાણા વીરસિંહજીએ કેદ કરી દીધેલો છે.”

નારંગીએ વિસ્મિત બની જમને કહ્યું:—“મહારાણા વીરસિંહજીએ ક્યારે ક્યા દારોગાને કેદ કરેલો છે ?”

“એ તિલ્હિસ્ત્રી ખંડેરમાં જ્યારે તમે સર્વ જઈ પહોંચ્યાં ત્યારે કોઈ સાધુ તમારી નજરે પડ્યો હતો કે ?” પદ્માવતીએ પૂછ્યું.

થોડા સમય સુધી વિચાર કર્યા પછી નારંગીએ કહ્યું:—“હા—એક ઓરડીની અંદર બેશુદ્ધાવસ્થામાં એક વૃદ્ધ સાધુ પડી રહેલો હતો. શું એ જ દારોગો હતો કે ? !”

“હા—એ જ માયાવિનીનો દારોગો છે. તે ઘણા માણસોની સાથે ઈન્દ્રજીતસિંહને ઉપાડી લાવવાના ઉદ્દેશથી ખંડેરમાં ગયો હતો; પરંતુ તારાસિંહની ચાલાકીથી તે પોતાના સાથીદારો સહિત બેહોશ બની ગયો. એ સમયે મહારો એક માણસ વેષ બદલીને ત્યાં હાજર હતો; છતાં તે દુરથી સઘળો પ્રકાર જોયા, કરતો હતો. ચારું, એ દરબારમાં રહેં બીજું શું શું જોયું ?” પદ્માવતીએ કહ્યું.

“એક ખુરસીપર મૃગચર્મ બિલાવવામાં આવ્યું હતું, તેની સાથે ગોળાકારમાં વીસ મૂલ્યવાન ખુરસીઓ હતી, તથા સિંહાસનની ઘણી બાજુએ એક નહાના રત્નજડિત સિંહાસનપર એક ખૂબસૂરત સ્ત્રી બેઠેલી હતી. એ પછી એ બાજુએ પણ વીસ અથવા એકવીસ ખુરસીઓ ગોળાકારમાં ગોઠવેલી હતી. એ સઘળી ખુરસીઓપર ખૂબસૂરત નવયુવતીઓ ઘણા ઠાકમાઠથી બેઠેલી હતી. હું એ દરબારના દેખાવને કદાપિ ભૂલી શકીશ નહિ.\*” પદ્માવતીએ કહ્યું.

\* આ દરબારમાં જ યશોદાનો આશક કૃષ્ણલાલ ગયો હતો.

“હીકે હવે ત્હારે માયાવિનીને જોવાની આવશ્યકતા રહી નથી. હીકે તું શું થયું?”

“પ્રથમ તો મહને કહો જોઈએ કે, માયાવિનીની પાસેના ન્હાના રત્નજડિત સિંહાસનપર જે નવયુવતી બેઠેલી હતી તે કોણ હતી?”

“એ માયા ન્હાની બહેન હતી. અમે ત્રણ બહેનોમાં સર્વથી મોટા માયાવિની છે, એનાથી ન્હાની હું છું અને મહારાથી ન્હાની એ છે. એનું નામ અલકકિશોરી છે.”

“એ સિવાય તમારે બીજી કોઈ બહેન છે કે?”

“ના બીજી બહેન નથી તેમજ ભાઈ પણ નથી. હવે તું ત્હારી હકીકત કહે કે એ કે, પછી શું થયું?”

“માયાવિનીના સિંહાસન પાછળ મનોરમા ઉભી રહી હતી. એમની સર્વની વાતાવિનયનથી મહને માલૂમ પડ્યું કે એ મનોરમા ઘણા દુષ્ટ સ્વભાવની છે.”

“હા, બરાબર છે.”

“હું તો એવો દરબાર જોઈ ગભરાઈ ગંધ. જ્યાં જ્યાં મહારી નજર પડતી હતી ત્યાં એકથી એક ચઢિયાતી રત્નજડિત વસ્તુ મહારા જોવામાં આવતી હતી. હું તો ગંભીર વિચારમાં પડી ગઈ હતી કે, એટલી બધી વસ્તુ એ લોકો પાસે કેવી રીતે આવી તથા એ લોકો કોણ છે!! વિચિત્ર બની જઈ હું ચોતરફ જોવા લાગી. એવામાં એકાએક મહારી નજર કુમાર આનન્દસિંહ તથા તારાસિંહ પર પડી. રાજકુમાર આનન્દસિંહના હાથમાં બેડી પડેલી હોઈ લાચારીથી તેઓ મહારી પાછળ એસી રહ્યા હતા એમની પાસે તારાસિંહ બેઠેલા હોઈ તેમના હાથમાં પણ બેડી પડેલી હતી. ફક્ત એટલો હતો કે રાજકુમાર આનન્દસિંહ ઘાયલ થયેલા નહોતા; પરંતુ આનન્દસિંહજીના અંગ પર

ધણા ઘા લાગેલા હતા. તેમનો પોપાક લોહીથી ભીંજાઈ ગયેલો હતો. જો કે તેમને થયેલા જખમોપર પટ્ટા બાંધી દેવામાં આવી શક્યા હતા; છતાં તેમના મુખમંડળની મલિનતા તેમજ શરીરની દુર્ગંધતાથી તેમને થયેલા આઘાતોમાંથી ધણું લોહી વહી ગયું હોય એવો ભાસ થતો હતો. આનન્દસિંહ તથા તારાસિંહની હૃદયવિદારક શોચનીય સ્થિતિ જોઈ મહેને ધણો ક્રોધ ઉપજ્યો; કિન્તુ મહારે લાચારીથી આત્મસંવરણ કરવું પડ્યું. મહેને, આનન્દસિંહને તથા તારાસિંહને ઘેરીને કેટલીક સ્ત્રીઓ હાથમાં નમ્ર તસ્વાર રાખી ઉભી રહી હતી. અમને મેશુદ્ધ હાલતમાં ત્યાં લઈ જવામાં આવેલાં હોવા છતાં તારાસિંહને જખમી કેમ થવું પડ્યું એ જાણવા માટે હું અત્યંત વ્યાકુળ બની ગઈ હતી. પછીથી માયાવિનીએ મનોરમા તરફ જોયું તથા કશો ઇશારો કર્યો. તરત જ મનોરમા મહારી પાસે આવી. એના હાથમાં એક પત્ર હતો તથા બીજા હાથમાં લેખનસામગ્રી હતી. મનોરમાએ એ પત્ર મહારી પાસે મૂક્યો, તથા તેનાપર હસ્તાક્ષર કરવાની તેણે મહેને આજ્ઞા કરી. મહેને પત્ર વાંચી જોઈ ક્રોધે ભરાઈ હસ્તાક્ષર કરવાની ના પાડી.”

“ એ પત્રમાં શી હકીકત લખેલી હતી ? ” મદ્રાવતીએ પૂછ્યું.

“ એ પત્ર મહારા તરફથી જાણે કે મહારાણા વીરસિંહજીના નામપર લખવામાં આવ્યો હતો. એમાં એવા ભાવાર્થની હકીકત લખેલી હતી કે, ‘ આ પત્ર મળતાં જ એક બહુરૂપીની સાથે આપ બેઠકે અત્રે આજ્ઞા આપો. યુવરાજ ઇન્દ્રજીતસિંહ, આનન્દસિંહ, માયાસુંદરી વગેરે આ સ્થળે કેદમાં પડેલાં છે. એમને છોડાવવાનો સંપૂર્ણ ઉદ્ધોગ હું કરી ચુકી છું. માત્ર આપ આવો એટલે જ વિલાંબ છે. જો આપ ત્રણ દિવસમાં અત્રે નહિ આવી પહોંચો તો એ લોકો-માંથી કોઈનો જીવ બચશે નહિ. ’ ”

“ ઠીક, પછી શું થયું ? ”

“ જ્યારે મહેં એ પત્ર નીચે હસ્તાક્ષર કિંવા સહી કરવાની ના પાડી ત્યારે મનોરમાએ ઉચ્ચ સ્વરે પૂછ્યું હતું. તેણે ક્રોધકર્કશકંઠે કહ્યું:—“ જો તું સહી નહિ કરે તો તારી દૃષ્ટિ સમક્ષ રાજકુમાર આનન્દસિંહ અને તારાસિંહનું મસ્તક કાપી નાખવામાં આવશે, તથા ત્યાર પછી તને પણ શૂળીપર ચઢાવવામાં આવશે ! ” આ વચનો સાંભળી હું ગભરાઈ ગઈ, તથા વિચારવા લાગી કે હવે શું કરવું ? એવામાં તારસિંહે મહારો નામોચ્ચાર કરીને કહ્યું:—“ નારંગી, એ પત્રમાં જે હકીકત લખવામાં આવી છે તેની કલ્પના હું કરી શક્યો છું. ખરેખર ! તું એ લોકોની ધમકીથી તેમને વશ થઈ જઈશ નહિ. ગમે તેમ થાય તો પણ એ પત્રમાં તું સહી કરીશ નહિ. ” તારાસિંહના આવા શબ્દો સાંભળી માયાવિનીએ તો માત્ર બ્રુકુટી ચઢાવી; પરંતુ મનોરમા ઘણી ઉદ્વિગ્ન થઈ. તેણે માયાવિની તરફ જોઈને કહ્યું:— ‘આપણે કમળપ્રિય તારાસિંહને શૂળીપર ચઢાવી દેવો જોઈએ. એણે અહીંનો રસ્તો જોઈ લીધેલો છે તેથી તેને મારી નાખવો જ જોઈએ. વળી આ નાલાયક નારંગીને મહારે સ્વાધીન કરી દો. હું તેને મહારે ઘેર લઈ જઈશ. ’ માયાવિનીએ સંકેદારા મનોરમાના પ્રસ્તાવને સંમતિ આપી. મનોરમાએ એક ચોપદાર સ્ત્રી તરફ જોઈને કહ્યું, ‘ હમણાં નારંગીને લઈ જઈને સખ્ત કેદમાં રાખો. ચાર પાંચ દિવસ પછી તેને કાશીમાં આવેલા મહારા મકાને મોકલી દેજો; કેમ કે હમણાં મહારે એક જરૂરી કામે જવું છે; ત્યાં કદાચ મહારે ત્રણ-ચાર દિવસ સૂધી રોકાવું પણ પડે. ’ આ આગ્રા થતાં મહારાપર એક ચાદર નાખવામાં આવી. એની ચાદરમાંથી આવતી તેજ ગંધથી વિના વિલાંબે હું બેસી બેસી ગઈ, પછીથી શુદ્ધિમાં આવતાં મહેં મહેં

એક અંધકારમયી ઓરડીમાં જોઈ. કેટલાક દિવસ સુધી હું એ ઓરડીમાં કેદી તરીકે રહી એ સમય દરમ્યાન મારે ને દુઃખ ભોગવવું પડ્યું એનું વણન કરવું નિરુપયોગી છે. અંતે એક દિવસે ભોજન સાથે મહત્તે બેહોશીનું ઔષધ આપવામાં આવ્યું. બેહોશ બની ગયા પછી જ્યારે હું શુદ્ધિમાં આવી ત્યારે મહેં મહત્તે તમારા કમળમાં આવેલી જોઈ. કોણ જાણે કે, હમણાં યુવરાજ ઇન્દ્રજીતસિંહ, આનન્દસિંહ, માયાસુંદરી તથા તેમના બહુરૂપીઓપર કેટલી બધી મુશિબત આવી પડી હશે! એમની પરિસ્થિતિનો વિચાર કરતાં હજી પણ મહારું હૃદય કંપી ઉઠે છે.”

આટલું બોલીને નારંગી ચુપ રહી; પરંતુ તેનાં નેત્રોમાંથી અશ્રુજળની વૃષ્ટિ થયા કરતી હતી. પદ્માવતી પણ ધણા ધ્યાનથી તેમજ અશ્રુસોસ સહિત તેની હકીકત સાંભળી રહી હતી. સધળી હકીકત સાંભળી રહ્યા પછી તેણે કહ્યું:—“ નારંગી, તું બિલ્કુલ ગભરાઈશ નહિ. હું શત્રુઓને હવે મહારો સપાટો બરાબર બતાવીશ. જો માયાત્રિનીના માયાપ્રાબલ્યનો હું નાશ ન કરી નાખું તો મહારું જીવન વૃથા ગયેલું જ હું સમજીશ. તિલિસ્મ મકાનમાં જ્યારે યુવરાજ ઇન્દ્રજીતસિંહ વગેરે હસતા હસતા ફૂદી પડ્યા હતા ત્યારે તેમના પહેલાં મહે મહારા કેટલાક માણસોને એ મકાનમાં ફૂદાવ્યા હતા. એ સધળી હકીકત એક વખત હું તને કહી ચુકી છું. મહેં મહારા માણસોને કાંઈ જાણી જોઈને કારણ વગર માયાત્રિનીની પ્રપંચજાળમાં ફસાવા દીધા નથી. પૂરતો વિચાર કરીને જ મહેં એમ કર્યું હતું. એ લોકો કાંઈ સામાન્ય મનુષ્ય નહોતા. એ લોકોએ શાં શાં કાર્યો કર્યા છે તે કદાચ થોડા સમયમાં જ તું જાણી શકીશ.”

“ તમારી પાસેથી ઘણી વાતો સાંભળવામાં આવ્યાથી આજે

મહારા મનનું ધણું સમાધાન થયું છે. તમારા જેવાં મદદગાર મળી આવ્યાથી હું પણ મહારી અંતરેચ્છા પાર ઉતારવાની અભિનાયા રાખું છું, તથા—”

“ ના ના—આ સમયે બીજી કોઇ ઈચ્છા નહિ રાખતાં તું સ્યામગઢ ચાલી જા તારા ત્યાં જવાથી બે કાર્યો થઇ શકે તેમ છે. તારા મુખે ધણીખરી હકીકત સાંભળવાથી મહારાણા વીરસિંહજીના મનમાં હિમ્મત તેમજ સાહસનો સંચાર થશે. વળી તું એક વાતમાં હોશિયાર રહેજે તથા અન્ય સર્વેને હોશિયાર રહેવાની સૂચના કરજે કે, પેલો તિલિસ્માં દારોગો અર્થાત્ વૃદ્ધ સાધુ હુમ્યાઈથી પલાયન ન કરી જાય. એને છોડાવવા માટે માયાવિનીએ પોતાના કેટલાક અનુચરોને સ્યામગઢ મોકલ્યા હશે એવી મહારી ખાત્રી છે. ” નારંગીને બોલતી અટકાવીને પદ્માવતી કહ્યું.

“ ધણું સારું હું તમારી સૂચનાનુસાર સ્યામગઢ જાઉં છું, તથા પેલા વૃદ્ધ કમળપ્રતથી હું ધણી સાવધાન રહીશ; કિન્તુ હજી સૂધી એક વાતનો ભેદ હું સમજી શકી નથી. જો તમે ધારો તો એ ભેદ મહારા સમક્ષ ખુલ્લો કરી શકો તેમ છો, ” નારંગીએ કહ્યું.

“ શી વાતનો ભેદ તારે જાણવો છે ? ” પદ્માવતીએ પૂછ્યું.

નારંગીએ પિશાચપતિ તરફ ઈશારો કરીને કહ્યું:—“ આ કોણ છે ? એનો ખરો ભેદ મને જાણવો ? ”

પદ્માવતીએ હસીને કહ્યું:—“ પિશાચપતિ સંબંધી તું હરેક પ્રકારના તર્કવિતર્ક કરતી હોઈશ એ હું સારી રીતે જાણું છું; પરંતુ હું લાચાર છું કે, આ સમયે એનો અસલ ભેદ હું તને જણાવી શક્તી નથી. થોડા દિવસમાં જ એની સઘળી હકીકત માત્ર તને તો



શું પરંતુ સર્વને માલૂમ પડી જશે. હાલ તો હું એટલું જ કહું છું કે, તહારા કાકા શેરસિંહજીની માફક તહારે એનો બચ રાખવાની બિલકુલ જરૂર નથી. એ તને કોઈ પણ પ્રકારે દુઃખી કરશે નહિ; પરંતુ હરેક રીતે તને સહાયતાજ કરશે. ”

પદ્માવતી તરફથી પોતાને સંપૂર્ણ ઉત્તર નહિ મળવાથી નારંગી ચુપ થઈ ગઈ, તથા પદ્માવતીની આજ્ઞાનુસાર તેને એ સમયે જ શ્યામગઢ તરફ વિદાય થવું પડ્યું.



## પ્રકરણ ૨૦ મું.

અસ્તુત દેખાવ !

ખીજે દિવસે સંધ્યાકાળ વીતી ગયા પછી પદ્માવતી પુનઃ મનોરમાના મકાન પાસે જઈ પહોંચી બાગના દરવાજા પાસે જ પેલો દરવાજા કે જેની સાથે ગમ્મ કાલે તેણે વાતચિત કરી હતી તે ફરતો તેની નજરે પડ્યો. આ સમયે બગીચાનો દરવાજો ખુલ્લો હતો, તથા પેલા દરવાજા સિવાય ખીજા કેટલાક સિપાહીઓ પણ ત્યાં હાજર હતા. દરવાજા પદ્માવતીને જોતાં જ પ્રસન્નતાપૂર્વક આગળ વધીને કહેવા લાગ્યો:—“ પધારો પધારો—હું ક્યારનોય તમારી રાહ જોઈ રહ્યો છું. નાગરને આવ્યાને એ કલાક જેટલો સમય થઈ ગયો છે. તેઓ તમને મળવા માટે આકૂળ વ્યાકુળ બની ગયાં છે. ”

દરવાજાની સાથે સાથે જ પદ્માવતી બગીચાની અંદર ગઈ તથા પદ્માવતીના આલીશાન મકાનમાં જઈ પહોંચી. આ મકાનના ઓર-

ડાઓ, ઓરડીઓ, મેકકખાનાં, ભોંયરાંઓ વગેરેનું જો અથેતિ કિંવા સંપૂર્ણ વર્ણન અમે કરવા બેસીએ તો વાંચકોનો ઘણો સમય નષ્ટ થાય તેમ છે. એ મકાનમાં ઘણે ઠેકાણે અદ્ભુત કારિગીરી જોવામાં આવતી હતી. જો વાંચકોને ત્રણ ચાર વખત આ મકાનમાં આવવું પડશે તથા એકાદ રાત્રિ પર્યંત એમાં રહેવું પડશે તો તેઓ આ મકાનનો ઘણો ખરો ભેદ જાણી શકશે.

એક ઓરડામાં અસ્થિર ચિત્તે નાગર કર્યા કરતી હતી, પદ્માવતીને પોતાની પાસે ઉપસ્થિત થયેલી જોઈને તેણે કહ્યું:—“તમે મહારી સખી મનોરમાનો સંદેશો લઈને અત્રે આવેલાં છો કે શું?”

“હા,” પદ્માવતીએ ઉત્તર આપ્યો.

નાગર:—તમે કોણ છો તથા ક્યાંનાં રહેવાસી છો? પૂર્વે કોઈ પણ સમયે મહેં તમને જોયાં નથી.

પદ્માવતી:—ખરાખર છે, આપણી આ પહેલી જ મુલાકાત છે; છતાં તમને હું કોઈ પણ રીતે મહારી ઓળખાણ આપી શકું તેમ નથી.

નાગર:—જ્યારે તમે તમારી ઓળખાણ આપી શકો તેમ નથી ત્યારે પછી તમારા કહેવાપર કેવી રીતે હું વિશ્વાસ મૂકી શકું?

પદ્માવતી:—તમે કદાચ મહારા કહેવાપર વિશ્વાસ નહિ મૂકો તો તેથી મહારું કોઈ બગડવાનું નથી. જો કોઈ બગડશે તો તે તમારાં સખી મનોરમાનું જ બગડશે. જ્યારે મનોરમાએ મહેં તમારી પાસે મોકલી ત્યારે તમે મહારા કહેવાપર કદાચ વિશ્વાસ નહિ મૂકો એવી શંકા મહારા મનમાં ઉત્પન્ન થઈ હતી. એ શંકાનો મનોરમા સમક્ષ મહેં જ્યારે સ્ફોટ કર્યો ત્યારે તેમણે કહ્યું કે, ‘બહેન! તમારા સિવાય મહારું બીજું કોઈ હિતૈષી અત્રે નથી, જો તમે નાગર પાસે જઈ

મહેને છોડાવવાનો પ્રયત્ન નહિ કરે તો કોઈ પણ રીતે મહારા જીવનનું રક્ષણ થઈ શકે તેમ નથી. છતાં નાગરની શંકાનું સમાધાન કરવા માટે હું તમને એક માર્ગ બતાવું છું. હું તમને એક શબ્દ કહું છું જે નાગર સિવાય બીજા કોઈને પણ તમે કહેશો નહિ. વળી જે સમયે નાગર તમારા મુખે એ શબ્દ સાંભળશે એજ સમયે એની શંકા દૂર થઈ જશે તથા તે તમારા કહેવા પ્રમાણે કરશે.’

થોડા સમય સૂધી કાંઈ વિચાર કર્યા પછી નાગરે પૂછ્યું:—  
“ ઠીક, એ શબ્દ કયો છે ? ”

પદ્માવતીએ ચોતરફ દ્રષ્ટિ ફેરવ્યા પછી કોઈ નજરે નહિ પડતાં કહ્યું:—“ વિટલ. ”

નાગરે પુનઃ અલ્પ કાળ સૂધી કશો વિચાર કરીને કહ્યું:—“ ઠીક, હવે મહારે તમારા પર વિશ્વાસ મૂકવો પડે છે. હવે કહો જોઈએ કે, મનોરમા કેવી સ્થિતિમાં છે તથા મહારે શું કરવું જોઈએ ? ”

પદ્માવતીએ કહ્યું:—“ મનોરમા પિશાચપતિને મળવાને ગયાં હતાં; પરંતુ એની સાથે મુલાકાત થયા પછી કાણ જાણે એવો તે શો બનાવ બન્યો કે જોઈએ એમણે પિશાચપતિનું મસ્તક કાપી નાખ્યું. ”

નાગરના મુખમાંથી આશ્ચર્યોદ્ગાર નીકળી પડ્યા કે:—“ હે ! શું તેમણે પિશાચપતિને મારી નાખ્યો ? ! ”

પદ્માવતી:—હા, એ સમયે હું મનોરમાની સાથે હતી; પરંતુ થોડે દૂર ઉભી રહી સઘળો પ્રકાર જોયા કરતી હતી.

નાગર:—“ અફસોસ ! મનોરમાએ ઘણું ખોટું કામ કર્યું. આજ-કાલ પિશાચપતિને સ્વાધીન કરવાથી ઘણું કાર્ય થાય તેમ હતું; હશે જે થયું તે નહિ થયું થવાનું નથી; વારું, પછી શું થયું ? ”

પદ્માવતી:—મનોરમાને માલૂમ નહોતું કે, મહારાણા વીરસિંહ-જીનો બહુકંપી જ્યોતિસિંહ આ સમયે થોડા અંતરે એક વૃક્ષ પાછળ છુપાઈ રહીને પિશાચપતિ તથા મનોરમા તરફ જોઈ રહ્યા હતા.

નાગર:—ઉફ્ ! જ્યોતિસિંહને પિશાચપતિનું મૃત્યુ થવાથી ઘણી દિલગીરી થઈ હશે; કેમ કે, હમણાં પિશાચપતિ અંતઃકરણપૂર્વક એ બોકોને મદદ કર્યા કરતો હતો. હં, પત્ની ?

પદ્માવતી:—પછીથી ઘણી જ ત્વરાથી જ્યોતિસિંહ મનોરમા પાસે જઈ પહોંચ્યો તથા તેમણે મનોરમાની છાતીપર એક એવી સખ્ત લાત મારી કે જેથી તે બેહોશ બની ગયાં. જ્યોતિસિંહે તેમને મુસ્કેટાટ બાંધી દીધાં, તથા એક સીટી વગાડી. સીટીનો અવાજ સાંભળી કેટલાક માણસો ઘટનાસ્થળે ઉપસ્થિત થયા, તથા તેમણે મ્હને તેમ જ મનોરમાને કેદ કર્યા. બરાબર એ સમયે મનોરમાના કેટલાક સવારો દૂરથી આવતા નજરે પડ્યા; કિન્તુ તેઓ યથાસ્થળે આવી પાંચે તે પૂર્વે જ જ્યોતિસિંહ તથા તેના સાથીદારો અમને થોડે દૂર આવેલી ઝાડીમાં લઈ જઈ છુપાઈ ગયા. બીજે દિવસે મનોરમા તેમજ મ્હને સ્યામગઢના કિલ્લામાં લઈ જવામાં આવ્યાં. મનોરમાએ હુકત થવા માટે ઘણા પ્રયત્ન કર્યા; પરંતુ કાંઈ વળ્યું નહિ. અંતે તેમજ જ્યોતિસિંહને કહ્યું:—“પિશાચપતિ ઘણો શયતાન તેમજ ઘાતકી માણસ હતો. તેની ખરી હકીકત તમે લોકો જાણતા નથી. જો જાણતા હોત તો તમે જાતે જ તેનું ખૂન કરીને નિશ્ચિંત થાત.” આ વાક્યોના ઉત્તરમાં જ્યોતિસિંહે કહ્યું, ‘જો આ હકીકત તમે સાબિત કરી શકતાં હો તો હું તમને મુક્ત કરવાને તૈયાર છું’ મનોરમાએ મ્હારા તરફ ધસારો કરીને કહ્યું, ‘જો આપ મ્હારાં આ સખીને મુક્ત કરી પાંચ દિવસની મુદત આપો તો હું એને મ્હારે ઘેર

મોકલી પિશાયપતિએ પોતાના હાથે લખેલા કેટલાક પત્રો મંગાવી આપું. એ પત્રો વાંચી જોવાથી મહારાં વચનોની સત્યતાની આપને સર્વને ખાત્રી થશે. જો હું અસત્યવાદિની ઠરું તો આપ મહને આપની ઇચ્છામાં આવે એવી સખ્તમાં સખ્ત સજ્જ કરજો.’ જ્યોતિસિંહે થોડા સમય સૂધી સ્વગત કાંઈ વિચાર કરીને કહ્યું:—“મહારી પાસે આવો પ્રસ્તાવ કરી તમારાં સખીને તમે ઘેર મોકલીને મદદ મંગાવો તો એ સર્વથા સાંભળિત છે; પરંતુ એ વિષયની મહને મિશ્કુત્ર ચિંતા નથી. હું તમારા પ્રસ્તાવને માન્ય કરું છું, તથા તમારાં આ સખીને મુક્ત કરું છું. તમે તમારી ઇચ્છામાં આવે એવી હકીકત સમજાવીને એમને ઘેર મોકલો.’ પછીથી મનોરમાએ મહારી સાથે એકાન્તમાં વાતચિત કરવાની જ્યોતિસિંહ પાસેથી રજા મેળવી. પછી એકાન્તમાં મહને સઘળી હકીકત સમજાવીને તેમણે મહને તમારી પાસે મોકલી છે. હવે હું તો શ્યામગઢ જવાની નથી; કેમ કે મહા મુશિયતે મહારા જીવનનું સંરક્ષણ થયું છે; છતાં હું નમને એવી સલાહ આપું છું કે, પિશાયપતિએ લખેલા જે કાગળપત્રો હોય તે સઘળા લઈ જની શકે તેટલી ત્વરાથી તમે મનોરમા પાસે જાઓ, તથા તેમને છોડાવવાનો આવશ્યકીય બંદોબસ્ત કરો.

પદ્માવતીનાં વચનો સાંભળી નાગર મંભીર વિચારસાગરમાં ડૂબી ગઈ. કોણ જાણે કે, તેના મનમાં શા શા વિચારો ઉત્પન્ન થતા હતા ! અડધા કલાક સૂધી વિચારમગ્ન સ્થિતિમાં જ તે બેસી રહી. પછીથી તેણે મસ્તક ઝાંચું કરીને પદ્માવતી તરફ જોયું, તથા કહ્યું:— “હશે ગમે તેમ હો; પરંતુ હવે મહારે શ્યામગઢ જવું જ પડશે. રાત્રે સઘળી વ્યવસ્થા કરી પ્રભાતકાળે યા તો થોડો દિવસ ચઢતાં હું અહીંથી શ્યામગઢ તરફ વિદાય થઈશ.”

“ મહને સોંપવામાં આવેલું કાર્ય મહેં બજાવ્યું છે. હવે તમે તમને જેમ ઠીક લાગે તેમ કરો, તથા મહને અહીંથી મહારા કાર્યાર્થે જવાની રજા આપો. ” પદ્માવતીએ કહ્યું.

“ તમે મહારા તેમજ મનોરમાપર મહાન્ ઉપકાર કર્યો છે. આજની રાત્રિ તમે અહીં જ રહી અમારા તુરંત આતિથ્યને સ્વીકારો એવા જ મહારી ઇચ્છા છે; વળી રાત્રે હું જે કાંઈ વ્યવસ્થા કરું તે સમ્રાજી સહવારે તમને જણાવવાનો મહારો વિચાર છે. પછી તમે તમારી ઇચ્છા હોય ત્યાં બેલાથક ચાહ્યાં જાઓ. ” નાગરે કહ્યું.

“ તમારા કાર્યમાં મહારે શા માટે માથું મારવું જોઈએ ? વળી તમે ખુદ્દિમતી છો, તેથી જે કાંઈ કરશો તે યોગ્ય જ કરશો; છતાં તમારો અંતરાત્મા દુઃખિત થાય નહિ એ માટે તમારા પ્રસ્તાવને હું સ્વીકારું છું ” પદ્માવતીએ કહ્યું.

પછીથી નાગરે પદ્માવતીને એક સુસન્નિજત ઓરડો ઉઘાડી આપ્યો, તથા તેના ખાનપાનની યથોચિત વ્યવસ્થા કરવા માટે તે પાછી મકાનમાં ચાલી ગઈ.

મધ્યરાત્રિ વ્યતીત થઈ ગઈ. પદ્માવતી માટે જે ઓરડી મુકરંર કરવામાં આવી હતી તે ઓરડીમાં પલંગપર સૂઈ રહીને એ આમતેમ પાસાં ફેરવ્યા કરતી હતી. તેને આજે નિદ્રા આવતી જ નહોતી. પ્રત્યેક ક્ષણે તેના અંતરમાં અનેકવિધ તર્કવિતર્ક ઉપજતા હતા, વળી આ ઓરડીની બનાવટથી તેનું મન વિશેષ બેચેન બની ગયું હતું. ઓરડીમાં એક પલંગ કે જેનાપર પદ્માવતી સૂઈ રહી હતી તે, એક ખુરસી અને માત્ર એક દીપક હતો. એ સિવાય બીજો કશો સરસામાન એમાં નહોતો; પરંતુ વિચારમગ્ન ચિત્તે પદ્માવતી એ ઓરડીની દિવાલ

વારંવાર જોયા કરતી હતી. એ ઓરડીની ત્રણ તરફની દિવાલ સિવાય ચોથી દિવાલ કે જ્યાં બારણું આવેલું હતું તે ઇંટ અને ચુનાથી બનેલી હતી; પરંતુ બાકીની ત્રણ તરફની દિવાલ પાટીઆંની બનેલી હતી. એ દિવાલમાં જરૂર કાંઈ ભેદ હોવો જોઈએ એમ પદ્માવતીને લાગ્યું આ મકાનનો થોડો ઘણો ભેદ પદ્માવતી જાણતી હતી; કિન્તુ ત્યાંની પૂરી હદીકતથી તે માહિતગાર નહોતી. અંતે તેનાથી ચુપકીદી ધારણ કરી પલંગમાં સૂઈ રહેવાયું નહિ. તેણે ઉઠીને પ્રથમ દ્વારને અંદરથી ખંધ કરી દીધું. પછીથી કમરમાંથી ખંજર કાઢી પેલી ત્રણ તરફની દિવાલ પર ખંજર ઠોકીને તે તેની પરીક્ષા કરવા લાગી. આવી પરીક્ષા કરતાં એક ઠેકાણે દિવાલ પોલિ હોય એમ તેને લાગ્યું. ત્યાં તેણે ઘણા લક્ષ્યપૂર્વક તપાસ કરી; કિન્તુ કશો ભેદ તેના જાણવામાં આવ્યો નહિ. દીપકને એ પોલી દિવાલ પાસે લઈ જઈ પાછી તે એ સ્થાનનું સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી દર્શન કરવા લાગી. થોડા સમયમાં તેની ખાત્રી થઈ ગઈ કે, એ સ્થળે એક દરવાજો હોવો જોઈએ; કેમકે એ ન્હાના દરવાજાની ચોતરફની દરાર કિંવા નિશાની ઘણા ધ્યાનથી જોતાં માલૂમ પડી આવતી હતી. એ દરારમાં પદ્માવતીએ પોતાના ખંજરની અણી ખોસી, તથા પાંચીથી ખંજરને તેણે એ ત્રણ વખત હલાવ્યું. આમ કરવાથી દરાર મ્હોટી થઈ અને અડધું ખંજર એમાં પેસી ગયું. પુનઃ મહેનત કરતાં પાટી આનો એક મ્હોટો કડકો જૂદો થઈ ગયો તથા બીજી તરફ જવાનો રસ્તો નીકળ્યો.

લાયમાં દીપક લઈને જ પદ્માવતીએ આગળ વધવા માંડ્યું, તથા તે એક લાંબી તેમ જ પહોળી ઓરડીમાં જઈ પહોંચી. એ ઓરડીની ચોતરફની દિવાલ પણ પાટીઆંની જ બનેલી હતી. એક તરફ

એક આસનપર કેટલીક ખોપરીઓ પડી રહેલી હતી. આસનની પાસે એક ઘોડાની લાશ હતી. એ ઘોડાના ચાર પગ જમીનમાં દાટેલા ચાર ખુંટાઓ સાથે દોરડાથી બાંધી દીધેલા હતા. વળી એ ઘોડાનું પેટ ચીરી નાખી તેનાં આંતરડાં બહાર કાઢીને રાખવામાં આવ્યાં હતાં. એ ઘોડાને એજ દિવસે મારી નાખવામાં આવ્યો હોય એમ લાગતું હતું; કેમ કે, એ ઠંડાણની જમીન લોહીથી ભીંજાયેલી હતી. વળી તેની પાસે પુખ્તોનાં પાંચેક કુંડાં ગોઠવી રાખેલાં હોય તેની નજદીકમાં એક વૃદ્ધ માણસ ગરદન સૂધી ચાદર ઓઢીને સૂઈ રહ્યો હતો. એ વૃદ્ધ જે બિછાનાપર સૂઈ રહેલો હતો તે બિછાનાથી ઘોડાની લાશ સૂધી જમીનપર પાંચ માણસનાં તાજાં લોહીથી ભીંજાયેલાં પગલાં-પડેલાં હતાં. વૃદ્ધના બિછાનાપર તથા તેણે ઓઢેલી ચાદરપર પણ લોહીના ડાઘ પડેલાં જોવામાં આવતા હતા.

સૂઈ રહેલા વૃદ્ધ પુરુષને જોઈ પદ્માવતી ચમકીને ઉભી રહી. જે કદાચ તે જાગતો હશે તો પોતાના શિરપર સંકટ આવી પડશે એવી શંકાનો અંતરમાં સચાર થવાથી તે એ વૃદ્ધ પુરુષ તરફ ધણા સમય સૂધી જોઈ રહી. ધણા સમય સૂધી જ્યારે એ માણસના શ્વાસપ્રશ્વાસનો ધ્વનિ સંભળાયો નહિ ત્યારે તે તેની તદ્દન પાસે જઈને તેનું મોં જોતાંની સાથે જ ચમકીને જમીનપર ખેંસી જઈ. હાથમાંનો દીપક દૂર મૂકી દધ એ વૃદ્ધને જાગ્રત કરવાનો પ્રયત્ન કરતાં તે કહેવા લાગી:—  
“વાહ ! અત્રે તમે પણ નિદ્રાધીન થયા છો કે શું ?” આમ કહી તેણે એ માણસનો હાથ હલાવ્યો; છતાં તે જ્યારે જાગ્રત થયો નહિ ત્યારે પદ્માવતી બ્યાકુળતાથી તેનું શરીર તપાસવા લાગી. તપાસ કરતાં એ માણસનું પ્રાણરૂપી પક્ષી દેહરૂપી પિંજરનો ત્યાગ કરી કોઈ અગમ્ય સ્થાને ઉડી ગયું હોય એવો તેને ભાસ થયો. પદ્માવતીનું હૃદય ભરાઈ



આંવ્યું. નયનયુગલમાંથી અશ્રુજળની વૃષ્ટિ વર્ષાવતાં વર્ષાવતાં તે કહેવા લાગી:—“અરેરે! આ ઘણો થાડો બનાવ બન્યો છે; પરંતુ આ સમયે જે હું નિરાશ બની જઈશ તો મ્હારાથી કાંઈ બનશે નહિ. અરેરે! મ્હારું મન હવે મ્હારા કાબૂમાં રહ્યું નથી!! છતાં આ પ્રસંગે ઘેર્ય ધારણ કર્યા સિવાય ઉપાયાન્તર નથી. આ માણસનો જીવ ગયાને ચાર પ્રહરથી વિશેષ વખત થયો હોય એમ લાગતું નથી.”

પદ્માવતી પાછી હાથમાં દીપક લઈ ઉઠી હતી થકને એ ઓરડીમાં ફરી ચોતરફ જોવા લાગી. એવામાં પૂર્વ તેમજ દક્ષિણ ખુણામાં તેણે એક મૃતદેહને છત સાથે લટકતો જોયો! એ મૃતદેહના ગળામાં શંસો નાખેલો હતો. વિસ્મિત, ભયભીત અને આશ્ચર્યચકિત બની જઈને, દીપક ઉંચો કરી પદ્માવતિ એ મૃતદેહનું મ્હોં જોવા લાગી. જ્યારે એ મૃતદેહ કાનો છે એ તે જાણી શકી ત્યારે તિરસ્કારથી તેણે તેનાપર થુંકી પોતાનું મ્હોં ખીણ દિશા તરફ ફેરવી દીધું. તે ખીણ તરફ આગળ વધતી હતી એવ માં એક અવાજ સાંભળી તે ગભરાઈ ગઈ, તથા જે તરફથી અવાજ આવ્યો હતો તે તરફ જોવા લાગી. એ અવાજ એવો હતો કે, “હાય! યમદૂત આવ્યો!” આ અવાજ કેવી ફરીતે આવ્યો એ વિષે પદ્માવતીને ઘણું આશ્ચર્ય લાગ્યું. તે જે તરફથી અવાજ આવ્યો હતો તે તરફ ગઈ તો દિવાલની પાસે જ તેણે એક એવું જાળીયું જોયું કે જેમાં એક માણસની ગરદન સહેલાઈથી જઈ શકે. એ જાળીઉં દિવાલના નીચેના ભાગમાં આવેલું હતું.

પદ્માવતીએ એ જાળીઆમાંથી જોયું તો એક ન્હાનો પરંતુ સુસજ્જિત ઓરડો તેની નજરે પડ્યો. એ ઓરડો જે ઓરડીમાં પદ્માવતી હતી તેનાથી નીચેના માળે આવેલો હતો. જ્યારે એ ઓર-

હામાંનો બયાનક દેખાવ પદ્માવતીના જોવામાં આવ્યો ત્યારે તે શોકા-  
કૃણ બની જઈ રુદન કરવા લાગી.

પદ્માવતીએ જોયું કે, એ ઝોરડામાં દીપકના પ્રકાશનો વિસ્તાર  
થયેલો હતો. દીપકની પાસે જ બિછાવવામાં આવેલા એક પક્ષમાં  
કમનસીબ માયાસુંદરી પડી રહી હતી. ચિંતાપિશાચિનીએ તેના શરી-  
રને બાળી ખાઈસાર બનાવી દીધું હતું. તેનું પૂર્વેનું ચિરપ્રકુલ્લ ગુલાબી  
મુખમંડળ દુઃખ અને શોકની વિશેષતાથી મલિન બની ગયું હતું.  
તેનું શરીર ઘણું દુર્બળ જોવામાં આવતું હતું. આવી સ્થિતિમાં તે  
આસ સુધ્ધાં મુશ્કેલીથી લઇ શકતી હતી. થોડા થોડા સમયના અંતરે  
તેના ઓઠ હાલતા હતા, તથા ધીમે ધીમે તે કાંઈ કહેતી હતી. તે  
જ્યારે બોલતી ત્યારે તેનો અવાજ સ્પષ્ટતાથી સાંભળી શકાતો હતો.  
તે એમ કહેતી હતી કે:—“અરેરે ! હવે આ કરતાં વિશેષ દુર્દશા  
શી થવાની હતી ? ઇન્દ્રજીતસિંહ ! પ્રિયતમ ! તમારા પ્રેમને લીધે જ  
હું અહીં સૂધી આવી પહોંચી છું. હું કુળકલંદિની કહેવાઈ છું. પ્રા-  
શ્ચાધિક ! તમારે લીધે મ્હેં લજ્જાને પણ તિલાંજલિ આપી દીધી  
છે. તમારા માટે જ હું આટલું બધું દષ્ટ વેઠું છું !” આટલું કહીને  
ઘણા સમય સૂધી તેણે રુદન કર્યું. રુદનની વિશેષતાથી તેનાં નેત્રો  
સૂઝીને લાલચોળ બની ગયાં. પુનઃ તે કહેવા લાગી.—“મ્હેં ખાન-  
ખાનને પરિત્યાગ કર્યો છે; છતાં આ અબાગિની મૃત્યુની મુલાકાત લઇ  
શકતી નથી. બહાલા ઇન્દ્રજીત ! હવે થોડા દિવસમાં જ હું આ સંક-  
ટમય સંસારનો પારત્યાગ કરી પરલોકવાસની થઇશ. અરેરે ! મ્હારા  
મૃત્યુ પછી મ્હારી કર્મકથા કોઈ તેમને સંભળાવશે નહિ. વળી એમને  
જ્યારે મ્હારી પરવાહ નથી ત્યારે પછી મ્હારી કર્મકથા સાંભળીને  
પણ તેઓ શું કરવાના હતા ? એમણે તો મ્હને એમ સ્પષ્ટતાથી

કહેવડારી દીધું છે કે, “મ્હને ત્હારી ગિલ્ફલ પરવાહ નથી !” અરેરે ! એ શબ્દો હું કેવી રીતે સાંભળી શકી ?? એ શબ્દો સાંભળવામાં આવે તે પૂર્વે જ મ્હારું મૃત્યુ કેમ ન થયું ?! ના ના—આ સધળે પ્રપંચ હોવો જોઈએ. ગમે તેમ હોય તો પણ હવે યમદૂતો મ્હારી પાસે જ આવતા જણાય છે. આલોકમાં મ્હારી સાથે હું મ્હારા પ્રાણાધિક ઈન્દ્રજીતની પ્રણયસ્મૃતિ સિવાય બીજું કંઈ લઈ જતી નથી એ સર્વશક્તિમાન જગદીશ્વર સારી રીતે જાણે છે.”

પદ્માવતી આટલાં વચનો સાંભળી શકી. પછીથી ઘણા સમય સુધી તે એક પણ શબ્દ સાંભળી શકી નહિ. તેણે એમ વિચાર્યું કે, વિશેષ દુર્બળતાથી માયાસુંદરીનો કંઈ સંબાધ ગયેલો હોવો જોઈએ. તેણે પુનઃ જાળીઆમાંથી ડોડીઉં કરીને જોયું. આ સમયે જે દેખાવ તેની નજરે પડ્યો તથા તેણે જે કંઈ સાંભળ્યું તેથી તે બેશુદ્ધ બની જતો; પરંતુ વખતની ઉપયોગિતાનો વિચાર કરીને તેણે ધૈર્ય ધારણ કર્યું. આજે તેને માયાસુંદરીને મદદ કરવાની હતી, એટલું જ નહિ; પરંતુ પિશાચપતિના સધળા કાગળપત્રો મેળવવાના હતા. જે આજની રાત્રિનો સમય વ્યર્થ ચાલ્યો જાય તો પછીથી કંઈ પણ બની શકે તેમ નહોતું.

માયાસુંદરીની સ્થિતિ માટે અકસોસ કરતી પદ્માવતી જાળીઆમાંથી જોઈ રહી હતી એવામાં એ ઓરડાનું દાર ઉઘાડી એક પૂજ્ય-શ્વરત નવયુવક ત્યાં આવ્યો. તેણે અમીરના જેવો મૂલ્યવાન પોષાક પહેરેલો હતો. એની પાછળ પાછળ હાથમાંનો પંખો હલાવતી એક દાસી પણ એ ઓરડામાં આવી. એણે ઓરડામાં આવી દાર બંધ કરી દીધું.

એ નવયુવકનું વય આશરે પચીસેક વર્ષનું હતું શરીરનેા ખાંધો સુદૃઢ હોઈ મુખમંડળ મનોહર હતું. તેણે માયાસુંદરીના પદ્મંગ પાસે આવી એકાદદષ્ટિથી તેનું દર્શન કરવા માંડ્યું. એ પદ્મંગની પાસે જ કપડાથી મઢી લીધેલી એક ખુરસી પડેલી હતી. દાસી ખુરસીને પદ્મંગ પાસે લઈ આવી. નવયુવક પદ્મંગપર મેઠો તથા દાસી પુનઃ તેને વાયુ ઢોળવા લાંગી. નવયુવકે ધણા જ ધ્યાનથી માયાસુંદરીની નાઝી તપાસી. પછી તેણે દાસી તરફ મ્હોં ફેરવીને કહ્યું:—“મુઝાં આવી મર્ધ છે.”

“દુર્મળતાને લીધે એમ બન્યું હશે.” દાસીએ કહ્યું.

“એક કારણ બિમારીનું છે અને બીજું કારણ તેણે ખાવાપીવાનું ઘોડી દીધું છે તે છે. અફસોસ કે એ મ્હારી વાત નહિ માનતાં વિના કારણ જીવ ગૂમાવવા તૈયાર થઈ છે ! ” નવયુવકે દિલગીરી દર્શાવી.

“ખરું છે, એ વિનાકારણ દુરાગ્રહ કરે છે ! ” દાસીએ કહ્યું.

“ગમે તેમ હોય; પરંતુ બેમાંથી ત્રીજી વાત કદાપિ થઈ શકે તેમ નથી. એ બન્ને વાત એ છે કે, એ ગમે તો મ્હારી પ્રિયતમા થઇને રહે અગર તો આલોકની યાત્રા પૂર્ણ કરી પરલોકમાં પહોંચી જાય. ઠીક છે, હવે એને શુદ્ધિમાં લાવવી જોઈએ.” નવયુવકે કહ્યું.

“જેવી આજ્ઞા. ” આમ કહી દાસીએ એક આલમારી પાસે જઈ તેને ઉઘાડીને તે તેમાંથી કેટલીક શીશીઓ લઈ આવી. એ શીશીઓ નવયુવક પાસેના એક આસનપર મૂકીને તે પાછી તેને વાયુ ઢોળવા લાગી

નવયુવકે પોતાના ખીરસામાંથી સમાલ કાઢી તેમાં, એક શીશી ઉઘાડીને તેના અર્ધનાં કેટલાંક ટીપાં નાખ્યાં, તથા બીજી શીશીમાંને

કેટલોક અર્ક તેણે માયાસુંદરીના મ્હોંપર છાંટ્યો. પછીથી પેલો અર્કની સુંગધિવાળો રુમાલ થોડા સમય સૂધી તેણે માયાસુંદરીના મ્હોં પાસે ધરી રાખ્યો. આટલી કિમાથી પણ માયાસુંદરી શુદ્ધિમાં નહિ આવ્યાથી ત્રીજી શીશીમાંનો થોડો અર્ક તેણે તેના મ્હોં પર છાંટ્યો. થોડા સમયમાં જ માયાસુંદરીની બેહોશી દૂર થઇ મઇ, તથા તેણે આંખો ઉઘાડીને જોયું; છતાં જોતી તેની નજર પૈત્રા નવમુવકપર પડી કે તરત જ તેણે બન્ને હાથથી પોતાતું મ્હોં ઢાંકી દઇને કહ્યું:—  
“ હાય ! કોણ જાણે કે હજી પણ આ ચાણક કેમ મ્હારી પાસે આવ્યો છે ! ”

“ હું એટલા માટે જ આવ્યો છું કે, એક વખત તું મ્હારા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપ. ”

“ નરપિશાચ ! એક વખત તો શું; પરંતુ હું તને સેંકડો વખત કહી ચુકી છું કે મ્હારા તરફથી તું કોઈ પણ પ્રકારની આશા રાખીશ નહિ. ત્હારું મ્હોં જોવા કરતાં મરણને શરણ મળું જ હું ત્રેયસ્કર સમજું છું. ” માયાસુંદરીએ તિરસ્કાર સ્વરે કહ્યું.

“ શું હજી પણ તું એમ ધારે છે કે, ઈન્દ્રજીતાસિંહ ત્હારી મદદે આવી તને અડીથી હોડાવશે ? ” નવમુવકે પૂછ્યું.

“ આવા પ્રશ્નોના તને ઉત્તરો આપવાની આવશ્યકતા હોય એમ હું ધારતી નથી. હું ત્હારા નામપર થુંકું છું, સમજ્યો ? નરપિશાચ ! તું મ્હારી નજર પાસેથી દૂર થઈ જા. ” માયાસુંદરીએ કહ્યું.

આ સમયે પેલી દાસીએ નવમુવકને ઉદ્દેશીને કહ્યું:—“ મહાશય ! આવી નિર્વજ્જ અબળા પાસે આપ સામાટે આપનું અપમાન કરાવે છે ? એનામાં એવું તે શું બળ્યું છે. ! ”

કોધાતિશયથી નચ્યુવક કંપવા લાગ્યો. તેનાં નેત્રો લાલચોળ બની ગયાં. ઓઠ સાથે દાંત પીસતો તે ખુરસીપરથી ઉઠી ઉભો થયો, તથા તેણે પોતાના કમરપટ્ટામાંની કટાર ખઠાર ખેંચી કાઢી. પછીથી ડાબા હાથે માયાસુંદરીનો હાથ પકડીને તેણે કહ્યું:—“ જ્યારે એમજ છે ત્યારે પછી. હમણાં જ હું તને પરલોકમાં કેમ ન પહોંચાડી દઉં ? ”

આવો દેખાવ જોવામાં આવતાં પદ્માવતી ગભરાઇ ગઇ, તથા શી યુક્તિ રચવાથી માયાસુંદરીનો જીવ બચી શકશે તેની ચિંતા કરવા લાગી; પરંતુ તે શું કરી શકે એમ હતી ? તે પોતેજ એક ચોરની માફક એ મકાનમાં ફરતી હતી. જો કોઇને સહજ પણ શંકા ઉપજે તો તેના જીવપર પણ જોખમ આવી પડે તેમ હતું. વળી બીજને કોઇ એવો રસ્તો પણ દેખાતો નહોતો કે, જ્યાંથી તે માયાસુંદરીને મદદ કરવા જઈ શકે ! પદ્માવતી ઘણી જ હોશિયાર, ચાલાક અને બુદ્ધિમાન હતી એમાં બિલકુલ સંદેહ નહોતો. તેણે હવે શું કરવું એ સંબંધીને ઘણી ત્વરાથી પોતાના મન સાથે નિશ્ચય કરી નાખ્યો.

જે સમયે માયાસુંદરીને મારી નાખતા માટે પેલો નચ્યુવક તૈયાર થયો તથા પદ્માવતીને એમ લાગ્યું કે, હવે એક ક્ષણ માત્ર માં જ એ નિષ્કુર નરાધમના હાથે માયાસુંદરીનો જીવ જશે ત્યારે પદ્માવતીએ પોતાના કમરપટ્ટામાંથી પેલું અહલુત ખંજર ખઠાર ખેંચી કાઢ્યું, તથા પેલા જળીઆમાં ખંજર ધાલીને તેણે તેનો હાથે દબાવ્યો. એ ખંજર વિદ્યુતની માફક ચમકી ઉઠ્યું, તથા એ ઓરડામાં એટલા બધા પ્રકાશનો આવિર્ભાવ થયો કે, પેલી દાસી, માયાસુંદરી અને નચ્યુવકની આંખો તદ્દન બંધ થઈ ગઇ. તે સાથેજ પદ્માવતીએ કહ્યું:—“ ખખરદાર ! માયાસુંદરીનો જીવ લેશે તેનો જીવ કદાપિ બચી શકનાર નથી. ”

પેલા અદ્ભુત પ્રકાશથી નવયુવક દિગ્મુદ તો બની ગયો હતો એવામાં પદ્માવતીનું આ વાક્ય સાંભળી તે એટલો બધો ગભરાઈ ગયો કે, બયની ભાવનાથી તે માયાસુંદરીના ઓરડાનો ત્યાગ કરી ચાલ્યો ગયો. પદ્માવતીએ પણ હવે એ ઓરડીમાં વિશેષ સમય સુધી રોકાવું બ્યાજબી વિચાર્યું નહિ, તે બની શકે એટલી ત્વરાથી પોતાના સૂઈ રહેવાના ઓરડામાં ચાલી ગઈ. પછી પેલો જે ગુપ્ત દરવાજો ઉઘાડીને આગળ ગયેલી હતી તે તેણે યથાસ્થિત બંધ કરી દીધો. પછી પોતાના શયનગૃહનું દ્વાર પણ તેણે ઉઘાડી નાખ્યું.

હવે રાત્રિનો ધણો થોડો સમય બાકી રહ્યો હતો. પદ્માવતીએ બે કલાક માટે આરામ લેવાનો વિચાર કર્યો; પરંતુ જે અદ્ભુત દેખાવ તેના જોવામાં આવ્યો હતો તેના વિચારોની પ્રયળતાવશતઃ તે નિદ્રા-ધીન થઈ શકી નહિ. બરાબર પ્રભાતકાળે જ્યારે પદ્માવતી જાગત થઈ ત્યારે નાગરને તેણે પોતાના શયનગૃહમાં આવતી જોઈ.

પ્રથમથીજ પદ્માવતીએ એમ વિચાર્યું હતું કે, આજની અદ્ભુત વાતોની અસર થોડા ધણા અંશે નાગરપર પડશે જ તથા તે સ્વંયે થતાં પૂર્વે જ પોતાની પાસે આવી પહોંચશે. તે પોતાનાપર શંકા લાગે એ પણ પદ્માવતીને સંભવિત લાગ્યું, અંતે તેનો આ વિચાર ખરો કર્યો.

આ સમયે નાગરના મ્હોંપર ચિંતાની છાયા છવાઈ રહેલી હતી, તેણે આવતાની સાથે જ પદ્માવતીપર એક પ્રખર દ્રષ્ટિ ફેંકી, તથા લેમની બન્નેની વચ્ચે પ્રશ્નોત્તર થવા લાગ્યા.

નાગર:—તમારી આંખો હજી પણ લાલચોળ જણાય છે; રાત્રે નિદ્રા ના પાતી આવી કે શું ?

પદ્માવતી:—બરાબર બે કલાક સુધી પલંગમાં આળોટવા છતાં

મહેને નિદ્રા આવી નહોતી. હજી સૂધી ભયને લીધે મ્હારું કાળજીનું ચરથર કંપે છે. હું એમ નહોતી ધારતી કે, તમે મહેને આવા ભયંકર સ્થળે સૂતાડશો; કેમ કે, મહેં તમારી સાથે ટોઈ પણ પ્રકારની પુરાઈ કરી નથી.

આ વાક્યો સાંભળી વિસ્મિત બની જમને નાગરે કહ્યું:—“ શું ? તમને શી વાતનું દુઃખ પડ્યું ? તમે અહીં એવો તે શો ભયંકર દેખાવ જોયો ? ”

પદ્માવતી:—હવે અહીં હું એક ક્ષણ માટે પણ રોકાવાને ઇચ્છતી નથી. હું તમારી જ રાહ જોઈ રહી હતી.

નાગર:—પરંતુ શું બન્યું છે તે કહો તો ખરાં !

પદ્માવતી:—હીક છે, તમે મ્હારી સાથે અહીંથી ખ્હાર ચાલો-પછીથી જે કાંઈ મહેં જોયું છે, તેની હકીકત હું તમને કહી સંભળાવીશ.

જે કે નાગર ઘણી તેજથી પદ્માવતી પાસે આવી હતી તથા પદ્માવતીપર તેને સંશય સુધ્ધાં ઉપજ્યો હતો; પરંતુ પદ્માવતીના આવા ઉત્તરોથી તેની સ્થિતિ તદ્દન બદલાઈ ગઈ, તથા તેના અંતરમાં પ્રત્યેક ક્ષણે જૂદા જૂદા વિચારો ઉપજવા લાગ્યા. નાગર તથા પદ્માવતી ખ્હાર નીકળી એક ચોકમાં પડેલા આરસ પથરના આસનપર બેસીને વાતચિત કરવા લાગી.

નાગર:—હવે કહો જોઈએ કે તમે શું જોયું ?

પદ્માવતી:—જે કલાક સૂધી તો મહેં શાન્તિથી નિદ્રા લીધી-પછીથી એકાએક કાંઈ અવાજ સાંભળી હું જાગી ઉઠી, તથા ગભરા જમને ચોતરફ જોવા લાગી.

નાગર:—તમે કેવો અવાજ સાંભળ્યો હતો ?



પદ્માવતી:—એ ઓરડી નીચે કેટલીક ગાડીઓ જાણે કે દોડતી હોય એવો અવાજ મહેં સાંભળ્યો હતો. પ્રથમ તો મહેને એમ લાગ્યું કે ધરતીકંપ થતાં પહેલાં એમ બને છે; છતાં ધરતીકંપ થયો નહિ. અતે થોડા સમય સુધી રાહ જોઈ હું પાછી સૂઈ રહી. અકાચે કલાક પણ નહિ થયો હોય એવામાં મહારો પલંગ હાલ્યો તથા હું ગભરાઈ જઈ ઉઠી બેઠી થઈ. એ સસયે મહારી સામે એક નહાની ઉમ્મરના છોકરાને જોઈ હું આશ્ચર્યચકિતા બની ગઈ.

નાગરે આશ્ચર્ય પામીને કહ્યું:—“ નહાની ઉમ્મરના છોકરો ! કાઈ સ્ત્રી તો તમારા જોવામાં નહોતી આવી ? વિચાર કરી જુઓ—કદાચ તમારી ભૂલ થતી હશે ! ”

“ ના ના—મહારી માન્યતા પ્રમાણે તે એક છોકરો જ હતો.” પદ્માવતીએ કહ્યું.

“ વારું, એની ઉમ્મર કેટલી હશે ? એનો ચહેરો કેવો હતો ? ” નાગરે પૂછ્યું.

પદ્માવતી:—તેની ઉમ્મર ચૌદ કિંવાં પંદર વર્ષની હશે. તેનો ચહેરો ઘણો ખૂબસૂરત હોઈ ઘર્હવર્ણનું શરીર હતું. માથાપર તેણે મહોટો ફેંટો બાંધેલો હોય તેના હાથમાં એક દાબડો હતો.

નાગર:—તમે છેતરાયાં છો. એ છોકરો જરૂર સ્ત્રીજ હતો તથા તેનું નામ પદ્મા.....વારું, પછી શું થયું ?

પદ્માવતી:—તેણે આવતાંની સાથે જ મહેને પૂછ્યું; ‘ કહે જો-ઈએ કે માયાસુંદરી ક્યાં છે ? ’

નાગર:—આવતાંની સાથે જ તેણે માયાસુંદરીની ખબર પૂછી કે ?

પદ્માવતી:—હા, મહેં તેને એવો ઉત્તર આપ્યો હતો કે, ‘ મહેને કાંઈ ખબર નથી. ’ મહારો ઉત્તર સાંભળી તે ક્રોધે બસાયો. તેની આંખો

લાલચોળ બની ગઇ. કાષ્ટતિશયથી તે થરથર કંપવા લાગ્યો. પછી તેણે પોતાના હાથમાં જે દાબડો હતો તે બેરથી જમીનપર પછાડ્યો. એમ થતાં એ દાબડામાંથી એવા અહ્લુત પ્રકાશનો આવિર્ભાવ થયો કે, જેનું હું બરાબર વર્ણન કરી શકું તેમ નથી. જાણે કે, આસમાનથી ઉતરી આવીને વિજળી પ્રકાશતી હોય એવાજ પ્રખર પ્રકાશનો આવિર્ભાવ એ ભેદ ભરેલા દાબડામાંથી થયો હતો. મહારી આંખો એકાએક બંધ થઇ ગઇ, તથા હું કંપતી કંપતી પલંગપર પડી. થોડા સમય પછી કોઇ માણસ મહારા શરીરપર હાથ ફેરવતો હોય એવો મહેને ભાસ થયો. બરાબર એ સમયે જ હું બેહોશ બની ગઇ, અને મહારા તનબદનની શુદ્ધિ ગૂમ થઇ ગઇ. એક પ્રહર પસાર થઇ ગયા પછી હું શુદ્ધિમાં આવી. ત્યારથી હું પલંગમાં જાગૃત સ્થિતિમાં જ પડી રહી હતી. મહેં એ સ્થળેથી બહાર નીકળી પલાયન કરી જવાનો ધણી વખત વિચાર કર્યો; પરંતુ બયની વિશેષતાથી મહારા હાથપગ એટલા દુર્બળ બની ગયા હતા કે, હું પલંગપરથી ઉઠી શકી નહિ. પછીથી જ્યારે તમે મહારી પાસે આવ્યાં ત્યારે જ મહારો જીવ સ્વસ્થ થયો.

આ વચનો સાંભળી થોડા સમય સુધી સ્વગત કાંઇ વિચાર કર્યા પછી નાગરે કહ્યું:—“બેશક, આ કાર્ય રાણી ચિંતામણીનું જ છે.”

“ચિંતામણી રાણી કોણ છે?” પદ્માવતીએ પૂછ્યું.

“એ તમારે જાણવાની જરૂર નથી.” નાગરે કહ્યું.

પદ્માવતી:—હવે ગમે તેમ હોય. પ્રથમ મહેં એવો વિચાર કર્યો હતો કે, દાલે યા પરમ દિવસે હું મહારું કાર્ય કરીને વિદાય થઇશ, અને જે કદાચ ભવિષ્યમાં અત્રે એકાદ રત્ન રહેવાનો પ્રસંગ આવશે તો હું આ મકાનમાં સ્વચ્છંદતાથી રહી શકીશ; કેમકે, મનો-

રમાના અકૃત્રિમ સ્નેહસંબંધથી આ મકાનને હું મ્હારું પોતાનું જ સમજું છું; છતાં તારે બનેલા બચકર બનાવથી હું એટલી બધી બચલીત બની ગઇ છું કે, હવે આ મકાનમાં રોકાવાની હિમ્મત હું કરી શકતી નથી.

નાગર:—ના ના-જ્યારે જ્યારે તમે આ તરફથી આવજા કરો ત્યારે જરૂર અત્રે આવીને રહેજો. તમે આ મકાનને જેની રીતે હ-મણાં તમારું પોતાનું સમજો છો તેવી જ રીતે ભવિષ્યમાં નિરંતર સમજજો. હું દાસદાસીઓને એ વિષયની આજ્ઞા કરી દઉં છું. આજે જો બયાનક બનાવ બન્યો છે તેવો કંઈ હમેશાં બનતો નથી; માટે તમે એ વિષયની ચિંતા રાખશો નહિ.

પદ્માવતી:—બહેન ! વિશેષ શું કહું ? હજી સૂધી મ્હારો જીવ સ્વસ્થ થયો નથી.

નાગર:—રહો, હું તમારા શયનગૃહમાં જઈ એક વસ્તુ જોઈને તત્કાળ પાછી આવું છું.

નાગર ઢીંટી પદ્માવતી જે ઓરડીમાં સૂઈ રહી હતી ત્યાં ગઈ, તથા વના વિદ્યાર્થિને તેણે ત્યાંથી પાછી આવીને કહ્યું:—“હવે તમે નિશ્ચિંત રહો. આજ પછી હવે એવો બચકર દેખાવ કદાપિ તમારા જોવામાં આવશે નહિ. શું કરું ! હું લાચાર છું; કેમ કે આ સમયે બની શકતી ત્વરાથી મનોરમાને છોડાવવા માટે મ્હારે અહીંથી જવાનું છે; નહિ તો આજે એક મંડત્વનું દાર્પ થઈ શકત.”

પદ્માવતી:—“તમે શું કહ્યું ? તમાસં આ વચનોનો મર્મ હું સમજી શકી નથી.

નાગર:—તમારે એનો મર્મ સમજવાની જરૂર હોય એમ હું ધારતી નથી, વારું, કહો જોઈએ કે, હવે તમારો શો વિચાર છે ?

હું વિદાય થવાની સઘળી તૈયારી કરી ચુકી છું.

પદ્માવતી:—બહુ સારી વાત છે. જેમ બને તેમ ત્વરાથી તમે મનોરમા પાસે જાઓ. હું પણ એક જરૂરી કાર્યથી મિર્જાપુર જઈશું. કાલે કે પરમ દિવસે ત્યાંથી હું પાછી ફરીશ. હું તો કાલે જ અહીંથી જવાની હતી; પરંતુ વિના કારણ તમે મહને રોકી રાખી.

નાગર:—મહેં તમને કારણ વિના રોક્યાં નહોતાં; પરંતુ હવે તો વિના કારણ રોક્યા જેવું જ થયું છે, હશે, જે મહારો અપરાધ થયેલો ક્ષાગતો હોય તો તે માટે ઉદારતાપૂર્વક મહને ક્ષમા આપો, તથા કૃપા કરી મહારી એક વાત સ્વીકારો.

પદ્માવતી:—શી વાત ?

નાગર:—આ સમયે તો હું અહીંથી જઈ છું. ક્યારે ત્યાંથી પાછી ફરીશ એ સંબંધી હમણાં કંઈ કહી શકાય નહિ; છતાં પંદર દિવસની અંદર તમે મહને અવશ્ય મળાજો.

પદ્માવતી:—પંદર દિવસ સૂધી તો આ પ્રદેશમાં હું રોકાઈ શકું તેમ નથી. જે પાંચ સાત દિવસમાં મહને મળશો તો મહારી મુલાકાત થઈ શકશે.

નાગર:—કદાચ પાંચ સાત દિવસમાં હું પાછી ન આવી શકું તો ?

પદ્માવતી:—એમ બને એવું નથી, તમે મનોરમા પાસે જઈને પિશાચપતિના સઘળા કાગળપત્ર જ્યોતિસિંહને બતાવશો એ સમયે જ મનોરમા મુક્ત થઈ જશે. જ્યોતિસિંહ હમ્મેશાં સાચું જ બોલે છે.

નાગર:—જ્યારે એમજ છે ત્યારે તો હું મહારા તેજ ઘોડાપર સવાર થઈ આવતી કાલે જ સહેલાઈથી ત્યાં પહોંચી શકીશ.

પદ્માવતી:—એમ કરશો તે ચાર જ દિવસમાં તમે અત્રે પાછાં.

આવી શકશે. હું પણ કાલે યા તો પરમ દિવસે મિર્જાપુરથી અત્રે પાછી આવી પહોંચીશ, તથા તમે પાછાં આવશો ત્યાં સુધી આ મકાનમાં જ રહીને તમારી રાહ જોઈશ. વળી મનોરમાએ પણ પુનઃ મંજવાના મહારી પાસે સમ ખચડાવ્યા હતા.

નાગર:—બહુ સારી વાત છે. જ્યારે મનોરમા સુંદરી પાસે તમે સમ ખાધા છે ત્યારે હવે મહારે વિશેષ કહેવાની જરૂર નથી.

પદ્માવતી:—ઠીક ત્યારે, હવે તમે મહારું એક કામ કરો.

નાગર:—કે ?

પદ્માવતી:—તમારા માણસને મોકલી મહારે માટે એક તેજ ઘોડો મંગાવી આપો કે, જેનાપર બેસીને હું મિર્જાપુર જઈ શકું; કેમ કે જો કે હું બહુરુપિણી છું; છતાં વિશેષ મુસાફરી થવાથી હું ઘણી શ્રમિતા બની ગઈ છું.

નાગર:—મનોરમાના મકાનમાં ઘોડાઓની ખોટ નથી કે બીજા રથજેથી મંગાવેા પડે.

આમ કહીને નાગર ચાલી ગઈ. થોડા સમય પછી એક દાસી આવી. એ દાસીએ પદ્માવતીને સ્નાનાદિથી નિવૃત્ત થવાને કહ્યું. પદ્માવતી એક બે આવશ્યકીય કાર્યોથી નિવૃત્ત થઈ ગઈ. સ્નાન કરવાની તેણે ના પાડી, તથા પોતાના વાટવામાંથી લેખનસામગ્રી બહાર કાઢીને તે એક પત્ર લખવા બેઠી.

એક કલાક પછી મુસાફરીની સજ્જા તૈયારી કરી નાગર કેટલીક દાસીઓ સાથે એ સઘળે આવી પહોંચી. આ સમયે પદ્માવતી પત્ર લખી રહી હતી. નાગરે તેને ઉદ્દેશીને કહ્યું:—“તમે સ્નાનાદિથી નિવૃત્ત થાઓ એ માટે એક દાસીને મહેં તમારી પાસે મોકલી હતી; પરંતુ...”

પદ્માવતી વચ્ચે જ બેસી ઉઠી:—“મહે” સ્નાન કર્યું નથી; કેમ કે આ સમયે અર્થાત સૂર્યોદય થતાં પૂર્વે સ્નાન કરવાની મહેને ટેવ નથી. હું રસ્તામાં જ કોઈ સ્થળે સ્નાન કરી લઉં.”

નાગર:—હશે ત્યારે તમે થોડો નાસ્તો કરી લ્યો.

પદ્માવતી:—ના. આ સમયે મહેને ક્ષમા આપો. હું થોડો મેવો મહારી સાથે રાખીશ; રસ્તામાં કુધા લાગશે તો તે ખરાશે.

થોડા સમય પછી બે સુસજ્જિત અશ્વને લાવવામાં આવ્યા. એક અશ્વપર પદ્માવતી અને બીજા પર નાગર સવાર થઈ. પછીથી પદ્માવતીએ એક કલાક પૂર્વે જે પત્ર લખી રાખ્યો હતો તે તેણે નાગરના હાથમાં આપીને કહ્યું:—“આ પત્ર સંભાળપૂર્વક તમે તમારી ખાસે રાખજો, તથા મનોરમા સાથે મુલાકાત થાય એટલે તેમને આ પત્ર આપી મહારા પ્રણામ કહેજો.”

એ પત્રને કવરમાં બાંધીને હોઈ તેનાપર મહાર કરેલી હતી. અગીયાની પહાર નીકળી પદ્માવતીએ પશ્ચિમનો માર્ગ લીધો, અને નાગર પૂર્વ તરફ રવાના થઈ.



## પ્રકરણ ૨૧ મું.

## નાગર અને પિશાચપતિ.

નાગર થોડે દૂર પશ્ચિમમાં જઈને ફરી તથા તે પેલી સડકપર જવા લાગી કે જે સડક સ્યામગઢ તરફ ગઈ હતી. નાગરનું હૃદય કેવું કઠોર અને મજબૂત હતું એની કલ્પના હવે વિચારશીલ વાંચકબંધુઓ કરી ચુક્યા હશે. એ સમયે અર્થાત્ પ્રાચીનકાળમાં જે રસ્તો કાશીથી સ્યામગઢ જતો હતો તે ઘણો બયાનક હતો. કવચિત્ એ રસ્તામાં મ્હોટાં મ્હોટાં મયદાન આવતાં હતાં તો કવચિત્ બયાનક જંગલ આવતાં હતાં. એ જંગલોમાંથી પસાર થતી વખતે જંગલી જનરોની ખૂબો સાંભળવામાં આવતી હતી. આ સઘળી વસ્તુ-સ્થિતિ તરફ લક્ષ્ય નહીં આપતાં નાગર એકલી જ સ્યામગઢ જવા નીકળી પડી હતી; તેથીજ અમારે કહેવું પડે છે કે, તે ઘણી બહાદુર, નિડર અને પાષાણહૃદય સ્ત્રી હતી. જે તેને કદાચ તેની બહુરૂપીની વિધાનું અભિમાન હોય તો એ સંભવિત હતું; કમ કે જે મનુષ્ય બહુરૂપી હોય છે તે સાક્ષાત્ યમરાજથી પણ ડરતું નથી. વાસ્તવિક રીતે જે બહુરૂપીનું હૃદય એટલું બધું નિડર ન હોય તો તેને બહુરૂપી કહી કહી શકાય પણ નહિ.

નાગરે એક નંવયુવકનો વેષ ધારણ કર્યો હતો. તેજ તથા મજબૂત ઘોડાપર સ્વાર થઈ ઘણી ઝડપથી તે સ્યામગઢ તરફ જતી હતી. તેની કમરમાં બહુરૂપીનાં સાધનોનો વાટવો હતો. એ સિવાય તેની ખાસે ખંજર, કટાર અને એક તમચો પણ હતો. મધ્યાહ્નકાળ સંધી

માં તો તેણે લગભગ પચીસ ગાડિ જેટલો માર્ગ કાપ્યો પગીથી તે એક એવા બીપણ વનમાં જઈ પહોંચી કે જેમાં સૂર્યપ્રકાશનો વિસ્તાર ઘણો થોડો થઈ શકતો હતો. માત્ર એક પગડંડીની સડક હતી જેના પર ઘણી સાવધાનતાથી સવારોને સફર કરવી પડતી હતી. કેમકે તેની બન્ને બાજુએ ખાડા ટેકરા તથા ધીચ ઝાડીઓ આવેલી હતી. આ જંગલની બહાર એક પહોળી સડક આવેલી હતી; પરંતુ એ સડકનો રસ્તો ઘણા ફેરવાળો હોવાથી માત્ર ગાડીઓવાળા જ એ રસ્તેથી આવ-જન કરતા હતા. ઘોડેસવારો તથા પગે ચાલનારા લોકો આ ટૂંકા રસ્તેથી જ માર્ગક્રમણ કરતા હતા. નાગર પણ આ ટૂંકા રસ્તેથી જ સ્થામગદ તરફ જતી હતી.

એવામાં એકાએક નાગરનો ઘોડો ચમક્યો, તથા રોકાઈ જઈને તે પોતાના બન્ને કાન આગળ કરી જેવા લાગ્યો. નાગર સારી રીતે સવારી કરી જાણતી હોઈ ઘોડાનો મિજાજ તેનાથી અનુસરે નહોતો. આમ હોવાથી ઘોડાના ચમકવાથી તથા રોકાવાથી તેના મનમાં ચિ-હ્વલ ભય ઉપજ્યો નહિ. તે સાવધાન બની જઈને ચોતરફ જેવા લાગી. એવામાં એકાએક સ્લામે જ સડકની વચ્ચે ખેડેલા એક વિકાળ સિંહપર તેની નજર પડી. એ સિંહનું મોં પેલી બાજુએ હતું અને પૂછડું નાગર તરફ હતું નાગર ઘણા જ ધ્યાનથી એ સિંહને જેવા લાગી. તથા હવે શું કરવું તેનો સ્વગત વિચાર કરવા લાગી. તે પોતાના મન સાથે કાંઈ નિર્ણય કરી શકી નહોતો એવામાં જમણી તરફની ઝાડીમાંથી એક માણસ આવી ઘણી ત્વરાથી નાગર અશ્વ પાસે ઉપસ્થિત થયો. એ માણસને જોતાંની સાથે જ નાગર ચમકી ઉઠી તથા ગભરાઈ જઈને બોલી ઉઠી:—“ આહ ! મને બરાબર ફસાવવામાં આવી છે ! ”



બરાબર આ સમયે જ નાગરે તમંચાને હાથમાં લીધો; પરંતુ આવેલા માણસે તેને કાંઈ કરવા દીધું નહિ. તેણે નાગરનો હાથ પકડીને તેને પોતાની તરફ ખેંચી, તથા તેના હાથને એવા તો જોરથી હલાવ્યો કે તત્કાળ તે ધરાશાયિની થઈ ગયો. પછીથી એ માણસ તેની છાતીપર ચઢી બેઠો. તથા તેણે તેના જમને હાથ પકડી લીધો. જો કે નાગર હવે એમ સમજી ગયો કે, તેનો જીવ કાંઈ પણ રીતે બચી શકે તેમ નથી તોપણ તેણે સાહસનો સંચય કરી પોતાના શત્રુ તરફ જોઈને કહ્યું.—“પેલી લુચ્ચીએ મહારી સાથે પ્રનારણા કરીછે એમાં હવે બિલ્કુલ સંદેહ નથી; છતાં પિશાચપાતિ! મહને નાંખીને તું અવશ્ય પસ્તાઈશ. વળી પેલા કાગળપત્રો કે જે મેળવવાની ઉમ્મીદથી તું મહારાપર આકર્ષિત થઈ આવ્યો છું તે કદાપિ તું મેળવી શકવાનો નથી. એ પત્રને હું મહારી સાથે લાવી નથી. જો મહારા શબ્દો વિશ્વાસપાત્ર ન હોય તો તું મહારી જડતી લે. એ પત્રો પ્રાપ્ત થયા તરવાય જો તું મહારી તેમજ મનોરમાની શત્રુતા કરીશ તો તેથી તારું વિશેષ અનિષ્ટ થવાની જ સંભાવના છે એ તું સારી રીતે જાણે છે.”

“હવે હું કાંઈ પણ પ્રકારે તને મહારા પંઝામાંથી મુક્ત કરી શકું તેમ નથી. મહારો એવો વિશ્વાસ છે કે, એ પત્રો કે જેના કારણથી મહારે તમારા જેવાં અધમ મનુષ્યોની આપીનતામાં રહેવું પડે છે તે હમણાં તારી પાસે જ છે. પદ્માવતીએ પોતાના વચન પ્રમાણે સધળા કાગળો સાથે તને મહારા પંઝામાં ફસાવી છે. હવે તું મહને છોતરી શકે તેમ નથી. જડતી લેવાના પ્રયોજનથી હવે હું તને છુટી કરી શકું તેમ નથી. હું સારી રીતે સમજું છું કે, જો એક વખત હું તને છુટી કરું તો તું મહને પણ હાથતાલી આપીને પલાયન કરી જાય!” પિશાચપાતએ કહ્યું.

નાગરે આ વાક્યો સાંભળી વિસ્મિત બની જઈને કહ્યું:—“હે ! જોણે મહારી પ્રતારણા કરી તે પ્રપંચપરાયણા પદ્માવતી હતી કે ? અષ્ણોસ કે શિકાર પિંજરમાં આવીને ઉડી ગયો ! હશે તું તહારી મુઝા હોય તેમ કર. જે મહને મારી નાખવાથી તહારું કષ્ટાણુ થતું હોય તો તેમ કર; કિન્તુ તું મહારી એક વાત સાંભળ.”

“ઠીક, ત્હારે શું કહેવું છે ? તહારી વાત સાંભળવામાં મહને કાંઈ અડચણ નથી.” પિશાચપતિએ કહ્યું.

“જે કાગળોને તહારા જીવનચરિત્ર સમજવા જોઈએ તે મેળવવા માટે જ તું મહને મારી નાખવાને તત્પર થયો છે, કેમ ખરું ને ?” નાગરે પૂછ્યું.

“જેશક એમજ છે. એ કાગળો મહારા હાથે લખાયલા ન હોત તો તેની ચિંતા હું રાખત નહિ.” પિશાચપતિએ કહ્યું.

“જ્યારે એમ છે ત્યારે પછી મહને મારી નાખીને એ કાગળો તું મેળવી શકવાનો નથી જ. જ્યારે હું આ દુનિયામાંથી જાઉં છું, ત્યારે પછી મહારે તમારી બરબાદી શા માટે કરી નાખતી જોઈએ ? તહારું લખેલું પુસ્તક પ્રસન્નતાપૂર્વક હું તહારે સ્વાધીન કરું છું. તું મહારો જમણો હાથ છુટો કર. હું તહને બતાવી દઉં છું કે, મહારા મૃત્યુપશ્ચાત્ત એ પત્રો તને ક્યાંથી મળશે.” નાગરે કહ્યું.

પિશાચપતિ કાંઈ નામર્ફ નહોતો કે તે નાગરનો એક હાથ છુટો કરવામાં પણ બચ રાખે; વળી તેણે એવો પણ વિચાર કર્યો કે, ‘જ્યારે એ પોતે જ કાગળપત્રો આપવાને તૈયાર છે ત્યારે પછી તે શા માટે ન લઈ લેવા. એને મારી નાખ્યા પછી ક્યા સ્થળેથી એ કાગળો મળી શકશે એ જાણી લેવાની અત્યંત આવશ્યકતા છે.’ થોડા સમય સુધી સ્વગત કાંઈ વિચાર કર્યા પછી પિશાચપતિએ કહ્યું:—“બહે

હારા કહેવા પ્રમાણે હું હારો જમણો હાથ છુટા કરું છું. ” આમ કહીને તેણે નાગરનો જમણો હાથ છુટા કર્યો. નાગરે સ્ફુર્તિથી પોતાનો હાથ પિશાચપતિના ગાલપર દબાવીને ફેરવ્યો, આ સમયે તેણે આલાકીથી એક સોય પિશાચપતિના ગાલમાં ભોંકી દીધી; પરંતુ વાસ્તવિક રીતે એમ નહોતું. નાગરની આંગળીપર એક મુદ્રિકા હોય તેનાપર હીરાની જગ્યાએ કાળા રંગનો એક પથરો જડેલો હતો. એ પથરો પિશાચપતિના ગાલ સાથે સ્પર્શ થતાં ગાલમાં ચીરો પડ્યો તથા તેમાંથી રક્તપ્રવાહ પ્રસ્રાહિત થવા લાગ્યો. એ પથરો વિષમિશ્રિત હોય એમ લાગતું હતું; કેમ કે અલ્પકાળમાં જ પિશાચપતિ ચક્કર ખાધને ધરાપર ઢળી પડ્યો, તથા નાગર તેના પિશાચી પંજામાંથી છુટી થઈ ગયો.

ઘોડાના ગળામાં રાખેલું એક મજબૂત દોરડું છોડી નાખી નાગરે તેનાથી પિશાચપતિના હાથપગ બાંધ્યા તેમજ તેના શરીરને પણ એક વૃક્ષના સુદૃઢ થડ સાથે બાંધી દીધું. પંજીથી તેણે પોતાનાં બહુરૂપીનાં સાધનોના વાટવામાંથી એક શીશી ખસાર કાઢી, એ શીશીમાં એક પ્રકારનું તેલ હતું. એ તેલમાંથી થોડું હાથમાં લઈને પિશાચપતિના ગાલમાં જે ઠેકાણે ફાટ પડેલી હતી તે ઠેકાણે તેણે ચોપડી દીધું. આથી એ ઠેકાણે કેટલાક ફેાક્ષા ઉપસી આવ્યા. એ ફેાક્ષા પોતાના ખંજરની ધારથી ફેાડી નાખી તેમાંનું પાણી નાગરે કાઢી નાખ્યું એટલે પિશાચપતિ શુદ્ધિમાં આવ્યો. નાગરે તેને ઉદેશીને કહ્યું:—“ કેમ, હવે આ પ્રમળાના પ્રાપ્ત્યનો પૂરતો અનુભવ થયો કે ? મહારી પાસે કેવી અદ્ભુત વસ્તુ છે તે હવે તું જાણી શક્યો કે ? એ ઝેરની અસરથી મદોન્મત્ત હાથીના જીવનનો પણ અંત લાવી શકાય છે તો હારા જેવાનું શું ગળું. ? ”

“ મહારા ભાગ્યમાં દુઃખ જ લખાયલું છે એ માટે હવે સકળ પણ સદેહ નથી. ” એક ગાંઠે નિશ્વાસ મૂકી પિશાચપતિએ કહ્યું.

“ પરંતુ એ ઝેરના ઉતારનું ઔષધ પણ મહારી પાસે છે. એ ઔષધપ્રયોગથી જ તને શુદ્ધિમાં લાવવામાં આવ્યો છે. ” નાગરે ગર્વસૂચકસ્વરે કહ્યું, તથા તેણે વિશેષમાં કહ્યું, “ જો કે તારા જેવા શત્રુને જીવતો \*કરવાની મહારી ઇચ્છા નહોતી; પરંતુ તારા લખેલા કાગળોની હકીકત સર્વત્ર જાહિર થયેલી તું જોઈ શકે એ હેતુથી જ તને જીવનદાન દેવામાં આવ્યું છે. મહારી માન્યતા પ્રમાણે એ દુઃખ તારા માટે કાંઈ થોડું નથી. વળી મહને પોતાની પ્રપંચજાળમાં ફસાવનાર પદ્માવતી પણ ક્યાં છટકી જનાર છે ? કલે જ એ મહારા મહાનમાં આવીને રહેવાની છે. હવે મહારી ખાત્રી થઈ ચુકી છે કે, ગઈ રાત્રે બનેલા ભયંકર બનાવનું કારણ પણ એ જ હતી ! ”

“ નાગર ! એક વખત મહને ક્ષમા આપ, હું તારા કહેવા પ્રમાણે કરીશ. જો મહારા હાથના કાગળપત્રો ખીજા કોઈને નહિ આપવાને તું કબૂલ થઈશ તો તું મહને જે કાર્ય સોંપીશ તે હું અવશ્ય બજાવીશ. ” પિશાચપતિએ કરુણાજનક કંઠે કહ્યું.

“ જો તું અમારી સાથે પ્રપંચ કરીશ નહિ તો એ કાગળોની હકીકત ખીજું કોઈ જાણી શકશે નહિ. ” આમ કહી પદ્માવતીએ મનોરમાને આપવા માટે જે કાગળ તેને આપ્યો હતો તેનું સ્મરણ થતાં તે તેણે ખૂબ કાઢ્યો તથા ઉચ્ચસ્વરે-પિશાચપતિ સાંભળી શકે એવી રીતે તે એ પત્ર વાંચવા લાગી. તેમાં લખેલું હતું કે:—

“ હથ્થરકૂપાથી મહારું કાચ થઈ ગયું છે. પેલા કાગળપત્રો એની પાસેથી લઈ લેજો. સદાચારી મનુષ્યોને દુઃખી કરનાર વિશ્વ-

સંસારમાંથી વિનષ્ટ થાય એજ ઉત્તમ છે. તમને મળવાને હું અત્રે રોકાઈશ. ”

એ પત્રમાં આટલી જ હકીકત લખેલી હતી. એ હકીકત વાંચી નાગરે સ્વગત કહ્યું:—“ એ કમબખ્તે આ પત્ર પણ કેવી ચાલાકીથી લખ્યો છે કે જે હું કદાચ વાંચું તો મહારા મનમાં સંશય ઉત્પન્ન થાય નહિ; વળી પત્ર મનોરમાના નામપર લખ્યો છે કે પિશાચપતિના એ સુધ્ધાં જાણે કે સમજી શકાય નહિ ! સ્ત્રીલિંગ અને પુલિંગનો પણ બચાવ કરવામાં આવ્યો છે. એણે એવો વિચાર કરીને જ આ પત્ર લખ્યો છે કે, જ્યારે હું પિશાચપતિના પંઝામાં ડસાઈ પડીશ ત્યારે તેને આ પત્ર મળી આવશે, તથા પત્ર વાંચીને એ મ્હને મારી નાખશે પછીથી તે તરત પોતાને આવી મળશે તથા બન્ને જણાં મળી માયા-સુંઢરીને મુક્ત કરશે. ઠીક છે, હરામજદી, તું જેને તો ખરી કે હું ત્હારા પ્રપંચનો તને કેવો બચકર બદલો આપું છું ! ”

પિશાચપતિએ કહ્યું:—“ નાગર ! ત્હારી પાસે હું કહી ચુક્યો છું કે, હરેક પ્રકારે હું ત્હારી અને મનોરમાની આધીનતા સ્વીકારવાને તૈયાર છું, અને તમે જે કાર્ય કરવાનું કહેશો તે કરવાને વત્સર છું. આ સમયે હું તને એક બેઠ બરેલી વાત જણાવું છું કે જેથી તું અત્યંત પ્રસન્ન થઈશ. ”

“ જે તું ત્હારી પ્રમાણિકતાની મ્હને ખાત્રી થાય એવી વાત કહેતો હોય તો તે સાંભળવાને હું તૈયાર છું. ” નાગરે આનદોત્કુષ્ઠ બની જઈને કહ્યું.

“ જે મ્હારા બન્ને હાથ તો બાંધેલા છે. તું જ આવીને મ્હારા કમરપટાનું ખંજર બહાર ખેંચી કાઢ. એની સાથે કાગળનું એક પડીકું

ખાંધેલું છે. તે ઉઘાડી વાંચી જો કે, તેમાં શું લખેલું છે !” પિશાચ-પતિએ પણ પ્રપંચયુક્તિ અજમાવી.

નાગર પિશાચપતિની પાસે ગઈ, તથા તેણે તેની કમરપરથી ખંજર ખેંચી કાઢવાનો પ્રયત્ન કર્યો; પરંતુ ખંજર સાથે તેના હસ્તનો સ્પર્શ થતાં જ તેનાં અંગમાં વિદ્યુત્પ્રવેશ થઈ ગયો, તથા કંપી ઉઠીને તે જમીનપર પડી ગઈ, અને અદ્યક્ષાળમાં જ બેહોશ બની ગઈ. એ ખંજર પદ્માવતીએ જ પિશાચપતિને આપેલું હતું, તેથી તેના અદ્યક્ષાળમાં ગુણનો અત્રે પુનરુદ્ધેષ કરવાની આવશ્યકતા નથી.

હવે પિશાચપતિનો જીવ સ્વસ્થ થયો. તે બંધનમુક્ત થવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો; પરંતુ તેના હાથપગ મજબૂત દોરડાથી બંધાયેલા હોવાથી તે કંઈ કરી શક્યો નહિ. અંતે તે ઉચ્ચસ્વરે ચિત્કાર કરવા લાગ્યો કે, જેથી કોઈ જનાર આવનાર મનુષ્ય તેની ખૂંસ સાંભળીને તેને સહાયતા કરવા આવે. બે કલાક વીતી ગયા પરંતુ કોઈ મનુષ્ય પિશાચપતિની મદદે આવ્યું નહિ, તથા એ સમય દરમિયાન નાગર પણ શુદ્ધિમાં આવી ગઈ.



## પ્રકરણ ૨૨ મું.

### દીવાનો કે શાણો ?

પાછળ અમે લખી ચૂક્યા છીએ કે, જ્યારે રાણો વીરસિંહ પેલા અદ્ભુત ખંડેર કે જેમાં બંને રાજકુમાર, તારાસિંહ વગેરે કેદ પકડાયા હતા ત્યાંથી નીકળીને સ્વામગઢ તરફ રવાના થયો ત્યારે જ્યોતિસિંહ તેમની સાથે સ્વામગઢ તરફ નહિ જતાં બીજી તરફ ચાલ્યો ગયો હતો. મહારાણા વીરસિંહથી છુટા પડીને તેણે શું કર્યું એ વિષયનું હવે અત્રે વર્ણન કરવું આવશ્યક છે.

જ્યોતિસિંહ એક દિવસ તથા એક રાત એ ખંડેરની ચોતરફ આવેલા જંગલ અને મયદાનોમાં ફર્યા કર્યો; પરંતુ તે કંઈ કરી શક્યો નહિ. બીજે દિવસે તે એક ન્હાના શિવાલય પાસે જઈ પહોંચ્યો. એ શિવાલયની ચારે તરફ બેલ અને પારિજાતનાં વૃક્ષ વિશેષ હતાં. તેથી એ સ્થાન અત્યંત શીતળ, રમણીય અને મનોરંજક લાગતું હતું. જ્યોતિસિંહ શિવાલયની અંદર ગયો તથા શિવજીનાં દર્શન કરી બહાર નીકળ્યો. એ જગ્યાએથી જ બિસ્વપત્ર એકઠાં કરીને તેણે શિવજીની પૂજા કરી, તથા પછીથી મંદિરની પાછળ એક ઝરો વહેતો હતો તેના કિનારાપર બેસીને તે વિવિધ વિચાર કરવા લાગ્યો. આ સમયે તેણે એક સામાન્ય ખેડૂતનો વેષ ધારણ કર્યો હતો, તથા આ રમણીય સ્થાન પણ પેલા ખંડેરથી વિશેષ દૂર નહોતું.

થોડા સમય પછી જ્યોતિસિંહ કેટલાક માણસોને વાતચિત કરતા સાંભળી શક્યો. જે કે એમની વાતચિત સ્પષ્ટતાથી સાંભળી શકાતી નહોતી તેથી એમ માલૂમ પડતું હતું કે, તેઓ થોડે દૂર હોવા

જેઠએ. જ્યોતિસિંહે દષ્ટિ ફેરવી તો થોડે દૂરથી બે માણુમેને તેણે શિવાલય તરફ આવતા જોયા. જ્યોતિસિંહ ઝરાનાં દિનારાપરથી ઉઠી ઉભો, થયો તથા એક ઝડીમાં છુપાઈ જઈને જોવા લાગ્યો કે, એ માણુસો ક્યાં જાય છે અને શું કરે છે ? જે માણુસો તારાસિંહની આલાકીથી ખડેરમાં બેહોશ બની ગયા હતા એ માણુસોના પોષાક સાથે આ બંને માણુસોના પોષાક મળતો આવતો હતો. ખડેરમાં બેહોશ બની ગયેલા માણુસોને પેલા વૃદ્ધ સાધુ સાથે મહારાણો વીરસિંહ સ્થામગઢ લઈ ગયો હતો એ વાંચકબંધુઓ જાણે છે. આમ હોવાથી જ્યોતિસિંહે પોતાના મનમાં વિચાર્યું કે, “ જે લોકોનાં કારસ્થાનોથી અમે દુઃખી થઈએ છીએ એમના જ પક્ષના આ બે માણુસો હોય એમ લાગે છે; માટે એમનામાંથી કોઈને ફસાવીને મ્હારે મ્હારું કાર્ય પાર ઉતારવું જોઈએ.”

જોતજોતાંમાં પેલા બંને માણુસોએ એ શિવાલયમાં પ્રવેશ કર્યો, તથા બે કલાક જેટલો વખત વીતી જવા છતાં તેઓ બહાર નીકળ્યા નહિ. જ્યોતિસિંહે વિશેષ સમય સૂધી ત્યાં છુપાઈ રહીને તેમની રાહ જોવાનું વ્યાજબી વિચાર્યું નહિ. તે ઝડીમાંથી બહાર નીકળી શિવાલય પાસે ગયો. કાન દઈને જોયું તો શિવાલયમાંથી કોઈ માણુસ બહાર આવતો હોય એવો તેને ભાસ થયો નહિ. વિસ્મિત બની જઈને તે શિવલિંગ પાસે ગયો પરંતુ એકે માણુસનું મ્હોં તેની નજરે પડ્યું નહિ. જ્યોતિસિંહ તિલિસ્મી કારખાનાં તથા અદ્ભુત મકાનોથી સારી રીતે માહિતગાર થઈ ગયો હતો; તેથી તે સમજી ગયો કે એ શિવાલયમાં કોઈ ગુપ્ત માર્ગ, સુરંગ આ તો બોંયરું અવશ્ય હોવું જોઈએ, તથા એ કારણથી જ પેલા બંને માણુસો શિવાલયમાં અદૃશ્ય થઈ ગયેલા હોવા જોઈએ.



પછીથી શિવાલયમાંથી એક પણ માણસ પાછો ફરે નહિ ત્યાં સુધી એ સ્થાનનો ત્યાગ નહિ કરવાનો નિશ્ચય કરી જ્યોતિસિંહ શિવાલયની બહાર નીકળી એક ભિલ્વવૃક્ષની નીચે બેઠો. અંતે એક કલાક પછી પેલા બે માણસોમાંનો એક શિવાલયમાંથી બહાર નીકળતો નજરે પડ્યો. તેને જોતાં જ જ્યોતિસિંહ ઉઠી ઉભો થયો, તથા તેમનું બન્નેનું દૃષ્ટિમિલન થતાં જ જ્યોતિસિંહે આગંતુકને નમીને પ્રણામ કર્યા, તથા કહ્યું:—“મહાશય ! ઈશ્વર આપનું કલ્યાણ કરશે. આપ મહારા ભાઈના જીવનનું કૃપાપૂર્વક સંરક્ષણ કરો.”

આવનાર માણસે પૂછ્યું:—“તું કોણ છે તથા તારો ભાઈ ક્યાં છે?”

“હું એક ગરીબ ખેડૂત છું. જુઓ, પેલી ઝાડીમાં એક યુદ્ધી વિનાકારણ મહારા ભાઈને મારે છે. આપ આ શિવાલયના પૂજારી હોઈ ધર્માત્મા છો. કોઈપણ રીતે આપ મહારા ભાઈને બચાવો. એટલા માટે હું અત્રે આવેલો છું.”

જ્યોતિસિંહનાં આવાં વચનો સાંભળવામાં આવતાં એ માણસને અત્યાશ્ચર્ય ઉપજ્યું, તથા આ આશ્ચર્ય ઉપજે એવી જ વાત હતી. જ્યોતિસિંહનું શરીર સખળ અને મજબૂત હતું. તેને જોનાર તેના ભાઈને પણ તેના જેવો મજબૂત ધારે તેમ હતું. પછી એવા બે બળવાન પુરુષો એક વૃદ્ધને કાંઈ ન કરી શકે તો એ આશ્ચર્ય-જનક પ્રકાર ન લાગે કે ? અંતે પુષ્કળ વિચાર કરીને એ માણસે જ્યોતિસિંહને કહ્યું:—“ભલે ચાલો, જોઈએ તો ખરા કે એ ઘરડી ટચરી કેવી પહેલવાન છે !?”

એ માણસને સાથે લઈ જ્યોતિસિંહ શિવાલયથી થોડે દૂર ચાલ્યો ગયો, તથા એક ધીચ ઝાડી પાસે જઈ તેમાં આમ તેમ ફરવા

લાગ્યો. આમો દેખાવ જોઈ પેલા માણસે પૂછ્યું:—“ તારો બાઈ ક્યાં છે ? ”

“ હું એને જ શોધું છું. ”

“ હું એને ક્યા સ્થળે રાખીને આવ્યો હતો એ પણ તને યાદ નથી કે ? ”

“ રામ રામ ! કેવા બેવકૂફની સાથે કામ પડ્યું છે. જો જગ્યા યાદ ન હોત તો અહીં સૂધી કેવી રીતે આવત ? ”

“ બદમાશ ! હું તને મદદ કરવા આવ્યો છું; છતાં તું મહેને બેવકૂફ કહે છે ? ! ”

“ હા હા તું બેવકૂફ અને મૂર્ખશિરોમણિ છે. તું તારું પોતાનું જ રક્ષણ કરી શકે તેમ નથી તો પછી મહેને કેવી રીતે મદદ કરી શકવાનો હતો ? ! ”

આટલું સામળતાંજ એ માણસ દિગ્મૂઢ બની ગયો, તથા ઘણા જ ધ્યાનથી જ્યોતિસિંહના મ્હેં તરફ જોવા લાગ્યો. જ્યારે તેનો એવો નિશ્ચય થઈ ગયો કે આ કોઈ બહુરૂપી છે ત્યારે તે કમરપટ્ટામાંથી ખંજર ખઢાર ખેંચી કાઢી જ્યોતિસિંહના અંગપર ધસ્યો. જ્યોતિસિંહે તેનો ધા ચુકાવી તેના હાથનું કાંડું બળપૂર્વક પકડી લીધું. પછી તેનો હાથ તેણે એવા જોરથી હલાવ્યો કે તે જમીનપર પટકાઈ પડ્યો. તે ઉઠવાનો પ્રયત્ન કરતો હતો એવામાં જ જ્યોતિસિંહે તેની ગરદનમાં હાથ નાખ્યો અને જોતજોતાંમાં તે તેની છાતીપર ચઢી બેઠો. તે ગભરાઈ જઈ ખૂંસો પાડવા લાગ્યો અને તેનો કંઠસ્વર પણ રુઘાઈ ગયો. જ્યોતિસિંહે તેના નાકમાં બેશુદ્ધિની દવા સુંઘાડી દીધી જેથી તે ખૂંસ પણ પાડી શક્યો નહિ. તે અસ્પ-કાળમાં જ બેહોશ બની ગયો.

પછીથી એ બેહોશ માણસને જ્યોતિસિંહ એક એવી ઝાડીમાં ઉપાડી ગયો કે જ્યાંથી તે જતાં આવતા માણસોને જોઈ શકે; પરંતુ એ માણસો તેને જોઈ શકે નહિ. પેલા માણસને જમીનપર નાખી જ્યોતિસિંહ ચોતરફ દૃષ્ટિ ફેરવવા લાગ્યો અને સ્વગત કહેવા લાગ્યો:—  
 “અફસોસ કે, આ સમયે હું એકલો છું. અત્યારે જો કોઈ મ્હારો સાથીદાર હોત તો આને સ્યામગઢ મોકલી દેતે હું નિશ્ચિંત થાત; પરંતુ હવે ચિંતા કરવાથી કંઈ ફળ નથી. મ્હારે મ્હારું કામ સત્વર કરવું જોઈએ.”

આમ કહી તેણે પોતાનાં સાધનોનો વાટવો ઉઘાડ્યો, તથા આપનો કાઠી પોતાની સ્થાને રાખ્યો. પછીથી પેલા બેહોશ બની ગયેલા માણસના મ્હોં જેવું તેણે પોતાનું મ્હોં બનાવ્યું. તથા તેણે પોતાનાં કપડાં કાઠી નાખી પેલા માણસનાં કપડાં ઉતારીને પહેરી લીધાં. તત્પશ્ચાત્ એક તેજ ઔષધપ્રયોગથી પેલા બેહોશ માણસનું મ્હોં તેણે એવું બનાવી દીધું કે, તેના પોતાના સિવાય એ મ્હોંને કોઈ બરાબર કરી શકે નહિ. એ માણસના મ્હોંપર ધણા જખ્મો લાગ્યા હોય એવાં ચિહ્ન થઈ ગયાં. પછી તેણે એ માણસનાં સર્વાંગપર એક કાળો રંગ ચોપડ્યો. એ રંગ જ્યોતિસિંહે પોતાની જ બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરીને બનાવ્યો હતો. એ રંગમાં એવો ગુણ હતો કે, જ્યાં સુધી તેનાપર કેળાંનો અકં ચોપડવામાં ન આવે ત્યાં સુધી તે સાફ થાય નહિ.

પેલા માણસના શરીરનો રંગ ગોર હોવા છતાં તે તદ્દન સ્યામવર્ણ બની ગયો. તેના ચહેરાપર કેટલાક જખ્મોનાં ચિહ્ન પણ જણાવા લાગ્યાં. જ્યોતિસિંહે ધણા ધ્યાનથી તેનો વેષ જોયો, તથા તે એવી રીતે પોતાની ગરદન હલાવીને ઉઠી ઉભો થયો કે, જેથી તેના અંતરનો ભાવ સહેલાઈથી સમજી શકાય. જ્યોતિસિંહ સમજી ગયો

કે, હવે એ માણસોનો વેશ સર્વાંશે બદલાઈ ગયો છે તેથી વિશેષ કારિગીરી કરવાની જરૂર નથી. વાસ્તવિક રીતે હતું પણ તેમજ. બીજાની વાત તો દૂર રહી; પરંતુ હવે જો એ માણસને તેની જન્મદાયિની માતા જુએ તો પણ ઓળખી શકે તેમ નહોતી.

એ માણસની કમરપર બહુરૂપીનો એક વાટવો હતો. જ્યોતિસિંહે એ વાટવો લઈ લીધો, તથા પોતાના વાટવાની સઘળી વસ્તુઓ એમાં રાખીને, પોતાનો ખાલી વાટવો એ માણસની કમરપર બાંધી તે ત્યાંથી રવાના થયો.

પુનઃ જ્યોતિસિંહ પેલા શિવાલય પાસે ગયો, તથા બિલ્વવૃક્ષ નીચે બેસીને કાંઈ ગાવા લાગ્યો. દિવસનો માત્ર એક જ કલાક બાકી રહેલો હતો; એવામાં પેલા બીજા જે માણસને જ્યોતિસિંહે જોયો હતો તે શિવાલયની બહાર નીકળ્યો તથા જ્યોતિસિંહને પોતાના સાથીદારના વેષમાં બિલ્વવૃક્ષ નીચે બેસી રહેલો જોઈ એ ક્રોધે ભરાયો. તેણે તેની પાસે જઈ ક્રોધકર્કશ દૃઢે કહ્યું:—“ વાહરે બિહારીસિંહ ! હજી સૂધી તમે અહીં બેસીને સંગીત ગાયા કરો છો ! ”

જ્યોતિસિંહને એટલું માલૂમ પડી ગયું કે, પોતે જે માણસનો વેષ ધારણ કર્યો છે તેનું નામ બિહારીસિંહ છે. હવે જ્યોતિસિંહ જ્યાં સૂધી પોતાનો અસલ વેષ નહિ ધારણ કરે ત્યાં સૂધી અમે તેનું નામ બિહારીસિંહ જ લખીશું.

બિહારીસિંહે પોતાના સાથીદારનું વાક્ય સાંભળીને ગાવું બંધ કર્યું તથા તેના તરફ જોઈને કહ્યું:—“ આ સમયે તમે બોલશો નહિ. મહેને ખાંસી ઉપડી છે. અવાજ ભારે થઈ ગયો છે. બેટલો પ્રયત્ન કરું છું તેટલું જ ગાવાનું મગડે છે. કાંઈ ચિંતા નહિ, તમે પણ આવી જાઓ તથા મહારા મુર સાથે મુર મેળવી જાઓ જોઈએ—

“આ શું બોલો છો ? તમે પાગલ બની ગયા હો એમ લાગે છે. માલિકનું કામ જહનનમમાં નાખી દઇને આપણે ગાયન લલકાર્યા કરવાં કે ?”

“વાહ ! થોડી બુદ્ધિએ પણ ધણી અજબ મઝા બતાવી. અહા ! હા ! જીતે રહો પઠ્ઠે, ઇશ્વર તમારું બહુ કરે.”

“બિહારીસિંહ ! આ તમને શું થઈ ગયું છે ? પહેલાં તો તમે આવા નહોતા ! અરસોસ !”

“હવે અરસોસ કરવાથી શો લાભ છે ? જે થવાનું હતું તે થઈ ગયું છે ! બસ આવી ચકચૂર સ્થિતિમાં જ વિશ્વસંસારના સકળ આત્મદત્તો સમાવેશ થયેલો છે.”

“તમે દીવાના બની ગયા છો એમાં કશો સંદેહ નથી. મ્હને એમ લાગે છે કે, કોઈએ તમને કાંઈ ખમણાવી અથવા તો પીવડાવી દીધું છે.”

“બરાબર છે, એમાં સંદેહ નથી તેમ આમાં પણ સંદેહ નથી પાગલની વાતને બિલ્કુલ જવા દો; કેમ કે, તમારામાં માત્ર હું જ જે છું તે છું. બાકી સર્વ ઉલ્લુના પટ્ટા અથવા મૂર્ખશિરોમણિ છે. ખચડાવનારની એવી તેવી અને પીવડાવનારની બોલબાલા. બસ મ્હને એક લોટો બરી ભાંગ પાઈ દો. મ્હારા નશાને હજી બરાબર રંગમાં આવવા દો. વાહ ! કેવી અંધકારમયી રાત્રિ છે ! સૂર્ય પણ આવવાની તૈયારી કરે છે ! ( થોડા સમય સૂધી ચુપ રહ્યા પછી ) અરે બાપ ! બચંકર ગજબ થઈ ગયો. હું તો મ્હારું પોતાનું નામ સુધ્ધાં બૂલી ગયો. અત્યાર સૂધી તો મ્હને એવી યાદ હતી કે, મ્હારું નામ બિહારીસિંહ છે; પરંતુ હવે હું એ બધું બૂલી ગયો છું. જો હું બૂલું બોલતો હોઉં તો તમારા જ માથાના સમ છે દોસ્ત ! મ્હને જરા કહો તો ખરા કે મ્હારું નામ શું છે ?”

“અફસોસ ! રાણીજી મ્હને જ દોષ દેશે. તેઓ એમજ કહેશે કે, હરનામસિંહ પોતાના સાથીદારની સંભાળ રાખી શક્યો નહિ.”

“હી હી હી હી વાહરે બાધ હરનામસિંહ ! તમે આ શો અકવાદ કરો છો ? લાવો લાવો જલ્દી ભાંગ બવાની લાવો.

પીલા દો પ્યાલા લાલા મુજકો એ ભાંગકા.....”

હરનામસિંહને એમજ લાગ્યું કે, બિહારીસિંહને કોઈ બહુર-પીએ કાંઈ ખવડાવેલું અથવા તો પીવડાવેલું હોવાથી જ તે પાગલ બની ગયો છે. આથી તેણે તેને કાંઈ પણ રીતે સમજાવીને ઘેર લઈ જવાનો વિચાર કરીને કહ્યું:—“ઠીક છે. જુઓ દોસ્ત બિહારીસિંહ ! વખત ઘણો થઈ ગયો છે તેથી આપણે હવે ઘેર જવું જોઈએ.”

“શું અમે કાંઈ સ્ત્રી છીએ કે ઘેર ચાલીએ ? ચાલો, આપણે જંગલમાં જઈને સિંહનો શિકાર કરીએ, રંડીનો નાચ જોઈએ, તમારું સંગીત સાંભળીએ તથા છેવટે આપણે મ્હોટી પોકો મૂકીને રડીએ. હી હી હી હી.....”

“ભત્તે જંગલમાં ચાલો.”

“શું આપણે સાધુ, વિરાગી કે ફકીર છીએ કે જંગલમાં જઈએ? આપણે તો અહીં જ રહીશું, ભાંગ પીશું:—અને એન ચમન કરીશું. (થોડીવાર ચુપ રહ્યા પછી) ત્રણ કલાક વીતી ગયા તો પણ હજી એ લુચ્ચો ભાંગ લઇને આજ્યો નહિ. તેની રાહ જોઈ જોઈને મ્હારી આંખોનું તેજ પણ ઓધું થઈ ગયું છે. એ બદમાશ પૂરેપૂરો મુઝા નીકળ્યો; છતાં મ્હારાથી ઉતરતા નંચરનો લુચ્ચો ખરો ! એ સમ-તાનની હવે હું બિલકુલ રાહ જોવાનો નથી. ચાલો હરનામસિંહ ! આપણે હવે ઘર તરફ જ જવું જોઈએ; પરંતુ તમે મ્હારો હાથ

પકડી લ્યો. મહેને કાંઈ સૂઝતું નથી. આજે આપણે કાળિયુગના ધૃતુ-  
રાષ્ટ્ર બન્યા છીએ !”

હરનામસિંહ બિહારીસિંહનો હાથ પકડી તેને ઘર તરફ અર્થાત્  
માયાવિનીના મહેલ તરફ લઈ ચાલ્યો. વાંચકઅધુએ જ્યોતિસિંહની  
આવી અદ્ભુત ચાલાકી જોઈ વિસ્મિત બની ગયા હશે. તેણે પાગ-  
લની ભૂમિકા ભજવી પોતાનો આંતરિક હેતુ પાર પાડ્યો. તે હવે  
સેંકડો ભૂલો કરે તો પણ તેનાપર કોઈ શંકા કરે તેમ નહોતું. માયા-  
વિની બિહારીસિંહપર ઘણો પ્રેમ રાખતી હતી; કેમ કે તે એક  
ઉસ્તાદ બહુરૂપી હતો. આવી સ્થિતિ હોવાથી હરનામસિંહ તેનો ત્યાગ  
કરી શકે તેમ નહોતો.

બિહારીસિંહને સાથે લઈ હરનામસિંહ માયાવિનીના મહેલ  
તરફ જવા લાગ્યો. વાસ્તવિક રીતે માયાવિની જમાનીઆની રાણી  
હતી. બનારસની પૂર્વે ગંગાની ડાબી બાજુએ આવેલો પ્રદેશ જમાની-  
આના નામથી ઓળખાતો હતો. માયાવિનીના પૂર્વજો પણ જમાની-  
આની રાજગાદી ભોગવી ગયેલા હતા. આ જમાનીઆ પ્રદેશની રહામે  
ગંગાજીના કિનારેથી થોડા અંતરે એક સુંદર તથા વિશાળ બાગ આ-  
વેલો હતો. એ બાગ તિલિસ્મી બાગ તરીકે સર્વત્ર પ્રખ્યાત હતો. આ  
બાગમાં રાજા અને રાજ્યના મુખ્ય અધિકારીઓ સિવાય બીજા  
કોઈને જવા દેવાની સખ્ત મનાઈ હોવાથી પ્રજાજનોમાં એ બાગના  
ગુપ્તભેદ સંબંધી ઘણી અશ્વાઓ ચાલતી હતી. માત્ર રાજકુટુંબનાં  
માણસો, દીવાન અને બહુરૂપીઓ સિવાય આ બાગનો ગુપ્તભેદ બીજા  
કોઈ જાણતું નહોતું. જો કોઈ અજાણ્યું માણસ બાગમાં નજરે પડતું  
તો તેની દાદ સાંભળ્યા સિવાય જ તેનો શિરચ્છેદ કરી નાખવાનો  
રીવાજ પરાપૂર્વથી ચાલ્યો આવતો હતો. જમાનીઆમાં એક ન્હાના

કિલ્લામાં માયાવિનીનો મહાલય હતો. તેમાંથી મંગાજીની નીચે થઈને એક સુરંગ હતી જે બાગના એક આ બાગમાં પૂર્ણ થતી હતી. માયાવિની એ સુરંગના રસ્તેથી જ બાગમાં આવજા કરતી હતી. આ સ્થળે એ વિષયનો ઉલ્લેખ કરવાની જરૂર રહે છે કે, યશોદાના આશક કૃષ્ણલાલે તથા નારંગીએ એ બાગમાં જ માયાવિનીનો દરબાર ભેર્યો હતો.

જમાનીઆ જઈ પહોંચતાં સૂધીમાં બિહારીસિંહે પોતાના પાગલપણાથી હરનામસિંહને ઘણો હયરાન કર્યો, તથા એક સુક્ષિપ્ત માણસ કેવો પાગલ થઈ શકે છે એ સાબિત કરી આપ્યું. જે માયાવિનીનો ભય ન હોત તો હરનામસિંહ એને રસ્તામાં જ છોડી દેત. પરંતુ એમ કરવાની હિમ્મત તેનાથી થઈ શકી નહિ.

થોડા દિવસ પછી બિહારીસિંહને સાથે લઈ હરનામસિંહ જમાનીઆના કિલ્લામાં જઈ પહોંચ્યો. એ સમયે એક પ્રહર રાત્રિ વીતી ગઈ હતી. કિલ્લામાં ગયા પછી એમ માલૂમ પડ્યું કે, આ સમયે માયાવિની બાગમાં છે. લાચારીથી હરનામસિંહ બિહારીસિંહને લઈને એ બાગમાં ગયો; જેથી બનાવટી બિહારીસિંહે (જ્યોતિસિંહે) કિલ્લાનો તથા સુરંગનો રસ્તો બરાબર જોઈ લીધો. સુરંગમાં દશ પંદર પગલાં બર્યા પછી બિહારીસિંહે હરનામસિંહને કહ્યું:—  
“ જુઓ, આ સુરંગમાં સેકડો વખત હું આવજા કરી ચુક્યો છું; છતાં હવેથી તમે મ્હને આ સુરંગમાં તમારી સાથે લઈને આવશો તો હું તમને કાચાને કાચા ખાઈ જઈશ, તથા સુરંગને પણ બરબાદ કરી નાખીશ. હવે કહો જોઈએ કે, મ્હને ક્યાં લઈ જાઓ છો? માયાવિની પાસે હું આવવાનો નથી; કેમકે, મ્હેં એમ સાંભળ્યું છે કે,



તેઓ આજકાલ માણસોને ખાઈ જાય છે. તમે પણ કાલે ત્રણ માણસોને ખાઈ ગયા છો ! કેમ ખરુંને ? ” બજન રામચરણ સુખદાથી ” ( બજન ગાય છે. )

મહા મુશ્કેલીથી તેમણે સુરંગપૂર્ણ કરી. એ સુરંગનો ખીજો છેડો બાગમાં આવેલી એક ઝોરડીમાં ગયેલો હતો. જ્યારે તેઓ બન્ને એ ઝોરડીની ખૂંદાર નીકળ્યા ત્યારે જે ઠેકાણે માયાવિનીનો દરબાર બેસતો હતો એ ઠેકાણે તેઓ જઈ પહોંચ્યા. આ સમયે માયાવિની ત્યાં બેસીને પોતાની ખૂંદન તથા કેટલીક સખીઓ સાથે વાર્તાવિનોદ કરી રહી હતી. માયાવિનીપર નજર પડતાં જ તેના પોષાક તથા ગંભીર બાવને જોઈ તે જ માયાવિની છે એમ બિહારીસિંહ (જ્યોતિસિંહ) સમજી ગયો. હરનામસિંહ તથા બિહારીસિંહને જોઈ માયાવિની ખુશી થઈ, તથા તેણે બિહારીસિંહ તરફ જોઈને પૂછ્યું :— “ કહો શા સમાચાર છે ? ”

બિહારીસિંહ :—રાત અંધારી છે, જોરથી વૃષ્ટિ થાય છે, આ-કાલે ફાટી જાય છે, દુશ્મને માથું કાપી નાખ્યું છે, ચોરે પણ જોઈ લીધું છે, ભૂખને લીધે પેટ ફુલી ગયું છે, ત્રણ દિવસથી ભૂખ્યા છું. ગઈ કાલનું ખાધેલું હજી સૂધી પચ્યું નથી. મહારાજ પત્થરો પડે છે ! અરે ! મહેને કોઈ બચાવો.

બિહારીસિંહના આવા ઢંઢાવણ વગરના ઉત્તરથી માયાવિની ગભરાઈ ગઈ. એને શું થઈ ગયું હશે એ વિષયમાં તે વિચાર કરવા લાગી. અંતે કશો નિશ્ચય નહિ કરી શકાયાથી તેણે હરનામસિંહને પૂછ્યું :— “ બિહારીસિંહ આ બધું શું બકે છે એ હું સમજી શકતી નથી. ! ”

બિહારી:—ઓહો ! એમાં તે શી મ્હોટી વાત છે ! તમે મ્હને છરો મારવાની તૈયારી કેમ કરો છો ? ભાગ્યમાં શું આવું જ દુઃખ ભોગવવાનું લખેલું છે ? ( ગાયન ગાતાં ) લખ્યા જે લલાટે લેખ ટાળ્યા નહિ રે ટળે !

માયાવિની વિશેષ ગભરાઇ. તે બિહારીસિંહનું મ્હોં જોવા લાગી. હરનામસિંહે માયાવિની પાસે જઇને ધીમેથી કહ્યું;—“ આ સમયે દિલ્લગીરી સાથે મ્હારે કહેવું પડે છે કે, બિચારા બિહારીસિંહ પાગલ બની ગયા છે; છતાં હાથમાં પગમાં બેડીઓ નાખવા જેવા પાગલ તેઓ બની ગયા નથી. એ કોઇને દુઃખ નહિ દેતાં માત્ર જેમ કાવે તેમ બક્યા જ કરે છે. પારકા પોતાનું એમને જ્ઞાન નથી. મ્હને લાગે છે કે, વીરસિંહના કોઇ બહુરૂપીએ લુચ્ચાઈથી કાંઈ ખવડાવીને એમની આવી સ્થિતિ કરેલી હોવી જોઇએ ! ”

માયાવિનીએ બિહારીસિંહ તરફ જોઇને પૂછ્યું;—“ તમને માલૂમ છે કે તમે કોણ છો ? ”

બિહારીસિંહ તત્કાળ બોલી ઉઠ્યો;—“ હા, માલૂમ છે. હું મહારાજાધિરાજ વીરસિંહ છું.....નાના-તેઓ હવે બુઢા બની ગયેલા છે તેથી હું યુવરાજ દિન્દ્રજીત બનીશ; કેમકે, તેઓ ઘણા ખૂબસૂરત હોઈ સુંદરીઓ તેમને જોઇને માયાપરનાં બેઠાં જમીનપર પછાડી નાખે છે !.....પણ ના ના-એ તો હજી બાળક છે; ત્રણી બહુરૂપીની વિદ્યા પણ એમને આવડતી નથી તેથી હું બાહોશ બહુરૂપી જ્યોતિસિંહ બનીશ. બસ મ્હારો આ વિચાર ચોક્કસ છે. હવે આપ સર્વત્ર એવું જાહિર કરી દો કે, સર્વે મ્હને જ્યોતિસિંહ કહીને બોલાવે ! ”

માયાવિની:—બરાબર છે, હવે હું પણ તમને જ્યોતિસિંહ કહીને જ બોલાવીશ.

બિહારી:—ખરૂ છે, જે આનંદ જુખ્યા રહેવામાં છે તે આ

નંદ આપની નોકરીમાં છે. જે આનંદ ડૂબી મરવામાં છે તે આનંદ આપનું કામ કરવામાં છે.

માયાવિની:—તમે આમ કેમ બોલો છો ?

બિહારી:—આટલું બધું દુઃખ વેઠ્યું, લઢયા વઢયા છતાં તમે મ્હને કેમ પૂછો છો કે, આમ કેમ બોલો છો ?

માયાવિની:—તમે શું કહેવાને દમ્મો છો એ હું સમજી શકતી નથી.

બિહારી:—જુઓ, જ્યાં સૂધી હું કાંઈ કહું તથા એ સમજીને મ્હારી ધમ્મણ પૂર્ણ નહિ કરવામાં આવે ત્યાં સૂધી હું ખાઈશ નહિ, બસ હું જોઈશ જોઈશ ને જોઈશ જ !

માયાવિની:—શું જોશો ?

બિહારી:—મ્હોડેથી હું બોલવાનો નથી. સમજવું હોય તો સમજી લ્યો.

માયાવિની:—તમે કાંઈ તો કહો.

બિહારી:—આપની મેળે જ સમજી જાઓ.

માયાવિની:—એવી કયી વસ્તુ છે કે, જે તમે જોઈ નથી ?

બિહારી:—જોઈ તો છે; પરંતુ ફરીથી બરાબર જોઈશ.

માયાવિની:—શું જોશો ?

બિહારી:—જુઓ હું એક અક્ષર કહું છું; એ પરથી સમજી જાઓ. કે કે કે ક ક.

માયાવિની:—શું કદીઓને જોશો ?

બિહારી:—હા હા હા.....સમજી ગયાં ખરાં !

માયાવિની:—એમને તો તમે જોઈ ચુક્યા છે. તમે જ એમને કહી કરેલા છે.

બિહારી:—એમને ફરીથી જોઈશ, સલામ કરીશ, નાચ નચા-

વીશ. તક તક ધીન્ના—તક તક ધીન્ના. ( ઉઠીને નાચે છે. )

માયાવિનીનો બિહારીસિંહપર ધણો પ્રેમ હતો. તેના સમ્રાજ્ય બહુરૂપીઓનો એ સરદાર હતો. વાસ્તવિક રીતે એ પોતાની બહુરૂપીની વિધામાં ધણો ચાલાક હતો. જો કે અત્યારે તે પાગલ બની ગયો હતો; પરંતુ માયાવિની તેની ધ્રુવ પૂર્ણ કરવાને તૈયાર હતી. તે હસીને ઉઠી ઉભી થઈ, તથા બિહારીસિંહને સાથે લઈ જે ઓરડીમાંથી સુરંગનો રસ્તો હતો એ ઓરડીમાં ગઈ. પછી દરવાજો ઉઘાડીને તેણે સુરંગમાં પ્રવેશ કર્યો. સુરંગમાં કેટલીક કાચની હાંડીઓ લટકી રહી હતી તથા એમાં દીપકો સળગી રહ્યા હતા. લગભગ પચાસ ડગલાં ભર્યા પછી માયાવિની રોકાઈ. એ ઠેકાણે દિવાલમાં એક ન્હાની આલમारी હતી. માયાવિનીની કમરપર જે સોનાનો કમરપટો હતો એની સાથે કુંચીઓનું એક ન્હાનું ઝુમખું જૂઝી રહ્યું હતું. એ ઝુમખું ખડાર કઢી, એમાંની એક કુંચીથી તેણે એ આલમારી ઉઘડી આલમારી ઉઘડતાં ત્યાં પગથીઆ આવેલાં જણાયાં. એ ઠેકાણે પણ એક જ્ઞાનસમાં દીપક સળગતો હોય ત્યાં તેના પ્રકાશનો વિસ્તાર થઈ રહેતો હતો. એ પગથીઆ નીચે ઉતરવાને માટે હતાં. બિહારીસિંહને સાથે લઈને માયાવિની નીચે ઉતરી. હવે બિહારીસિંહે પોતાને એના સ્થળે ઉપસ્થિત થયેલો જોયો કે, જ્યાં લોહના સળીઆવાળી કેટલીક ઓરડીઓ આવેલી હતી. પ્રત્યેક ઓરડીનું દાર મજબૂત વાળાથી બંધ કરી રાખવામાં આવ્યું હતું. એ ઓરડીઓમાં હાથકડી તથા બેડીથી વિવશ, ઉદાસ અને દુઃખી કેદીઓ ચટાઈપર બેઠેલાં યા તો સૂઈ રહેલાં જોવામાં આવતા હતા. આ ઓરડીઓ ગોળાકારમાં એવી રીતે બનેલી હતી કે, એક ઓરડીના કેદીઓ બીજી ઓરડીના કેદીઓ સાથે વાતચિત કરી શકતા હતા.

સર્વથી પ્રથમ જે કેદીપર બિહારીસિંહની નજર પડી તે તારા-  
સિંહ હતો. એને જોતાંની સાથે જ બિહારીસિંહ ખડખડાટ હસ્યો,  
તથા ચોતરફ જોઈને તેણે એવા શબ્દો ઉચ્ચાર્યા કે, જેનો અર્થ માયા-  
વિની સમજી શકી નહિ. પછીથી બિહારીસિંહે માયાવિની તરફ  
જોઈને કહ્યું:—“ રામ રામ ! આપ મહને આ કમજૂખતો પાસે કેમ  
લઈ આવ્યાં ? મ્હારે એમનાં મ્હોં જોવાં નથી. હું તો કે જોઈશ—  
કે જોઈશ. ” આમ કહીને બિહારીસિંહ ત્યાંથી નાડો, તથા જે સ્થળે  
માયાવિની સાથે પહેલાં તેની મુલાકાત થઈ હતી એ સ્થળે જઈને  
બેઠો. બિહારીસિંહના આવા વ્યવહારથી ગભરાઈ જઈને માયાવિની  
પણ ત્વરાથી ત્યાંથી નીકળી પડી, તથા પેઢી આલમારીને તાળું વાસી  
દઈ બિહારીસિંહ પાસે ગઈ. આ સમયે માયાવિનીની દાસીઓ પણ  
ત્યાં બેસી રહેલી હતી.

માયાવિનીએ બિહારીસિંહને નાસી જવાનું કારણ પૂછ્યું; પરંતુ  
તેણે કશો ઉત્તર આપ્યો નહિ. માયાવિનીએ તેને વિવિધ પ્રકારના  
પ્રશ્ન પૂછ્યા, પરંતુ તેણે એવી ચુપકીદી ધારણ કરી કે તે જાણે જ-  
નમથી જ ગહેરો અને બોખડો કેમ ન હોય ! માયાવિનીની સાહેલી-  
ઓએ સુદ્ધાં ઘણી મહેનત કરી છતાં બિહારીસિંહે પોતાના મોનનો  
બંગ કર્યો નહિ. આવી સ્થિતિમાં એક કલાક જેટલો સમય પસાર  
થઈ ગયો. એટલે લગભગ એંશી વર્ષની ઉમ્મરના એક વૃદ્ધ વૈદને  
સાથે લઈને હરનામસિંહ ત્યાં આવી પહોંચ્યો. વૈદરાજે એ અદ્ભુત  
દીવાનાની ચિકિત્સાને અંતે એવો નિશ્ચય કર્યો કે, કોઈ પણ પ્રકારની  
દવા ખાવામાં આવ્યાથી જ એ દીવાનો બની ગયો છે. જે હમણાં જ  
એનો ઇલાજ કરવામાં આવશે તો એક બે દિવસમાં આરામ થઈ  
શકશે. માયાવિનીએ ઇલાજ કરવાની આજ્ઞા આપી એટલે વૈદરાજે

પોતાની પાસેનો એક ડબ્બો કાઢ્યો. એ ડબ્બામાં કેટલીક જાતનાં ઔષધો ભરેલાં હોય ડબ્બો રાત્રિ દિવસ એમની પાસે જ રહેતો હતો.

આ અદ્ભુત દીવાનાની ચિકિત્સા કરવામાં વૈદરાજને વિશેષ તકલીફ ઉઠાવતી પડી નહિ. બિહારીસિંહે નાડી ખતાવવામાં અડચણ કરી નહિ. પંખીથી વૈદરાજે તેના મ્હોંમાં દવાની જે ગોળી મૂકી એ પણ તે ખાઈ ગયો ! છતાં એ ગોળી ખાઈ ગયો છે એવું ત્યાં બેઠેલાં માણસોને જ લાગ્યું. અમારે અત્રે જણાવવું જોઈએ કે, એ ચતુરચુડામણિએ ગોળીને પોતાના દાંત નીચે છુપાવી દીધો, તથા થોડા વખત પછી એવી રીતે થુકીને તેણે ગોળી નાખી દીધી કે, કોઈને એ વિષયની ખબર પડી નહિ.

અડધા કલાક સૂધી ધમપછાડા કર્યા પછી બિહારીસિંહ જમીનપર આડો પડ્યો. તથા સહવાર થતાં સૂધી એવી જ સ્થિતિમાં પડી રહ્યો. વૈદરાજે નાડી જોઈને એમ કહ્યું કે, ઔષધના પ્રભાવથી જ એ બેહોશ બની ગયેલો છે; માટે કોઈએ એને છાંછેડવો નહિ. શુદ્ધિમાં આળ્યા પછી તે સારી રીતે વાતચિત કરશે. બિહારીસિંહે ચુપકીદીથી પડી રહી વૈદને આ અભિપ્રાય સાંભળી લીધો. બિહારીસિંહની દેખ-રેખ રાખવા માટે કેટલીક દાસીઓને ત્યાં રાખ્યાં. માયાવિની બીજા ઝોરડામાં ચાલી ગઈ, તથા ત્યાં બિછાવવામાં આવેલા એક નાજુક પલંગમાં સૂઈ ગઈ.

સૂર્યોદય થતાં પૂર્વે જ માયાવિની ઉઠી તથા હાથ મ્હોં ધોઈને તે જ્યાં બિહારીસિંહને રાખી ગઈ હતી ત્યાં ઉપરિથિત થઈ. બિહારીસિંહને જ્યારે એમ માલૂમ પડ્યું કે, માયાવિની તેની પાસે આવીને બેઠી છે ત્યારે એ પણ બે ત્રણ વખત પાસું ફેરવીને આંખો ચોળ ચોળતો ઉઠ્યો તથા આશ્ચર્યચક્રિત બની ગયો હોય એવી રીતે આસપાસ જોવા લાગ્યો. માયાવિનીએ પૂછ્યું:—“ હવે તમે કેમ છો ? ”

બિહારી:—હું શું કહું ? કેવી રીતે હું અત્રે આવી ચઢ્યો છું, તેના કશો નિર્ણય હું કરી શકતો નથી. વળી મહને મહારો અવાજ બેસી ગયેલો લાગે છે. મહારું શરીર દુર્બળ બની ગયું છે. ઉઠીને હરવા ફરવા જેટલી શક્તિ પણ મહારામાં નથી.

માયાવિની:—ઈશ્વરકૃપાથી તમારો જીવ બચી ગયો છે. તમે તો તદ્દન દીવાના બની ગયા હતા. વૈદરાજે તમને એવું ઉત્તમ ઔષધ આપ્યું છે કે, માત્ર એકજ ગોળાથી તમારી પ્રકૃતિ સ્વસ્થ થઈ ગઈ છે. એમને એ માટે યોગ્ય ઇનામ આપવામાં આવશે જ. હવે કહો નેધએ કે, શાથી તમારી એવી સ્થિતિ થઈ ગઈ હતી ?

બિહારીસિંહે હરનામસિંહ તરફ નેધને કહ્યું:—હું એક બહુર-પીની પ્રપંચબળનો શિકાર થઈ પડ્યો હતો; છતાં પ્રથમ આપ કહો નેધએ કે, હું ક્યાંથી કેવી સ્થિતિમાં આપને મળી આવ્યો હતો ?”

હરનામ:—આપ મહને એવું કહીને ખડેરવાળા ભોંયરામાંથી બહાર ચાલ્યા ગયા હતા કે, “ તમે જે થોડું કાર્ય બાકી રહ્યું છે તે પૂર્ણ કરીને, જમનીઆ ચાલ્યા જાઓ. હું પદ્માવતી સાથે મુલાકાત કરી, કોઈ પણ રીતે તેને પ્રસન્ન કરીને જમનીઆમાં આવીશ.” પછીથી કામ પૂર્ણ કરીતે હું જ્યારે સુરંગની બહાર નીકળ્યો ત્યારે શિવાલયની સ્કામે આવેલા વૃક્ષ નીચે મહેં આપને વિચિત્ર સ્થિતિમાં બેસી રહેલા જોયા.

આમ કહી હરનામસિંહે બિહારીસિંહના પાગલપણાની સઘળા હકીકત કહીને ઘેવટે કહ્યું:—“આપ પદ્માવતી પાસે ગયા હો એમ લાગતું નથી !”

બિહારીસિંહે માયાવિની તરફ નેધને કહ્યું:— “ જોવો હું આ વખતે છેતરાયો છું તેવો પહેલાં કોઈ પણ વખતે છેતરાયો નથી. હર-

નામસિંહનું કહેવું બરાબર છે. જ્યારે હું સુરંગમાંથી નીકળી શિવાલ-  
યની બહાર આવ્યો ત્યારે એક માણસ પર મહારી નજર પડી. તે  
એક સામાન્ય ખેડૂતના જેવો જણાતો હતો. મ્હને એતાંની સાથે જ  
મહારા ચરણોમાં નમી પડીને ગદ્ગદ કંઠે તેણે કહ્યું કે “ પૂનરી મહા-  
રાજ ! આપ કૃપા કરીને કોઈપણ રીતે મહારા ભાધનો જીવ બચાવો.”  
મ્હેં એને પૂછ્યું કે, ‘ ત્હારા ભાધને શું થયું છે ? ’ એણે કહ્યું કે,  
‘ એક વૃક્ષ એને પુષ્કળ માર મારેછે. આપ કોઈપણ રીતે એ વૃક્ષના  
બુદ્ધિમાંથી એનું રક્ષણ કરશે! તો મહારા પર હું આપનો મહદુપકાર  
થયો માનીશ. ’ એ ખેડૂત શરીરે મજબૂત તથા સશક્ત દેખાતો હતો.  
મ્હને એના શબ્દો સાંભળી અત્યંત આશ્ચર્ય ઉપજ્યું કે, એ જે ભા-  
ધ્યો જે વૃક્ષને મારી શકતા નથી એ વૃક્ષ કેવી હશે ! અંતે હું  
એની સાથે જવાને તૈયાર થયો. તે મ્હને શિવાલયથી થોડા અંતરે  
આવેલી એક ઝાડીમાં લઇ ગયો. ત્યાં કેટલાક માણસો છુપાઇને બેસી  
રહ્યા હતા. એ ખેડૂતના નેત્રસંકેતથી સર્વેએ મ્હને ઘેરી લીધો. પછી  
એક જણે એક ચાંદીનો પ્યાલો મહારી પાસે મૂકીને કહ્યું કે “ આમાં  
શંકરની પ્રસાદી ભાંગબવાની છે એ પી જાઓ.” આ સમયે હું એમ  
સમજી ગયો કે, એ ખેડૂત કોઇ બહુરૂપી હોય તેણે મ્હને પોતાની પ્ર-  
પંચજ્ઞાનમાં ફસાવ્યો છે. મ્હેં ભાંગ પીવાની ના પાડી ત્યાંથી પાછા  
ફરવાનો પ્રયત્ન કર્યો; પરંતુ એમણે સર્વેએ મ્હને ત્યાંથી ખસવા દી-  
ધો નહિ. થોડા સમય સૂધી હું એ લોકોની સાથે લઢ્યો; પરંતુ હું  
એકલો તેમને કેવી રીતે પહોંચી શકું ? એ માણસોની સખ્યા પંદર-  
થી ઓછી નહોતી. એમણે મ્હને મારવા માંડ્યો; જ્યારે પ્રહારની વેદ-  
નાથી મહારી શુદ્ધિ જતી રહી ત્યારે બળપૂર્વક તેમણે એ પ્યાલા-  
માંનો પદાર્થ મ્હને પાઇ દીધો, ત્યાર પછી શું થયું તેની મ્હને જિ-  
દકુલ માહિતી નથી. ”



પંખીથી થોડા સમય સૂંધી કેટલીક અદ્ભુત વાતો કહીને બિહારીસિંહે માયાવિનીને ખુશી કરી; અને છેવટે તેણે કહ્યું:— “મહારી તબિયત ઘણી ખરાબ થઈ ગયેલી હોવાથી જો થોડા સમય સૂંધી હું બાગમાં ફરીશ તો મહારો જીવ સ્વસ્થ થશે, છતાં દુર્ઘનતા એટલી વધી ગઈ છે કે, મહારામાં ઉઠીને ઉભા થવા જોટલી પણ શક્તિ નથી.”

માયાવિનીએ કહ્યું:— “એ માટે તમે ચિંતા ફેરશો નહિ. હરનામસિંહ તમને ટેકો આપીને તમારી ઈચ્છા હશે ત્યાં ફેરવશે. મહારી માન્યતા પ્રમાણે બાગની તાજી હવા ખાવાથી તથા પુષ્પોની સુગંધિ લેવાથી તમારી શારીરિક સ્થિતિ ઘણી સુધરી જશે.”

છેવટે હરનામસિંહે બિહારીસિંહનો હાથ પકડીને તેને બાગમાં વિવિધ સ્થળોએ ફેરવ્યો. આ સમયે બિહારીસિંહે (જ્યોતિસિંહે) બાગમાં આવેલી ઈમારતો વગેરે સારી રીતે જોઈ લીધું. પુનઃ હરનામસિંહની સાથે બિહારીસિંહ માયાવિની પાસે જઈ પહોંચ્યો હતો એવામાં એક ચોપદાર દાસીએ માયાવિની પાસે આવી પોતાના બન્ને હાથ જોડીને નમ્રતાસૂચક સ્વરે કહ્યું:— “બાગના પ્રવેશદ્વાર પાસે એક માણસ આવ્યો છે, તથા તે આપની પાસે હાજર થવાને ઇચ્છે છે. તે ઘણો કદરૂપો છે. તેનું શરીર કાળું મેંશ જેવું છે; છતાં એ એમ કહે છે કે, હું બિહારીસિંહ છું. કોઈ બહુરૂપીએ મહેને છેતરીને મહારા મ્હોં તેમજ શરીરને એવું રંગી નાખ્યું છે કે, એ રંગ ઘણી મહેનત કર્યા છતાં સાફ થતો નથી.”

માયાવિની:— “બહુરૂપીએ રંગેરો રંગ સાફ ન થઈ શકે એ તો એક આશ્ચર્યજનક વાર્તા જ આજે સાંભળવામાં આવી છે. કોઈ રંગ પાકો હાય છે એ ખરું છે; છતાં એવા પાકા રંગને પણ બહુરૂપીઓ સ્વચ્છ કરી શકે છે.”

આ સમયે બિહારીસિંહ બોલી ઉઠ્યો:-“ રહો. રહો-મહારા અંતરમાં એવી શંકા ઉપજી છે કે, જે માણસે મને છેતર્યો છે તે જ એ માણસ હશે.” આમ કહી દાસી તરફ જોઈને તેણે પૂછ્યું:-“એના ચહેરાપર જખમોના દાગ છે કે ?”

દાસી:-હા, એક આડો દાગ છે. એ દાઘ લાકડીનો હોય એ-મ મ્હને લાગે છે.

બિહારી:-ત્યારે તો મ્હને જેણે છેતર્યો છે તે જ એ માણસ છે. ચૂલ્લને એવી ખજર નથી કે, તેના પહેલાં બિહારીસિંહ અત્રે આવી પહોંચ્યો છે

આમ કહીને માયાવિની તરફ જોઈને બિહારીસિંહે કહ્યું:- અહીં પદો નખાવીને એને આપ અત્રે બોલાવો. પદોની અંદર રહીને હું કેવી મજા કરું છું એ આપ જાણે ! હરનામસિંહ પદોની બહાર રહેશે અને તેઓ તેને ઝાળખે છે કે કેમ એ વિષયનો નિર્ણય કરશે.”

માયાવિનીએ દાસીને કહ્યું:-“ પદો નાખવાનો ખદોખસ્ત કરીને એ માણસની આંખોપર નિયમાનુસાર પાટો બાંધી એને અત્રે લઈ આવો.”

દાસીએ આ વાક્યના ઉત્તરમાં કહ્યું:-“ એની વાતચિત્ત પરથી આ બાગનો ઘણોખરો ભેદ એ જાણતો હોય એમ લાગે છે. પહેલાં તે આ બાગમાં આવી સઘળું જોઈ ગયો હોય એમજ હું ધારું છું.”

બિહારી:-એ બદમાશ અહીં આવી ગયો હોય તો એ પણ બનવા જેવું છે; છતાં તમારે તમારા નિયમનું પાલન કરવું જોઈએ.

તરત જ કેટલીક દાસીઓએ પદોની વ્યવસ્થા કરી, તથા જે દાસીએ માયાવિનીને એ માણસના આગમનના સમાચાર જણાવ્યા હતા તે બિહારીસિંહની આંખોપર નિયમાનુસાર પાટો બાંધીને તેને બાગમાં માયાવિની પાસે લઈ આવવા માટે બાગના પ્રવેશદ્વાર તરફ રવાના થઈ.

હવે બિહારીસિંહને ઉપરોક્ત દાસી બાગમાં લઈ આવે તે પહેલાં બાગનું થોડું વર્ણન અત્રે કરવાની અમે જરૂર ધારીએ છીએ. આ બાગ ઘણો મોટો હોય ખસો વીધાં જેટલી જમીનમાં તે આવેલો હતો. તેને ફરતી પચીસેક હાથ જેટલી ઉંચાઈની કિલ્લાના જેવી મજબૂત દિવાલ હતી. એ દિવાલની ઉપરની પાળપર, બાલા જેવી તીક્ષ્ણ ધારવાળા લોખંડના કાંટા એવી રીતે ખેસાડવામાં આવ્યા હતા કે, ગમે એવો બાહોશ બહુરૂપી પણ એ દિવાલ ઝાળંગીને અંદર આવવાનું સાહસ કરી શકે નહિ. કિલ્લાની અંદર આવેલો આ બાગ ચાર ભાગમાં વિભક્ત થયેલો હતો. પૂર્વ દિશા તરફ એક મોટો દરવાજો હતો. એમાં યદ્યપે બાગના પહેલા ભાગમાં જવાનું હતું, તથા એ બાગને ફરતી પણ મજબૂત દિવાલ આવેલી હતી. એ સ્થળે માયાવિનીના સિપાહીઓના નિવાસસ્થાન તરીકે ઉપયોગમાં આવતી કેટલીક ઓરડીઓ હતી. આ પહોળી દિવાલપર ચઢવાને માટે પથ્થરની સીડી હતી. એ સીડીપર ચઢીને જોતાં બાગનો બીજો ભાગ જવામાં આવતો હતો. બીજા ભાગમાં જવા માટે દિવાલની બીજી બાજુએ પણ પથ્થરની સીડી હતી. આ બીજા ભાગમાં જ માયાવિનીનો મનોહર મહાલય આવેલો હતો. એ મહાલયમાં તેનો દરબાર ભરાતો હતો. આ બીજા ભાગનું શોભાસૌન્દર્ય વિશેષ નયનરંજક હતું. ત્રીજા ભાગના બાગમાં જવાનો માર્ગ માયાવિનીના મહાલયમાંથી હતો. એ ત્રીજા ભાગના બાગનું વર્ણન અમે અત્રે નહિ કરતાં માત્ર એટલું જ જણાવીએ છીએ કે, એ બાગના મધ્ય ભાગમાં એક ઉંચો પુરજ હોય તેની ચોતરફ કેટલીક ઇમારતો આવેલી હતી. એ ઇમારતોમાંના ચોક, ઓરડાઓ, સુરંગો કિંવા ભોંયરાંઓ વગેરેનો તિલસ્મી સાથે સંબંધ હોવાથી એ સ્થળોનો ભેદ પ્રસંગાનુસાર જણાવવામાં

આવશે. આ બાગના મધ્ય ભાગમાં આવેલા બુરજમાંથી બાગના ચોથા ભાગમાં જવાનો માર્ગ હતો, છતાં બાગના ચોથા ભાગનો ભેદ લખતાં અમારું હૃદય કંપી ઉઠે છે. યથાક્રમે એ ભેદ અમે ખુલ્લો કરીશું.

હવે પેલી દાસી જ્યારે ખરા બિહારીસિંહ પાસે ચાલી ગઈ ત્યારે બિહારીસિંહનો વેષ ધારણ કરનાર જ્યોતિસિંહે માયાવિનીને કહ્યું:—“જે શયતાન બહુરૂપીએ મૂકે છેતરી બેઢોશ બનાવી દીધો છે તે પોતાની જાતે જ આપણી પાસે આવ્યો છે એ એક પ્રકારની ધ્વિરૂપા જ છે.”

માયાવિની:—ઠીક છે; એ અહીં આવીને કેવો તમાશો કરે છે એ હવે આપણે જોઈશું. !

બિહારી:—એ અહીં આવી પહોંચે કે તરત એના હાથ પગમાં લોઢાની મજબૂત બેડીઓ પહેરાવી દેજો કે, જોથી મૂકે અત્રે જોઈને એ પલાયન કરી જાય નહિ. !

માયાવિની:—તમારી સલાહ પ્રમાણે વર્તવાને હું તૈયાર છું, છતાં મૂકે આશ્ચર્ય લાગે છે કે, એ બહુરૂપીએ તમારી વિરુદ્ધતા કરીને તમને દીવાના બનાવી દીધેલા હોવા છતાં પોતાનો વેષ બદલ્યા સિવાય એ અહીં કેમ આવ્યો છે ? બહુરૂપીઓના હાથે આવી ગંભીર ભૂલ નંજ થવી જોઈએ. એણે તમારા યા તો મહારા બીજા કોઈ નોકરનો વેષ ધારણ કરીને અત્રે આવવું જોઈતું હતું !

બિહારી:—આપનું કહેવું ઠીક છે, પરંતુ એણે જે કાંઈ કર્યું છે તે બરાબર કર્યું હોય એમ જ મૂકે લાગે છે. કેમ કે, જો તેણે મૂકે કદ ક્યો હોત તો જ તે અહીં મહારો કિંવા બીજા કાંઈ નોકરનો વેષ ધારણ કરીને આવત.

માયાવિની:—મૂકે એવો વિચાર પણ થયા કરે છે કે, એણે

તમને કેદ નહિ કરતાં કેવળ દીવાના બનાવીને જ શા હેતુથી છોડી દીધા ? મહારા ધારવા પ્રમાણે તો એ એણે ભૂલ કરી છે.

આમ કહી માયાવિનીએ શંકાયુક્ત ભાવથી તેમજ તીક્ષ્ણ દ્રષ્ટિથી એક વખત બનાવટી બિહારીસિંહ તરફ જોયું. બનાવટી બિહારીસિંહ માયાવિનીનો મનોભાવ સમજી ગયો. તેણે સ્વગત વિચાર્યું:—  
“ માયાવિનીના મનમાં મહારા માટે સંશય ઉપજેલો હોવાથી પોતાનો સંશય દૂર કરવા એ કોઈ પણ પ્રકારની તપાસ કરશે. તથાપિ બિહારીસિંહે આ સમયે એવો ગંભીર ભાવ ધારણ કર્યો કે, માયાવિનીનો સંશય વિશેષ સમય સૂધી કાયમ રહી શક્યો નહિ. થોડા સમય સૂધી આમ તેમની બીજી કેટલીક વાતચિત ચાલ્યાં. એવામાં ખરા બિહારીસિંહને લદને પેલો દાસી આવી પહોંચી, તથા આગ્રાનુસાર ખરા બિહારીસિંહને પર્દાની બહાર બેસાડવામાં આવ્યો. હજી સૂધી તેની આંખોપર પાટો બાંધેલો હતો.

ખરા બિહારીસિંહની આંખોપરથી પાટો છોડી નાખવામાં આવ્યો એટલે ચોતરફ ધ્યાનથી જોયા પછી તેણે કહ્યું:—“ જીવતો જાગતો હું અત્રે આવી શક્યો છું એ ધણા આનન્દનો પ્રકાર છે. આ બાગને તેમજ મહારા સાર્થાઓને હું આનન્દ પામીને જોઈ છું. માયાવિની રાણીએ મહારો પર્દો રાખ્યો છે એ માટે હું દિલગીર નથી, કેમ કે, જ્યાં સૂધી હું બિહારીસિંહ જ છું એવી એમની ખાત્રી ન થાય ત્યાં સૂધી એમણે મહારાપર વિશ્વાસ મૂકવો જોઈએ નહિ. ”  
આમ કહીને હરનામસિંહ તરફ જોઈને તથા ઇશારો કરીને તેણે કહ્યું:—  
“ મહને મહારા આ અભિન્નહૃદય મિત્ર હરનામસિંહ માટે ધણુ લાગી આવે છે, કેમ કે, એમણે મહારી કંઈ ચિંતા રાખી નહિ, તથા મહને શોધવાનો પ્રયત્ન કર્યો નહિ. કદાચ એનું કારણ એ પણ હોઈ શકે કે, એ બદમાશ બહુરૂપીએ મહારો વેષ ધારણ કરીને એ-

મની સોખત કરી હોય. જે મહારી આ કલ્પના ખરી હોય તો એ બહુરૂપી અત્રે અવશ્ય આવેલો હોવો જોઈએ, છતાં આશ્ચર્યનો વિષય છે કે, અત્રે એ જોવામાં આવતો નથી. હશે, જે એ અહીં આવ્યો હશે તો હું એને ખતારી આપીશ કે, બિહારીસિંહ કોણ છે ? માત્ર આ બાગના ચોથા ભાગ સંબંધીની હકીકત પૂછવામાં આવતાં જ સંધળો ભેદ ખુલ્લો થઈ જશે.”

ખરા બિહારીસિંહનાં આ વચનોએ સર્વ માણસોનાપર પોતાનો પ્રભાવ ખેસાડ્યો. માયાવિનીના મનપર તો એ વચનોનો પ્રભાવ એટલો બધો પડ્યો કે એણે મહા મુશ્કિલે આત્મસંવરણ કર્યું, તથા પુનઃ એક વખત તીક્ષ્ણદષ્ટિથી તેણે જ્યોતિસિંહ તરફ જોયું. જ્યોતિસિંહ એમ જણાવતો ક્યાં હતો કે, અહીં આવો વિચિત્ર તથા ભેદ-બરમોથી ભરપૂર બાગ જોવામાં આવશે ! એ સમજી ગયો કે, હવે મામલો બદલાઈ ગયો છે તેણે વિચાર્યું :—“ રાજકુમારોને છોડાવવાની વાતતો દુર રહી; પરંતુ હવે તો હું સુદ્ધાં અત્રેથી આત્મ રક્ષણાર્થે પલાયન કરી શકું તેમનથી. જે બાગના ચોથા ભાગ સંબંધીના પ્રશ્નો મૂકેને પૂછવામાં આવશે તો હું તેના ઉત્તરો આપી શકીશ નહિ.”

ખરા બિહારીસિંહ ઉપરોક્ત વાક્યો ઉચ્ચારી ચુપ રહ્યો, તથા પોતાનાં વચનોનો ઉત્તર મળ્યા પછી બીજી કેટલીક વાત કહેવાનો તેણે વિચાર કર્યો; છતાં માયાવિનીની આજ્ઞા સિવાય કોઈ એનાં વાક્યોનો ઉત્તર આપી શકે એમ નહોતું. ચાલાક તથા ધુર્ત માયાવિનીએ અડધા કલાક સુધી એક પણ અક્ષર ઉચ્ચાર્યા સિવાય સ્વગત આ વિષયના વિચારો કર્યા. પછીથી તેણે દાસી તરફ જોઈને કહ્યું :—“ હરનામસિંહને મહારી પાસે બોલાવો.”

હરનામસિંહ પદાની અંદર ગયો એટલે માયાવિનીએ તેને ઉદ્દેશીને

કહ્યું:—“ જો બહુરૂપી હમણાં આવ્યો છે તે પોતાને જો કાંઈ કહેવું હતું એ કહીને ઘણા સમયથી ચુપ થઈને બેસી રહ્યો છે. એ ઘણો ધુર્ત તેમજ શયતાન હોય એમ મ્હને લાગે છે. હું તેને ઘણી હકીકત પૂછવાને ઇચ્છું છું; પરંતુ હમણાં મ્હારા મસ્તિષ્કમાં દર્દ થતું હોવાથી એની સાથે સ્વસ્થતાથી હું વાતચિત કરી શકું તેમ નથી. તમે આ બહુરૂપીને લઈ જઈ ચોથા નંબરવાળા ઓરડામાં એ રહી શકે એવી વ્યવસ્થા કરો. મ્હારી તબિયત સારી થયા પછી એની તપાસ કરવામાં આવશે. ”

બિહારીસિંહ તરફ વક્ર દષ્ટિથી જોઈને હરનામસિંહે માયાવિનીને કહ્યું:—“ બરાબર છે. મ્હારો વિચાર એવો છે કે, બિહારીસિંહને પણ..... ”

હરનામસિંહનું વાક્ય પૂર્ણ થતાં પહેલાં જ માયાવિની બોલી ઉઠી:—“ હા, બિહારીસિંહ પણ બે ચાર દિવસ માટે આ બાગમાં રહે એ જ ઉત્તમ છે; કેમ કે, હમણાં તેઓ ઘણા દુર્બળ તથા સુસ્ત બની ગયા છે. અહીંનાં વાયુ પાણી ઉત્તમ હોવાથી બે ત્રણ દિવસમાં જ તેમનું શરીર સાફ થઈ જશે. એમને રહેવાને માટે બાગના ત્રીજા ભાગમાં આવેલો ખીજ નંબરનો ઓરડો કે જેમાં તમે રહો છો એ સારો છે. ”

હરનામ:—મ્હારો વિચાર એવો છે કે, પ્રથમ બિહારીસિંહજીનો બદોબસ્ત કર્યા પછીજ હું આ બદમાશ બહુરૂપીની વ્યવસ્થા કરું.

માયાવિની:—મહે એમ કરો.

હરનામસિંહે નકલી બિહારીસિંહ તરફ જોઈને કહ્યું:—“ ચાલો ઉઠો. ”

જ્યોતિસિંહે પોતાના મનમાં એમ વિચારી લીધું હતું કે, હવે

પોતાનો બચાવ થઈ શકે એમ નથી; છતાં તે હિમ્મત હારી બેઠો નહિ. આ સમયે તેણે ચુપકીદીથી હરનામસિંહની સાથે જવું જ વ્યા-  
જની વિચાર્યું.

જ્યોતિસિંહને સાથે લઈને હરનામસિંહ જે ઓરડીમાંથી સુરંગ-  
નો રસ્તો હતો એ ઓરડીમાં ગયો. એ ઓરડીની દિવાલમાં ન્હાની  
ન્હાની કેટલીક આલમारीઓ હતી. હરનામસિંહે એમાંની એક આલ-  
મારી ઉઘાડી તો માલૂમ પડ્યું કે, એ બીજી ઓરડીમાં જવાનું દ્વાર  
છે. હરનામસિંહ અને જ્યોતિસિંહ એ બીજી ઓરડીમાં ગયા, કે જેમાં  
પુષ્કળ અંધકાર હતો. એ ઓરડીની લંબાઈ પહોળાઈ સંબંધી જ્યો-  
તિસિંહ પોતાના મન સાથે કરી નિશ્ચય કરી શક્યો નહિ. દશ પાર  
ડગલાં ભર્યા પછી હરનામસિંહે જ્યોતિસિંહનું કાંડું પકડીને કહ્યું:-  
“ બેસી જાઓ. ”

ત્યાં બેસતાં જ એ જમીન હાલતી હોય એમ લાગ્યું. પછીથી  
હરનામસિંહે કોઈ કળ ફેરવી હોય એવો અવાજ જ્યોતિસિંહના સાં-  
ભળવામાં આવ્યો. જે જમીનના ટુકડાપર બંને બહુરૂપીઓ બેઠેલા  
હતા. તે એકાએક નીચે ઉતરવામાં લાગ્યો, તથા થોડા સમય પછી  
બંને જણા બીજી જમીનપર જઈને રોકાયા. હરનામસિંહે હાથ  
પકડીને જ્યોતિસિંહને ઉભો કર્યો તથા દશ ડગલાં ગયા પછી તેણે  
એનો હાથ છોડી દીધો. પછીથી પાછો ગડગડાટ સાંભળવામાં આ-  
વતાં જ્યોતિસિંહ સમજી ગયો કે, પેલો જમીનનો જે કડકો નીચે  
ઉતરી પડ્યો હતો તે ઉપર ચઢી ગયેલો હોવો જોઈએ. હવે સ્હામેની  
બાબુએ પ્રકાશનો વિસ્તાર થયેલો જ્યોતિસિંહે જોયો. તેણે તે તરફ  
જવા માંડ્યું; પરંતુ હરનામસિંહના પગનો અવાજ સાંભળવામાં આ-  
વ્યો નહિ તથા તેણે તેને હાંક મારી. તેની હાંકનો ઉત્તર તેને મળ્યો.



નહિ; હવે તેનો એવો નિશ્ચય થઈ ગયો કે, પોતાને અત્રે કેદ કરીને હરનામસિંહ ચાલ્યો ગયો છે. લાચાર બની જઈને જ્યોતિસિંહ જે તરફથી પ્રકાશ જોવામાં આવતો હતો એ તરફ જવા લાગ્યો. પયાસ ડગલાં ભર્યા પછી એક દરવાજા પાસે તે ઉપસ્થિત થયો. દરવાજામાંથી બહાર નીકળતાં પોતાને તેણે એક ખાખમાં આવી પહોંચેલો જોયો.

આ બાગ નવપક્ષવિત હોઈ પુષ્પક્યારાઓમાં થોડા સમય ઉપર જ છંટકાવ કરવામાં આવ્યો હોય એમ લાગતું હતું; છતાં માળી કે બીજાં એકે માણસ ત્યાં જોવામાં આવતું નહોતું. આ બાગમાં પુષ્પોના કરતાં મેવાનાં વૃક્ષો વિશેષ સંખ્યામાં હતાં, તથા એમાં એક ન્હાની નહેર પણ હતી એ નહેરનું જળ મોતીના જેવું સ્વચ્છ હતું. બાગના મધ્ય ભાગમાં એક ઉંચો ઘુરજ આવેલો હતો, તથા તેની ચોતરફ કેટલાંક મકાનો ઝોરડાઓ, ઝોરડીઓ વગેરે આવેલું હતું. આ સ્થળનું વર્ણન અમે કરી ચુક્યા છીએ. જ્યોતિસિંહ સુસ્ત અને ઉદાસ બની જઈ નહેરના કિનારે બેસી ગયો, તથા પોતાના મન સાથે વિવિધ વિચાર કરવા લાગ્યો. હવે બિહારીસિંહ તરીકે તે પોતાને ઓળખાવી શકે તેમ નહોતો, એનો અવશિષ્ટ રહેલો ભેદ પણ હરનામસિંહ સાથે બાગમાં આવવાથી ખુદ્દો થઈ ગયો હતો. ખરો બિહારીસિંહ હરનામસિંહની સાથે ચુપકીદીથી અપરિચિત માણસની માફક અત્રે આવે ખરો કે? આ પ્રકાર જ્યોતિસિંહ પણ બેસી જતો હતો, તથા પોતાને કેદ કરવામાં આવ્યો છે એમ પણ તે સમજી ગયો હતો. થોડા સમય પછી એ સ્થળે આવેલાં મકાનો જોવાના વિચારથી તે ઉઠ્યો પરંતુ જે મકાનના પ્રવેશદ્વાર મ્હોટા અક્ષરે બીજો નંબર લખવામાં આવ્યો હતો તે સિવાય સઘળાં મકાનો અને ઝોરડીઓ વગેરેને તેણે બંધ જોયાં. બીજા નંબરનું મકાન નજરે પડતાંજ

પોતાને માટે માયાવિનીએ એ મકાનનો જ ઉદ્દેશ્ય કર્યો હતો એમ તે સમજી શક્યો. એ મકાનમાં એક દરવાજો તથા ન્હાની ન્હાની કેટલીક બારીઓ હતી. અંદર જમીન પર ગાલિયો નાખવામાં આવેલો હોય દિવાલને અડતા કેટલાક તક્ષીઆઓ પણ પડી રહ્યા હતા. જ્યોતિસિંહે આ મકાન જ પોતાનું કારાગૃહ છે એમ જાણી લીધું.

## પ્રકરણ ૨૩ મું.

### કૃષ્ણલાલની કર્મકથા.

એક પ્રહર રાત્રી વીતી ગઈ હતી. દીપક સળગાવવાનું સાધન નહિ હોવાથી જ્યોતિસિંહ બે નંબરવાળા મકાનમાં અંધકારમાં જ એક તક્ષીઆપર માથું ગોઠવીને સૂઈ રહ્યો હતો. વિચારોની વિશેષતાથી તેનાં નેત્રોમાં નિદ્રા આવતી નહોતી. તે એકાગ્રદષ્ટિથી દ્વાર તરફ જોઈ રહ્યો હતો. એવામાં સ્હામે આવેલાં વૃક્ષોની ઝાડીમાં તે પ્રકાશનો વિસ્તાર થયેલો જોઈ શક્યો. થોડા સમયમાં જ તેણે એક માણસને હાથ મંદીપક લઈને, પોતે જ મકાનમાં હતો એ મકાન તરફ આવેલો જોયો. આશ્ચર્યચકિત બની જઈ જ્યોતિસિંહ બેઠો થયો. એવામાં એ માણસે દ્વાર પાસે આવી પહોંચી હાથમાંના દીપકને એ સ્થળે મૂકીને કહ્યું:—  
“ નમસ્કાર મહાશય ! ”

એ માણસ ટીંગણો હોઈ શરીરે હથપુટ હતો. તેણે એક સિપાહીના જેવો પહેરવેશ પહેરેલો હતો. ટૂંકા વાળની ભરાવદાર દાઢીથી તેના ચહેરાનો ધણોખરો ભાગ ઢંકાઈ ગયેલો હતો. એ કોઈ બહુ-રૂપી ગુપ્ત વેશ ધારણ કરીને પોતાની પાસે આવ્યો હશે એમ વિચા-

રીને જ્યોતિસિંહે તેને નમસ્કાર કર્યા; જેથી આવેલા માણસે કહ્યું:—  
“ગુરુજી! આપે દીવાનાપણું તો બરાબર કરી દેખાડ્યું; પરંતુ થોડી  
ઉતાવળ કરીને બાજી બગાડી નાખી!”

જ્યોતિસિંહ:—દીવાનાપણું કેવું અને ઉતાવળ કેવી?!

આવેલા માણસે હસીને કહ્યું:—“આપ આવી રીતે અનુભવા  
ન બની જાઓ. હું પણ જાણું છું કે દીવાનો બન્યા સિવાય કોઈ પણ  
બહુરૂપી માંચાવિનીના બાગમાં આવી શકે તેમ નથી; છતાં જો આપ  
ત્રણ ચાર દિવસ સુધી જ દીવાના જ રહ્યા હોત તો બિહારીસિંહનું કાંઈ  
ચાલત નહિ. તથા ત્રીજા અને ચોથા ભાગના બાગ સંબંધીનો કશો,  
બેઠા આપને પૂછવામાં આવત નહિ.”

જ્યોતિસિંહ:—તમે શું કહેવાને ઈચ્છો છો તથા મહારી પાસે  
શા માટે આવ્યા છો?

સિપાહી:—હું આપની હકીકત જાણી આપને મદદ કરવાના  
ઉદ્દેશથી જ અત્રે આવ્યો છું.

જ્યોતિસિંહ:—મહારી હકીકતમાં હું શું કહું? હું બિહારીસિંહ જ છું?

સિપાહીએ હસીને કહ્યું:—“વાહ! હજી સૂધી આપનો મિનજ  
ઠેકાણે આવ્યો હોય એમ લાગતું નથી. હું પુનઃ કહું છું કે આપ  
મહારાપર વિશ્વાસ રાખો, તથા આપનો ખરોપરિચય આપ મહેને આપો.”

જ્યોતિસિંહ:—પરંતુ હું તમારાપર એકાએક કેવી રીતે વિશ્વા-  
સ મૂકી શકું?

સિપાહી:—હા, ખરું છે. બહુરૂપીઓએ ખાત્રી કર્યા સિવાય કો-  
ઈનાપર વિશ્વાસ મૂકવો જોઈએ નહિ; પરંતુ મહારી પાસે એવી વસ્તુ  
છે કે, આપને મહારાપર વિશ્વાસ મૂકવો જ પડશે.

જ્યોતિસિંહ:—એવી શી વસ્તુ તમારી પાસે છે ?

સિપાહી:—નેમચી રિક્તગ્રંથ\*

જ્યોતિ:—આ વળી વિશેષ આશ્ચર્ય પામવા જેવી વાત છે; પરંતુ હું એમ ધારું છું કે, જે તમે ચોર હોત તો આવી બહાદુરી તથા નિર્ભયતાથી મહારી સાથે વાત કરત નહિ, છતાં મહારે એ તો જાણું જોઈએ કે તમે કોણ છો? શું પેલું લોહીથી લખાયેલું પુસ્તક તમારી પાસે છે ?

સિપાહી:—જી ના. જે એ પુસ્તક મહારી પાસે હોત તો ક્યારનુંય મહારાણા વિરચિહજી પાસે પહોંચી ગયું હોત.

જ્યોતિ:—ત્યારે પછી આ શબ્દ તમે ક્યાંથી સાંભળ્યો ?

સિપાહી:—મહારાણા વીરસિંહજીના પક્ષકારો જ્યારે એકબીજાને ઓળખાણ આપવાની જરૂર પડે છે ત્યારે આ જ શબ્દનો ઉપયોગ કરે છે એ આપ સારી રીતે જાણતા હશે.

જ્યોતિ:—હા જાણું છું; તમે પણ વીરસિંહજીના કોઈ પક્ષકાર છો કે ?

સિપાહી:—ના... હા...હા...

જ્યોતિસિંહે વિરકત બની જઈને કહ્યું:—“ તમે આવી મસ્કરી મૂકી દઈ સ્પષ્ટતાથી કહો કે, તમે કોણ છો ? ”

સિપાહી:—જે શબ્દનો મેં પરિચય આપ્યો છે તે શબ્દથી પણ આપ મહારાજ પર વિશ્વાસ નહિ મૂકી શકો કે ?

જ્યોતિ: વિશ્વાસ શા માટે ન મૂકી શકું ? છતાં તમે જ્યારે

\* ‘ નેમચી રિક્તગ્રંથ ’ આ બહુરૂપીઓની ભાષાનો શબ્દ છે: એનો અર્થ લોહીથી લખાયેલા પુસ્તકનું ઘર થાય છે.

અમારા પક્ષકાર છો ત્યારે પછી મહને તમે તમારો પરિચય કેમ આપતા નથી ?

સિપાહી:—ત્યારે પ્રથમ આપજ મહને આપનો પરિચય આપો.

જ્યોતિ:—હું જ્યોતિસિંહ જ છું, હવે થયું? હવે તમે તમારો પરિચય આપશો કે નહિ ?

સિપાહી:—શા માટે ન આપું? છતાં પ્રથમ મહારી એક વાતનો કૃપા કરીને મહને ઉત્તર આપો.

જ્યોતિ:—ઠીક પૂછો.

સિપાહી:—જો કોઈ એવો માણસ આપની પાસે આવે કે, જે આપના પક્ષનું નિરંતર સમર્થન કરે, પ્રામાણિકતાથી તેને જે કાર્ય સોંપવામાં આવે તે બજાવે, સ્વકર્તવ્ય બજાવતાં તે મૃત્યુનો ભય પણ ન રાખે; છતાં એના બાપ, દાદા, કાકા, બાઈ વગેરેમાંથી કોઈએ આપની સાથે ઘણી ખુરાઈ કરી હોય તો આપ એના તરફ કેવો વ્યવહાર રાખો?

જ્યોતિ:—અમારી સાથે જે બલાઈ કરે છે એને અમે અમારો દિલોબ્ધન દોરત સમજીએ છીએ. એના બાપદાદાની ખુરાઈ તરફ અમે ધ્યાન આપતા નથી.

સિપાહી:—બરાબર છે, એમજ કરવું જોઈએ. ઠીક ત્યારે સાંભળો કે, આપના આ સેવકનું નામ કૃષ્ણલાલ છે. હું કાશીજીનો રહેવાસી છું.

જ્યોતિ:—કૃષ્ણલાલ !

સિપાહી:—જી હા; છતાં મહારી કર્મકથા અત્યંત અદ્ભુત અને આશ્ચર્યજનક છે.

જ્યોતિ:—તમારું નામ પહેલાં કોઈ પ્રસંગે મહારા સાંભળવામાં આવ્યું હોય એમ મહને લાગે છે; છતાં ક્યારે ક્યાં સાંભળ્યું છે એ મહને યાદ નથી. તમારી કથા અદ્ભુત હશે એમાં કોઈ શક નથી.

તમે બની શકે એટલી ત્વરાથી તમારી આશ્ચર્યજનક કર્મકથા મહેને કહી સાંભળાવો.

કૃષ્ણલાલ:—વારું, હું જે કાંઈ કહું તે આપ ધ્યાનથી સાંભળો. જે કે મહારી કર્મકથા કહેવા જતાં જે કાર્ય કરવાને હું આચોખું તે કરવામાં ઘણો વિલંબ થશે; છતાં એ કર્મકથા સાંભળી આપ આપનું કાર્ય ઘણી સહેલાઈથી કરી શકશો, તથા અહીંનો ઘણોખરો ભેદ આપના જાણવામાં આવી જશે.

આમ કહીને કૃષ્ણલાલે પોતાની આશ્ચર્યજનક કર્મકથા કહેવા માંડી કે:—“ મહારી બાલ્યાવસ્થાનો સમય ઘણા સુખમાં પસાર થતો હતો. મહારા ઘરમાં કોઈ પણ વસ્તુની ખોટ નહોતી. ખોરાક માટે સારી સારી ચીજો, પહેરવાને માટે જોઈએ એવાં સુંદર વસ્ત્રો વગેરે સર્વ મહેને મળતું હતું. મહારો મહારા પિતાના કરતાં માતા તરફ વિશેષ પ્રેમ હતો; કેમ કે, મહારા પિતા કોઈ શહેરમાં એક રાજાને ત્યાં નોકર હતા. ચાર ચાર મહિનાના અને કવચિત્ એક એક વર્ષના અંતરે તેઓ ઘેર આવતા હતા, અને પાંચ દસ દિવસ ઘેર રહીને પાછા નોકરીપર ચાલ્યા જતા હતા. એમની સંપૂર્ણ હકીકત પછીથી આપના જાણવામાં આવશે. મહારા પિતાનો મહારી માતાપર અત્યંત અનુરાગ હતો. તેઓ જ્યારે જ્યારે ઘેર આવતા ત્યારે પુષ્કળ દ્રવ્ય અને બીજી કેટલીક મૂલ્યવાન વસ્તુઓ લાઈ આવતા હતા. આમ હોવાથી અમે સંપૂર્ણ સુખ સ્વચ્છંદતામાં રહી પુષ્કળ ઠાઠમાઠમાં અમારા દિવસો પસાર કરતાં હતાં.

“ જે વૃદ્ધા દાસીના ખોળામાં હું બાળકીડા કર્યા કરતો એ ઘણી પ્રમાણિક્ષી હતી. એની બગિચી અમારી પાડોશમાં રહેતા એક જમીનદારને ત્યાં રહેતી હતી, તથા એ જમીનદારની કન્યાને

સંભાળતી હતી. અમારી દાસી મ્હને લઇને વારંવાર એ જમીનદારને ત્યાં જતી હતી અને ક્વચિત્ ક્વચિત્ એની ભગિની જમીનદારની કન્યાને લઈ અમારે ત્યાં આવતી હતી. આથી એ કન્યા અને હું હમ્મેશ્વર સાથે રમતાં હોવાથી અમારો એક બીજાને બાલ્યસ્નેહ બંધાયો. એ સ્નેહ દિવસે દિવસે વૃદ્ધિગત થવા લાગ્યો. એ કન્યા મહારાથી એ વર્ષે ન્હાની હોઈ તેનું નામ યશોદા હતું. મહારું નામ કૃષ્ણલાલ હતું; પરંતુ ઘરનાં માણસો મ્હને કૃષ્ણ કહીને બોલાવતાં હતાં. યશોદા અલૌકિક રૂપલાવણ્યસંપન્ના હતી; છતાં અકસોસનો વિષય એ હતો કે, જન્મથી જ તે બહેરી અને બોબડી હતી. આમ હોવા છતાં અમને બન્નેને એક બીજાને મળ્યા સિવાય એકે દિવસ ચાલી શકતું નહિ. જે શિક્ષાગુરુ મ્હને શિક્ષણ આપવાને આપતા હતા તેમની પાસે બણવું મ્હને ગમતું નહોતું. રાત્રિ દિવસ હું રૂપસુંદરી યશોદાના સહવાસમાં રહેવાને જ ઇચ્છતો હતો.

“ જ્યારે મહારી ઉમ્મર દશ વર્ષની થઈ ત્યારે પોતાના પારકાનો ભેદ હું બરાબર સમજવા લાગ્યો. મહારા પિતાનું નામ રઘુવીરસિંહ હતું. તેઓ ધણી કાળ સૂધી ઘેર આવતા નહિ હોવાથી એ સંબંધીનું કારણ મ્હેં મહારી માતાને પૂછ્યું તો મ્હને માલૂમ પડ્યું કે, તેઓ પોતાની હકીકત કોઈને કહેતા નહિ—મહારી માતાથી પણ તેઓ ધણી ખરી હકીકત છુપાવી રાખતા હતા. હું માત્ર એટલું જ જાણી શક્યો કે, તેઓ એક બહુરૂપી છે, અને કોઈ રાજાને ત્યાં નોકરી કરે છે. ત્યાં મહારી એક સાવકી માતા હોઈ તેને એક છોકરો તથા છોકરી છે.

“ જ્યારે જ્યાં મહારા પિતા ઘેર, આવીને દશ પંદર દિવસ રહેતા ત્યારે ત્યારે તેઓ : મ્હને ધણી કાળજીથી બહુરૂપીની વિધાનું શિક્ષણ આપતા હતા. મ્હને પણ બણવા ગણવા કરતાં બહુરૂપીની

વિદ્યા શીખવામાં ધણો આનંદ લાગતો હતો; કેમ કે યશોદાને મળવાના કાર્યમાં બહુરૂપીની વિદ્યા મૂલે ધણી ઉપયોગી થઈ પડે તેમ હતી. આવી રીતે મહારી બાલ્યાવસ્થાનો સમય પસાર થઈ ગયો. એ સમય દરમ્યાન બહુરૂપીની વિદ્યાનું મહેં ધણું સારું શિક્ષણ મેળવી લીધું.

“ એક રૂત્રે હું મહારા મકાનના નીચેના ખંડમાં પલંગમાં સૂઈ રહ્યો હતો અને યશોદા સંબંધી વિવિધ વિચારો કરી રહ્યો હતો. પ્રણયની બચાથી નિદ્રાદેવી મહારાપર કૃપા કરતી નહોતી. દિવાલપર લટકતી તસ્વીરો તરફ દૃષ્ટિ રાખી હું મહારી પ્રણયપ્રતિમાનું સ્મરણ કરી રહ્યો હતો. એવામાં છતપરથી ધમધમાટનો અવાજ મહારા સાંભળવામાં આવ્યો. કોઈ દાસી કાંઈ જરૂરી કામને લીધે ઉઠી હશે એમ ધારી થોડો વખત હું નિશ્ચિંત રહ્યો; પરંતુ થોડા સમય પછી કોઈ માણસ દાદરપરથી નીચે ઉતરતું હોય એવો મૂલે બાસ થયો. એના પગનો અવાજ બારે હોવાથી તે કાંઈ પુરુષ હોય એમ મૂલે લાગ્યું. આવા સમયે એક પરપુરુષ મહારા મકાનમાં કેમ આવ્યો હશે એ વિચારથી હું ધણો વિસ્મિત બની ગયો; કેમ કે, એ સમયે મહારા પિતા ઘેર નહોતા. લગભગ એ મહિનાથી તેઓ નોકરીપર ગયેલા હતા.

“ બરાબર તપાસ કરવાના ઉદ્દેશથી હું પલંગમાંથી ઉઠી ઉભો થયો. પલંગનો અવાજ તથા મહારા પગનો અવાજ સાંભળી એ માણસ સ્ફુર્તિથી દાદર ઉતરીને ચોકમાં આવ્યો, તથા હું મહારા શયનગૃહની બહાર નીકળીને તેને જોઈ ત્યાં સૂઈમાં તો તે પ્રવેશદ્વાર ઉઘાડી મકાનની બહાર નીકળી પડ્યો, તથા એ માણસને મહેં ચાલ્યો જતો જોયો. એ સમયે અમારા જે નોકરો દરવાજાપર રહેતા હતા તેઓ ગાઢ નિદ્રામાં હતા; છતાં ત્વરાથી તેમને જાગૃત કરીને હું એકલો જ એ માણસની પાછળ પડ્યો.



“ એ માણસે કાળી ચાદરમાં પોતાનું શરીર છુપાવેલું હોઈ ધણી ઝડપથી તે નાસતો હતો. આવી રીતે નાસતો નાસતો તે મયદાન તરફ જવા લાગ્યો. જ્યારે હું તેની સહજ પાસે ગયો ત્યારે તેના માથાપર કાળી ચાદરથી બાંધેલી એક પોટલી મહેં જોઈ; જેથી મહારા ધરમાં ચોરી કરીને તે નાસી જતો હશે એમ મહેં ધાર્યું. એક વખત મહારા મનમાં એવો વિચાર આવ્યો કે, શોરબકાર કરીને હું લોકોને એકઠાં કરું કે જેથી એ ચોર જલ્દી પકડાઈ જાય; પરંતુ એ સાથે જ મનમાં બીજો વિચાર આવવાથી મહેં એમ કયું નહિ.

“ એક કલાક સુધી હું એ માણસની પાછળ પાછળ ચાલ્યો ગયો. એ સમય દરમિયાન હું એવા સ્થળે જઈ પહોંચ્યો કે, જ્યાં શહેરની બહાર આવેલું મયદાન હતું. એ મયદાનની એક બાજુએ આમલીઓનાં વૃક્ષો એટલી બધી સંખ્યામાં આવેલાં હતાં કે, ત્યાં સંપૂર્ણ અંધકાર થઈ રહેલો હતો. ત્યાં જતાં મહેં બીજા દશ માણસોને એક સમાધિ પાસે બેસી રહી એક બીજાની સાથે વાતચિત કરતા જોયા. જ્યારે પેલો નાસતો માણસ એ દશ માણસોની પાસે જઈ પહોંચ્યો ત્યારે તેઓમાંના બે જણે પૂછ્યું:—“ કહો જોઈએ આ વખતે કોને લઈ આવ્યા છો ? ” આના ઉત્તરમાં એ માણસે કહ્યું:—“ કૃષ્ણલાલની માતાને. ”

“ જ્યારે આ ઉત્તર મહારા સાંભળવામાં આવ્યો હશે, ત્યારે મહારી સ્થિતિ કેવી થઈ ગઈ હશે એની કલ્પના આપ કરી શકો છો કે ? અત્યાર સુધી હું એમજ ધારતો હતો કે, એ ચોર મહારે ત્યાંથી થોડો સરસામાન ચોરી જાય છે; પરંતુ જ્યારે એ કમચમતના મુખે મહેં એમ સાંભળ્યું કે, એ મહારી માતાને ઉપાડી લાવ્યો છે ત્યારે મહારા મરતકપર જણે કે વજાઘાત થયો. મહેં એને શહેરની

બહાર નીકળી જવાનો સુયોગ આપેલો હોવાથી એ માટે મહેને વણે  
અફસોસ થયો. એ લોકો એવા રથને હતા કે, ત્યાંથી જો ખૂસો પાડી  
હોત તો તે તેમના સિવાય બીજા કોઈના સાંબળવામાં આવત નહિ.  
આમ હોવાથી મહા મુશ્કેલીએ મહેં આત્મસંવરણ કર્યું. ચુપકીદીથી  
એક વૃક્ષના થડ પાછળ છુપાઈ રહીને એ લોકો શું કરે છે તે હું  
જોવા લાગ્યો, તથા હવે શું કરવું એ સંબંધીનો વિચાર મહારા મન  
સાથે કરવા લાગ્યો.

“ જો સમાધિ પાસે એ માણસો બેઠેલા હતા તે ઘણી મન-  
ખૂત તથા મ્હોટી હતી. એ સમયે મહેને એમ માલૂમ પડ્યું કે, એ  
સમાધિમાં કોઈ રસ્તો પણ હોવો જોઈએ; કેમ કે અદ્વપકાળમાં જ એ  
લોકો એ સમાધિમાં ઉતરી પડી અદૃશ્ય થઈ ગયા.

“ એક કલાક સૂધી એમની રાહ જોઈને હું એ સમાધિ પાસે  
ગયો તથા તેની ચોતરફ ફરી ધ્યાનથી જોવા લાગ્યો; છતાં એમાં  
કોઈ એવું દાર કે છિદ્ર જોવામાં આવ્યું નહિ કે, જેમાંથી મનુષ્ય  
અંદર પ્રવેશ કરી શકે. એ સમાધિને હું સારી રીતે ઝોળખતો હતો.  
એના સંબંધી કાંઈ ખોટી કલ્પના કોઈના પણ અંતરમાં નહિ આવી  
હોય ! કેટલાંક માણસો ત્યાં માનતા માનવા અને પ્રાયઃ પૂજા કરવા  
આવતાં હતાં; પરંતુ આજે મહેને માલૂમ પડ્યું કે, એ સમાધિ વાસ્તવ-  
વિક રીતે ખૂનીઓનો અણો હતો !

“ મહેં ઘણુંય માથું ફેાડ્યું; કિન્તુ કાંઈ વળ્યું નહિ. પછીથી  
આ વર્તમાન લોકોને જણાવી સમાધિ ખોદાવી નખાવી કેટલાક માણ-  
સોને સાથે લઈ માતાની શોધ કરવા જવાના વિચારથી હું પાછો  
ફર્યો. જ્યારે ઘેર પહોંચ્યો ત્યારે ઘણી થોડી રાત્રિ બાકી રહી હતી.

મહારી ચિંતાની વાત મહારા નોકરોને જણાવવાનો મહારો વિચાર હતો; છતાં ઘેર જતાં જ વળી ખીજે જ પ્રકાર બનેલો મહારે માલૂમ પડ્યો. જે વૃદ્ધા દાસી બાલ્યાવસ્થામાં મહારું લાલનપાલન કરતી હતી તે આ સમયે મહાનના પ્રવેશદ્વારના ઓટલા પાસે બેસી, મહારે એકલો જવા દીધેલો હોવાથી નોકરોને ધમકાવતી હતી, એવામાં એક નોકરે મહારે પાછો ફરેલો જોઈને તેણે તેને કહ્યું, ‘હ્યો કૃષ્ણલાલભાઈ આવી પહોંચ્યા છે. તમે વિના કારણ શા માટે અમને દુપકો આપો છો !’ મહેં પણ ત્યાં જઈને કહ્યું:—‘શા માટે આવી ધાંધળ મચાવી છે ? !’ મહારા આ વાક્યના ઉત્તરમાં દાસીએ કહ્યું:—‘તમે કાંઈ કલા સિવાય ગુપ્તગુપ્ત અહીંથી ચાલ્યા ગયેલા હોવાથી તમારાં માતાજીએ રડારોળ કરી મૂકી છે. આવી રીતે રાત્રિના સમયે અરજ પડે ત્યાં એકલા જવું એ ઠીક નથી. તમે તમારાં માતાજી પાસે જઈને એમની હાલત તો જુઓ !.’ મહેં પૂછ્યું:—‘માતાજી ક્યાં છે ?’ દાસીએ કહ્યું,—‘ઘરમાં છે.’

“આવો ઉત્તર સાંભળી હું ગંભીર વિચારમાં પડી ગયો. ત્યાં પેલા બદમાશના મુખમાંથી જે વાક્ય મહારા સાંભળવામાં આવ્યું હતું તે ઉપરથી મહારો એવો દૃઢ નિશ્ચય થઈ ગયો હતો કે, એ મહારી માતાને ઉપાડી ગયો હતો; છતાં ઘેર આવીને હું એવું સાંભળું છું કે, મહારી માતા ઘરમાં જ છે. હરો, મહેં મહારા મનની હકીકત કાઢીને કહી નહિ, તથા જે ઓરડામાં મહારી માતા રહેતી હતી ત્યાં ગુપ્ત-આપ ચાલ્યો ગયો. મહેં એને પક્ષગમાં પડી રહીને રૂદન કરતી જોઈ. મહેં ગભરાઈ જઈને તેને પૂછ્યું:—‘શા સમાચાર છે ?’ તે કાંઈ બોલી નહિ. મહેં તેના માથામાં ધા પડેલો તથા એમાંથી લોહી વહી જતું જોયું. મહેં એને આવી સ્થિતિ થવાનું કારણ પૂછ્યું એટલે એણે

કહ્યું, 'જ્યારે મહેં એમ સાંભળ્યું કે, તું ધરમાં નથી ત્યારે તને શી-  
ધવા માટે તત્કાળ ગભરાઈ જઈને હું નીચે ઉતરી. દાદરપરથી ઉત-  
રતાં પગથીઉં ભૂલી જવાથી હું ધરાશાયિની થઈ ગઈ, જેથી મહારા  
માથામાં વાગ્યું છે.' મહેં કહ્યું, 'આપણા ધરમાંથી એક ચોરને  
માથાપર કાંઈ ઉંચકીને ચાલ્યો જતો જોઈ હું તેની પાછળ પાછળ  
ગયો હતો.' આ સાંભળી મહારી માતાએ સહજ ગભરાઈને પૂછ્યું:-  
'આપણા મકાનમાંથી કોઈ ચોરને બહાર ચાલ્યો જતો તહેં જોયો  
હતો ?' મહેં કહ્યું, 'હા એક વખત તો મહેં કહ્યું કે, હું એની  
પાછળ પાછળ ગયો હતો.' મહારી માતાએ પૂછ્યું:-"એની પાછળ  
પાછળ તું ક્યાં સૂધી ગયો હતો ? એનું ધર તું જોઈ આવ્યો છે  
કે ?' મહેં કહ્યું, 'ના-યોડે દૂર ગયા પછી તે કોઈ ગલીકુંચીમાં અદ-  
સ્ય થઈ ગયો. મહેં એની ઘણી શોધ કરી; છતાં પતો લાગ્યો નહિ,  
તેથી લાચારીથી હું ઘેર પાછો આવ્યો.' આમ કહી દાસીને ઉદ્દેશીને  
મહેં કહ્યું, 'ધરમાંથી શી શી વસ્તુઓ ચોરાઈ છે એ માલૂમ પડ્યું  
કે ?' દાસીએ આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહ્યું, 'અહીંથી તો કોઈ વસ્તુ  
ચોરાઈ હોય એમ લાગતું નથી !' આ ઉત્તર સાંભળી ચુપકીદીથી  
હું નીચે ઉતરી પડ્યો તથા ધરમાં ચોતરફ ફરીને તપાસ કરવા લા-  
ગ્યો. જે ધરમાં ખજાનો રહેતો હતો એ ધર કિંવા ઝોરડો પણ તાળું  
વાસેલો હતો. વળી કેટલીક મૂલ્યવાન વસ્તુઓ કે જે સામાન્ય રીતે  
ખુલ્લાં કપાટો વગેરેમાં પડી રહેતી હતી તે પણ આ સમયે યથાસ્થાને  
મહારા જોવામાં આવી. લાચારીથી હું મહારા પલંગમાં જઈને સૂઈ  
રહ્યો, અને અસંખ્ય વિચારો કરવા લાગ્યો. આ સમયે રાત્રિ ઘણી  
વીતી ગઈ હતી, તથા પ્રભાતકાળના પ્રકાશનો વિસ્તાર મકાનમાં ધીમે  
ધીમે થવા લાગ્યો હતો. એ ઉપરથી થોડા સમયમાં જ ભગવાન સૂય-

નારાયણનો ઉદય થશે એવો ભાસ થતો હતો.

“ ઉપરનો બનાવ બન્યાને કેટલાક મહિના વીતી ગયા. મહેં મહારા અંતરની હકીકત કોઇને કહી નહિ; છતાં એ પ્રકારનું રહસ્ય જાણવાનો મહારો પ્રયાસ ગુપ્ત રીતે ચાલુ જ હતો. ચાલચલણ, વાતચિત અને સ્નેહ વગેરે તરફ ધ્યાન આપવાથી મહેને એમ માલુમ પડ્યું કે, હમણાં મહારી માતા તરીકે જે સ્ત્રી મહારા મકાનમાં હતી તે ખરી રીતે મહારી માતા નથી; પરંતુ તે કોઇ વેષધારિણી છે. હું એ વેષધારિણી સ્ત્રી મહારી માતા તરીકે શા હેતુથી મહારા મકાનમાં રહે છે એ વિષય સંબંધીની પણ છુપી રીતે તપાસ કરવા લાગ્યો. એના સહવાસમાં રહેવાનું હોવાથી હું મહારા જીવનનું રક્ષણ કરવા માટે હરેક પ્રકારની સાવધાનતા રાખતો હતો. એ સમય દરમ્યાન યશોદાએ પણ મહારાપરનો તેનો પ્રેમ ધણો વધારી દીધો. જે કે, એની રીતભાત માટે મહારા મનમાં શંકા રહેતી હતી; છતાં હું એના પ્રેમથી દૃષ્ટિહીન-અંધ બની ગયો હતો.

“ એક બણેલી ગણેલી, બુદ્ધિમતી નવયુવતીએ યશોદા બહેરી તેમજ બોબડી હોવા છતાં ઈશ્વરાથી તેને લખતાં વાંચતાં શીખવાડવાનું કાર્ય પોતાના માથે ઉપાડી લીધું હતું, અને વાસ્તવિક રીતે તેણે એ કાર્ય ધણી ચાલાકીથી પાર ઉતાર્યું. યશોદા તેની પાસે સારી રીતે લખતાં વાંચતાં શીખી ગઈ. એ નવયુવતીદ્વારા યશોદાએ લખેલો વિરહવેદનાવિષયક કિંવા પ્રણય યાચના વિષયક પત્ર મહેને મળતો હતો અને મહારો ઉત્તર પણ એ નવયુવતીદ્વારા જ યશોદાને મળતો હતો. ઉપર દર્શાવેલો બનાવ બન્યા પછી યશોદાનો જે પત્રમહારી પાસે આવતો હતો એના અક્ષરો જૂદી જાતના હતા; પરંતુ એ સમયે

તે તરફ મ્હેં વિશેષ ધ્યાન આપ્યું નહિ.

“હવે ઉપરોક્ત બનાવ બન્યાને છ માસ કરતાં પણ વિશેષ સમય થઇ ગયો. એ છ માસ દરમ્યાન કેટલીક વખત મ્હારા પિતા ઘેર આવ્યા તથા થોડા થોડા દિવસ રહીને ચાલ્યા ગયા. ધરના વિષયોમાં એવો ફર્ક પડી ગયો કે, મ્હારા પિતા મ્હારી માતા પર વિશેષ પ્રેમ કરવા લાગ્યા; પરંતુ મ્હારી બનાવટી માતા વિવિધ પ્રકારની વસ્તુઓની માગણી કરીને તેમને હચરાન કરવા લાગી.

“જ્યારે મ્હારા પિતા ઘેર હતા ત્યારે એક દિવસે મધ્યરાત્રે મ્હારા પિતા અને માતા વચ્ચે ખટપટ ચાલી રહી હતી. એ સમયે હું જાગતો હતો. એમની ખટપટનું કારણ કોઇ પણ રીતે જાણી લેવાનો વિચાર મ્હારા અંતરમાં ઉપજ્યો. અંતે મ્હેં મ્હારો વિચાર પૂર્ણ કર્યો. હું ધીમેથી ઉઠીને જે ઓરડામાં તેમની બન્નેની ખટપટ ચાલતી હતી એ ઓરડા પાસે ગયો. એ ઓરડાને ત્રણ દાર હોઈ તેમાંનું એક ખુલ્લું હતું. એ ખુલ્લા દારપર પહોં જૂલી રચો હતો. એ ખુલ્લા દારની બીજી તરફ જે બંધ દાર હતું ત્યાં જઈ જમીનપર સૂઈ જઈને એમની બન્નેની વાતચિત હું સાંભળવા લાગ્યો. એ સમયે મ્હેં જે કાંઈ સાંભળ્યું તેનું વર્ણન હું અત્રે કરું છું. મ્હારી માતાએ કહ્યું, ‘જ્યાર તમને મ્હારો વિશ્વાસ નથી ત્યારે શું મ્હોડું લઈને કહો છો કે મ્હેં ત્હારે માટે આમ કર્યું ને તેમ કર્યું?’ ‘મ્હારા પિતાએ કહ્યું, ‘ત્હારા માટે મેં મ્હારો જીવ સુદ્ધાં જોખમમાં નાખ્યો છે તથા જીવનપર્યંતને માટે મ્હેં મ્હારું નામ કલંકિત કર્યું છે. હવે હું મરવાને લાચક રહું નહિ તથા જીવિત સ્થિતિમાં કોઈને મ્હોં બતાવી શકું નહિ એવી ત્હારી ક્ષમ્ધા છે.’ માતાએ કહ્યું; ‘તમે જેમ કાવે તેમ કહો, પરંતુ તમે

કહો છો એવી મહારી ઇચ્છા નથી. શું એ પુસ્તકને હું ખાધ જઈશ અથવા તો ખીજ કાઢને આપી દઈશ કે ? જાઓ તમે એ પુસ્તક લઈ જઈને તમારી બહાલી પ્રિયાને ભેટ આપો.' આ સમયે સહજ કોઈ બરાઈ મહારા પિતાએ કહ્યું, 'મહારી એ સ્ત્રી કે જેનો તું ઉપહાસ કરે છે એ તારા જેવી દુરાચારી નથી. એણે મને રાણા વિરસિંહજીને ત્યાં ચોરી કરવાનું કહ્યું નથી, તથા એ મહેને તિલિસ્મીને તમારો દેખાડવાને પણ ઇચ્છતી નથી.' માતાએ કહ્યું, 'એના જેવી એક કંગાલ છોકરી એટલી બધી હિમ્મત કેવી રીતે કરી શકે ?' પિતા બોલ્યા, "ખરું છે, એ મહારો જીવ લેવાની હિમ્મત કેવી રીતે કરી શકે ?"

"પછીથી થોડી વાતચિત એટલા બધા ધીમા સ્વરે થઈ કે તે હું સ્પષ્ટતાથી સાંભળી શક્યો નહિ. અંતે મારા પિતા એમ કહીને ચુપ થઈ ગયા કે, 'હશે. મહારા નસીબમાં જેટલું દુઃખ ભોગવવાનું લખ્યું હશે તેટલું હું ભોગવી લઈશ. લે, આ ખૂની પુસ્તક હું તને આપું છું. ચાર પાંચ દિવસમાં હું પાછો આવીશ એટલે તિલિસ્મીને તમારો ખતાવી દઈશ, તથા ફરીથી આ પુસ્તક કોઈ પણ રીતે રાણા વિરસિંહજીને પહોંચાડી દઈશ.' હવે મહારા પિતા બહાર નીકળશે એવો વીચાર કરી હું ઉઠી ઉભો થયો તથા ચુપકીદીથી નીચે ઉતરી મહારા શયનગૃહમાં આવ્યો. આમ છતાં ઉપરોક્ત વાતચિત સાંભળવામાં આવ્યાથી મહારા મનની સ્થિતિ અતિ વિચિત્ર થઈ ગઈ હતી. હું ચોક્કસ જાણતો હતો કે, એ મહારી માતા નથી, તથા એના પંજામાં ફસાઈ પડી મહારા પિતા કોઈ મહાન સંકટમાં સપડાવાની તૈયારી કરે છે. આથી કોઈ પણ રીતે એ પિશાચિનીના પંજામાંથી મહારા પિતાને બચાવવાનો, તથા મહારી ખરી માતાનો ખતો મેળવવાનો મહેન વિચાર કર્યો.

“ એ કલાક વીતી ગયા; પરંતુ મહારા પિતા નીચે ઉતર્યા નહિ તેથી મહારી ચિંતા વધી ગઈ. હું વિચારવા લાગ્યો કે, કદાચ તેમની બન્નેની વચ્ચે શાંઈ કાંઈ ખટપટ ચાલુ થઈ હશે. અંતે મહારાથી નિશ્ચિંત રહી શકાયું નહિ તેથી મહેં મહારા ઓરડામાંથી બહાર નીકળીને મહારા પિતાજીને હાંક મારી. મહારી હાંક સાંભળવામાં આવતાં જ તેમણે મહારી પાસે આવીને પૂછ્યું ‘ કેમ બાઈ! શું છે ? ’ મહેં કહ્યું, ‘ હું આપને એકાન્તમાં એક ગુપ્ત વાર્તા કહેવાને ઇચ્છું છું. ’ પિતાએ કહ્યું ‘ અહીં ત્હારી વાર્તા કોઈ સાંભળે તેમ નથી; તેથી ત્હારે જે કહેવું હોય તે કહે ? આમ છતાં તને ડર હોય તો ઉપર આવીને કહે ? ’ મહેં કહ્યું, ‘ ના. એ દુષ્ટા કે જેને આપ મહારી માતા સમજે છો એના સમક્ષ આપને કાંઈ કહેવાની મહારી ઇચ્છા નથી. ’ મહારાં આ વાક્ય સાંભળી પિતાએ આશ્ચર્ય પામીને કહ્યું, ‘ શું એ ત્હારી માતા નથી ? ’ મહેં ઉત્તર આપ્યો, ‘ ના. ’ પિતાએ પૂર્વવત્ત્વ સ્વરે કહ્યું, ‘ આજે તને શું થઈ ગયું છે કે, તું આમ બોલે છે! શું એણે તને કાંઈ દુઃખ દીધું છે ? ’ મહેં ભયસૂચક સ્વરે કહ્યું, ‘ આ સ્થળે આપ મહને કાંઈ કહેશો કે પૂછશો નહિ. જો આપ એકાન્તમાં મહારી સઘળી હકીકત ધ્યાનથી સાંભળશો તો સઘળો ભેદ આપના બલુવામાં આવી જશે. ’ આ શબ્દો સાંભળતાં જ મહારા પિતાએ ગભરાઈ જઈને મહારો હાથ પકડી લીધો, તથા મહાનની બહાર પોતાની ખાસ બેઠકમાં લઈ જઈને એ બેઠકખાનાનું દાર બંધ કરી દઈને સઘળી હકીકત મહને પૂછી. મહેં જે વાર્તાએ સાંભળી હતી તથા જે અદ્ભૂત બનાવો જોયા હતા તે સંબંધીની સઘળી હકીકત તેમને કહી સંભળાવી. એ હકીકત સાંભળવામાં આવતાં તેમની રિયતિ અતિ વિચિત્ર થઈ ગઈ.



તેમનું મુખમંડળ ચિંતાતુર અને નિરાશ બની ગયું. થોડા સમય સુધી શ્વપ રહી સ્વગત કાંઈ વિચાર કર્યા પછી તેમણે કહ્યું, ‘એક, હું છેતરાયો છું. એની રીતભાત તથા વર્તણૂક તરફ હવે હું નેટલું આન આપું છું તેટલી મહારી શંકા દઢ થાય છે; પરંતુ અફસોસ કે આ વિષય આટલા સમય સુધી ત્હં શા માટે મહારાથી છુપાવી રાખ્યો? અરેરે! ત્હારી માતા બિચારી હમણાં જીવતી હશે કે મૃત્યુ પામેલી હશે એ કેવી રીતે જાણી શકાય તેમ છે!’ આ વાક્યોના ઉત્તરમાં મહેં કહ્યું, ‘થોડો વિચાર કરી જોશો તો મહેં શા માટે આ વિષય આન ટલા સમય સુધી આપનાથી છુપાવી રાખ્યો છે એ આપ સમજ શકશો. મહારી માતા માટે હું નિશ્ચિંત રહ્યો નહોતો. મહેં તેની તપાસ માટે ઘણી મહેનત કરી છે; છતાં હજી સુધી મહારી મહેનતનું કાંઈ આશાજનક પરિણામ આવ્યું નથી. મહારો હજી સુધી એવો વિશ્વાસ છે કે, આ ભવિષ્યસંસારમાં હજી સુધી તે જીવતી છે.’ પિતાશ્રીએ કહ્યું, ‘ત્હારી કમ્પના જરાખર છે. એક વેષધારિણી ત્હારી માતાનો વેષ ધારણ કરી પોતાનો ઉદ્દેશ પૂર્ણ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે, અને તે હમણાં આ મકાનમાં હાજર છે. જ્યાં સુધી એનો ઉદ્દેશ પૂર્ણ નહિ થાય ત્યાં સુધી ત્હારી માતાનો જીવ મચશે, એમાં કાંઈ શંકા નેવું નથીજ. અફસોસ ! હું ઘણો છેતરાયો છું, અને મહારી સંવળી યોગ્યતા ચાલી ગઈ છે ! ઠીક, હવે કઈ જોઈએ કે, હમણાં એકઠાએક આ સંવળી હકીકત મહેં કહેવાનો વિચાર વને ક્યાંથી સૂઝ્યો ?’ મહેં ઉતર આપ્યો, મહારા મનમાં આ હકીકત આપને કહેવાની ચિંતા ઘણા સમયથી હતી; પરંતુ આજે કાંઈ અટપટ ચાલતી હોય એવો ભાસ થવાથી, મહારા શયન-ગૃહનો ત્યાગ કરી, સાવધાનતાથી ઉપર આવી ઘણા સમય સુધી મહેં છુપાઈ

રહીને આપની તથા મહારી વેષધારિણી માતાની વાતચિત સાંભળી લીધી. એ વાતચિત સાંભળી હું એટલું તો સમજી શક્યો કે, એ વેષધારિણી માતાને માટે આપ રાણા વીરસિંહજીનું કોઈ પુસ્તક ચોરી લાવ્યા છો, તથા હવે આપ કોઈ એવું કાર્ય કરવાની તૈયારી કરો છો કે, તથા કદાચ આપના જીવપર પણ જોખમ આવી પડે. આમ હોવાથી આવા સમયે ચુપ રહેવું મને બાજબી લાગ્યું નહિ. હવે આપ કૃપા કરીને કહો જોઈએ કે, જે પુસ્તક આપ ચોરી લાવ્યા છો એ કેવું છે ? ’

મહારાં આ વચનો સાંભળી પિતાજીએ કહ્યું, ‘ આ સમયે સધળી હકીકત ખુલાસાથી કહી શકાય તેમ નથી; પરંતુ સંક્ષેપમાં હું તને એટલું કહીને સાવધાન કરું છું કે, એ પ્રાચીન સમયમાં કોઈના લોહીથી લખાયેલું પુસ્તક છે. એ પુસ્તક મહારાણા વીરસિંહજીને ત્રિકમી તિલિસ્મીમાંથી મળ્યું હતું. એ તિલિસ્મીમાં કાળા પથરોના મંડપમાં એક સિંહાસનપર નહાના પથરની પેટી હતી. એ પેટીને જે કોઈ સ્પર્શ કરતું તે બેહોશ બની જતું હતું. ’ મહેં કહ્યું, ‘ બરાબર છે. આ વિષય સંબંધીની હકીકત તો આપ મને ઘણી વખત કહી ચુક્યા છો. વળી આપે મને એમ પણ કહ્યું હતું કે, સિંહાસનની ઉપર જે પથર હતો એને સ્પર્શ કરનાર મનુષ્ય બેહોશ બની જતું હતું તે વાસ્તવિક રીતે એક પેટી હોય એમાંથી કોઈ અદ્ભુત વસ્તુ મહારાણા વીરસિંહજીને મળી હતી. ’ મહારા પિતા બોલ્યા, ‘ બરાબર છે—બરાબર છે—આ સમયે મહારું ચિત્ત સ્વસ્થ નથી; એથી હું ઘણી વાતો બૂલી જઈ છું. એ પથરની પેટીમાંથી એક રક્તમંથ તથા એક શિરપેય નીકળ્યો હતો. ’ આ સમયે ઉત્સુકતાથી મહેં પૂછ્યું, ‘ એ રક્તમંથમાં શી હકીકત છે ? ’ પિતાએ ઉત્તર આપ્યો, ‘ એ તિલિસ્મી મહારાણા વીરસિંહના હાથે વીરેલું નથી, તથા તે એમના

બન્ને રાજકુમારોને હાથે તૂટવાનું છે. ' મહે' પૂછ્યું, ' જ્યારે એ પુસ્તકમાં તિલિસ્મીનો ભેદ લખેલો હતો ત્યારે પછી રાણા વીરસિંહજીએ એને કેમ છોડી દીધું ? ' મહારા પિતાએ ઉત્તર આપ્યો કે, ' માત્ર એ પુસ્તકની સહાયતાથી તિલિસ્મી તૂટી શકે એવું નથી. બાકી એટલું ખરું છે કે, જેની પાસે એ પુસ્તક હોય છે તે તિલિસ્મીનો ઘણો ખરો ભેદ જાણી શકે છે, તથા એની ઇચ્છા હોય તો એ તિલિસ્મીમાં ફરી આવી શકે છે. આ ત્હારી વેષધારિણી માતાએ મહારી પાસે એવો દુરાગ્રહ કરવા માંડ્યો કે, ' મહેને તિલિસ્મીમાં ફરવી આવે. ' એના આ દુરાગ્રહને લીધે જ મહે' આવો અપરાધ કર્યો છે. લાચારીથી મહે' એવો વિચાર કર્યો હતો કે, એની ઇચ્છા પૂર્ણ કર્યા પછી એ રક્તગ્રંથને હું યથાસ્થળે મૂકી આવીશ; પરંતુ મહારા વિચારમાં હું છેતરાયો છું. હવે મહેને એમ લાગે છે કે, આ સ્ત્રીનો એ તિલિસ્મી સાથે થોડો ઘણો પણ સંબંધ હોવો જોઈએ, અને જો એમજ હોય તો પછી એ પુસ્તક આપણને પાછું મળી શકે એ અસંભવિત છે. અદ્વસોસનો વિષય એ છે કે, જ્યારે એ પુસ્તક ચોરી લઈ હું રાણા વીરસિંહજીના શીશમહેલમાંથી બહાર નીકળી પડતો હતો ત્યારે તેમના એક બહુરૂપીએ મહેને જોઈ લીધો છે. જો એ સમયે એ પુસ્તક મહે' ત્યાં જ રહેવા દીધું હોત તો મહારી તપાસ થાત નહિ; પરંતુ લલાટલિપિ વૃથા કેમ થાય ? ' આટલું બોલતાંમાં તેમનાં નેત્રોમાં અશ્રુજળ ભરાઈ આવ્યું, તથા પુનઃ તેઓ કહેવા લાગ્યા— ' મહે' માત્ર એ પુસ્તકનું પ્રથમ પૃષ્ઠ જ જોયું છે. એમાં એટલું જ લખેલું હતું કે, જેની પાસે આ પુસ્તક હશે તેને કોઈ પણ પ્રકારનું કષ્ટ વેઠવું પડશે નહિ, ગમે તેમ હોય; હવે આવી વાતચિતમાં વખત ગૂમાવવામાં સાર નથી. જો બની શકે તો આ વેષધારિણી સ્ત્રી

પાસેથી આપણે રક્તચંચ લઈ લેવો જોઈએ. તું પણ મહારી સાથે ચાલ. ’

“ આમ કહીને મહારા પિતા ઉઠ્યા તથા મકાનમાં જવા લાગ્યા. હું પણ એમની પાછળ પાછળ જવા લાગ્યો. અંદરથી મકાનનું પ્રવેશદ્વાર બંધ કરી દેવામાં આવ્યું. પછીથી જે ઝોરડામાં મહારી વેષધારિણી માતા હતી એ ઝોરડા તરફ જતી વખતે મહારા પિતા મહેને દાદર પાસે ઉભો રાખી એવું કહી ગયા કે, ‘ જ્યારે હું બોલાવું ત્યારે તત્કાલ મહારી પાસે આવજો.’

“ એક કલાક સૂધી હું દાદર પાસે ઉભો રહ્યો. પછીથી છત પર થતો ધમધમાટ મહારા સાંભળવામાં આવ્યો. જાણે કે થોડાં માણસો આપસઆપસમાં લડતાં હોય એમજ મહેને લાગ્યું. હવે મહારાથી ધૈર્ય ધારણ કરી શકાયું નહિ. હાથમાં ખંજર લઈ દાદર ચઢીને હું ઉપર ગયો, તથા જે ઝોરડામાં મારા પિતા હતા એ ઝોરડામાં મહેને બેઠાડક પ્રવેશ કર્યો. આ સમયે મહારા સાંભળવામાં આવેલો ધમધમાટ બંધ થઈ ગયો હતો, તથા એ ઝોરડામાં ગંભીર નિસ્તબ્ધતાનું સામ્રાજ્ય સ્થાપિત થઈ ગયું હતું. અંદરનો દેખાવ જોઈ હું દિંગ્મૂઠ બની ગયો. જે સ્ત્રીએ મહારી માતાનો વેષ ધારણ કર્યો હતો તે ત્યાં નહોતી. મહારા પિતાજી જમીનપર પડી રહ્યા હતા, તથા એમના શરીરમાંથી રક્તધારા વહેતી હતી. મહેને ગભરાઈ જઈ તેમની પાસે જઈને જોયું તો મહેને માલૂમ પડ્યું કે, એમના શરીરમાં ચૈતન્ય નહોતું. તેઓ બેહોશ બની ગયા હતા. એમના મસ્તિષ્ક અને જમણા હાથમાં તદ્વારના સપ્ત ધા લાગેલા હોઈ એમાંથી લોહી વહી જતું હતું. મહેને મહારુ ધોતીયું ફાડી, પાણીથી જખમ ધોઈ નાખી

તેમને શુદ્ધિમાં લાવવાનો પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો. થોડા સમયમાં જ તેઓ શુદ્ધિમાં આવીને ઉઠી બેઠા થયા એટલે મહેં કહ્યું, 'એક અબળા આપને ધ્યાયલ કરી શકી છે; એ માટે મહેને ધણું આશ્ચર્ય લાગે છે!' તેમણે કહ્યું, 'એ અબળા સિવાય બીજા પણ કેટલાક માણસો અહીં હાજર હતા. તેમણે સર્વેએ મહારાપર આકસ્મિક આક્રમણ કરેલું હોવાથી જ મહારી આવી સ્થિતી થઈ છે!' મહેં કહ્યું, 'ખેદનો વિષય એ છે કે, એ માણસો ક્યાં રસ્તેથી આવીને પોતાનું કાર્ય કરી જાય છે એ સમજી શકાતું નથી!' મહારા પિતા એક ગાઢ નિશ્વાસ મૂકીને બોલ્યા, 'ખેર, જેમ થવાનું હશે તેમ થશે. હવે હું જાઉં છું, તથા નામધામ, વેષ વગેરે સર્વ બદલી નાખી હું મહારા કર્મનું ફળ ભોગવીશ. જો એ રક્તપ્રાંથ મહેને પાછો મળી આવશે, તથા હું મહારા નામપર લાગેલું કથંક દૂર કરી શકીશ તો જ તને મળીશ નહિ તો હરિ ઈચ્છા. તું આ મકાનનો ત્યાગ કરીશ નહિ, અને જે કાંઈ તહેં જોયું તથા સાંભળ્યું છે તેનો પત્તો લગાડવાનો પ્રયત્ન કર્યો કરજો. આ મકાનમાં જે દુષ્ય-સંપત્તિ છે તેનું તું સંભાળથી રક્ષણ કરજો. વળી બની શકે તો તું મહારી માતાનો પત્તો પણ મેળવજો.' પિતાનાં આવાં વચનો સાંભળવામાં આવતાં મહારી સ્થિતિ ધણી વિચિત્ર થઈ ગઈ. મહારું હૃદય જોશથી ધબકવા લાગ્યું. ગળું ભરાઈ આવ્યું. અશ્રુજળના આવિર્ભાવથી જાણે કે મહારી દ્રષ્ટિશક્તિ લુપ્ત થઈ ગઈ. ધણું કહેવાનો મહારો વિચાર હોવા છતાં હું કાંઈ કહી શક્યો નહિ. મહારા પિતાએ જેતજેતાંમાં મકાન મહાર નીકળી કોણ જાણે કે કયા તરફનો માર્ગ લીધો! આ સમયે મહેને વિશ્વસંસારનો વિનાશ થઈ ગયો હોય-દુનિયા ઉજ્જડ થઈ ગઈ હોય એમજ લાગ્યું. માતા પિતાના આવા શોકજનક વિયોગથી હું જાણે કે મૃતપ્રાય બની ગયો. મહારા ઘરમાં જે ઉપદ્રવ થયો હતો તેની

થોડી ઘણી હકીકત નોકરો તથા દાસીઓના જાણવામાં પણ આવી હતી; છતાં મહારા સમજાવવાથી એ હકીકત તેમણે છુપાવી રાખી. અત્યંત સંતપ્ત અને શોકવિહ્વળ ચિત્તે હું મહારા મકાનમાં રહેવા લાગ્યો, અને બનેલા બનાવોની બની શકે એટલી તપાસ કરવા લાગ્યો.

“હમ્મેશાં મધ્યરાત્રિના સમયે હું બહુરૂપીનાં સાધનો સાથે લાઇને જે સમાધિમાં પેલા બદમાશો મહારી માતાને લઇ અદૃશ્ય થઇ ગયા હતા એ સમાધિ પાસે જતો હતો. શ્રીમાન જ્યોતિસિંહજી, હવે હું મહારી કર્મકથા અવકાશનો અભાવ રોવાથી જેમ બને તેમ સંક્ષેપમાં કહું છું. એક દિવસે મધ્યરાત્રિના સમયે એ સમાધિ પાસે આવેલા આમલીના એક વૃક્ષપર હું બેઠેલો હતો, તથા મહારા દુર્ભાગ્યની ચિંતા કર્યા કરતો હતો. એવામાં સમાધિમાંથી એક માણસ બહાર નીકળ્યો, અને પૂર્વ દિશા તરફ રવાના થયો. તત્કાળ હું વૃક્ષપરથી નીચે ઉતર્યો તથા સાવધાનતાથી પગ દબાવતો દબાવતો એ માણસની પાછળ જવા લાગ્યો. એ માણસના હાથમાં કપડાનું એક પરખીડીકું હતું. પ્રાયઃ રાજા અને મહોટા મહોટા જમીનદાર લોકો રાજા મહારાજાઓને ત્યાં પત્ર મોકલતી વખતે જેવા પરખીડીઆનો ઉપયોગ કરે છે એવું જ એ હતું. એકાએક મહારા મનમાં એવો વિચાર ઉપજ્યો કે, કાંઈ પણ રીતે એ પરખીડીકું લઈ લેવું જોઈએ. એથી મહારા કાંઈ કાર્ય અવશ્ય થશે જ. રાત્રિ અંધકારમયી હોવાથી એ પરખીડીઆને હું બરાબર જોઈ શકતો નહોતો; છતાં રસ્તેથી જતાં એ માણસ એક એવી દુકાન પાસેથી નીકળ્યો કે, જે દુકાન વાંસથી બનેલી હતી. એની અંદર સળગતા દીપકનો પ્રકાશ વાંસની ફાટમાંથી બહાર નીકળી શકતો હતો. એ પ્રકાશની સહાયતાથી જ એના હાથમાંનું પરખીડીકું હું જોઈ શક્યો હતો. એના હાથમાંથી એ પરખીડીકું પડાવી લેવાનો નિશ્ચય

કરીને હું ઝડપથી આગળ વધ્યો, તથા તેની પાછળ જઈને મહેં એને એવા તો જોરથી ધક્કો માર્યો કે, તે તરત જ જમીનપર પછડાયો, તથા એના હાથમાંનું પરખીડિં એનાથી થોડા અંતરે પડી ગયું. ધણી ત્વરાથી એ પરખીડિં ઉપાડી લઈ મહેં નગર તરફ દોડવા માંડ્યું. એ માણસ પણ ઉઠી ઉભો થઈને મહેંને પકડવા માટે દોડવા લાગ્યો; છતાં મહારા સદ્ભાગ્યે તે મહેંને પકડી શક્યો નહિ. ગત્રીઓમાં ફરતો ફરતો આડા અવળા રસ્તાઓ વટાવીને હું મહારે ઘેર જઈ પહોંચ્યો, તથા પ્રવેશદ્વાર બંધ કરી દઈ મહારા ઓરડામાં ગયો. એ સમયે મહારો એક સિપાહી મકાનને પહેરો ભરતો હતો. એ સિપાહી ઢીંગણો હોમ શરીરે ધણી મજબૂત તથા ચાલાક હતો. થોડા દિવસથી મહારા પિતાએ એની શક્તિનો વિચાર કરીને એને પહેરો ભરવાનું કામ સોંપ્યું હતું, એ સિપાહીનું નામ રામધનસિંહ હતું. હું દોડતો દોડતો ઘેર આવેલો હોવાથી તેમ કરવાનું કારણ રામધન મહેંને પૂછશે એવી મહારી ધારણા હતી; પરંતુ તેણે મહેંને કંઈ પૂછ્યું નહિ.

“હજી સૂધી મહારા ઓરડામાંનો દીપક સળગતો જ હતો. પેલું પરખીડિં ઉધાડવાને માટે મહારો જીવ અધીરો બની ગયો હતો; અંતે દીપક પાસે જઈને મહેં પરખીડિં ઉધાડ્યું. એ પરખીડીઆમાં એક પત્ર તથા લોઢાની એકે કુંચી હતી. એ કુંચી વિચિત્ર પ્રકારની હતી. એમાં ન્હાનાં ન્હાનાં કેટલાંક છિદ્રો હતાં. કુંચીને ખીરસામાં મૂકી દઈને હું પત્ર વાંચવા લાગ્યો, એ પત્રમાં એવી હકીકત હતી કે,

“શ્રીમતી મનોરમા મહારાજાની સેવામાં,

ધણા માસનો સફળ શ્રમ આજે સફળ થયો છે. જે કાર્ય કરવા

માટે આપે મહને જણાવ્યું હતું એ કાર્ય ઈશ્વરકૃપાથી આજે પૂર્ણ થયું છે. ' રક્તઘંથ ' મહને મળી આવ્યો છે. આપે મહને એમ લખી જણાવ્યું હતું કે, ' હારીત\* સપ્તાહમાં હું સ્યામગઢના તિલિસ્મી ભોંયરામાં રહીશ. એ સમય દરમ્યાન જો રક્તઘંથ મળી આવે તો એ ભોંયરામાંના બળિમંડપમાં આવીને મહને આપજો. ' આપની આ સૂચનાનુસાર હું સ્યામગઢના ભોંયરામાં આવ્યો હતો; પરંતુ આપની સાથે મહારી મુલાકાત થઈ નથી. ત્યાંથી રક્તઘંથ લઈને પાછા ફરવાની હિમ્મત હું કરી શક્યો નહિ; કેમ કે, ગુપ્ત રીતે જ્યોતિસિંહે એ ભોંયરાપર પોતાનો અધિકાર બેસાડી દીધો હતો. એના સાથીદારો ત્યાં ચોતરફ ફર્યા કરતા હતા. રક્તઘંથ સાથે લઈ ભોંયરામાંથી હું બહાર નીકળીશ અને જો શત્રુના કોઈ બહુરૂપી સાથે કર્મધર્મ-સંયોગે મહારો સાક્ષાત્કાર થશે તો એ ઘંથ આપણી પાસેથી ચાલ્યો જશે એવી આશંકાથી ભોંયરાની ચોવીસ નંબરની ઝોરડી કે, જેની કુંચી આપે મહને આપી હતી, એમાં એ ઘંથ મૂકીને ખાલી હાથે જ હું બહાર નીકળી પડ્યો. ઈશ્વરકૃપાથી બહાર કોઈ બહુરૂપી સાથે તો મહારી મુલાકાત થઈ નહિ; પરંતુ એકાએક શારીરિક સ્થિતિ બગડવાથી હું આપની પાસે આવી શકું તેમ નહિ હોવાથી, આપણા એક દોસ્ત કે જે મહને આકસ્મિક રીતે જ મળી ગયો હતો તેની સાથે કુંચી આપના તરફ મોકલી આપું છું. હું એમ ધારું છું કે, જેની પાસે આ કુંચી ન હોય તે એ ચોવીસ નંબરવાળી ઝોરડીને ઉઘાડી શકે તેમ નથી. હવે આપને જ્યારે અવકાશ મળે ત્યારે યથાસ્થળેથી આપ એ રક્તઘંથ મંગાવી લેજો. વિશેષ હકીકત આ પત્રવાહકના મુખે આપ સાંભળી શકશો. મહારામાં હવે વિશેષ લખવાની શક્તિ

\* બહુરૂપીઓની ભાષામાં હારીતનો અર્થ ' દેવીપૂજ ' થાય છે.



નથી. થયું હવે સાધુરામને આ સંસારમાં રહેવાની આશ્વા નથી. એ હવે આપના ચરણનું દર્શન કરી શકે એમ નથી. જો મહને આરામ થશે તો હું પોતે જ આ પત્ર લખને પટણાને રસ્તે આપની સેવામાં ઉપસ્થિત થઈશ, અને જો તેમ ન બને તો સાધુરામ આ સંસારમાં નથી એમજ આપ સમજજો. આ પત્ર મળતાં જ કૃષ્ણલીલની માતાનું કામ પતાવી નાંખજો. ”

લિ० આપનો દાસ સાધુરામ.

“ આ પત્ર વાંચવામાં આવતાં જ મહારા નિરાશ અંતઃકરણમાં આશાનો સંચાર થયો. મહારી માતા હજી સૂધી જીવતી છે એવી મહારી ખાત્રી થઈ ગઈ. જો આ પત્ર ઠેકાણે પહોંચી જત તો એના જીવ બચી શકત નહિ. હવે મહારા મનમાં એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થયો કે, જેના હાથમાંથી મહેં આ પત્ર લીધો હતો તે સ્વયં સાધુરામ હતો કે એનો કોઈ મિત્ર ? છતાં મહેં થોડો સમય વિચાર કરીને એવો નિર્ણય કર્યો કે, એ સાધુરામ નહોતો; જો તે સાધુરામ હોત તો પોતાના લખી જણાવ્યા પ્રમાણે પટણાવાળી સડકના રસ્તેથી આવત-વળી એ પત્ર અને કુંચી જે પરખીડીઆમાં હતાં તે કાળા રંગનું હોવાથી સાધુરામ વિશ્વસંસારનો ત્યાગ કરી પરલોકપ્રયાણ કરી ગયો હશે એમજ મહને લાગ્યું.

“ પત્ર ઉપર મનોરમાનું નામ હોવાથી આ સંવ્રજા ઉત્પાતનું મૂળ એ જ છે એવો મહારો નિશ્ચય થયો. મનોરમાને હું સારી રીતે ઓળખતો હતો. ત્રિલોચનેશ્વર મહાદેવની પાસે આવેલું આગ્રીશાનં મકાન જેતાં તે કોઈ રાજપુત્રી હોય એવો ભાસ સાહજિક જ થતો હતો; પરંતુ વાસ્તવિક રીતે તેમ નહોતું. જો કે તેનું ખરચ હદ કરતાં

વિશેષ હતું; છતાં આવકનું ઠેકાણું મેલૂમ પડતું નહોતું. બીજી વાર્તા એ હતી કે, પ્રચલિત રીતિ તરફ ધ્યાન નહિ આપતાં તે પદાં સિવાય પાલખી, ગાડી કિંવા ઘોડાપર બેસીને ઇચ્છિત સ્થળોએ પુરુષની માફક ફર્યા કરતી હતી; એથી કાશીનાં ન્હાનાં મ્હોટાં સકળ મનુષ્યો એને સારી રીતે ઓળખે છે. ઉપરોક્ત પત્ર વાંચવામાં આવતાં મ્હને એમ લાગ્યું કે, એ તિલિસ્મી સાથે મનોરમાનો કાંઈ સંબંધ હોવો જોઈએ, તથા મ્હારી મમતામયી માતા પણ એના કબજામાં છે.

“માતાને કેવી રીતે મુક્ત કરવી તથા રક્તાગ્રંથ કેવી રીતે મેળવવો તત્સંબંધીનો વિચાર કરવામાં કેટલાક દીવસ વીતી ગયા, તથા એ સમય દરમ્યાન પેલી કુંચીને હું મકાનની બહાર આવેલા બીજા એક સ્થળે સંભાળથી મૂકી આવ્યો.”

આટલી હકીકત કહીને કૃષ્ણલાલ ચુપ રહ્યો, તથા નીચે વળીને બહાર દષ્ટિ ફેરવવા લાગ્યો. જ્યોતિસિંહ એની હકીકત સાંભળવામાં તન્મય બની ગયો હતો. એને ચુપ રહેલો જોઈને તેણે કહ્યું:—“વારું, કહો જોઈએ કે, પછી શું થયું? તમારી કર્મકથા અત્યંત હૃદયવિદારક તથા આશ્ચર્યજનક છે. સત્રજા બનાવો અમારી સાથે જ સંબંધ ધરાવે છે.”

કૃષ્ણલાલ:—ખરું છે; છતાં અફસોસ કે આ સમયે હું જે કાંઈ કહું છું તેથી મ્હારા પિતાનો અપગ્રાધ પ્રમાણિત.....

કૃષ્ણલાલનું વાક્ય પૂર્ણ થતાં પૂર્વે જ જ્યોતિસિંહ બોલી ઉઠ્યો:—તમે જે કહેવા માગો છો એ હું સમજી ગયો છું; છતાં હું સાચું જ કહું છું કે, તમારા પિતાએ ઘણો ગંભીર ગુન્હો કરેલો છે. અમે એક બહેર ક્યું છે કે, જે કોઈ રક્તાગ્રંથ ચોરી જનારને કેદ કરી લાવશે.

તેને ઇચ્છિત ઇનામ આપવામાં આવશે, તથાપિ તમારી આ કર્મકથા સાંભળીને હું પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક તમને એવી ખાત્રી આપું છું કે, એમનો અપરાધ માફ કરવામાં આવશે, તથા તમે અમારી સાથે જે બલાઈ કરવાની ઇચ્છા રાખો છો એનું ધન્યવાદસહ યથોચિત ઇનામ આપવામાં આવશે. હું ધારું છું કે, તમારે હજી ઘણી હકીકત કહેવાની છે, તથા તમે જે કાંઈ કહેશો તે અમારી મતલબની જ વાંત હશે એવી મહારી ખાત્રી છે; છતાં પ્રથમ હું એ જાણવાને ઇચ્છું છું કે, હમણાં એ રક્તગ્રંથ તમારી પાસે છે કે નહિ? અમે એ ગ્રંથ મેળવવાની આશા રાખી શકીએ એમ હીએ કે નહિ?”

જ્યોતિસિંહના આ છેલ્લના પ્રશ્નનો કૃષ્ણલાલ કાંઈ ઉત્તર આપે તે પૂર્વે ખહારથી કોઈનો એરો અવાજ સાંભળવામાં આવ્યો કે, “જો કે રક્તગ્રંથ હમણાં કૃષ્ણલાલની પાસે નથી; છતાં તમે જમારે એને મેળવવાની યોગ્યતા સામિત કરશો ત્યારે તે તમને મળી શકશે.”

આ અવાજ સાંભળી બન્ને જણા વિસ્મિત બની ગયા. બન્નેને શત્રુના આગમનની શંકા ઉપજી. કૃષ્ણલાલે એમજ વિચાર્યું કે, કદાચ આચાર્યનીનો કોઈ બહુરૂપી આવ્યો હશે, તથા એણે હુમાઈ રહીને પોતાની સમગ્રા કર્મકથા સાંભળી લીધી હશે. હવે અહીંથી જીવ બચાવીને પલાયન કરી જવાનું કાર્જ તેને ઘણી મુશ્કેલીભર્યું લાગ્યું. જ્યોતિસિંહે પણ કૃષ્ણલાલદ્વારા પોતાનું હિત ચત્રાની જે આશા રાખી હતી તે હવે નિરાશાના સ્વરૂપમાં બદલાઈ ગઈ.

જે અવાજે એ બન્નેને આશ્ચર્યચકિત અને બચ્ચિત બનાવી દીધા હતા એ અવાજ કોનો છે તે તપાસવા મારે તેઓ ઉઠ્યા.

## પ્રકરણ ૨૪ મું.

ચંદુલનો ચમત્કાર.

કૃષ્ણલાલ અને જ્યોતિસિંહે એ પગલાં પણ નહિ ભર્યા હોય એવામાં પુનઃ એવું વાક્ય તેમના સાંભળવામાં આવ્યું કે, ‘તમે શા માટે કષ્ટ વેઠો છો? હું પોતે જ તમારી પાસે આવું છું!’ તે સાથે જ એક માણસને તેમણે પોતાના તરફ આવતો જોયો. એ માણસે તેમની પાસે આવીને કહ્યું:—“જ્યોતિસિંહજી અને કૃષ્ણલાલ! તમે બન્ને મહેને સારી રીતે જોઈ તથા ઝોળખી લ્યો. હું તમને કેટલીક વખત મળવાનો હોવાથી તમે મહેને બૂલી જશો નહિ.”

જ્યોતિસિંહ અને કૃષ્ણલાલે એ માણસને સારી રીતે જોઈ લીધો. એનું કદ નીચું અને શરીરનો રંગ કાળો હતો. મ્હોટી મ્હોટી દાઢી તથા મુછોથી એના મ્હોંનો અડધો ભાગ ઢંકાઈ રહેલો હતો. એનાં નેત્રો વિશાળ તથા તેજસ્વી હતાં. તેના હાથપગ મજબૂત જણાતા હતા, તેના લલાટમાં રામાનન્દી તિલક હતું. જોનારની દષ્ટિ પ્રથમ એ તિલક પર જ પડતી હતી. આવી સ્થિતિ હોવા છતાં પણ એનો ચહેરો મનોહર તેમજ સૌન્દર્યસંપન્ન હતો. જોનારનું મન એના તરફ સ્વાભાવિક રીતે જ આકર્ષાય તેમ હતું. એનો પોષાક પણ મૂલ્યવાન તથા ચુસ્ત હતો. પાયજામા વગેરેનાં મ્હોટાં મ્હોટાં ખીસ્સાઓમાં તેણે કેટલીક વસ્તુઓ ભરી રાખેલી હતી. મસ્તક પર બાંધેલો તેનો લીમો ફેટો જોઈ હસવું આવે તેમ હતું. એક ખંજર તેની કમરમાં તથા બીજું ખંજર તેના હાથમાં હતું, જ્યોતિસિંહે તેના આપાદ મસ્તકનું

ધ્યાનથી દર્શન કર્યા પછી તેને પૂછ્યું:—“ તમે તમારું નામ કહી શકશો કે ? ”

“ ના, માત્ર ચંદ્રુદ્ધ નામથી તમે મ્હને ઓળખી શકશો. ”

“ મહારી માન્યતા પ્રમાણે તમે આ નામ ધારણ કરવાને યોગ્ય નથી. ” જ્યોતિસિંહે કહ્યું.

ચંદ્રુદ્ધ:—હશે કદાચ.

જ્યોતિ:—શા માટે તમે અત્રે આવ્યા છે એ તો તમે કહી શકશો ને ?

ચંદ્રુદ્ધ:—તમને જાનને હોશિયાર કરવાના હેતુથી જ હું તમારી પાસે આવ્યો છું. કાલે રહાંજે આઠ માણસોના લોહીથી આ બાગના ક્યારાઓ રંગવામાં આવનાર છે, તથા એ આઠે માણસો આ બાગમાં જ ફસાઈ પડેલાં છે.

જ્યોતિ:—તમે એ આઠ માણસોનાં નામ કહી શકશો કે ?

ચંદ્રુદ્ધ:—હા સાંભળો. રાણા વિરસિંહજી એક, રાણી મૃગલોચની બે, યુવરાજ ઇન્દ્રજીતસિંહ ત્રણ, રાજકુમાર આનન્દસિંહ ચાર, માયાસુન્દરી પાંચ, બંસરીબાલા છ, જ્યોતિસિંહ સાત, અને કૃષ્ણલાલ આઠ.

જ્યોતિસિંહે ગમરાઈ જમને કહ્યું:—“ જાનને રાજકુમારો અને એમના બહુરૂપીઓ માયાવિનીની પ્રપંચજાળના શિકાર થઇ પડી અત્રે આવેલા છે એ તો હું જાણું છું; પરંતુ રાણા વીરસિંહજી અને રાણી મૃગલોચની તો.....”

ચંદ્રુદ્ધ:—હા હા, એ જાનને પણ ફસાઇને અત્રે આવેલાં છે. ખાતરી કરવી હોય તો કૃષ્ણલાલને પૂછી જુઓ.

ન્યોતિસિંહ કાંધ પૂછે તે પૂર્વે જ કૃષ્ણલાલે કહ્યું:—“મરાખર છે. મહારી કર્મકથા કહી રહ્યા પછી રાણા વીરસિંહજી અને રાણી મૃગ-લોચનીની હકીકત હું આપને કહેવાનો જ હતો; છતાં તેઓ મામાવિ-નીન । પંજામાં કેવી રીતે રસાધ પડ્યાં છે એ સંબંધી હું કાંધ વિશેષ હકીકત જાણતો નથી.”

ચંદુલે કૃષ્ણલાલને ઉદ્દેશીને કહ્યું:—“હવે વિશેષ વાત કરવાનો વખત નથી. ન્યોતિસિંહજીથી જે કાંઈ બનશે તે તેઓ કરશે. હું માત્ર તમારે માટે આવ્યો છું. તમે મહારી સાથે ચાલો.”

કૃષ્ણલાલ:—કેવી રીતે હું તમારાપર વિશ્વાસ મૂકીને તમારી સાથે આવી શકું ?

ચંદુલે કાંધયુક્ત દૃષ્ટિથી કૃષ્ણલાલ તરફ જોઈ આરામચક્રવર્તે કહ્યું:—“વાહરે લુચ્ચા ! ઠીક, ત્યારા કાનમાં હું એક વાત કહું છું તે સાંભળ.”

આમ કહીને ચંદુલ ચાર પાંચ પગલાં પાછો હઠ્યો. એની વાત કરવાની છટાએ કૃષ્ણલાલપર એવો પ્રભાવ બેસાડી દીધો હતો કે, તેનાથી એની પાસે ગયા સિવાય રહેવાયું નહિ આમ છતાં તે પો-તાના ખંજરપર હાથ રાખી સંપૂર્ણ સાવધાનતાથી ચંદુલ પાસે ગયો, ચંદુલે તરત જ તેના કાનમાં કાંઈ કહ્યું. એ સાંભળવામાં આવતાં જ કૃષ્ણલાલ બે પગલાં પાછો ફરી ગયો તથા વિસ્મિતદૃષ્ટિથી ચંદુલ તરફ જોઈ રહ્યો, યોગ સમય પછી સહજ સ્વસ્થ થઈ ન્યોતિસિંહને ઉદ્દેશીને તેણે કહ્યું:—“લાચારીથી મહારે આમની સાથે જવું પડે છે એ માટે ઉદારતાથી મહેને ક્ષમા આપજો ! હવે હું સર્વ પ્રકારે એમની આધીનતામાં છું, મહારો જીવ મુઠ્ઠાં એમના જ હાથમાં છે.”

આમ કહી કૃષ્ણલાલ ચંદૂલની સાથે ગયો, તથા જોતજોતાંમાં દક્ષિમર્યાદાની બહાર ચાલ્યો ગયો. હવે જ્યોતિસિંહ એકલો પડ્યો, તેના અંતરનાં પ્રતિ ક્ષણે સેંકડો વિચારો ઉપજતા હતા. કૃષ્ણલાલના મુખે તેણે જે કાંઈ સાંભળ્યું હતું એથી ઘણો ગુપ્ત ભેદ તે જાણી શક્યો હતો, તથા ખીજો ઘણો ભેદ જાણી શકવાની આશા હતી; છતાં કૃષ્ણલાલે પોતાની કર્મકથા પૂરી નહોતી કહી એવામાં ચંદૂલે આવી સઘળી બાજી ઉલટાવી નાખી.

કૃષ્ણલાલે જે કાંઈ કહ્યું હતું તે સત્ય હોય એમ લાગતું હતું; છતાં એની કર્મકથામાં ચંદૂલના જેવું એક પણ પાત્ર આવ્યું નહોતું. રાણા વીરસિંહજી, મૃગલોચની, બન્ને રાજકુમાર વગેરેનું આવતી કાલે જ મૃત્યુ થવાના સમાચાર સાંભળવામાં આવેલા હોવાથી જ્યોતિસિંહ ઘણો ગભરાઈ ગયો હતો. બરાબર આ સમયે તેણે સ્થામેથી માયાવિનીને પોતાના તરફ આવતી જોઈ, આ સમયે પેલો ખરા બિહારીસિંહ, હરનામસિંહ તથા ખીજા કેટલાક બહુરૂપીઓ અને દાસીઓ માયાવિનીની સાથે હતી.

પ્રભાતકાળ થઈ ગયો હતો. ભગવાન સહસ્ત્રરશ્મિનાં રંગબેરંગી ઇશ્વરોનો પ્રકાશ ઉઘાં ઉઘાં શૃંગોપર પડેલો હતો, માયાવિની જ્યોતિસિંહ પાસે આવી પહોંચી એટલે ખરા બિહારીસિંહે જ્યોતિસિંહને ઉદ્દેશીને વિદ્રુપાત્મકસ્વરે કહ્યું:—“ધર્માવતાર બિહારીસિંહજી, મિન-જ તો સારો છે ને ? હજી સૂઝી આપ દીવાના તો નથીને ?”

જ્યોતિ:—હવે મહને બિહારીસિંહના નામથી બોલાવવાની કશી આવશ્યકતા નથી, કેમ કે, તમે સર્વ જાણી ચૂક્યાં છો કે, આ દીવાનો ખરી રીતે રાણા વીરસિંહજીનો કામ બહુરૂપી છે. હવે તમે જાણીને

અતિ આનંદિત થશે કે, આ દીવાનો ખિહારીસિંહ બહુરૂપીઓને શિરોમણિ જ્યોતિસિંહ જ છે, જેની વૃદ્ધિમત થયેલી હિમ્મતોનો સુખઅલો કરનાર આ દુનિયામાં કોઈ છે જ નહીં. ખાલી કેદીની સ્થિતિમાં પણ એ પોતાની હિમ્મત તથા બહાદુરીનો દાવો કરીને ધણું કાર્યો કરી બચાવવાની ઇચ્છા રાખે છે.

ખિહારી:—ઠીક છે; પરંતુ હવે તમારી બહુરૂપીઓના શિરોમણિની પદવી અહીં ચાલી શકે એમ નથી. તમારી સઘળી વિદ્યા ગત્રે માટીમાં મળી જવાની છે; હવે સત્તર આપને હાથકડી અને બેડીનું ધનામ આપવામાં આવશે.

જ્યોતિ:—તમારે ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે કે, દીવાનાની હાલતમાં પણ આ જ્યોતિસિંહે પોતાનાં સાધનોનો વાટવો અને ખર્ચ જરૂર ગૂમાવ્યાં નથી. તમે હાથકડી અને બેડી પહેરાવવાની વાત કરો છો; પરંતુ આ હાથને તો શું પણ પગને સુધ્ધાં સ્પર્શ કરવાનું સાહસ કોણ કરી શકે છે એ હું જોઉં છું. (હાથમાં ખર્ચ જરૂર લઈ) એવો કયો હાથ છે કે, જે હાથકડી લઈ મહારી પાસે આવવાની હિમ્મત ધરાવે છે ?

પરાખર આ સમયે જ ચંદુલ પાસેની એક ઓરડીનો દરવાજો ઉઘાડી ઘટનાસ્થળે ઉપસ્થિત થયો. એને જોતાં જ માયાવિની તથા એના સાથીઓ વિસ્મિત થઈ ગયા. વળી જે ઓરડીમાંથી ચંદુલ આવ્યો હતો તેમાં ખીન્ન પણ કેટલાક માણસો હોય એમ તેમને લાગ્યું. એ ઓરડીનો દરવાજો ચંદુલે ઉઘાડો રાખેલો હોવાથી એમાંના માણસો નજરે પડતા હતા, ચંદુલે માયાવિની તથા તેના સાથીઓ તરફ જોઈને કહ્યું:—“હું કોણ છું એ કહેવાની કાંઈ જરૂર નથી;



હતાં મહારું અત્રે આવવાનું કારણ હું અવશ્ય કહીશ. મહેને એક દાસી તથા એક ગુલામની જરૂર છે. કહો બેઘએ કે, તમારામાંથી હું કોને પસંદ કરું ? ( માયાવિની તરફ ઇશારો કરીને ) આને જ હું મહારી દાસી બનાવવાનો વિચાર રાખું છું, તથા બિહારીસિંહને મહારા ગુલામની પદવી અર્પણ કરવાની મહારી ઇચ્છા છે ! ! ”

બિહારીસિંહે કોધાંધ બની જમને કહ્યું:—“ આટલી બધી બે-અદબીયી બોલનાર બદમાશ ! તું કોણ છે ? શું રાણી માયાવિનીને તું ઓળખતો નથી ? ”

ચંડૂલે હસીને કહ્યું:—“ મહારા સંબંધી તમે ગમે એમ બોલશો તો પણ હું તપી બળિં એવો નથી, હું સારી રીતે જાણુ છું કે, ઇશ્વર સિવાય બીજું કોઈ મહારાથી મહાન નથી, બિહારીસિંહને તો હું મહારા ગુલામના ગુલામથી પણ તુચ્છ સમજું છું. ” આમ કહી માયાવિની તરફ ઇશારો કરીને તેણે કહ્યું:—“ જો મહારી હકીકત જાણવી હોય તો મહારી પાસે આવ તથા ત્હારા કાનમાં હું જે કહું તે સાંભળ. ”

બિહારીસિંહ બોલી ઉઠ્યો:—“ અમે એવાં બેવકૂફ નથી કે ત્હારી પ્રપંચબળમાં સપડાઈએ ! ”

ચંડૂલ:—તું મહારી પાસે આવીને કાન ધરીશ એટલે ત્હારાપર હું બા કરીશ એવી ત્હારા મનમાં શંકા છે ?

બિહારી:—બેશક એમ જ છે.

ચંડૂલ:—ના ના, એ કામ અમારા જેવા બહાદુરોને શોભતું નથી; છતાં જો ડર લાગતો હોય તો થોડે છેટે ચાલ. હું દૂર ઉભો રહીને જ મહારે જે કહેવાનું છે તે કહીશ; જેથી બીજું કોઈ સાંભળી જાય નહિ.

ખિહારીસિંહે થોડો વિચાર કરીને કહ્યું:—“ હું તારા જેવા કમજોરથી ડરી જાઉં એવો નથી. આજ, હું તારી વાત સાંભળવાને તૈયાર છું. ”

આમ કહીને ખિહારીસિંહ ચંડૂલ પાસે જઈ તેની વાત સાંભળવા લાગ્યો. આ સમયે કોણ જાણે કે ચંડૂલે ખિહારીસિંહના કાનમાં શી ભેદ ભરેલી વાત કહી કે જેથી ખિહારીસિંહ આત્મસંચરણ કરી શક્યો નહિ. તે દિગ્મુદ્ધ જની જમને ચંડૂલ તરફ જોઈ રહ્યો. એનું મ્હોં મ્હાન થઇ ગયું. તેનું શરીર કંપવા લાગ્યું. તેની આવી વિચિત્ર સ્થિતિ જોઈને ચંડૂલે સ્મિતમુખે કહ્યું:—“ કેમ, મ્હારી વાત જો અરાબર સાંભળવામાં ન આવી હોય તો હું ફરી મ્હોટેથી કહી સંભળાવું; જેથી બીજાઓ પણ સાંભળી શકે !”

ખિહારીસિંહે પોતાના બન્ને હાથ જોડીને ગદ્ગદ કંઠે કહ્યું:—“ થયું-થયું-ક્ષમા કરો. હું આશ્ચર્યમાં છું કે, આપના શ્રીમુખમાંથી આપ એ શબ્દો ફરીથી નહિ જ ઉચ્ચારો. આપ કોણ છો એ જાણવાની મ્હારી ઇચ્છા નથી. ”

માયાવિનીએ ખિહારીસિંહને પૂછ્યું:—“ એણે તમારા કાનમાં એવી તે શી વાત કહી છે કે, જે સાંભળીને તમે ગભરાઇ ગયા છો. ”

ખિહારીસિંહે પોતાના બન્ને હાથ જોડીને કહ્યું:—“ ક્ષમા આપો. એ વિષય સંબંધી હું કંઈ કહી શકતો નથી. ”

માયાવિનીએ ક્રોધે ભરાઈને પૂછ્યું:—“ એ વાત સાંભળવાની યોગ્યતા મ્હારામાં નથી કે ? ”

ખિહારી:—એક વખત તો હું કહી ચુક્યો છું કે, એ શબ્દો હું ઉચ્ચારી શકતો નથી.

માયાવિની:—મ્હને એમ લાગે છે કે, તું પણ ખરો બિહારી-સિંહ નથી. ( ચંડૂલ તરફ જોઈને ) શું બીજા કોઈને તું એ વાત કહી શકે તેમ નથી ?

ચંડૂલ:—જે કોઈ મ્હારી પાસે આવશે એના કાનમાં હું ગમે તે એક વાત કહીશ; છતાં એકને જે વાત કહેવામાં આવી હશે તે જ વાત બીજાને કહેવાને હું બંધાતો નથી.

માયાવિની:—તું કોણ છે અને કયા રસ્તેથી આ જાગમાં આવ્યો છે એ તું નહિ કહે કે ?

ચંડૂલ:—મ્હારું નામ ચંડૂલ છે. અહીં આવવાના વિષયમાં હું માત્ર એટલું જ કહેવું પુરતું ધારું છું કે, હું સર્વવ્યાપી છું. મ્હારી ઇચ્છામાં આવે એ સ્થળે હું જઈ શકું તેમ છું. જે તારે પણ કોઈ વાત સાંભળવી હોય તો તું મ્હારી પાસે આવીને સાંભળ.

હરનામસિંહે માયાવિનીને કહ્યું:—“ પહેલાં મ્હને જ એની વાત સાંભળી લેવા ધો. ”

આમ કહીને હરનામસિંહ માયાવિની પાસે ગયો. ચંડૂલે તેના કાનમાં પણ કોઈ બેદબરેલી વાત કહી; જે સાંભળી હરનામસિંહ પત્યરના પુતળાની માફક સ્થિર, ધીર, અને ગંભીર બની જઈને જ્યાં ઉભો હતો ત્યાં જ ઉભો રહ્યો. તેની આવી સ્થિતિ થઈ ગયેલી જોવામાં આવતાં માયાવિનીને ઘણું આશ્ચર્ય ઉપજ્યું. કેટલોક સમય વીતી જવા છતાં હરનામસિંહ ત્યાંથી ખસ્યો નહિ. આ સમયે માયાવિનીએ ઉચ્ચસ્વરે તેને ઉદ્દેશીને કહ્યું:—“ હરનામસિંહ ! તમે આમ જડ જેવા કેમ બની ગયા છો ? ” આ વાક્ય સાંભળી કોઈ પણ ઉત્તર નહિ આપતાં તે બિહારીસિંહ પાસે જઈ કપાળપર હાથ ઠાકાને

બેસી ગયો. આવો પ્રકાર જોઈ માયાવિનીએ કહ્યું:—“ મ્હને આ માણસ જાડુગર હોય એમ જ લાગે છે. હું એને કેઃ કરવાની આજ્ઞા કરું છું ! ”

ચંદુલે કહ્યું:—“ કેદી થવા મારે જ હું અત્રે આવ્યો છું; તમારે કબૂત ઉઠાવવાની કાંઈ જરૂર નથી. જો, હું પોતે જ તમારી પાસે આવું છું. તમે હાથકડી અને બેડી લાવો ! ”

આમ કહીને ચંદુલ ત્વરાથી માયાવિની પાસે ગયો, અને તેણે તેના કાનમાં પણ એક એવી વાત કહી કે, જેથી એની સ્થિતિ પણ સર્વથા બદલાઈ ગઈ. તેનું મુખમંડળ મલિન બની ગયું. આંખોએ ચક્કર આવવાથી જમીનપર પડી જઈને વિના વિલંબે તે એહોશ બની ગઈ. બિહારીસિંહ અને હરનામસિંહ સિવાય બીજાં જેટલાં માણસો એની સાથે આવ્યાં હતાં તેઓ પણ ચંદુલનો આવો ચમત્કાર જોઈ કિંકર્ત્તવ્યવિમૂઢ બની ગયાં.

એક કલાક વીતી જવા છતાં માયાવિની શુદ્ધિમાં આવી નહિ. ચંદુલ જ્યોતિસિંહ પાસે ગયો, તથા તેણે તેના કાનમાં પણ કોઈ વાત કહી જેના ઉત્તરમાં જ્યોતિસિંહે માત્ર એટલું જ કહ્યું કે, “ હું તૈયાર છું. ”

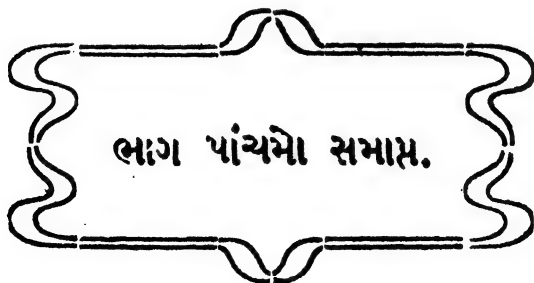
તત્કાળ જ્યોતિસિંહનો હાથ પકડીને, ચંદુલ જે ઝોરડીમાંથી બહાર આવ્યો હતો, એ ઝોરડીમાં તે ચાલ્યો ગયો. ઝોરડીમાં ગયા પછી તેનું દાર એણે બરાબર બંધ કરી દીધું. માયાવિનીનું કોઈ પણ માણસ તેમને ત્યાંથી ચાલ્યા જતા અટકાવી શક્યું નહિ.

જે ઝોરડીમાંથી ચંદુલ બહાર આવ્યો હતો તેમાં પહેલાં કેટલાક માણસો નજરે પડતા હતા; પરંતુ ચંદુલની સાથે જ્યોતિસિંહે

જ્યારે એ ઝોરડીમાં પ્રવેશ કર્યો ત્યારે એક પણ માણસ એની નજરે પડ્યો નહિ.

ખીજી તરફ માયાવિની જ્યારે શુદ્ધિમાં આવી ત્યારે બિહારીસિંહ, હરનામસિંહ તથા પોતાનાં ખીજ સાથીઓને સાથે લઈને પોતાના ખાસ મહેલમાં ચાલી ગઈ. ત્યાં ગયા પછી તેણે બિહારીસિંહ તથા હરનામસિંહને પૂછ્યું કે, ચંદ્રે તેમના કાનમાં શી વાત કહી હતી ?

ધણી વખત પૂછવામાં આવ્યા છતાં તેમણે બન્નેએ એ વિષય સંબંધી કંઈ કહ્યું નહિ. હજી પણ જ્યારે તેઓ ચંદ્રલનું નામ સાંભળતા ત્યારે તેમનું શરીર રોમાંચિત થતું હતું. વાસ્તવિક રીતે જેવા જતાં માયાવિનીની સ્થિતિ પણ તેમના જેવી જ હતી. માયાવિનીનો એવો નિશ્ચય થઈ ગયો હતો કે, ચંદ્રલ નક્કી બિહારીસિંહ અર્થાત્ જ્યોતિસિંહને છોડાવીને લઈ ગયો છે !



૩૦. સુનીલાક્ષ વર્ષ જ્ઞાન શાહકૃત રસિક નવલકથાઓ.

## લતા અને લલિતા ભાગ ૧-૨-૩-૪-લતા અને લલિતા

એ બહેનો હોવા છતાં જૂદા જૂદા રંગદંડમાં અને જૂદા જૂદા સ્વભાવની માતાઓના સહવાસમાં ઉછરવાથી તેમનામાં જે ફરક જોવામાં આવે છે તેનું દિગ્દર્શન આ નવલકથામાં કરી શકાય છે. અંગ્રેજ કુમારિકાના પ્રેમદર્શનથી હિંદુ ઊકરી ઉપર કેવી અસર થાય છે, કેળવણીના પુત્રને ચોક્કસ કુમારિકા સાથે પ્રણયવાની ફરજ પાડનાર પિતા તેનું કેવું માફું પરિણામ મેળવે છે અને રાજવંશીઓમાં કેવી કેવી ભિન્ન ભિન્ન પ્રકૃતિઓ જોવામાં આવે છે એનો ઉત્તમ ચિતાર આપેલો છે. વાર્તાનો દરેક ભાગ અત્યંત રસિક છે અને ચાલે ભાગેમાં સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો આપવામાં આવ્યાં છે. બુંદર છપાઇ, ઉંચા કાગળ, પાકું સોનેરી સુશોભિત પૃષ્ઠ, દરેક ભાગનાં પૃષ્ઠ ૨૦૦. કિંમત દરેક ભાગની ૧-૦-૦ મુજબ રૂ. ૪-૦-૦

## કાશ્મીર અને ફેસરી (ખોલ આવૃત્તિ)—રણજીત-સિંહને

અફઘાનો સાથે ધણીવાર લડાઈપી થઇ હતી અને કાશ્મીર પ્રાન્તને માટે તો ચાર વાર સવારીઓ લઇ જવી પડી હતી; જેમાં છેલ્લી સવારીમાં વિજય પ્રાપ્ત થયો હતો, અને તે સિંહને મળ્યો તો દહ હતો કે પુનઃ અફઘાનો રણજીતસિંહના જીવનકાળપર્યંત કાશ્મીર સાથે જીંચું માયું કરીને બેઠાં રહ્યા નહોતા. રણજીતસિંહની પ્રીતિ, દીવાન હરિદાસની દેશભક્તિ, સહજરાયજી સૌરા, મહેબૂબની પીનતા, કનકપ્રભાની કલ્યાણનું સ્મિતિ મંત્રાદિ આકર્ષણીય વિષયોએ

૨ મળવાનું ઠેકાણું—મહાદેવ રામચંદ્ર બાગુબે.

એવી સુંદર રીતે આલેખવામાં આવ્યાં છે કે વાંચકની જિજ્ઞાસા એક પછી એક પ્રકરણ વાંચવાને ઉશ્કેરાતી જાય તેમ છે. પૃષ્ઠ ૨૫૦. પાકું પૂઠું કિં. રૂ. ૧.

## પિશાયમંદિર ભા. ભા. ૧-૨ નો—આ નવલ-કથા એ-

ટલી તો હૃદયગ્રાહી અને ચમત્કારિક છે કે, પૃષ્ઠે પૃષ્ઠે જિજ્ઞાસારસની જાણે કે સરિતા જ વહેતી હોય એવો સહજ ભાસ થાય છે. વળી ગુજરાતી વાંચકોને વાંચવામાં વિશેષ સરળતા પડે એ માટે પ્રયોજાઈ મૂળ અંગ્રેજી વસ્તુસંકલનાને ઘણી કુશળતાથી ગુજરાતીમાં ઉતારી છે; આમ હોવાથી વાંચતાં બિલકુલ કંટાળો ઉપજવાનો ભય છે જ નહિ. અરણ્યમાં અત્યાચાર, કિલ્લાનો ગુપ્તભેદ, બયાનક ચત્રકચંત્ર, કેદમાં સપડાયેલી કુમારિકા, શ્વેત આકૃતિ, ચક્રચંત્રવાળું ભોંયરું, પ્રેમમંદિર કે પિશાયમંદિર? વગેરે પ્રકરણો વાંચતાં આહાર-નિદ્રાનું સર્વથા વિસ્મરણ થઈ જાય તેમ છે. આ નવલકથાના દરેક ભાગમાં ફોટો ઝીંકોનાં પાંચ પાંચ મનહર ચિત્રો આપેલાં છે. બન્ને ભાગ જુદા બાંધેલા છે. પાકું પૂઠું, બન્ને ભાગ પૃષ્ઠ ૬૦૦ છતાં કિંમત દરેક ભાગની રૂ. ૨) મુજબ કુલ રૂ. ૪.

## ભાગ્યચક્રનો મહામંત્ર—આ સચિત્ર નવલ-કથામાં એક કેળવાયેલી

બાળા પ્રભાવતી અને તેના અવિવાહિત પતિ સુમિત્રનો કૌમાર અવસ્થામાં પરસ્પર પ્રેમ છે; પરંતુ ભાગ્યચક્ર નિલક્ષણ હોવાથી એ બાળાના પિતાનું એકાએક ખૂન થાય છે. ખૂનીને પકડવાને એક કાર્યદક્ષ ડિટકિટવ ધણો પ્રયત્ન કરે છે, તેને ઘણા પુરાવાઓ મળી આવે છે;

પરંતુ તે ખૂનીનો નિર્ણય કરી શકતો નથી કે તેને પકડી શકતો નથી વગેરે બનાવો જાણે મ્હોં આગળ હિલા જ હોય એમ જણાવે છે પૃષ્ઠ ૪૦૦ મૂલ્ય રૂ. ૧-૮-૦

૨૧. નારાયણ વિસનજી ઠક્કર કૃત રસિક નવલકથાઓ.

## આંજકાંલનું હિન્દુસ્તાન અથવા પ્રાણહારક

મૃગજળ-લા. ૧-૨. ચાલુ સમયમાં ચાલતા નીંઘ સુધારા, ગાડી-પાડીના વૈભવ ખાતર ગમે એવા શ્રોમત પતિ મેળવવાની લાલસા, શ્રીમંતોનાં મૃત્યુ સમયે થતાં વીલના કલ્પનામાં પણ ન આવે એવા બનાવોથી ભરપૂર નવલકથા. પ્રણયદર્શન, વિકાર અને વિવેક, સુખમાં હલાહલ, શરીર બદમાશોની ટોળી, સત્યનિષ્ઠા, અખળાનું સાહસ, બચંકર પ્રપંચજળ, નિશ્ચાયરોનો ગૃહપ્રવેશ, ગુલામની પ્રેમ-પત્રિકા, બાગિરથીની બચંકરતા, અધઃપાતનો આરંભ, કપિંજલાનો કાળ અને સુલોચનાની અદ્રશ્યતા વગેરે પ્રકરણો વાંચતાં તમે જુની આંખોએ નવીન તમાશો જ જોઈ શકશો. પૃષ્ઠ સંખ્યા લગભગ ૩૨૦, દરેક ભાગમાં ચાર સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો, બન્ને ભાગનું પાકું રૂપેરી પૂઠું છતાં કિંમત. દરેકની ૧-૮-૦ કુલ રૂ. ૩).

## બચંકર ભદ્ર અથવા કેવળ ૨૪ વર્ષના ક્ષણભંગુર

સંસાર માટે-આ સંસારના ક્ષણભંગુર ભોગવિલાસની લાલસાથી મહત્વાકાંક્ષાના પ્રવાહમાં તણાઈને હુદ માનતી પિશાચના દાસ-સ્વને સ્વીકારીને આ જગતમાં કેવાં કમકમાટી ઉપજાવનારાં કૃત્ર્યો કરે છે, અને જ્યારે પિશાચની નરકમર્તામાં પડવાનો પ્રયત્ન



તેમનાં નેત્રો સમક્ષ આવીને ઉભો રહે છે તે સમયે તેમની કેવી દયાજનક દુર્દશા થઈ જાય છે એનું જો તાદસ્ય શાબ્દિક ચિત્ર જોવું હોય તો તે કેવળ આ અદ્ભુત નવલકથામાં જ દેખાશે. મહાટી સામંજનાં પૃષ્ઠ ૩૦૦, રૂપેરી નામ તથા પાંચ સુંદર ફોટો-ગ્રાફિક ચિત્રોવાળી આ નવલકથાની કિં. માત્ર રૂ. ૨) છે. પો. માફ.

## નાદિરનો દોરદમામ—અને બાહુબળનું પ-રિણામ—સ્વર્ગવાસી!

અમૃત કેશવ નાયક તથા વિદ્યમાન ઠક્કર નારાયણ વિસનજી કૃત. એક સાધારણ સિપાહી તરીકે ધરાવતા બાદશાહના સૈન્યમાં દાખલ થઈ ધીમે ધીમે આગળ વધી અંતે જીજ્ઞાસુ તથા અદ્વિ-તીય બાહુબળથી ધરાવતા બાદશાહ બની બેઠેલા અને ત્યાર પછી હિન્દુસ્તાનમાં આવી દિલ્હીમાં 'કલેઆમ' ચાલાવી દિલ્હીની મૂન-સિયાત 'શહેનશાહના' પાયાને હમ્મેશને માટે ઢીલો કરી જનાર નાદિરશાહનું જીવનચરિત્ર આ ગ્રંથમાં એટલું અને એવું ઉત્તમતાથી વર્ણવાયું છે કે જાણે એક ઉત્કૃષ્ટ નવલકથા વાંચતા હોઈએ તેવો જ ભાસ થાય છે. ઉત્તમ કાગળ, ઉત્તમ બાઇન્ડીંગ ૨૫૦ પૃષ્ઠના ગ્રંથની કીમત રૂ. ૨- -૦ પોસ્ટેજ જુદું.

## મારી ભયંકર સંસારયાત્રા અથવા એક નિરા-ધાર અબળાનો

આર્તનાદ! આ સામાજિક નવલકથામાં સંસાર વ્યવહારમાં પ્રચલિત થઈ પડેલા કેટલાક વિષયોનું એવી શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિથી અવલોકન કર-વામાં આવ્યું છે કે, જેમાંથી ધણું શીખવાનું મળી શકે તેમ છે. બાળવિધવાની હિન્દુ સમાજમાં કેવી શોચનીય સ્થિતિ છે, લગ્ન-

કાને કહેવાય છે, પુનર્જન્મની ઉત્પત્તિ કેવી રીતે થઈ છે, જ્ઞાતિ હિત કેવી રીતે સાધી શકાય તથા જ્ઞાતિના સડાઓને કેવી રીતે દૂર કરી શકાય આદિ અનેક ઉપયોગી વિષયોની ચર્ચા આ નવલકથામાં ઘણી રસિકતાથી કરેલી છે. પૃષ્ઠ સંખ્યા લગભગ ૩૫૦, પાકું રૂપેરી પૂઠું; છતાં મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૨-૦-૦

૨૧. વ્રજલાલ જાવજી ઠક્કરકૃત રસિક નવલકથાઓ.

**કંગાલ કેદી** અથવા સ્નેહ-બંધન—ભાગ ૧-૨. આ નવલ-

કથામાં સુખદુઃખના પડછાયા, સ્વામી સ્નેહજ્યોતિનું આદર્શ સાધુ-જીવન અને દૈવી પરોપકાર, હૃતભાગ્ય રંગનાથની સ્થિતિનું અને જીવનનું કલ્પના પણ ન કરી શકાય એવું અસંભવ પરિવર્તન, પોલિસ અમલદારોની નિષ્કુરતા, સંપત્તિનો સદુપયોગ, નિરાધાર સ્નેહ-લતાના જીવનનો અકાળે આવેલો શોચનીય અંત, શાન્તિલતાના કષ્ટની પરિસીમા, અપૂર્વ વાત્સલ્ય સ્નેહ, કૃષ્ણલાલનાં કુટિલ કારસ્થાન, મીમંતોની શઠતા અને વિલાસપ્રિયતા, નર્મદાની પ્રાણહારક આશા, પ્રણય અને વિરહના આકર્ષણીય પ્રસંગો, પાપિષ્ઠ કાબિકાની કુટિલતા, સતી સાધ્વીની શીયળપ્રીતિ, આદિ અનેકવિધ આકર્ષણીય ઘટનાઓથી પરિપૂર્ણ. દરેક ભાગમાં આર સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો, ચીકણા સફેદ કાગળ, બન્ને ભાગનું પાકું રૂપેરી પૂઠું; દરેક ભાગની કીંમત રૂ. ૧-૧૨-૦ મુજબ કુલ રૂ. ૩-૮-૦.

## દગાબાજ દુનિયા—

આ નવલકથાની વસ્તુસંકલ-  
ના એવી તો અદ્ભુત, પરંતુ  
સંભવિત છે કે, પ્રત્યેક પૃષ્ઠે વાંચકની જીજ્ઞાસા વૃદ્ધિગત થાય તેમ  
છે પત્નીનું ગૂમ થવું, રેલ્વે ટ્રેનમાં સંન્યાસીના મૃતદેહનું તથા  
આવવું, સાધ્વી સતી નિર્મળાનો દૈવી અને આદર્શ સ્વામીસ્નેહ,  
સંન્યાસીના જીવનનું ગુપ્ત રહસ્ય, પાપનો પશ્ચાત્તાપ, સંતાનસ્નેહ,  
લોકચર્યા અથવા ગામડાનું ગેઝેટ, પ્રચંડ નિરાશા, ચોરને પોટલે  
ધગની ધૂળ આદિ અનેક રસિક, ચમત્કારિક અને બોધક વિષયો-  
થી ભરપૂર. મોટા કદના પૃષ્ઠ લગભગ ૨૨૦. મનહર છપાઇ, ચાર  
સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો. પાકું લાયબ્રેરીને શોભાવે એવું રમ-  
ણીય પૂઠું. આ નવલકથાના ચિત્રો જોઈ તમે ‘અપૂર્વ’ શબ્દ જ  
હિચારશો. મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૧-૮-૦ આજે જ મંગાવો.

## ભાગ્યદેવીની ભયંકરતા અથવા આદર્શ

વિશ્વવા— આ નવલકથા એક સર્વોત્તમ બંગાળી નવલકથાનો  
અનુવાદ છે. આ નવલકથા સમસ્ત હિન્દુસ્તાનમાં  
એટલી બધી લોકપ્રિય થઇ પડી છે કે, તેનું અંગ્રેજી, હિન્દુસ્તાની,  
વગેરે ભાષામાં પણ ભાષાંતર થયું છે. ભાગ્યદેવીની ભયંકરતા-  
થી એક કંગાલ દીનદરિદ્ર કુટુંબને કેટલું બધું દુઃખ વેઠવું પડે છે  
તેનો આ નવલકથામાં ધણો જ કરુણાજનક ચિતાર આપવામાં આ-  
વ્યો છે. સતીના જીવનનો હૃદયભેદક અંત, નિષ્કુર નરેન્દ્રનાથની  
પ્રબળ વિશ્વાસવાસના, વિશ્વેશ્વરની સાધુતા અને પરોપકારિતા, લેખ-  
કારોનો જીદમ, કઠોર વૈધવ્યવ્રત, ધગને બદલે ચિતા, સેવાધર્મ

અને કર્તવ્યમહિમા વગેરે વિષયોનું શાબ્દિક ચિત્ર વાંચતાં વાંચતાં તમે અશ્રુજળને અટકાવી શકશો નહિ. મનુષ્યજીવનમાં કૃત્તી પરિ-  
સીમાનું દર્શન કરવું હોય તો આ નવલકથા અવશ્ય વાંચો. પૃષ્ઠ  
સંખ્યા લગભગ ૨૦૦, ચાર સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો, પાકું  
ફેરી બાઇન્ડીંગ છતાં કિંમત માત્ર રૂ. ૧-૪-૦.

## પિશાચિની કે પ્રેમદા ?—ભૂતપ્રેતના ભયંકર ઉપદ્રવના લીધે ઉપ-

જતું ભ્રમભૂલક દુઃખ, મહામાયાનું જળમાં ડૂબી જવાથી નિપજેલું  
મૃત્યુ, સુંદરી લીલાવતીની ખિમારી, પ્રેમની હરિકાષ, યુવકનો આ-  
ત્મસંયમ, વિધવાની વિરહવેદના, ધડથી જૂદું થઈ ગયેલું મસ્તક,  
સ્મશાનભૂમિમાં પિશાચોનું પાપમંડળ, સંન્યાસીનું અદ્ભુત શિક્ષણ,  
વિદેશીનીના જીવનનો બેદ, પ્રજ્વળનિરાશા, માયાળળ, પાપનો પ-  
સ્તાવો, સોખતની અસર વગેરે વિવિધ વિષયોથી પરિપૂર્ણ. સંયમ-  
નું માહાત્મ્ય અને સુખ નિહાળવું હોય તો આ નવલકથા અવશ્ય  
વાંચો. પૃષ્ઠ સંખ્યા લગભગ ૨૬૦, સુંદર છપાઈ, છતાં કિંમત  
માત્ર રૂ. ૧-૮-૦.

## સ્વર્ગમાં રાયતાન—ઉપરથી મહાત્મા જેવા દેખાતા અને સંસારમાં

સાધુ લેખાતા; પરંતુ હૃદયમાં હળાહળ ભરી રહેલા પુરુષો પોતાના  
ઉપર ઉપકારો કરનારનું પણ કેવું ભયંકર અનિષ્ટ કરે છે, દ્રવ્ય-  
લોભથી કેટલીક વખત મનુષ્ય પિશાચનું સ્વરૂપ ધારણ કરી કેવાં  
પૈશાચિક અને રૂંવા ખડા કરે એવાં નિષ્કુર કાર્યો કરે છે, ખોટાં  
મૃત્યુપત્ર કેવી રીતે તૈયાર થાય છે વગેરે અનેક રસિક, ચમત્કા-

રિક અને આકર્ષક ધટનાઓથી ભરપૂર નવલકથા સ્વર્ગમાં શયતાન અવસ્થા વાંચો. મ્હોટી સાઈઝનાં પૃષ્ઠ લગભગ ૨૦૦, મનહર છપાઈ, પાકું રૂપેરી લાયબ્રેરીને શોભાવે એવું આકર્ષક પૂઠું; છતાં મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૧-૪-૦.

**સંસાર કે નરકાગાર ?**—આજકાલના કહેવાતા સુધારકોનું આંતરજીવન કેવું પાપ પૂર્ણ અને શોચનીય છે, જ્ઞાનશૂન્ય વિધવાઓ ધર્મશિક્ષણના અભાવે સ્વધર્મનો ત્યાગ કરી કેવી રીતે પાપિષ્ઠા થાય છે, ખરાબ સોખતથી કેવું બીષણ દુઃખ ભોગવવું પડે છે, વેત્યાવિજ્ઞાસથી અંતે કેવી પ્રાયમાલી, અને ખાનાખરાબી થાય છે, સહધર્મિણીનો ત્યાગ કરી પરદારામાં પ્રીતિ રાખનાર યુવકોની કેવી દુર્દશા થાય છે, મઘમાનના વ્યસનથી મનુષ્યજીવન કેવું અધમ થાય છે, પાપપૂર્ણ મહત્વાકાંક્ષા રાખવાથી જીવનનો કેવો વિનાશ થાય છે એનો આખેદુખ ચિતાર આ નવલકથામાં સાદી, સરળ પરંતુ રસિક જાણમાં ચિતરવામાં આવ્યો છે. પૃષ્ઠ સંખ્યા લગભગ ૨૫૦, સુંદર છપાઈ, પાકું રૂપેરી પૂઠું; છતાં કિંમત માત્ર રૂ. ૧-૪-૦ લખો:—

**મૃગલોચની અથવા—** માયા પ્રાપ્તિ ( સંપ્રાદક:—રા. મગ જાગૃતે. ) ભાગ ૧-૨-૩-૪ આ નવલકથા વાર્તા પ્રિય વાંચકોને એક વખત વાંચવાની અમે ખાસ બહામણુકરીએ છીએ. શુદ્ધ રતેહનું સ્વપ્ન સમજવું હોય, વહાઈર દોસ્તની પ્રિયોજન દોસ્તીનું દર્શન કરવું હોય, મેશ્વરીઓના કલ્પનામાં પણ ન હિપજ શકે એવા અવનવા અમલકારોથી પરિચિત રવું હોય, રીરમુરખોની વીરતા જોવી હોય તો આ નવલકથા અત્યંત

વાંચ્યો. પ્રેમિક પ્રેમિકાની વિયોગવ્યથાનો હૃદયવિદારક ચિતાર વાંચતાં તમે અશ્રુજળને અટકાવી શકશો નહિ. પ્રેમ, વિરહ, મિલન, અમત્કાર, કર્તવ્યનિષ્ઠા, દેશદ્રોહ, દેશભક્તિ વગેરે સધળું આ નવલકથામાં છે. આ નવલકથા વાંચતાં તમે આહાર નિદ્રા પણ ભૂલી જશો અને તમારા મુખમાંથી વારંવાર ‘વાહ વાહ’ના જ ઉદ્ગાર નીકળશે. આ નવલકથાની લોકપ્રિયતા અને રસિકતા માટે એટલું જ કહેવું બસ છે કે, ઉર્દુ, હિંદી, નેપાલી, ઈંગ્રેજી આદિ દેશી વિદેશી ભાષાઓમાં આ નવલકથાની અત્યાર સુધીમાં લાખો નકલો વેચાઈ ગઈ છે અને હજી વેચાય છે. આજે જ મંગાવો. દરેક ભાગનું મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૧-૮-૦ કુલ રૂ. ૬-૦-૦ પાકું રૂપેરી પૂઠું.

## રણુદેલા રજપૂતો યાને સતીઓનું શ્રાવણ—

ભાગ ૧-૨ જો. આ નવલકથા એટલી બધી આકર્ષક અને રસિક છે કે, માત્ર એકજ વર્ષમાં તેની બીજી આવૃત્તિ થઈ છે. જે રણુશ્રા રજપૂતોએ, જનની જન્મભૂમિની સ્વતંત્રતાને માટે પોતાનાં અમૂલ્ય જીવનો રણુક્ષેત્રમાં સમર્પણ કર્યા હતાં, જે સતી સાખી રજપૂતાણીઓએ યુદ્ધમાં જ ગ લઈ શત્રુઓને હંકારી પોતાના અપૂર્વ શ્રાવણથી સર્વને અતિ આશ્ચર્ય ઉપજાવ્યું હતું, વગેરે વિષયોથી ભરપૂર. મનહર છપાઈ, પાકું સોનેરી પૂઠું; છતાં કિંમત દરેક ભાગની રૂ. ૧૧૧ મુજબ કુલ રૂ. ૩.

## મનોહારિણી માયા—

આ નવલકથાની વસ્તુસંકલ્પના એટલી બધી રસિક મનોરંજક અને દરુજાજનક છે કે એક વખત પુસ્તક વાંચવા માટે હાથમાં લીધા પછી પડતું મૂકવાનું મન થશે નહિ. એક ત્રિ.

જીવનમોહિની બાળિકાના પ્રેમના બે પ્રતિસ્પર્ધી યુવકો એક બીજાની વિરુદ્ધ કેવા પ્રાણહારક ષડ્યંત્રો રચે છે, સંસારત્યાગી મહાત્માના અંતરમાં ક્વચિત્ સ્વાર્થનો સંચાર કેવી રીતે થાય છે, સરળ હૃદયની બાળિકા જીવસટોસટના પ્રસંગોમાં પણ પોતાના પ્રિયતમના પ્રણય પ્રતિ કેવી દૃઢ રહે છે, દુરાચારી અધમ મનુષ્યો પોતાની સત્તાનો દુરુપયોગ કરી અંતે કેવા પસ્તાય છે વગેરે આકર્ષણીય ઘટનાઓનું દર્શન કરવું હોય તો આ નવલકથા અવશ્ય વાંચો. આ નવલકથાના પ્રયોજક રા. વ્રજલાલ જી. ઠક્કર છે એટલે નવલકથાની ઉત્તમતા માટે વિશેષ લખવાની જરૂર નથી. પૃષ્ઠ સંખ્યા લગભગ ૩૦૦ પાકું રૂપેરી પૂકું, છતાં મૂલ્ય માત્ર રૂ ૧-૮-૦ આજે જ મંગાવો.

## રાજનૈતિક ષડ્યંત્ર અથવા મરૂભૂમિની મોહિની.

રણુશૂરા રાજપૂતોના ઇતિહાસને અનુસરીને આ નવલકથા લખવામાં આવી છે. કોટામાં જે સમયે જલ્દિમસિંહ રાજપ્રતિનિધિ હતો તે સમયે તેણે પોતાનો અધિકાર વંશાનુક્રમિક ચાલુ રાખવા માટે કેવા બગીરથ પ્રયત્ન કર્યો હતા, સુચતુર અંગ્રેજોએ જલ્દિમસિંહ સાથે સ્નેહસંબંધ રાખી પોતાનું પ્રાપ્ત્ય કેવી રીતે પ્રતિષ્ઠિત કર્યું હતું, ઝાલોરરાજનન્દિની અલકાસુદરીને મેળવવા માટે જેશલમીરરાજનન્દન ગજસિંહે કેવા ભયંકર સાહસિક કાર્યો કર્યા હતાં, જલ્દિમસિંહનો પુત્ર ગરબનદાસ કેવી રીતે પોતાના પ્રણય-પ્રતિસ્પર્ધીના હાથે અકાળે આલોકનો ત્યાગ કરી ગયો હતો, સ્વાધીનતા મેળવવા માટે કોટાના રાજકુમારોએ કેટલું બધું કष्ट ઉઠા-

બધું હતું આદિ અનેકવિધ મનોમુગ્ધકર, વિસ્મયકર અને ચિત્તહરકટ-  
નાઓથી પરિપૂર્ણ. પણ મુલ્ય રૂ. ૧-૪-૦ વીં પીં પોપોટજ નૂદું.

જોશી ત્રંબકલાલ જીવરાજકૃત રસિક નવલકથાઓ.

**કલ્પ-દરની કટાર**—અથવા સંસાર ખાંડાની ધાર-  
નીચ અને શયતાન દોસ્તો કેરી

દગાબાજીથી પોતાના દોસ્તનો ધાત અથવા ખૂન કરે છે, સ્વાર્થને વખતે  
તેમનાં દશ્ય કેવાં પાષાણુ જેવાં બની જાય છે તથા અંતે એવા  
દુરાત્માઓની કેરી દુર્દશા થાય છે, કામળ હૃદયની કામિનીઓ પ્રેમના  
માટે કટલાં બધાં સાહસો વેડીને જીવનનું બળિદાન આપવાની  
તૈયારી કરીને તે અન્ય પુરુષોના પ્રેમને સંપાદન કરે છે, તથા તે  
ઉપરાંત મહાત્માઓના ચમત્કાર, પિશાચોની પાપલીલા, પિતાએ  
પિશાચનું સ્વરૂપ ધારીને કન્યાને ભોંયમાં દટાવવી, દીવાનની દુષ્ટતા,  
પાપીનો બચકર જીલમ, જામૂઓની બહાદુરી, શયતાની ચક્કર, ભોંય-  
રામાંનાં મેદ બરેલાં કુકર્મો, છુપી કટારીનું પરાક્રમ આદિ સર્વ  
વિષયો વાંચતાં આ સંસાર એ ખાંડાની ધાર જ છે એવો સર્વને  
ભાસ થયા વિના રહેશે નહિ. મ્હોટી સામ્રાજનાં ૫૪ ૩૪૦ પાકું  
પૂઠું મૂલ્ય ૨-૦-૦.

**કમળાદેવી**—આ નવલકથામાં ભારતીય વીર રાજપૂત  
જાતિનાં પ્રમુખ પરાક્રમો, પ્રેમ, વિરહ,

સંયોગ વિયોગ વગેરેના વિવિધ પ્રસંગો, સ્વદેશભક્તિનું માહાત્મ્ય,  
મોહની માયાજાળ, આત્મોત્સર્ગ વગેરેનું ઉત્તમ પ્રકારે આલેખન  
કરવામાં આવ્યું છે. સંસારને સ્વર્ગીય તથા સુખમય બનાવવાને  
માટે આ નવલકથા એક વખત આપના કુટુંબમાં અવશ્ય વંચાવો.



૧૨ મળવાનું ઠેકાણું—મહાદેવ રામચંદ્ર જાગૃષ્ટ.

ઇતિહાસના જ્ઞાન સાથે આનંદ મેળવવો હોય, રણચૂરા રાજપૂતોની સ્વદેશભક્તિનું દર્શન કરવું હોય, મ.યાજ્ઞભાઈ સાવાથી ભોમવવા પડતાં દુઃખને જોવું હોય, પાપીઓનાં પાપનું ભીષણ પરિણામ નિરખવું હોય તો આ નવલકથા આજે જ મંગાવીને વાંચો. સુંદર સફેદ ચીકણા કામળ પૃષ્ઠ સંખ્યા લગભગ ૪૦૦ પાકું સોનેરી પૃષ્ઠ મનહર છપાઈ છતાં મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૧-૮-૦

## બાગે શયતાન અથવા તદ્વારનું તૂકાન-

આ નવલકથામાં હિન્દમાં ઈ. સ. ૧૮૫૭ માં થયેલા બચંકર ગ્રાણ્યહારક બળવાનો તાદશ્ય ચિતાર ચિતરેલો હોય, તે હિપરાંત નાનાસાહેબ અને તાતીઆ ટોપીની અનેક ગુપ્ત બાબતોને પણ પ્રકાશિત કરવામાં આવી છે. નાનાસાહેબની જાલિમ અને હૃદયભેદક નિષ્કૃતતા, તાતીઆ ટોપીનું કલ્પનામાં પણ ન આવી શકે એવું અદ્ભુત ચાતુર્ય, રિટેકિટર રામપાલસિંહની કાર્યકુશળતા, ગવર્નર જનરલ લોર્ડ કેનિંગની નિપુણતા, ગોર્ડન નામક ઇંગ્રેજની હૃદયદ્રાવક સ્થિતિ, હેલનનું હૃદયભેદક ખૂન, ક્રાન્સ દેશના મેકેયર નામના એક શયતાન લૂંટારાનાં ભીષણ કાવત્રાં, સ્ટીફનનો સ્વર્ગીય પ્રેમ, આર્યબાળા મેંનાની સ્વદેશભક્તિ, અગ્નિમાં ભોગ આદિ વિષયો વાંચતાં ચક્ષુઓમાંથી અશ્રુજળની વૃષ્ટિ થાય તેમ છે. મહોટી સાંપડતાં પૃષ્ઠ સંખ્યા ૩૩૦, પાકું રૂપેરી પૃષ્ઠ કિંમત માત્ર રૂ. ૨)

## મુરાદેવી અથવા મૌર્યવંશના અજયુદ્ધનો આ-

રૂ. ૨-બાગ ૧-૨-૩ આ પુસ્તકમાં મગધદેશના રાજકર્તાઓનો સંપૂર્ણ

હેવાલ આપવા ઉપરાંત, નંદવંશનો નાશ કરીને મહાશુદ્ધિમાન અને કૌટિલ્યવિદ્યાવિશારદ આણ્યક્યદેવે મૌર્યવંશની સ્થાપના શી રીતે કરી, અંદ્રગુપ્તને રાજ્યાધિકાર અપાવવા માટે મલયપુરની રાજનંદિની મંદાકિનીએ કેવા કેવા યત્નો કર્યા હતા, મિત્રધર્મ અજાવવા માટે પહાડી રાજા સમરકેતુએ કેવી દક્ષતા દર્શાવી હતી, આણ્ણક્યે પોતાના અપમાનનો બદલો લેવા માટે બયંચર પ્રતિજ્ઞા ખારણુ કરીને 'અક્ષ-બળથી અક્ષાંડ પણ ડાલી શકે છે' એ સૂત્રને સિદ્ધ કરવા માટે શા શા બયંકર ઉપાયો યોજ્યા હતા તે સર્વ વિષયોનું ધણી જ સરળતાથી આ નવલકથામાં વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. ભાગ ૧ લો કિંમત રૂ. ૨-૦-૦ ભાગ ૨ જો કિ. ૧૧૧ રૂ. ભાગ ૩ જો કિ. ૧૧૧ રૂ. કુલ રૂ. ૫).

**તારાસુંદરી**—આ એક ઐતિહાસિક નવલકથા છે. બાળાઓની ધાર્મિકતા તથા કઠોરમાં

કઠોર સંજોગોમાં પણ તેમના પાતિવ્રતના રક્ષણની કુશળતા જોવી હોય, આદર્શ સંન્યાસીઓના સંસારત્યાગના ઉજ્જવલ દર્પાત જોવા હોય, યોગની સાધનાનો પ્રભાવ, વીરતાનું ગૌરવ આદિ સર્વ જોવું હોયતો અદ્ભુત રસથી ભરેલી, વીર શૃંગાર અને કરુણરસથી છલકાતી આ મનોહર નવલકથા જરૂર વાંચજો. પાકું પુકું ગ્લેજ કાગળ કિંમત રૂ. ૨.

**સંતપ્ત શયતાન** અથવા કામાંધનાં કાળાં

કામ—કામથી અંધ થયેલાં મનુષ્યો આ જન્મતમા કયું બીજું કાર્ય નથી કરી શકતાં? જન્મતને ઠગવા માટે ધર્મનિકેતનો સ્થાપી પાપનો પ્રચાર કરનારા, મુખમાં રામ બગલમાં છુરી લઈ દરનારા,

૧૪ મળવાનું ઠેકાણું—મહાદેવ રામચંદ્ર જાગૃષ્ટે.

હાથમાં માળા ગળામાં વિષની જ્વાળાને છૂપાવી રાખનારા, સત્યનેદ્ય આડંબર ધારી કેવળ અસત્યનો જ વિસ્તાર કરનારા અને પોતાના દગાથી નિરપરાધી, સરળ અને ભોળાં માણસોનાં ગળાં રેંસનારા આ પૃથ્વીપર અનેક મનુષ્યનાગધારી પિશાચો પડેલા છે અને તેવાં જ એક મનુષ્ય પિશાચ તથા માનવી પિશાચિકાનું આ નવલકથામાં એક ચિત્ર આલેખવામાં આવ્યું છે. પૃષ્ઠ ૪૦૦. રા. મૂલ્ય ૧-૧૨-૦.

## રાક્ષસોની રતિકીડા અથવા પીશાચોની

પાપપીલા-માયાવી માનિનીના બચંકર ભેદો, ઐયારો અથવા લુચ્યાઓની લુચ્યાઇઓ, તિલસ્માતી મકાનોમાં થતાં કારસ્થાનો, એક આર્ય લલનાની આદર્શ શ્રવણીરતા, ધર્મપરાયણતા અને પોતાના પતિને પિશાચોના જાળમાંથી મુક્ત કરવાની અજબ યુક્તિઓ વગેરે વાંચાને ખરેખર તણિયત ખુશ થયા વિના રહેતી નથી. શૃંગાર અને હારય રસ પણ તેટલોજ ફૂટી ફૂટીને બરવામાં આવ્યો છે કે જે વાંચતાં દિલ આનંદથી ઉભરાય છે અને મનનો મધો શોક દૂર થાય છે પૃષ્ઠ ૩૨૫ પાકું પૂઠું મૂલ્ય ર. ૨-૦-૦.

## સંસાર સંગ્રામ—

ભાગ ૧-૨ સોના જેવા સંસારને ધૂળમાં મેળવી દેનાર પિશાચિની પ્રેમદાઓ કેવાં કેવાં કારસ્થાન અને કાળાં કામ કરે છે, ધર્મપરાયણ સાધ્વી સતીઓ સંકટના પહાડો તૂટી પડવા છતાં કેવી અડગ અને અચલ રીતે પતિભક્તિમાં લીન રહે છે, સ્વાર્થસાધુ સગાં બહાલાઓ પોતાના સ્વાર્થને પૂર્ણ કરવા માટે કેવી દગાબાજીઓ રચે છે, કામધી જનો પોતાની કામતૃષ્ણાને પૂર્ણ કરવાના ઉદ્દેશથી સતી સાધ્વી

જાલનાઓને ફટલી બધી પીડિત બનાવે છે. આદિ સર્વ વિષયો આ નવલકથામાં દર્શાવવામાં આવ્યા છે. બંને ભાગ જૂદા બધેલા છે પાકું પુકું. બંને ભાગના પૃષ્ઠ ૪૦૦ કિમત દરેકની રૂ ૧૧૧ સુબળ કુલ. રૂ ૩ )

## પરાક્રમની પતાકા—

જાપાને વર્તમાન સમયમાં શી શી ઉન્નતિ કરી છે અને તેનું સત્ય કારણ શું છે તે દર્શાવવા ઉપરાંત આ નવલકથામાં જાપાનના પ્રિન્સે લંડન શહેરના બયો બજારમાં તથા ચાલતી રેલ્વે સ્ટેશનમાં અમેરિકાના એલચીઓ તરફ આવતા જાસૂસોનાં બેદી ખૂન શી રીતે કર્યાં તથા તેનો પત્તો છેવટ સુધી શા કારણથી ન મળ્યો; યુરોપની રાજનીતિ જોવામાં તેણે કેવી દક્ષતા દર્શાવી હતી આદિ સર્વ વિષયો આ નવલકથામાં આપવામાં આવ્યા છે. મોટી સાધજનાં પૃષ્ઠ ૩૦૦ પાકું પુકું રૂપેરી નામ અને મૂલ્ય ર—૦—૦

## ભવાનીનો ભાગ અથવા રાજપૂતોનો રજા-માદ

પ્રેમની પ્રતિરૂપમાં જે પીર બાળકો પોતાના પ્રાણની આકૃતિ આપવાને પણ તૈયાર થઈ જાય છે. વીર અને ધર્મપરાયણ રાજપૂતો પ્રતિજ્ઞાને માટે પોતાના જીવપર આવીને તસ્વારની બાજુ ખેલે છે, પવિત્ર હૃદયના રાજપૂત બાળાઓ વીરતાને જ વરનારી હોય છે, પણ રૂપમાં મોહાધિ નથી થતી આદિ સર્વ બનાવો વાંચતાં પૂર્વ સમયના રાજપૂતોના ગૌરવનું સ્મરણ થઈ આવે છે અને આંખોમાંથી ચોધારાં આસુ વહેવા માંડે છે. પૃષ્ઠ ૨૫૦ પાકું રૂપેરી પુકું. હોવા છતાં મૂલ્ય રૂ ૧-૪-૦

**ભેદી ખજનો—**ડિઝેક્ટીવોની ચાલકી, ભેદમાંથી ભેદ પકડી પાડવાની દિવને હેરત પમા-

ડનારી બહાદુરી, ચોરોની ચતુરાઈ, અખળાઓની અખચખી ભરેલી ભૂલથાપ ખચડાવનારી બાહોશી વાંચતાં દિલ કમકમી ઉઠે છે. ખૂનપર ખૂન, જસસપર જસસ અને ચોરના પણ ચોર એવાં એટલા બધા ભેદી ખનાવે આ પુસ્તકમાં આખેહુબ રીતે લખેલા છે કે, ખૂની કોણ છે? ચોર કોણ છે અને જસસ કોણ છે, એ ઠેક આખર સૂધી સમજાતું જ નથી. અરે એનો વિચાર પણ મનમાં આવી શકતો નથી. પાકું પૃષ્ઠ ૩૨૦ મૂલ્ય ૧-૧૨-૦.

**રાજ દેવીદાસ—**ન્યારે સોનાનો ખંગાળા કલંકની કાળાશથી મસિન થયો નહોતો,

નિરાશા અને ગમગીનીથી છુર્ણ થયો નહોતો, ન્યારે હિન્દુઓના ધરમાં અનાજોના ભાંડાર ભરપૂર હતા, હૃદય આશાથી ભરેલાં હતાં અને મનમાં ઉત્સાહ ઉભરાઈ જતો હતો, તે વખતની આ વાર્તા લખવામાં આવી છે, અરે જીવતું જગતું ચિત્ર આલેખવામાં આવ્યું છે. હિન્દુઓ પોતાના ધર્મ માટે પુત્રના પ્રાણનું બલિદાન આપતા હતા. હલકી જાતિના લોકો પણ પોતાના માલિકના કલાની ખાતર શરીરનું લોહી રેડતા હતા તે બધું આ વાર્તામાં આખેહુબ દેખાડવામાં આવ્યું છે. પુસ્તક આદર્શ, ઉત્તમ અને પવિત્ર હોવાથી ખાસ સ્ત્રીઓપયોગી છે એમ કહેવામાં પણ હરકત નથી. પાકું રૂપેરી પૃષ્ઠ ૩૨૫ મૂલ્ય રૂ. ૨-૦-૦.

**ગેબીખૂન અથવા** શયતાની ચક્રર ખૂન, મારામારી અને ભેદી મામલાઓથી ભરેલી આ

નવલકથા વાંચવાથી રૂંવેરૂંવાંઢિલાં થઈ આવે છે. ખરો ખૂની કાણ છે અને ખૂનનો આરોપ કોનાપર આવી પડે છે, એનું પરિણામ કેવું વિકટ આવે છે. વગેરે એક પછી એક એવા ગેબી બનાવો બનતા જાય છે કે જેની આખર સુધી કોઇને કશી ખબર પણ પડતી નથી. છેવટે ચાલાક ડિટેક્ટીવ બધા મામલાઓની ખરાખર તપાસ કરી ધણીજ ખૂબીની સાથે સઘળા ભેદોનો ભંડો ફેડી ખરા ખૂનીને પકડી કાઢે છે અને કોઇની કલ્પનામાં પણ ન આવે એવી અદ્ભુત બહાદુરી બતાવે છે. કિ. ૧-૧૨-૦

**અયંગ ઊઠાવગીર અથવા** તરકટી ટોળી. અસં-  
ખ્ય ભેદ ભરખોથી

ભરપુર ડિટેક્ટીવ નવલકથા—ઊઠાવગીરોના અદ્ભુત અકા, તરકટી ટોળીનાં ભયંકર કારસ્થાન, ચાલાક ચોરોની તાલમાજીઓ વગેરે એવા એવા બનાવો બન્યે જાય છે કે, ભલભલા જસૂસો પણ ચક્રર ખાઇને સપડાઇ જાય છે. પ્રેમ ધેલા પેમલાઓની ફેવી ખરબાદી થાય છે, શયતાનો પણ જસૂસોના સપાટામાં સપડાવા છતાં ફેવી થાપ આપી દે છે વગેરે એટલા બધા અજાણ્યથી ભરેલા બનાવોથી આ વાર્તા ભરેલી છે કે જે ખ્યાલ પણ કરાવી શકાતો નથી. દરેક ડિટેક્ટીવ વાર્તાના શોખિનને અમે આ વાર્તા વાંચવાની ખાસ ભલામણ કરીએ છીએ. પાકું પુંકું, પૃષ્ઠ ૩૨૦ મુલ્ય ૧-૧૨-૦.

સત્યેન્દ્રપ્રસાદ સાંકળેશ્વર મહેતાકૃત પુસ્તકો.

## તરુણ તપસ્વિની ભાગ ૧-૨ ને—સાધુનાં વેષમાં ફરતા શ્યતાનો

કેવી પ્રપંચજળ પાંચરી ભોળાં મનુષ્યોને ભરમાવે છે, તેનો આ-  
ખેદુષ્ણ ચીતાર વાંચતાં વાંચકોને અનહદ આનંદ સાથે અપૂર્વ  
જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા સિવાય રહેશે નહિ. તે ઉપરાંત ભોળા હૃદય-  
ના શ્રીમંત યુવકોની ખરાબ સોજતથી કેવી પાયમાલી થાય છે,  
વક્ષાદાર મિત્રો કેવા હોય છે, સતી સાધ્વી પત્ની કેવી હોય છે,  
પરોપકાર કેવી રીતે કરી શકાય છે એ વગેરે હકીકતથી ભરપૂર.  
પ્રથમ ભાગમાં ચાર સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો આપવામાં આવેલાં  
છે. બન્ને ભાગ જૂદા બંધાવામાં આવેલા છે. ૫૬ પાકું સોનેરી,  
કાગળ ગ્લેઝ ઉંચા છતાં બન્ને ભાગની કિંમત માત્ર રૂ. ૩-૦-૦

## કાળરાત્રિનું ખૂની ખંજર—ભાગ ૧-૨. આ નવલકથામાં ધર્મ,

નીતિ, સત્ય અને સ્વદેશપ્રીતિ વગેરેનો અસરકારક ઉપદેશ આપેલો  
છે. રામનગરની જુલ્મી, નિષ્ઠુર પિશાચિની રાણી કાળરાત્રિનાં પાપ-  
કાર્યોની કથા વાંચતાં વાંચતાં રોમાંચ ખડાં થયા સિવાય રહેશે  
નહિ. વક્ષાદાર મિત્ર નરેન્દ્ર પોતાના મિત્રધર્મને કેવાં મહાન સંકટો  
વેઠી પાળે છે, મોહની પ્રખળતાથી અખળા ગણાતી સ્ત્રી પ્રખળા  
બનીને કેવાં પૈશાચિક પાપકાર્યો કરે છે વગેરે વિષયોથી પૂર્ણ.  
બન્ને ભાગ સફેદ ચીકણા કાગળ ઉપર છાપેલા છે, અને બન્ને  
ભાગની પૃષ્ઠ સંખ્યા લગભગ ૭૫૦ છે. લાયબ્રેરીને શોભાવે એવાં  
પાકાં સોનેરી પૃષ્ઠાં છે; છતાં બન્ને ભાગની કિંમત માત્ર રૂ. ૩-૮-૦

**વસંત-વિજય** ચાને ચઢતી પડતીના ચમત્કાર:—

જે દુરાચરણી રાજા મહારાજાઓની સ્વા-  
ર્થવૃત્તિથી, વિલાસ પ્રિયતાથી અને એક બીજા પ્રત્યેના દ્વેષથી આ નંદ-  
નવન સમાન ભારતભૂમિની દુર્દશા થઈ છે તેવા એક નિષ્કુર હૃદયના નૃ-  
પતિનાં રાક્ષસી મુકમેનો અસરમારક ચિતાર આ નવલકથામાં આપેલો  
છે. તદુપરાંત સ્વદેશ પ્રત્યેના પ્રેમે વીર યોદ્ધાઓએ ધરણીને ધૂળ-  
વી અપૂર્વ શૌર્ય દર્શાવી સર્વસ્વનું બળિદાન કેવી રીતે આપ્યું  
હતું, તેમજ એક પ્રેમિક-પ્રેમિકાનાં અદ્ભૂત આશ્ચર્યના મહાસાગર-  
માં ગોથાં ખવરાવે એવાં પ્રબળ પરાક્રમેનો આબેહુલ ચિતાર  
આપવામાં આવ્યો છે; સત્ય પ્રેમ-વિયોગ, મિત્રન, ધર્મ, કર્મ  
સ્વદેશ સેવાવગેરે અનેક બોધક વિષયો સમાવવામાં આવ્યા છે.  
ગ્લેઝ કાગરો સાથે દળદાર પુસ્તક હોવા છતાં મૂલ્ય માત્ર રૂ.  
૧-૮-૦ દોઢ છે.

મણીલાલ જોડાલાલ વ્યાસકૃત પુસ્તકો.

**કલ્યાણી** અથવા હજાર વર્ષ પૂર્વેનું હિંદુસ્તાન—

જે નગર અત્યારે હિંદુસ્તાનમાં અસ્તિત્વ ધરાવતું નથી અને જેનું  
નામ નિશાન પણ અત્યારે ભારતભૂમિના વક્ષસ્થળ ઉપરથી  
ધસાઈ-ભૂંસાઈ ગયું છે, એવું ગૌડ શહેર એક હજાર વર્ષ પહેલાં  
પોતાના ગૌરવની કેવી વિજયધોષણા કરી રહ્યું હતું તથા તે નગર-  
ના રાજવંશીઓની કીર્તિ અને સત્તા કેટલી પ્રબળ હતી તેનું આ-



૨૦ મળવાનું ઠેકાણું—મહાદેવ રામચંદ્ર જાગૃણ્ટે.

ખેલુખ વર્ણન આ નવલકથામાં કરવામાં આવ્યું છે. ગૌડ રાજ્યની તથા આખા ભારતની દુર્દશા થતી અટકાવવાને ગૌડ નગરના મહાન ચક્રવર્તી રાજા ધર્મપાલદેવની આદર્શ રાણી કલ્યાણીદેવીએ દેશના હિતને માટે પોતાના આત્માનો જે ભોગ આપ્યો છે, તે ઘટના વાંચતાં વાંચકની આંખોમાંથી અશ્રુખિંદુઓ સરી પડે તેમ છે !  
 ગ્લેજ કાગળ પાકું પુંકું કિં. ૨-૦-૦

## અલાઉદ્દીનનો ઉદય-<sup>દિલ્હીનો સુપ્રસિદ્ધ પાદશાહ</sup> અલાઉદ્દીન કપટથી પો-

તાના કાકા જલાલુદ્દીનને મારીને કેવી રીતે પાદશાહ થયો અને પાદશાહ થયા પછી જલાલુદ્દીનના બન્ને દીકરાની કેવી નિર્દયતાથી આંખો ફેાડી નાંખી તેનું આખેલુખ ચિત્ર આ નવલકથામાં આલેખાયલું છે. આર્ય સન્નારીઓના શિયળનું રક્ષણ કરવા માટે તે વખતના રજપૂત રાજાઓ પોતાનો કેવો આત્મભોગ આપતા અને આર્યમહિલાઓ પણ પોતાના પાતિવ્રતનું રક્ષણ કરવા માટે કેવાં બચકર દુઃખો સહન કરતી હતી, તેનું વર્ણન આ નવલકથામાં કરવામાં આવ્યું છે. એક કિશોર વયની બાલિકા પોતાનું વૈર વાળવા જે અદ્ભુત ચતુરાઇ વાપરે છે તે પ્રસંગ વાંચતાં વાંચકનું મન રંજન થઇ જાય છે. ઉત્તમ કાગળ, ઉત્તમ છપાઈ, સુંદર ચિત્રો અને પૃષ્ઠ સંખ્યા ૨૭૫ ઉપરાંત. પાકું રૂપેરી પૂકું, કિ. રૂ. ૨-૦-૦.

## મહાકાળીનું ખડ્ગ-<sup>પતિવ્રતા બક્તિપ્રભાનો તેના</sup> સ્વામી પ્રત્યેનો અધાગ પ્રેમ,

પતિપત્નીએ ઘેર અંધારી રાત્રે કાલિંકા માતાનું દર્શન કરવા

સ્મશાનમાં જવું, સ્મશાનમાં કાઢિકા માતાની અદ્ભુત લીલા, માતાનું બચંકર સ્વરૂપ અને સ્મશાનનો દેખાવ, માતાનું ખરું સ્વરૂપ ઓળખી નહિ શકવાથી બકિતપ્રભાએ કરેલી માતાની નિંદા અને તેના બદલામાં માતાએ આપેલો શાપ વગેરે ઘટનાઓ વાંચતાં વાંચકના મનમાં પુરાતનકાળની અનેક ભાવનાઓ ઉત્પન્ન થાય છે. પદ્મસિંહનો વિચિત્ર સુરતરંગ અને તે સુરતરંગમાં મૃગ અને મૃગલીનું મોહિત થઈ જવું, મદનપ્રભાની જાદુઈ શક્તિ અને તેમાં રહેલું શુભ રહસ્ય, વિક્રમસિંહનું પરાક્રમ અને તેની ઉદારતા, મહાકાળી માતાએ પ્રસન્ન થઈને આપેલું ખડ્ગ અને તેનો અદ્ભુત ચમત્કાર વગેરે બાબતો વાંચતાં વાંચકની હિત્સુકતા અત્યંત વૃદ્ધિ પામતી જાય છે. પૃષ્ઠ ૨૫૦, ગ્લેજ કાગળ, સુંદર પાકું પૃષ્ઠ. મૂલ્ય રૂ. ૨-૦-૦.

## નવદંપતીને શીખામણ—

અજ્ઞાન, વહેમ ખરાબ સોબત, કુટુંબો, વિહારનો અતિયોગ, સ્ત્રીઓની આરોગ્ય સંબંધી અણસમજ, વાંઝીયાપણું, જુવાન વયમાં થતાં અનેક બચંકર તથા શુભ દર્દો, ગર્ભસંચાર, પ્રસવ અને બાળકની માવજત સંબંધી અજ્ઞાનતા વગેરે કારણથી દુઃખી થતાં પતિપત્નીઓએ આ પુસ્તક પોતાના નિસના મિત્ર તરીકે સાથે રાખવું જોઈએ. તેમાંની માહિતી એટલી સ્પષ્ટ છે કે સ્ત્રીઓ પણ તે વાંચી શકે છે અને તેમાં જે ઉપચારો દર્શાવેલા છે તે એવા સરળ છે કે નાના ગામડામાં પણ કરી શકાય છે. ટુંકામાં દુઃખી ગૃહસંસારને સુખી બનાવવા અને શરીરને નિરોગી રાખવા માટે આ પુસ્તક પ્રત્યેક પરણેલા પુરુષ કે સ્ત્રી પાસે હોવું જોઈએ. ૫૦ પ્રકરણ, ૩૦૦ પૃષ્ઠ, પાકું પૃષ્ઠ. મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૧.૧૧

**ખૂન કે જાદુ?**—આ ડિટેકટીવ નવલકથા એટલી અ-  
દ્ભૂત છે કે વાંચક તેના પ્રવાહમાં

ખેંચાતાં સમજી શકશે નહિ કે પોતે જે બનાવ વાંચે છે તે ખરે-  
ખરો બનાવ હશે કે જાદુનો કોઈ પ્રયોગ હશે? લગ્નને દિવસે જ  
એક કુમારિકા બાળા ગૂંમ થાય છે અને તેની પથારી લોડી લોહાણુ  
થયેલી જેવામાં આવે છે. એ બનાવ ઘણો બેદમર્યો હોઈને સંજી-  
વચંદ્ર નામનો ડિટેકટીવ તેની પાછળ પડીને જીવના જેખમે જે ત-  
પાસ ચલાવે છે અને ગુન્હો કરનારાઓને શોધી કાઢે છે તે વાં-  
ચતાં તમારાં રૂંવાટાં ઉભાં થયા વિના રહેશે નહિ! લગભગ ૨૦૦  
પૃષ્ઠ, ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો સાથે પાકું પુકું મૂલ્ય રૂ. ૧.

સાકરલાલ મગનલાલ કાપડીયાકૃત નવલકથાઓ.

**કમનસીબ લીલા**—ફેશન આડંબરવાળી ઉચ્છૃંખલ  
સ્વેચ્છાચરિણી અબળા સાથે.

વિવાહ કરવાની પ્રાણહારક મહત્વાકાંક્ષા રાખનાર યુવકોની કેવી  
ખાનાખરાખી અને પાયમાલી થાય છે, પોતાનો સ્વાર્થ સિદ્ધ કરવા-  
ને માટે તેઓ કેવાં કમકમાટી ઉપજે એવાં કુટિલ કાર્યો કરે છે,  
સમજી યુવકોનું શું કર્તવ્ય છે, આદર્શ જીવન કેવું હોવું જોઈએ  
વગેરે અનેક સાંસારિક ઘટનાઓ તાદ્રસ્ય દષ્ટિ સમક્ષ ઉભી જ હોય.  
એવું વર્ણન આલેખવામાં આવ્યું છે. સંયોગ વિયોગના પ્રસંગો,  
વિરહવેદના, પ્રેમની નિરાશા, સ્નેહમાં સંકટ વગેરે રસિક ચિત્તાકર્ષક  
વિષયોથી ભરપૂર. મ્હોટી સામ્રાજનાં પૃષ્ઠ સંખ્યા ૨૮૦, ચાર સુંદર  
ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો. પાકું રૂપેરી પુકું; છતાં કિંમત માત્ર  
રૂ. ૧—૧૨—૦

## કલંકિત કાઉન્ટેસ યાને ખૂની કોણ ?-એક

‘મણુ’જ અસરકારક ડિટેક્ટિવ નોવેલ છે. મેડમોઇઝેલ શરિઝેનો અચળ પ્રેમ, એના હૃદયની દૃઢતા, શૌર્ય, પ્રેમને માટે લક્ષ્મીને મુઝી ગણવાની દિવ્યવૃત્તિ, હૃદયની કુમાશ અને પ્રેમાળ હૃદયનું આધુર્ય અને ઘડીભર પ્રેમના રસપૂર્ણ હાજર્માં સ્નાન કરાવી બાગકો કાઉન્ટેસ કલોડ્યુઝની સુંદરતા, જેકસ પ્રતિનો મોહ, નિષ્કુર-તા અને અંતે સ્ત્રીહૃદયની સાહજિક કામઘતા આદિ વિષયોથી પરિપૂર્ણ. પાકું પુઠું કિમ્મત. રૂ. ૨.

દલપતરામ ભાઈશંટર રાવળ કૃત નવલકથાઓ.

## દશ લાખનો દલ્લો અથવા રત્ન કંકણ

લક્ષ્મીના લોભથી લુચ્ચાં માણસો આ જગતમાં નિર્દોષ મનુ-ષ્યો ઉપર પણ કેવો હૃદયભેદક જુલ્મ ગુજરે છે, ભાગ્ય-ચક્રના અદ્ભુત પરિવર્તનના પરિણામે નિર્દોષ માણસને પણ કેટલું બધું દુઃખ સહન કરવું પડે છે, એક અબળા પણ દ્રવ્યલોભની લાલસાથી અબળા બની કેવાં રોમાંચ ઉપજાવે એવાં કારસ્થાનો કરે છે, ધર્મી નો જય અને પાપીઓનો પરાજય કેવી રીતે થાય છે આદિ અ-નેકવિધ વિષયોનું શાખિદક ચિત્ર બોવું હોય, તો આ નવલકથા અવશ્ય વાંચો. ભાંગ્યા ગ્લેજ કાગળ, પાકું રૂપેરી નામનું પુઠું, પૃષ્ઠ-સંખ્યા લગભગ ૩૨૫ છતાં કિમ્મ માત્ર રૂ. ૨-૦-૦

## કલંકિત કુમારિકા—

આ નવલકથામાં એક શાષ-  
બ્રષ્ટા કુમારિકા જીવને જો-  
ખમમાં નાખીને પણ કેવાં પરાપકારી કાર્યો કરે છે, વંશાનુક્રમિક  
ઉતરી આવેલું શયતાની લાલ ચક્રર તેને કેવાં પ્રાણહારક સંકટોમાં  
દસાવે છે, એ કુમારિકા ભલભલા પોલિસ ખાતાના અમલદારોને  
પણ બૂલ થાપ આપી અતંત્રપર્યંત પોતાનું કેવી ચતુરાઈથી રક્ષણ  
કરે છે, રહસ્યભેદક લાલ ચક્રરનો ભેદ જાણવા માટે કેવી મહેનત  
છેલાવે છે વગેરે અસંખ્ય રસિક વાંચ્યો છે. આનંદસહ ચતુરાઈ  
મેળવવી હોય તો આ ભેદભરેલી નવલકથા જરૂર વાંચો. પૃષ્ઠ સંખ્યા  
લગભગ ૩૨૦ પાકું રૂપેરી પૂઠું, છતાં મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૧-૧૨-૦

અન્ય ગ્રંથકારોમાં વવિધ પુસ્તકો.

## સુંદર અને વિધાનંદ—(આવૃત્તિ બીજી) આ

નવલકથામાં તેના વિદ્વાન  
લેખકે સાંસારિક ઘટનાઓનું એવું આબેહુબ આલેખન કર્યું છે કે  
જે વાંચતાં વાંચક મુગ્ધ બની જાય તેમ છે. શુદ્ધ સ્નેહ, વિષયવા-  
સના, આશ્ચર્યજનક કિન્તુ સંભવિત બનાવો વગેરે વાંચતાં મન-  
રંજન થાય તેમ છે. સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો. મહોટી સામગ્રીનાં  
પૃષ્ઠ લગભગ ૨૦૦, સુંદર સફેદ કાગળ, પાકું રૂપેરી બાઈન્ડીંગ  
છતાં કિંમત માત્ર રૂ. ૧-૪-૦.

## મધુર મધુરી અથવા મુન્નાઈની મોહિની—

અલખેલી મુન્નાઈની આકર્ષણીય મોહિનીનું દિગ્દર્શન કરી તેમનાં કા-

સખાણની વિલાસી યુવકો ઉપર કેવી રામખાણ અસર થાય છે, અને પરનારીના પ્યારથી તેમની કેવી પાયમાલી તેમજ ખાનાખરાખી થાય છે, એક આદર્શ આર્ય અખળાનું શું કર્તવ્ય છે, વફાદાર મનુષ્ય આત્મત્યાગનું ઉત્તમ દૃષ્ટાન્ત કેવી રીતે દર્શાવે છે વગેરે રસ-મય અને ચમત્કારિક બનાવોથી ભરપૂર. મ્હોટી સાઇબનાં લગભગ ૨૫૬ પૃષ્ઠ. ચાર સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો, ગ્લેજ કાગળ, મનહર છપાઇ, પાકું રૂપેરી પૂઠું, કિંમત રૂ. ૧-૮-૦

## બકતાણી કે ભામટી ? નટવરના સુપ્રસિદ્ધ લેખક નગીનદાસ મંછા-

રામકૃત આ નવીન પુસ્તક છે. આમાં ચાલુ જમાનાનો સારો ચિતાર આપ્યો છે. એમાં એક વણિક ગૃહસંસાર, બકતાણીને નામે ચાલતા ભામટાવેડા, એક રસોઇયા બ્રાહ્મણની લંપટતા વગેરે બનાવો સારા આલેખાયેલા છે. હાસ્યરસ પણ ભરપૂર છે, કાગળ બંધા લાયબ્રેરીને શોભાવે તેવું પૂઠું છતાં કિં. રૂ. ૧-૮-૦

## બેગમમહાલ અથવા સુવિખ્યાત રત્નરણમંદિર:-આ

ઐતિહાસિક નવલકથાના લખાણના માધુર્યનું વર્ણન માત્ર શબ્દોથી થાય તેમ નથી. પાઠક પાઠિકાઓ પોતાની દષ્ટિ સમક્ષ જવલનત અક્ષરે આદર્શાહના વિલાસકાનન ઈંદ્રજીવન તુલ્ય આમાના એમમમહાલને જોઈ શકશે. સર્વે પુનઃ સહેનશાહ જહાંગીર અને નૂરજહાનને પુનઃ જા

નવલકથામાં પોતાનો ભાગ ભજવતાં જોઇ શકશે. જે બેગમની સ-  
માધિ કિંવા કબરપર જગતનો અદિતીય તાજમહેલ અંધારો છે.  
તેના બાલ્યજીવનનો અદ્ભુત ઇતિહાસ કે જે હજી સૂધી કાઠ પજુ  
ગ્રંથમાં પ્રકાશિત થયો નથી તેનું આલેખન આ નવલકથામાં કર-  
વામાં આવ્યું છે. આગાના દરબારમાં હમ્મેશાં જે કારસ્થાનો ચાલતાં  
હતાં. જે આકસ્મિક સંકટો ઉપસ્થિત થતાં હતાં, રાજપૂતોનું જે આધિ-  
પત્ય, માન, પ્રતિષ્ઠા હતું એ સર્વનો શાબ્દિક ચિતાર વાંચતાં આશ્ચર્ય-  
ની સીમા રહેશે નહિ. સતી સાખીનો રનેહ, વફાદાર નોકરનો  
આત્મોત્સર્ગ, રણુધેલા રાજપૂતોના ચરિત્રનું મહત્વ, આદિ અનેક  
વિધ આકર્ષણીય વિષયવિવિધતાનો આ નવલકથામાં સમાવેશ  
થયેલો છે. પૃષ્ઠ સંખ્યા ૨૭૫ સુંદર છપાઇ, પાકું સોનેરી પૂઠું  
છતાં મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૧-૮-૦ લખો:—

## મહાત્મા કબીરની કાવ્યપ્રસાદી

**કબીર કાવ્ય**—આ પુસ્તક ફક્ત એક જ વાર વાંચવા-  
થી તે વારંવાર વાંચવાની પ્રેરણા  
થાય એવો એમાં અદ્ભુત રસ છે. આમાં સામર્થ્યઅંગ, સ્મરણ-  
અંગ, ચિતાવનીઅંગ, જીવનમૃતકઅંગ, દામઅંગ આદિ ૨૦ અંગ  
છે અને તે એકથી એક એવા અદ્ભુત છે કે તેનો ખરો ખ્યાલ  
વાંચવાથી જ થશે. સિવાય આમાં નીચે જણાવેલાં ત્રણ સુંદર ફોટો-  
ગ્રાફિક ચિત્રો આપેલાં છે (૧) કબીરને ગુરુની પ્રાપ્તિ (૨) કબીરના  
અદ્ભુત ચમત્કારથી કાજી સાહેબે ચિડાઇ જઇ બાદશાહ મારફતે

કપીર સાહેબને બેઠાવી તેમને લોઠાની પેટીમાં પુરી ઉપરથી મજબુત તાળું લગાડી તે પેટીને ઉંડા પાણીમાં ડુબાવી દેવી અને ખીજ બા-  
જુએ કપીર સાહેબનું સમાધિ અવસ્થામાં પાણીપર તરવું (૩) કમા-  
લના મૃતદેહને બાદશાહની સમક્ષ મુદ્દે ઉઠ કુદરતકે કમાલસે એમ  
કહી સજીવન કરવું વગેરે ચિત્રોના દેખાવો ખાસ જોવા લાયક છે.  
સર્વ સાધારણોની સગવડ ખાતર આ પુસ્તક ગુજરાતી અક્ષરમાં  
છપાવ્યું છે. કાગળ ગ્લેજ બિંચા, પાકા પુઠા ઉપર કપીર સાહેબનો  
ફેરી વરખથી છાપેલો ફોટો. બાંધણી મજબુત હોવા છતાં કિંમત  
માત્ર રૂ. ૧૧૧.

**જીવનશિક્ષા**— આ પુસ્તકમાં જીવનનો પાયો, સૃષ્ટિ  
ના મૂળ સાત સિદ્ધાન્તો, પ્રકૃતિનો  
તમરવલાવ, પાપનું રૂપાન્તર, નૂતન મતનું ધોરણ, વિકાસક્રમ અને  
શુકત તથા શાશ્વત જીવન, વિશ્વચેતા—સર્વજ્ઞ શી રીતે થવું? મનના  
સંદેશાની નવી પદ્ધતિ, માનસિક અન્તઃપ્રવેશ, પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ,  
આબાદાનીનો ઇલાજ, આરોગ્યતા તથા આબાદાનીના સિદ્ધાન્તો  
તથા ઇલાજો, મનની અને શરીરની પરસ્પર ક્રિયા, સારો દિવસ શી  
રીતે નિર્ગમવો? તમારું આત્મગાન વગેરે જીવનના ઉંચામાં ઉંચા  
સિદ્ધાન્તો બધા સારા સમજાવ્યા છે. આ પુસ્તકની ઈંગ્રેજીમાં લાખો  
નકલો ખપી ગઈ છે એજ આ પુસ્તકનું મહત્ત્વ બતાવે છે. મિસિસ  
ઇલીઝાબેથ ટાલિન “ધી નાનટીક્સ” નામક સર્વ વિદ્યાપૂર્ણ માસિ-  
કનાં સંપાદિકા છે, અને તેની પ્રત્યેક માસે બે લાખ પ્રતો નીકળે છે  
એજ એમની વિદ્વતાની સાક્ષી આપે છે. કાગળ ગ્લેજ બિંચા, પુઠું  
પાકું લાયબ્રેરીમાં રાખવા યોગ્ય છતાં કિં. ૧૧૧.



રૂપિયા સવામાં ઇંગ્રેજ શિખરું છે ?

થોડા વખતમાં થોડી મહેનતે જરૂર જેટલું ઇંગ્રેજ શિખરું—આજકાલ સર્વ જાગતોમાં અને સર્વ ઠેકાણે ઇંગ્રેજ નહિ જાણનારાઓને શું નથી વેઠવું પડતું ? સારી બુદ્ધિ હોવા છતાં ફક્ત ઇંગ્રેજ નહિ જાણવાથી કેટલા બુદ્ધિશાળી યુવકો પાછળ રહ્યા છે ? જો આવુંજ છે તો ખરીદો.

ધી સેટફ ઇંગ્લીશ ઇન્ડ્રક્ટર.

## રાજભાષા.

આ પુસ્તક ઇંગ્રેજ જાણનારાઓને એક રત્નરૂપ છે. થોડી મહેનતે અને થોડું થોડું જાણવાથી આ પુસ્તકના આધારે ઇંગ્રેજ શિખી શકાય છે.

કિંમત માત્ર રૂ. ૧૧ પોસ્ટેજ માફ.

ઇંગ્રેજ થોડું જાણેલા માટે નવી સગવડ.

ઇંગ્રેજ થોડું જાણેલાઓને પત્રવ્યવહારનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન આપનાર.

ધી એન્હરીડે ફોરસપોન્ડન્સ—અથવા

રોજનો પત્રવ્યવહાર. આમાં સ્નેહીઓ, સગાવહાલાં વગેરે સાથેનો પત્રવ્યવહાર, અરજીઓ, લેખામણપત્રો, વ્યાપારીઓ, વાંધાદારીઓ વગેરેને લગતો પત્રવ્યવહાર, રેલવે કંપની તથા પોસ્ટ ખાતાના પત્રવ્યવહાર, મંદવાડ, મરણ તથા તે સંબંધીના દિલસોજી પત્રો બેતાબ,

પદવીઓ વગેરે પત્રવ્યવહારના જોષએ તેવા તૈયાર નમુના તથા તેના ગુજરાતીમાં અર્થ સાથે આપેલો હોવાથી સાધારણ ભણેલાઓને પણ ખણ્ણ જ ઉપયોગી છે. આ ચોપડી તમે એક વખત ટેબલ ઉપર રાખશો તો તમને તે ટેબલ ઉપરથી ખસેડવાનું મન થશે નહિ એજ એની યોગ્યતા બતાવાવે છે કે તે કેટલી ઉપયોગી છે. કિંમત ૧૧૨.

## પીનલકેડ (બોલ આવૃત્તિ)

કર્તા:—શ્રી ૦ ચતુર્ભુજ માણેકશ્વર ભટ્ટ.

(છડર સ્ટેટના માજી જ્યુડીશીયલ સેક્રેટરી અને સેશન જજ.)  
ફોનદારી ગુન્હાઓમાંથી આત્મરક્ષણ કરવા, મારામારી વગેરેથી બચવા, કેવા પ્રકારની મારામારી મહાવ્યથા ગણાય છે ? ગર્ભપાત, મનુષ્યહરણ, ગુલામી, વિશ્વાસઘાત, ચોરાયલી મિલકત લેવા બાબત, ઠગાણ, ખોટા બનાવટી ખતો, નોકરી કરવાના કરાર તોડવાના ગુન્હા, લગ્ન સંબંધીના ગુન્હા, ચલણી નોટો, ધમકી, આબરુ લેવા બાબત વગેરે દરેક બાબતો સંબંધીની કલમો તથા તેના વિસ્તૃત અને માર્ગદર્શક ખુલાસા આપેલા છે. આ કાયદો તદ્દન નવો એટલે ઇ. સ. ૧૯૧૬ માંજ બહાર પડેલો છે. કાગળ ગ્લેજ ઉંચા, પાકું સોનેરી પૂઠું, છતાં આ મોટા રામાયણ જેવડા ગ્રંથની કિંમત માત્ર રૂ. ૭-૦-૦ છે. પોસ્ટેજ માફ.

અતિ ઉત્તમ ગ્રન્થ ! અદ્ભુત અદ્વિતીય ગ્રન્થ !  
એક એક નકલ પ્રત્યેક ઘરમાં રહેવી જ જોઈએ ! દરેક ગૃહસ્થ  
વાંચવું જ જોઈએ.

## ઠેકાણાસ.

આ અમૂલ્ય અદ્વિતીય ગ્રન્થ સર્વોપરી છે. એમાં ધણા જુનાં જુનાં પુસ્તકો શોધીને યુવાન સ્ત્રી પુરુષોને અતિ ઉપયોગી થઈ પડે એવા ગુપ્ત વિષયો—દવાઓ પ્રકટ થયાં છે. એમાં સ્ત્રી પુરુષની ચાર જાતિ, તેમનાં લક્ષણ, કામદેવનાં રહેવાનાં સ્થળ, ગુપ્ત આસનોનાં વર્ણન, સંયોગ માટે તીથી, વાર, નક્ષત્રનો વિચાર, અદ્ભુત વા-જીકરણ, વશીકરણ પ્રયોગો, ગર્ભ રહેવાના ઉપાય, ગર્ભપાત—ગર્ભ-સાવની રામબાણ અનુભવસિદ્ધ દવાઓ, અનેક રોગો ઉપર ઉત્તમ દુયકા, ઇન્છાનુસાર પુત્રપુત્રી ઉત્પન્ન કરી શકાય એવા પ્રયોગો, પુરુષ અને સ્ત્રીનાં ગુપ્ત લક્ષણો, રજોદર્શન ફળ, રજસ્વળા કર્તવ્ય, પુત્રપુત્રી થવાના દિવસો, ગર્ભપરીક્ષા, યુવાવસ્થા વીર્ય પ્રભાવ, નપુંસકતા, તેને માટે અનેક ઔષધો, ધાતુની નિર્જાતા, તેની દવાઓ, સ્ત્રીના કમળનો સોળો, ભાંગરાકલ્ક, દિવ્યદષ્ટિ, વગેરે ઉપરાંત વૃદ્ધ ના થવાય તે માટે, ગર્ભિણીના અતિસાર માટે, બાળકોના રોગ માટે ધણી અકસીર જુની ઔષધીઓ શોધીને પ્રકટ કરી છે.

ક્રિ. ૩—૦—૦

મળવાનું ઠેકાણું.

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગૃણ્ટે ત્રણ દરવાજા—અમલાવાડ.

## નવી નવલકથાઓ.

આજકાલનું હિંદુસ્તાન ભાગ ૧-૨ જો ( સચિત્ર )	૩-૦-૦.
ભયંકર બદ્. ( સચિત્ર )	૨-૦-૦.
રમણી કે રાક્ષસી ? ( સચિત્ર )	૧-૪-૦.
પિશાચમંદિર. ( સચિત્ર )	૨-૦-૦.
લતા લલિતા ભાગ ૧-૨-૩-૪ થો ( સચિત્ર )	૪-૦-૦.
આજ્યકનો મહામંત્ર ( સચિત્ર )	૧-૮-૦.
કંગાલ કેદી અથવા સ્નેહ-બંધન. ( સચિત્ર )	૧-૧૨-૦.
આજ્યદેવીની ભયંકરતા ! ( સચિત્ર )	૧-૪-૦.
દગાખાજ દુનિયા. ( સચિત્ર )	૧-૮-૦.
પિશાચિની કે પ્રેમદા ?	૧-૮-૦.
સ્વર્ગમાં શયતાન	૧-૮-૦.
સંસાર કે નરકાગાર ?	૧-૪-૦.
બાગે શયતાન.	૨-૦-૦.
સુરાદેવી.	૨-૦-૦.
કલંદરની કટાર.	૨-૦-૦.
સંતત્ત શયતાન અથવા કામધિનાં કાળાં કામ.	૧-૧૨-૦.
રાક્ષસોની રતિકીડા અથવા પિશાચોની પાપલીલા.	૨-૦-૦.
મધુર મધુરી. ( સચિત્ર )	૧-૮-૦.
કમનશીબ લીલા. ( સાચિત્ર )	૧-૧૨-૦.
બકતાણી કે બામટી ?	૧-૮-૦.
સુદર અને વિદ્વાનંદ ( સચિત્ર )	૧-૪-૦.

૩૨ મળવાનું ઠેકાણું—મહાદેવ, રામચંદ્ર જાગૃણે.

કમળાદેવી	૧—૮—૦
કાશ્મીર અને કેસરી	૧—૦—૦
તરુણ તપસ્વિની ભાગ ૧—૨	૩—૦—૦
કાળરાત્રિનું ખૂની ખંજર ભાગ ૧—૨	૩—૮—૦
રથુધેલા રજપૂતો ભાગ. ૧—૨	૩—૦—૦
ખૂન કે જાદુ ?—ડિટેક્ટીવ વાર્તા	૧—૦—૦
ભવાનીનો ભેગ	૧—૪—૦
રત્નકંકણ અથવા દશલાખનો દલો	૨—૦—૦
સંસાર સંગ્રામ	૨—૦—૦
મૃગલોચની	૧—૮—૦
મનોહારિણી માયા	૧—૮—૦
કલંકિત કાઉન્ટેસ	૨—૦—૦
કલંકિત કુમારિકા	૧—૧૨—૦
વસંત-વિજય	૧—૮—૦
કલ્યાણી	૨—૮—૦
અસ્લાઉદ્દીનનો ઉદય	૨—૦—૦
ભેગમમહાલ	૧—૮—૦
પરાક્રમની પતંગ	૨—૦—૦
તારાસુંદરી	૨—૦—૦

મળવાનું ઠેકાણું.

મહાદેવ, રામચંદ્ર જાગૃણે, બુકસેલર તથા દરયાન-અમલવાદ.

